KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI: 1060

GELENEKSEL URFA EVLERİNİN MİMARÎ ÖZELLİKLERİ

Zahide AKKOYUNLU

SANAT ESERLERİ DİZİSİ: 13

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

GİRİŞ

BÖLÜM I

URFA'NIN TOPOĞRAFYASI, TABİİ ŞARTLARI, TARİHÇESİ, SOSYAL YAPISI VE ESKİ KENT DOKUSU

I.1. TOPOĞRAFYA VE TABİİ ŞARTLAR 1
I.2. URFA'NIN TARİHÇESİ 1
I.3. SOSYAL YAPI 4
I.4. ESKİ KENT DOKUSU 5
I.4.a. Urfa Sokakları 6
I.4.b. Köşe sütunceleri 13

BÖLÜM II

URFA EVLERİNİN KATALOĞU

II.1. HACIBANLAR EVİ (H. Ahmet Esmeray Evi) 14
II.2. ŞAHAP BAKIR EVİ (İsa Beden Evi) 22
II.3. MELEKLER EVİ 27
II.4. HACI İMAM DEMİRKOL EVİ (Kürkçüoğlu Konağı) 35
II.5. ÖMER GÖNCÜ EVİ 45
II.6. ABDÜLKADİR HAKKÂRİ EVİ 52
II.7. MAHMUT CANPOLAT EVİ 59
II.8. MEHMET DEMİRKOL EVİ 67
II.9. BEDRİ PINARBAŞI EVİ 73
II.10. AKYÜZLER EVİ 78
II.11. ALİ KILIÇ EVİ 87
II.12. KARAÇİZMECİLER EVİ 95
II.13. MEHMET PARMAKSIZ EVİ 104
II.14. AHMET SİVEREKLİ EVİ 109

BÖLÜM III

GELENEKSEL URFA EVLERİNİN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

III.1. GELENEKSEL URFA EVLERİNİ OLUŞTURAN İŞLEVSEL BİRİMLER

III.1.a. Avlu 113
III.1.b. Eyvan 113
III.1.c. Odalar 118
III.1.d. Servis mekânları 119
III.1.d.1. Kilerler (Zerzembe) 119
III.1.d.2. Ahırlar (Develik) 119
III.1.d.3. Mutfaklar (Tandırlık) 120
III.1.d.4. Helâlar 120
III.1.d.5. Hamamlar 120

III.2. GELENEKSEL URFA EVLERİNDE KULLANILAN MALZEME VE TEKNİK 121

III.2.a. Taş Yapı Malzemesi 121
III.2.b. Ahşap Yapı Malzemesi 121
III.2.c. Metal Yapı Malzemesi 122

III.3. URFA EVLERİNİN TİPOLOJİSİ 123
III.3.a. Genel Plan Düzeni 123
III.3.b. Plan Tipleri 124
III.4. Çatı Örtüleri 129
III.5. Mimari Elemanlar 129
III.5.a. Kapılar 129
III.5.a.1. Avlu kapıları 129
III.5.a.2. Oda kapıları 132
III.5.a.3. Kapı tokmakları (Kapı döğecekleri) 139
III.5.b. Pencereler 142
III.5.b.1. Alt pencereler (Işık takaları) 142
III.5.b.2. Üst pencereler (Havalandırma takaları) 145
III.5.b.3. Kuşluklar (Kuş takaları) 148
III.5.b.4. Gezenek takaları 151
III.5.b.5. Mutfak pencereleri (Tandırlık takaları) 151
III. 5.c. Çörtenler 151
III. 5.d. Bacalar 151
III. 5.e. Kemerler 151
III.5.f. Merdivenler 155
III.5.g. Korkuluklar 157
III.5.h. Konsollar 161
III.5.ı. Su elemanları 163
III.5.ı.1. Havuzlar 163
III.5.ı.2. Kuyular 163
III.5.ı.3. Çeşmeler 165
III.5.j. Dönme Dolap (Yemek Servis Dolabı) 165
III.6. Cephe Düzeni 166
III.6.a. Eyvanlar 166
III.6.b. Kapılar 166
III.6.c. Pencereler 166
III.6.d. Çıkmalar 167
III.6.e. Cephe Tipleri 169
II.7. TEZYİNAT 173
III.7.a. Ahşap Tezyinat 173
III.7.a.1. Saçak Süslemeleri 173
III.7.a.2. Oda Kapıları 175
III.7.b. Taş Tezyinat 175
III.7.b.1. Kornişler 175
III.7.b.2. Rozetler 175
III.7.b.3. Rozaslar 176
III.7.b.4. Kabaralar 176
III.7.b.5. Madalyon ve daire çerçeveli bitki motifleri 176
III.7.b.6. Geometrik çerçeveli motifler 179
III.7.b.7. Çerçevesiz bitki motifleri 179
III.7.c. Diğer Tezyinat 180

BÖLÜM IV

SONUÇ 185
URFA'DA KULLANILAN MAHALLİ TERİMLER SÖZLÜĞÜ 192
KAYNAKLAR 193
URFA ŞEHİR PLANI 195

GİRİŞ

Ekonomik, toplumsal ve mimari yapısı, malzeme ve iklim özellikleri ile kendine özgü bir yapılaşmanın oluşturduğu şehrin eski çekirdeği (tarihi merkez) kültürel mirasımız içinde önemli bir yer tutmaktadır.

Urfa evlerine olan ilgim, ilk kez 1983 yılında Belediye'nin imar planı kapsamındaki, yol güzergâhı üzerinde kalan beş evin yıkılması talebini incelemek için görevli olarak gittiğimde başladı. Urfa'nın tescilli sivil mimarlık örnekleri arasında bulunan, geleneksel Urfa evlerinin tüm özelliklerine sahip olan bu beş ev, dönemin Yüksek Kurulu'nun da kararıyla yıkılarak yolun açılması gerçekleştirilmiş, bu yapılardan günümüze bir kaç fotoğraf anı olarak kalmıştır.

Daha sonra, gerek görevli olarak gerekse araştırmalarımız için bir çok kez Urfa'ya gidilmiş ve eski kent dokusu ile bu doku içinde yer alan evler incelenmiştir. Çalışmamız kapsamında, 113 adedi 1981 - 1987 yıllarında Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu tarafından tescil edilen yapılar olmak üzere toplam 220 adet sivil mimarlık örneği incelenmiştir. Çalışmalarımız sırasında tesbit ettiğimiz, korunması gerekli olan 75 evin de tescil edilmesi ilgili kuruluşlara önerilmiştir.

Çalışmamız bir katalog hazırlanmasını gerektirdiğinden, bu evlerden 14 tanesi gerek plan tipleri, gerekse en az bozularak kalmış olmaları nedeniyle seçilmiş ve rölöveleri alınmıştır. Çalışmamızın temelini oluşturan bu 14 evin dışında, taranan diğer evlerde görülen farklı mimari özellikler, süslemeler ve çeşitli ayrıntılar saptanarak, fotoğraf ve çizimlerle çalışmamız içinde yer almıştır.

Çalışmamızın amacı, geleneksel Urfa evlerinin de değerlendirilmesi ve Anadolu konut mimarlığı içindeki yerinin vurgulanmasına katkıda bulunabilmektedir.

Çalışmamızın

BÖLÜM 1

URFA'NIN TOPOĞRAFYASI, TABİİ ŞARTLARI, TARİHÇESİ, SOSYAL YAPISI VE ESKİ KENT DOKUSU

I.1. TOPOĞRAFYA VE TABİİ ŞARTLAR

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Urfa, 36°40′ ve 38°02′ kuzey enlemleriyle, 37°50′ ve 40°12′ doğu boylamları arasında kalmaktadır.

Urfa İli'nde yeryüzü şekilleri çok karmaşık değildir. İl alanı genel olarak; ilin kuzey bölümlerini kaplayan Güneydoğu Toroslar'ın orta kesimlerinin güney etekleriyle, güneydeki geniş ovalık alanlar arasında kalan bir plato görünümündedir. Güneydoğu Toroslar'ın orta kesiminin güney etekleri il alanı içinde kalır. Bu dağlar arasında geniş düzlükler yer alır. İlin güney bölümleri bitkisel üretim bakımından büyük önem taşıyan geniş ovalarla kaplıdır.

Urfa Platosu, bir yandan Fırat Irmağı, bir yandan da güney-doğu Toroslar'la çevrilmiştir. Plato kimi kesimlerde çanaklaşmış, kimi kesimlerde ise hafifçe kubbeleşmiş biçimdedir. Kuzeyden güneye doğru, Toros Dağları'nın eteklerinden Mezopotamya düzlüklerine doğru alçalır. İlin güney bölümünde toplanan ovalar Kuzey Mezopotamya'nın bir uzantısı durumundadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin batı yarısında yer alan İl'in büyük bir bölümü kalkerlerle kaplıdır. Urfa şehrinin kuruluşundan bu yana işlenmesi yumuşak olan kalkerler inşaat malzemesi olarak kullanılmaktadır. Bu kalkerli dağlar üzerinde, yapı taşı temin etmek için birçok taş ocakları açılmıştır. Urfa İli'nde kara iklimi egemendir. Deniz etkisinden uzak olan ilde, gece ile gündüz, yaz ile kış sıcaklık ortalamaları arasında önemli farklılıklar görülür. Yıllık yağış miktarı ve nem oranı oldukça düşüktür. İlde yazlar sıcak, kışlar soğuk geçer. Ülkenin en sıcak illerinden biridir, sıcaklığın 30°C'nin üstüne çıktığı gün sayısı 135.5, 0°C'nin altına düştüğü gün sayısı ise 24.3 tür. Egemen rüzgârlar, Karayel ve Günbatısı rüzgârlarıdır.

Yapı malzemesi ve iklim doğal çevrenin sonucudur ve mimarinin yönlendirici birer unsurlarıdır.

I.2. URFA'NIN TARİHÇESİ

Urfa şehri, en eski medeniyet merkezlerindendir. Yerleşmeye elverişli tabii şartlara sahip olan ve tarihi ipek yolunun üzerinde bulunan Urfa, Anadolu ve Mezopotamya'nın eski medeniyet merkezleri yanında, yerleşme veya istilâ amacıyla gelen Persler'in, Helenler'in, Romalılar'ın ve Bizanslılar'ın eline geçmiş; bu zümreler şehrin ve çevrenin kültürel yapısının biçimlenmesinde etkili olmuşlardır. Daha sonra Araplar ve Türkler de bu oluşumda rol oynamışlardır.

Urfa, ilk olarak Halife Ömer döneminde (634-644) İslâm orduları tarafından ele geçirilmiştir. İslâm

egemenliğinde bulunduğu süre içinde, açılan sulama kanallarıyla bereketli topraklar daha da verimli hale getirilmiş; dolayısı ile Urfa halkı da yüksek bir ekonomik yaşam seviyesine kavuşmuştur.

Emevi Halifesi Abdülmelik döneminde (685-705),[1] Urfa, Harran ve Samsat ile birleştirilerek bir eyalet durumuna getirilmiştir. Emeviler devrinde Harran çok gelişmiş ve bir ilim merkezi olmuştur. Emevi halifesi II. Mervan, bu gün kalıntıları mevcut olan Harran-Ulu Camii'ni yaptırmıştır. II. Mervan'ın 750'de (Emevi-Abbasi çarpışması sonucu) öldürülmesiyle, Emevi hanedanı da tarihe karışmıştır.

Abbasi devletinin en büyük hükümdarı Harun'ür-Reşid döneminde sakin bir dönem geçiren Urfa, 809'dan sonra Harun'ür-Reşid'in oğulları arasındaki mücadelelerden önemli ölçüde zarar görmüştür. Samsat'ta işlediği bir cinayet yüzünden tutuklu bulunan Amr hapisten kaçtıktan sonra, büyük bir ayaklanma başlatmıştır. Amr, Şam Valisi'nin üzerine gönderdiği orduyu bozguna uğratmıştır. Amr'ın bu başarısını öğrenen Nasr bin Sabas'da bölgedeki başkaldıranlara katılmıştır. 812'de Urfa'lı müslümanların Nasr bin Sabas ve Amr'ı Urfa'lı hıristiyanlara karşı kışkırtmaları üzerine, hıristiyanlar aralarında topladıkları paraylа, Ebu Şeyh'e Urfa surlarını yaptırmışlardır.[2] Bizanslılar 942'de Urfa üzerine saldırılar düzenleyerek kentin bir kısmını ele geçirmişlerdir. 1037'de ise Urfa'yı tamamen egemenlikleri altına almış, surları ve kenti onararak yeni saldırılara karşı güçlendirmişlerdir.

Malazgirt Savaşı'ndan sonra (1071), Anadolu içlerine yayılan Selçuklular, Urfa'da kuvvetli bir etkinlik oluşturamadılar. Alp-Arslan, Bizans hakimiyetindeki Urfa'ya gelmiş; burasını elli gün kuşatmış, fakat zaptedememiştir. Malazgirt Savaşı sırasında Palu'daki Bizans kuvvetleri komutanı Philateros savaştan sonra etrafına topladığı kuvvetlerle Maraş bölgesine yerleşmiş; Bizans devletine bağlı olmayarak ve Ermenilerin de desteğini alarak Maraş-Urfa arasındaki toprakları ele geçirmiştir. Philateros 1077-1078 yılında Gürcistan prensi David'in çadır muhafızı olan Abü Kapoğlu Vasil'i süvari kuvvetleriyle gönderip Urfa'yı da zaptettirmiştir.[3] Bizanslılar'ın isteği üzerine düzenlenen Haçlı seferi sırasında, Maraş yöresindeki Haçlı ordusundan ayrılan Kont Baudouin, kent halkının desteğini kazanarak, 1098'de Urfa Haçlı Kontluğu'nu kurmuştur. Ancak zamanla Urfa'da egemen olan Haçlılar iktidar kavgasına girip güçlerini yitirince, Musul Atabeği İmadeddin Zengi 1144'de Urfa'yı ele geçirmiştir. 1146'da İmadeddin Zengi'nin ölümünü bir fırsat olarak gören Haçlılar, Ermenilerin de yardımıyla kente girmiş, fakat kaleyi alamamışlardır. Atabeğ Nureddin Mahmud'un yetişmesi üzerine de Urfa'dan çekilmişlerdir. Nureddin Mahmud'un 1174'de ölümü üzerine Urfa, II. Seyfeddin Gazi'nin yönetimi altına girmiştir. Nureddin Mahmut'un yanında yetişmiş olan Selahaddin Eyyubi 1182'de Eyyubi Devleti'ni kurmuştur. Bu dönemde Urfa bu devletin sınırları içinde kalmıştır. Bu gün Urfa'da mevcut yapılardan, Harran kapı kemeri üzerinde, Selahaddin Eyyubi'nin kardeşi Melik Âdil'in kitabesi bulunmaktadır. Zulmiye Camii'nin kare prizma biçimli minaresini de Melik Âdil'in oğlu Melik Eşref Musa yaptırmıştır. Kızıl Kilise'nin temelleri üzerine yapılmış Ulu Camii ile Halil al-Rahman Camii de Eyyubiler dönemine aittir. Bu camii'nin minaresi, Bizanslılar dönemindeki kilisenin çan kulesidir.[4]

Anadolu Selçuklu Devletinin de, ülke birliğini sağlaması ve genişlemesi, Urfa'daki Eyyubî egemenliğini etkilememiştir. 1232'de Mısır Eyyubilerinin eline geçen Urfa, I. Alaaddin Keykubad tarafından Selçuklu topraklarına katıldıysa da, kısa bir süre sonra Eyyubiler'ce geri alınmıştır. 1243'de Selçuklular, Urfa yöresindeki tüm etkinliklerini yitirmişlerdir.

Moğollar döneminde sık sık yağmalanan, ağır vergilerle ezilen Urfa yöresindeki Türkmen boyları, Anadolu Selçukluları'nın sona ermesinden sonra bağımsız davranmaya başlamışlardır. Timur'la birlikte Ankara Savaşı'na katılan Ak-Koyunlu'ların başı Karayülük Osman Bey, kendisine bağışlanan Diyarbakır yöresinde Ak-Koyunlu Devletini kurduktan (1403) sonra Urfa'yı da ele geçirmiştir. Erzincan ve Sivas bölgesinde yaşayan Karakoyunlular 1450'de Urfa'yı zaptetmiş, 1451'de Ak-Koyunlular Urfa Kalesi'ni Karakoyunlular'ın elinden tekrar almıştır.[5] Bundan sonra Urfa Kalesi, yine birçok mücadelelere sahne olmuşsa da Ak-Koyunlular'ın elinde kalmıştır. Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah, Ak-Koyunlu hükümdarı Uzun Hasan ile yaptığı savaşta ölünce (1467), Karakoyunlu Devleti yıkılmağa yüz tutmuştur. Böylece Ak-Koyunlular Karakoyunlu-

---

1. *İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ, Cilt.4, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 241.s., (1945).*
2. *YURT ANSİKLOPEDİSİ, Cilt 10, Fasikul 132, Anadolu Yayıncılık A.Ş. İstanbul, 7371. s., (1984).*
3. *SEVİM, A., Suriye Selçukluları I.Ank.Üni.Dil ve Tar.Coğ.Fak.Yay., Ank. Üni.Basımevi, 80.s., (1965).*
4. *İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ, Cilt 13, Cüz: 135, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul. 56. s. (1979)*
5. *Türkiye Ansiklopedisi, Cilt VI, Pulhan Matbaası, Ankara, 129. s., (1958).*

ların bütün topraklarına sahip olmuşlardır. Günümüzde ayakta bulunan Hasan Paşa Camii Ak-Koyunlu Uzun Hasan tarafından yaptırılmıştır. Safeviler'in güç kazanmasıyla etkinliklerini kaybeden Ak-Koyunlular, 1502'de tüm Doğu Anadolu'yu Safeviler'e bırakmışlardır. 1514'de Urfa'yı alan Safeviler, Yavuz Sultan Selim tarafından yenilgiye uğratılmış; 1517'de ise Mardin'i ele geçiren Osmanlılar, aynı yıl Urfayı'da topraklarına katmışlardır.

Urfa, Osmanlı yönetimi altında bir süre barış içinde yaşamıştır. Celâli ayaklanmaları bu barış döneminin sonu olmuştur. Bu devirde Urfa, Diyarbakır Eyaletine bağlanmıştır. Urfa XVI.yy'da nüfus yoğunluğu bakımından Güneydoğu Anadolu'nun dördüncü büyük şehriydi. 1518'de Urfa'daki mahalle sayısı, dördü müslüman, biri ise hıristiyanlara ait olmak üzere beşti. 1530'da ise mahalle sayısı, beşi müslümanların, üçü ise hıristiyanların olmak üzere sekize yükselmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Klâsik döneminde Urfa Halep Eyaletine bağlıydı. Halep Vilayet Salnamesine göre, Urfa Merkez kaza'da toplam nüfusun % 20'si Hıristiyan idi.

1873 Halep Vilayet Salnamesi'ne göre toplam nüfusun dinî dağılımı şöyleydi:

45.368 Müslüman, 10.560 Hıristiyan, 248 Yahudi.

1881-1882-1883 Osmanlı nüfus sayımlarının kayıtlarına göre Urfa Sancağı'nın nüfusu, 114.358'i Müslüman olmak üzere 126.776 idi. Aynı dönemde, Urfa Sancağı'nda yaklaşık 10.000 Ermeni yaşamaktaydı.[6]

Bu gün Urfa 600.000 nüfuslu ve Güneydoğu Anadolu'nun büyük şehirlerinden biridir.

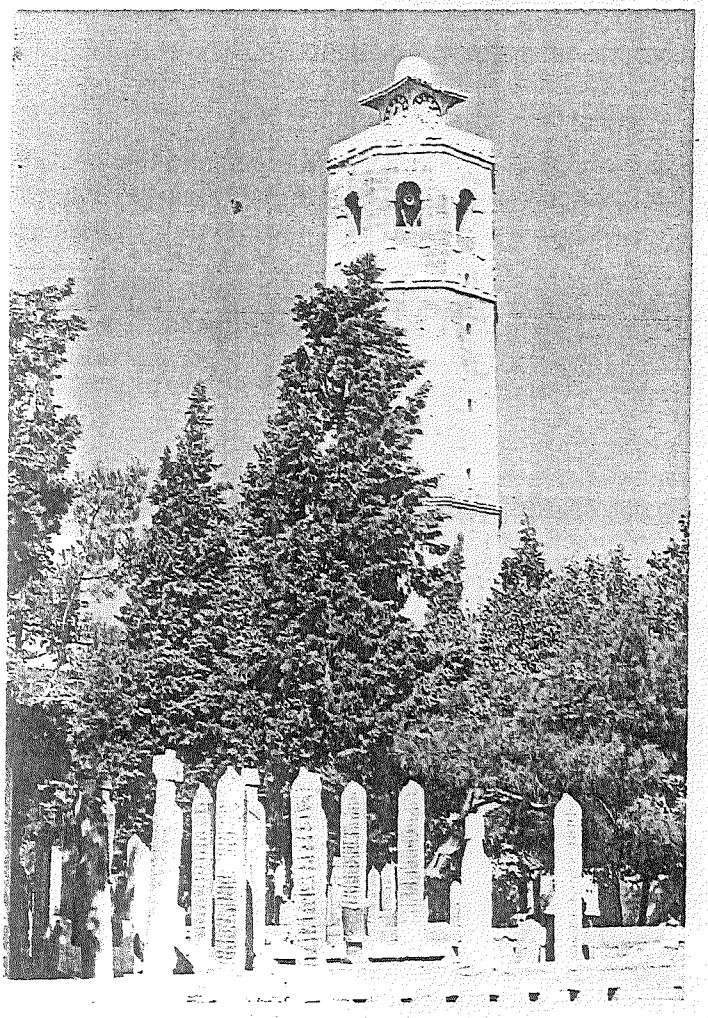

Resim 1. Urfa Ulu Camii minaresi (Fotoğraflar: Koray OLŞEN)

6. *YURT ANSİKLOPEDİSİ, Cilt 10, Fasikül 132, Anadolu Yayıncılık A.Ş. İstanbul, 7376. s., (1984).*

I.3. SOSYAL YAPI

Urfa'nın büyük merkezlere uzaklığı, elverişsiz iklim koşulları ve kökeni çok eskilere dayanan toprak mülkiyeti, yaşama biçimini önemli ölçüde etkilemiştir. Selçuklular dönemi'nden başlayarak, aşiret ilişkileriyle iç içe geçen büyük mülkler oluşmuştur. Osmanlı Dönemi'nde ise aşiret ve beyliklere içişlerinde özerklik tanınmış ve beylerin topraklar üzerindeki hakları yasallaştırılmıştır.

Cumhuriyet Dönemi'ne gelindiğinde, Urfa'daki toprak yapısına, beylerin büyük mülkiyetinin yaygın olduğu aşiret ilişkileri yanında, şeyhlik gibi dinsel kurumların etkileri de karışmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde zaman zaman önlemler alınmak istenmekle birlikte, büyük toprak sahiplerinin etkinlikleri ortadan kaldırılamamıştır. 1950'lerde başlayan toplumsal değişim çok köklü olmamış; büyük mülkiyetin varlığı korunmuştur. Geleneksel yapı hemen tüm kurum ve ilişkileriyle uzun süre ayakta kalmıştır. Osmanlı Dönemi'nden süregelen aşiret yapısı, yörede üretim ve insan ilişkilerinin, yaşama biçiminin temel belirleyicilerindendir.

Geleneksel Türk aile özelliği "geniş aile" tipindedir. Geniş aileler haneyi teşkil ederler. Haneyi oluşturan fertler topluluğu en aşağı iki kuşaktan oluşan ve esas olarak baba tarafı akrabalardan; baba, ana, evli oğullar, eşleri, çocukları ile evlenmemiş kız ve erkek kardeşlerden ibarettir.

Urfa evlerinde, göze çarpan plan karakteri toplumda görülen cinsler arasındaki ayırımdan kaynaklanmaktadır. Aile hayatında kadın, erkeğin idare ve otoritesi altında bulunur. Giyim ve kuşamlarında sosyal çevrenin etkisi ile hareket eder. Halk, dinî inaçlara ve örflere çok sıkı bağlıdır. Bu bağlılık kadın ve kızların hayat tarzlarını ve giyim kuşamlarını, toplum içindeki davranışlarını sıkı ve belirli bir çerçeve içinde sınırlandırmıştır.

Geleneksel toplumlarımızda kadınların sokağa elbise ile, başı açık çıkmaları ayıplanır. Kadınların çoğu ve özellikle yaşlı ve orta yaşlılar, fotoğraflarını aldırmaktan çekinirler ve yabancı ile konuşmazlar. Kadınlar dışardan gelen erkeklerden kaçarlar ve yalnız akraba erkeklerle konuşurlar. Erkekler akraba olmayan ailelerin hanelerine giremezler.[7] İslam dinine bağlı bu yaşam biçimi yapılarda haremlik-selamlık ayrımına sebep olmuştur.

Urfa'da XII yy.dan sonra, Türk-İslâm Kültürü etkili olmaya başlamıştır. Ancak putperestliğe, Yahudi ve Hıristiyan inaçlarına ilişkin kültürlerin de oldukça köklü bir geçmişi vardır. Yöre "Peygamberler Diyarı" olarak adlandırmaktadır. Adem'le Havva'nın cennetten kovulduktan sonra Harran'da yaşadıklarına; toprağın ilkin Harran'da sürüldüğüne; Nemrut'un putlarını kıran İbrahim'in Urfa'daki mağarada doğduğuna; yine burada yakılmaya kalkışıldığında ateşlerin göle dönüşerek Halil Ür-rahman Gölü'nü oluşturduğuna inanılır.[8]

Bölge halkının sosyal yaşayışına tesir eden önemli etkenlerden bir diğeri de, Eyüb Peygamber ve Şuayib Peygamber ile Cicis Peygamber'in de bu bölgede yaşadıkları ve onlara ait olduğu söylenen yerlerin mistik duygularıdır.

Bütün bu efsaneleşmiş olaylar nedeniyle Urfa yöresi halkı bugün kendine öz bir kültürün özelliklerini taşımaktadır. Bu köklü dinsel kültür, toplumsal ilişkilerde güçlü bir töre, dolayısı ile aile yapısında, erkek egemenliğine dayalı bir düzen oluşturmuştur. Çok eşlilik de bu düzenin bir sonucudur: Kadınların erkek topluluklarından uzak kalmış olmaları, onların erkeklerden kaçmaları ve kapalı gezmeleri geleneğinin ve bu hususlaki toplumsal baskının kaynağı olmuştur.

---

7. *ERDENTUĞ, N.-Türkiye Türk Toplumlarında Kültürel Antropojik (Etnolojik) İncelemeler, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, No: 29, Ankara Üniversitesi Basımevi, 29.s., (1972).*

8. *YURT ANSİKLOPEDİSİ "Urfa", Cilt:10, Fasikül: 132, Anadolu Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 7434.s., (1984).*

I.4. ESKİ KENT DOKUSU

Ev, kent dokusunun hücresi olarak, kentin fiziksel görüntüsünün yaratıcısı olmuştur.

Ticaret ve din sosyal hayata yön veren en önemli iki faktör olarak şehir kuruşulunda birinci derecede etkili olmuş ve bu nedenle yerleşmelerin çekirdeğinde eski ticari merkez ve Ulu Camii yer almıştır.

Kentte, 19. yy'da özellikle 1881 yılında 2380 ev bulunduğu, bunun 1377'sinin Müslümanlara, 1003 tanesinin hıristiyanlara, 29 tanesinin de yahudilere ait olduğu kayıtlardan öğrenilmektedir.[9]

Evliyâ Çelebi, Seyâhatnâmesi'nde kaleyi ve kenti şöyle tanımlamaktadır: "Bu kalenin ensesinde (Damlacık) denilen yüksek kayalık dağ vardır ki mel'un Nemrud'un yaylak merkezi imiş. Bu dağın yarısında göğe uzanmış yalçın bir tepe üzerinde büyük taşlarla yapılmış, sağlam duvarlı bir yüksek kaledir. Her taşı, fil gövdesi büyüklüğündedir. Şekil itibariyle yuvarlak olup, emsalsiz bir iç kaledir. Burç ve duvarları sarp, sağlam ve müstahkemdir. Etrafında hendeği yoktur. Çünkü dört tarafı gayya kuyusu gibi yalçın kayalardır. Batı tarafa açılır gayet sağlam ve kavi bir demir kapısı vardır. Burada yirmi adet ev vardır ki kale ağası bunlarda oturur. İki yüz kadar neferleri, cebehânesi, buğday anbarı, su sarnıçları vardır.

Kale kapısının iç yüzünde bir camii vardır. Minareli küçük bir camiidir. Bundan başka imareti yoktur. Kale içinde olduğundan evler bağsız, bahçesiz küçük nefer evleridir. Hazret-i İbrahimi, mel'un Nemrud'un ateşe attırdığı mancınığa ait iki adet yüksek sütun bu kale içindedir. Aşağı varoştaki büyük kale dört köşe eski bir kaledir. Taşları gayet büyük olup, iç kalenin eteğindedir. Bunun da burç ve duvarları sağlamdır. Bu varoşun üç kapısı var: Bey kapısı, Bağdat tarafına, doğu tarafı açıktır. Samsat kapısı: Batıya açılır. Harran Kapısı: Batıya bakar. Burası, yukarı kale gibi kayalar üzerinde olmayıp alçakta, geniş bir yerdedir. Bu şehrin üst kalesiyle, alttaki sur varoşunun iç ve dışında tamamı 2600 kireç ve toprak ile örtülü güzel evler vardır. Bağlı, bahçeli, akarsulu, hamamlı, büyük sarayları vardır. Meşhurları Tayyar-Mehmed Paşa Sarayı, oğlu Ahmet Paşa Sarayı, Paşa Sarayı, Molla Sarayı, Celali Kadı Sarayı, Mustafa Paşa Sarayı, Arab Ali Sarayı ..." [10]

Evliya Çelebi'nin Kale'de mevcut olduğunu söylediği evler, cami ve sarnıçlar yıkılmış; kale toprakla dolmuştur. Bu gün sadece iki sütun (mancınık) ayakta durmaktadır.

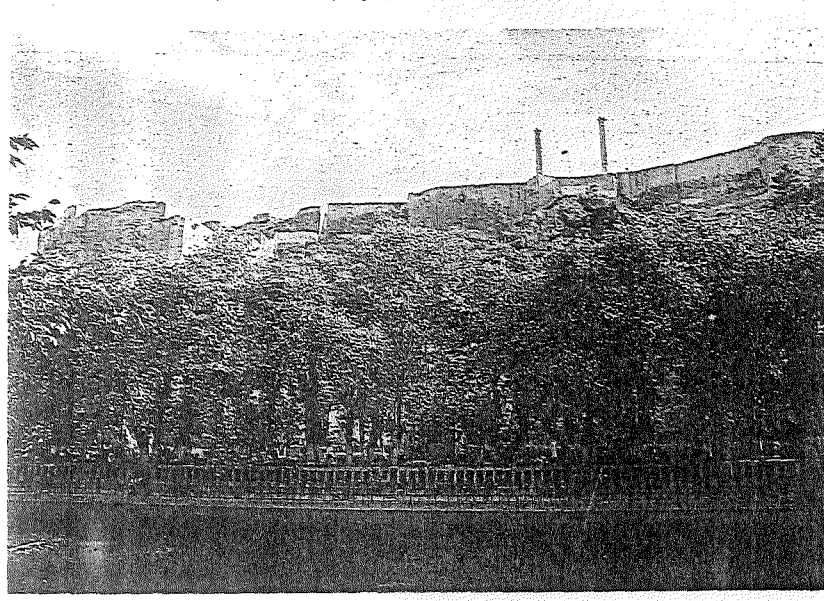

Resim 2. Urfa Kalesi

9. *İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ, "Urfa" Cilt: 13, Cüz: 135,Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 56.s., (1979).*

10. *ZİLLİOĞLU, M., EVLİYA ÇELEBİ, Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Türkçeleştiren: Zuhuri Danışman), Zuhuri Danışman yayınevi, İstanbul, 42-43.s., (1970).*

Prof.J.B.Segal de Dış Kale'yi şöyle tanımlamakta; batıda Sakıbun Kapısı, Su Kapısı, Batı Kapısı. Kuzeybatıda Samsat Kapısı, Saray Kapısı, Doğuda Bey Kapısı, Su Kapısı ve Güneyde Harran Kapısı olmak üzere sekiz kapı olduğunu belirtmektedir.[11] Bunlardan sadece Harran Kapısı ile Bey Kapısı'nın Mahmutoğlu Kulesi günümüzde mevcut olup diğerleri yıkılmıştır.

Cuinet'ye göre; 1890'larda Kentin genel görünümü, Haçlılar Dönemi'nden kalma kimi yapılarla birlikte Müslüman ağırlıklı bir Arap karakterini yansıtmaktadır. [12]

İbn Havkal 978'de Urfa'da 300'den fazla kilise olduğundan bahsetmekte ve Al-Makdisi buradaki kubbesi zengin mozayiklerle süslü piskoposluk kilisesini, dünyanın dört harika kilisesi arasında saymaktadır.[13]

Fiziksel ve sosyal yönden İslâm Kenti'nin en büyük özelliği onun mahallelere bölünmesidir. Toplumdaki etnik ve dini ayrılıklar bu bölünmeyi belki de zorunlu kılmaktadır. Bu dönemde yaşayan toplumun birçok etnik grubu içinde barındırması, buna uygun "mahalleleşmeyi" getirmiştir. Mahalle, çeşitli meslek grupları ve hattâ aşiretlerin birarada oturma ihtiyaçlarından da doğmuştur.[14] Kent mekânında aynı tür işler aynı sokak üzerinde yapılmaktadır. Urfa Kenti günümüzde, geleneklerin egemen olduğu bir İslâm Kenti özelliklerine hâlâ sahip bulunmaktadır.

Kalenin kuzeydoğusunda yer alan eski ticari merkez (hanlar, bedestenler, arastalar) ve camiler hâlen canlılığını korumaktadır.

Urfa, eski kent dokusu, güneyde kale, kuzeyde Karakoyun deresi, batıda Suruç yolu, doğuda ise Akçakale yolu ile sınırlanmaktadır. Bu alanda 16 mahalle yer almaktadır. Bu mahallelerin dinsel dağılımı şöyledir: Çakeri Camii'nin güney ve güneybatısı Yahudi; Nimetullah Camii'nin doğusu (günümüzde Tekel deposu olarak kullanılan Eski kilise'ye kadar) ve Akyüzler evi civarı Süryani; Tılfındır (Tel-fıtır) tepesi ile kentin batı surlarından Vali Fuat Caddesine kadar uzanan bölümü Ermeni; 12 Eylül Caddesinden, kentin doğusunda yer alan Nimetullah Camii'ne kadar uzanan bölümü ise müslüman mahallesidir.* Tanımlanan bu alanlardaki günümüze kadar gelebilmiş kiliseler ise bu tanımlamayı doğrulamaktadır.

Fiziksel oluşum bakımından, İslâm dünyasının, tabii şartların, yapı ve kent biçimi üzerinde önemli etkisi olmuştur. İklim şartlarına büyük önem verilerek, sıcak iklimin hüküm sürdüğü bölgede avlulu yapılara yönelinmiştir. Ayrıca "İçeriye dönük ev, dar, gölgeli sokak, üstü kapalı pazar yeri, çeşmeler ve su yolu sevgisi, onların özenle ele alınması İslâm kentinin iklime bağlı önemli özellikleridir.[15]"

İslâm geometri anlayışı, İslâm kent modellerini ve mimarisini büyük ölçüde etkilemiştir. Karmaşık İslâmî modellerin çoğunda kapalı bir geometri vardır. Yani, bir bölümü düzensiz bir görünüme sahip olmakla birlikte, dörtgen, üçgen, altıgen ve çokgenlerden oluşan bir sistem olarak, bir dizi karmaşık geometrik şekil çıkarılabilir. [16]

Kentin kuzeydoğusunda yer alan eski ticari merkezin yakın çevresinde kentin en büyük ve görkemli evleri yer alır. Ticari merkez çevresine yayıldıkça da bu yapıların oluşturduğu doku parçalanmıştır. Merkezin yakın çevresinde yer alan bu evler, kente yeni göçenler tarafından, bölünerek kiralanmakta, ya da harap olmaya terk edilmektedir.

I.4.a. Urfa Sokakları

İslâmî yaşamda, kadın içeriye yönelik, erkek ise dışarıya yönelik yanı temsil etmektedir. Bu, kent yapısında yansımış, eski kent dokusu içinde, konut bölümleri ticaret bölümlerinden ayrı olarak planlanmıştır.

---

11. SEGAL, J.B., The Blessed City-Edessa, Oxford, 220. s. (1970).

12. YURT ANSİKLOPEDİSİ, "Urfa" Cilt:10, Fasikül: 132, Anadolu Yayıncılık A.Ş. İstanbul, 7376.s., (1984).

13. İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ, "Urfa" Cilt: 13, Cüz: 135, Milli Eğitim Basımevi İstanbul, 54.s., (1979).

14. EKİNCİ, O., Yaşayan Muğla, İstanbul, 18. s (1985)

** Bu Bilgiler, Dicle Üniversitesi, Müh-Mim.Fak.Sanat Tarihi Uzmanı Cihat Kürkçüoğlu ile Urfa'nın yaşlılarından Hacı Muhammed Meydancı'dan alınmıştır.*

15. KUBAN, D., Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 144. s. (1982)

16. Gos.S.K. İslam Şehrinin Yeniden Planlanması, İslam Mirasını Koruma Konferansı.

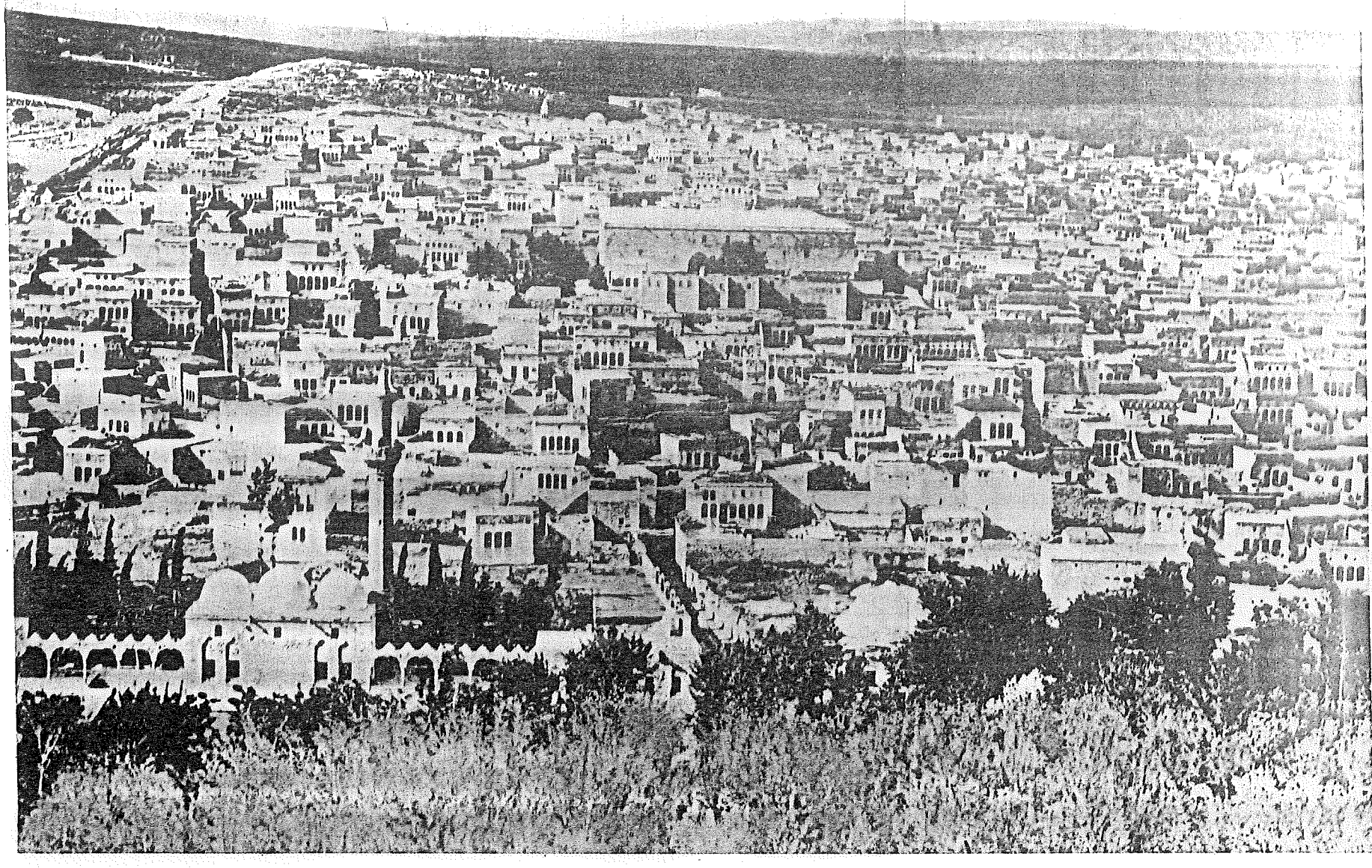

Resim 3. 1923 yılında iç kaleden Urfa (Cihat Kürkçüoğlu arşivinden)

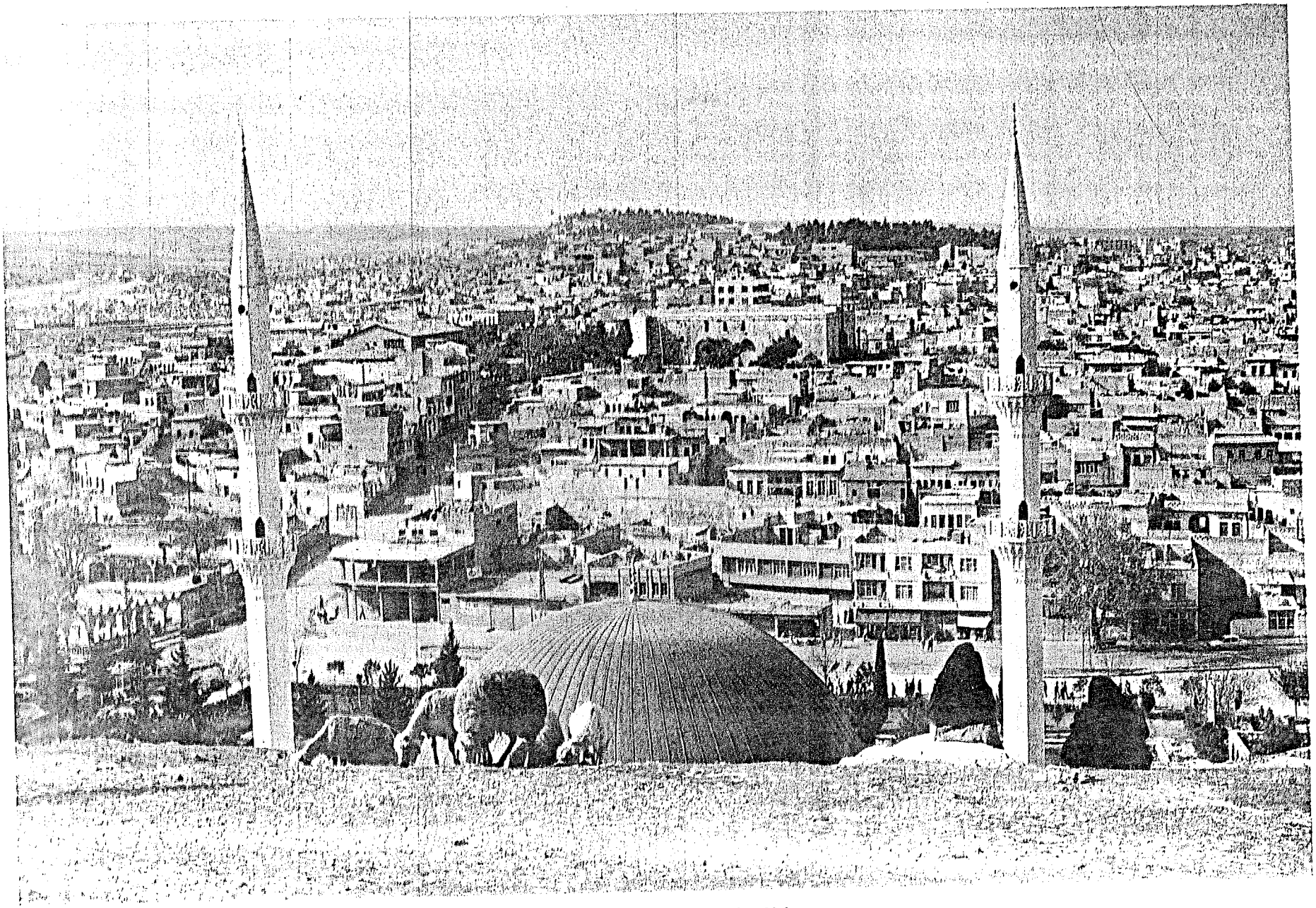

Resim 4. 1987 yılında iç kaleden Urfa

Urfa evleri, düzgün bir topografya üzerine yerleşmiştir. Mimari yerleşme açısından da, bitişik ve bazen iç içe girmiş karmaşık düzende bir yerleşme görülmektedir.

Yerleşmenin biçimlenmesinde, iklim şartları da büyük bir etken olarak belirmektedir. Sokak genişlikleri 2,5-3,5 m. dir ve Anadolu'nun pek çok eski kentinde olduğu gibi arnavut kaldırımı döşelidir. Sokakları çevreleyen evlerin duvarları yüksek tutulmuştur. Böylece, yüksek duvarlarla sınırlanan sokaklar sıcağa karşı korunmuş ve hemen hemen günün her saatinde sokakların gölge olması sağlanmıştır. Evde geçen günlük yaşamı gizlemek amacıyla, alt katların sokağa bakan cepheleri tümüyle sağır bırakılmıştır. Zemin katlardaki tek açıklık evlerin giriş kapılarıdır. Sadece üst katlarda ve "çardak" denilen üst kat çıkmalarında pencereler görülmektedir. Baş odaların (çardak) sokağa açılan, profilli, bindirme tekniği ile yapılmış çıkmaları, yalın cephelere hareket, sokağa da biçim zenginliği kazandırmaktadır. Yapı parsellerinin düzgün olmayışı ve üst katlarda düzgün mekânlar elde etmek için yapılan beden duvarları üzerindeki çıkmalar, bütün bölgelerde sokak görünümlerine, birbirine benzeyen bir çehre getirmiştir. Bu çehredeki en büyük fark malzemedir. Anadolu'nun tüm eski kentlerinde evlerin alt katları sağırdır. Evlerin çıkmaları ise saygılı bir şekilde başbaşa vermiştir. Urfa'daki evlerin çıkmalarındaki pencereler, genellikle evlerin birbirini görmeyeceği şekilde planlanmıştır. Bazı evlerde karşı evi görmemek için çıkma ön yüzünde pencereler yoktur. Bu gibi hallerde pencereler, çıkma yan yüzlerinde bulunurlar.

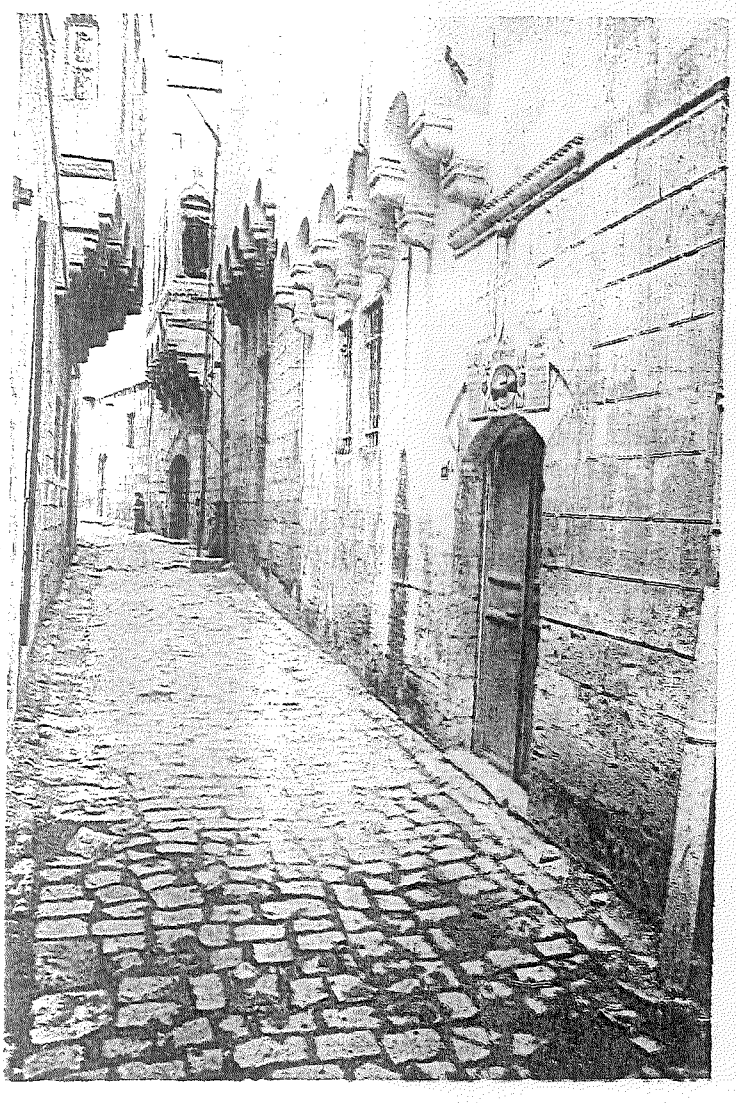

Resim 5. Zincirli Sokak

Çardakların altındaki süslü, profilli, bindirme tekniği ile yapılmış taş konsollar cephelerin, dolayısı ile sokağın en önemli unsurlarıdır. Bazı evler sokağın üzerini örten bir biçimde yapılmıştır. Burada örtü sistemi, sokak genişliğinde, derinlemesine uzanan sivri kemerli bir tonozdur "kabaltı". (17)

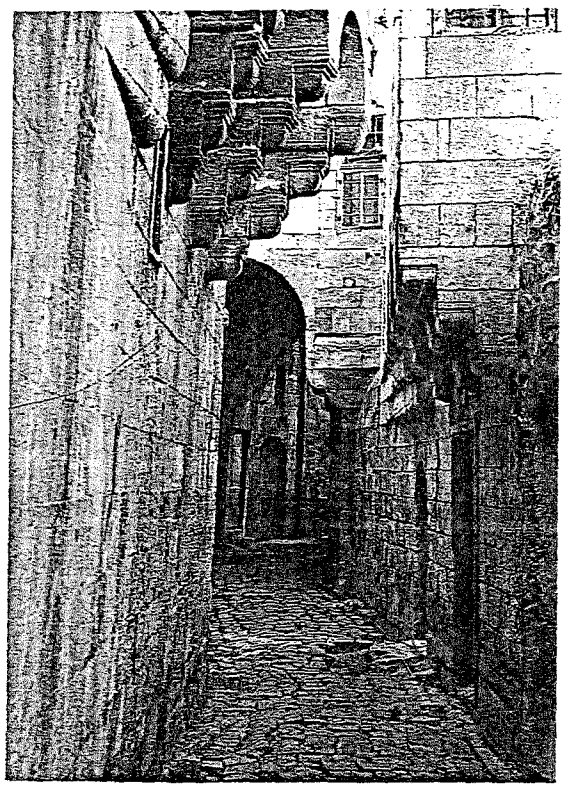

Resim 6. Kabaltı, (Yorgancı Sokak)

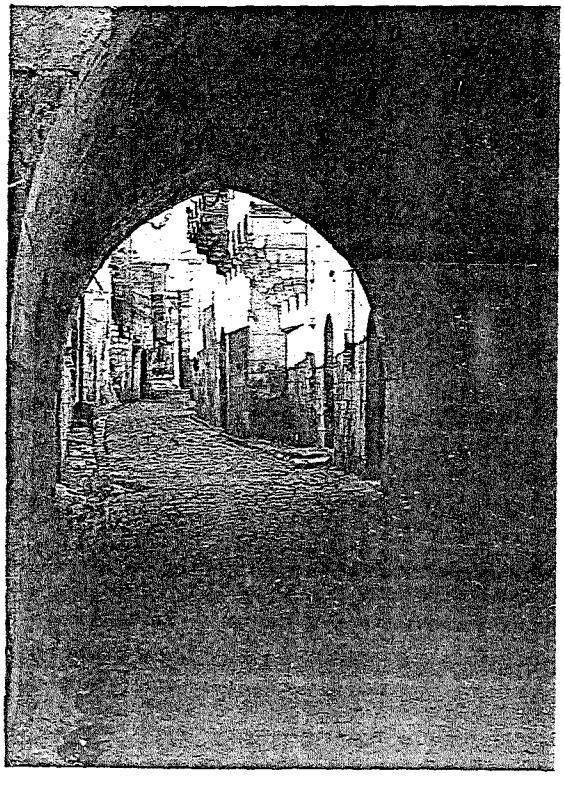

Resim 7. Kabaltı, (Madenli (Saraç) Sokak)

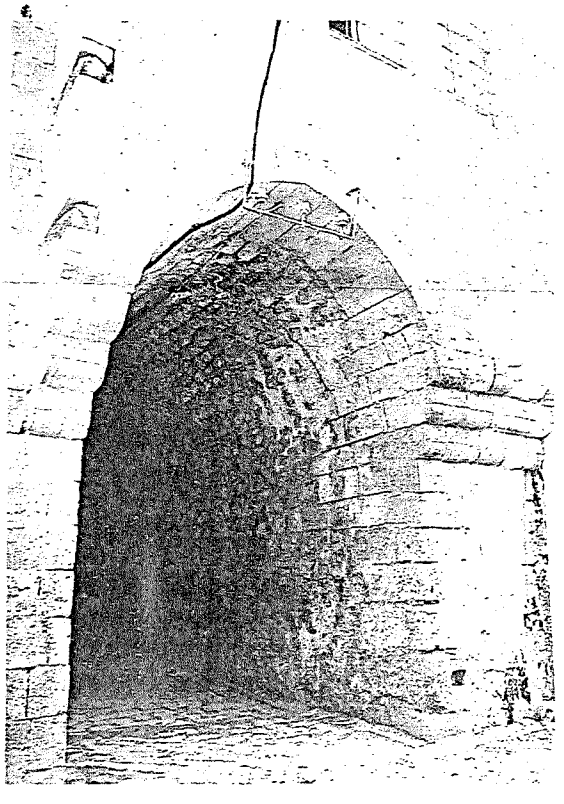

Resim 8. Kabaltı, (Örtük Sokak)

17. ALPER M., Yurt Ansiklopedisi, "Urfa Kentsel Siti ve Mimari Özellikleri" Cilt 10, İstanbul, 7436. s. (1984)

Genellikle kabaltı üzerinde bir yapı bulunmaktadır. Kabaltıya sıcak iklimin hüküm sürdüğü bölgelerde (Diyarbakır, Mardin) rastlanılmaktadır. Mardin sokaklarındaki kabaltılar tonoz örtülü, Diyarbakır sokaklarındakiler ise, düz, ahşap kirişlidir.

Bazı evlere giriş, sokaklardan, 5-15 m. uzunluğunda, 1,5-2,5 m. genişliğinde dar bir çıkmaz sokakla "tetirbe" sağlanır. Yapıların mutlaka bir sokağa açılması için, bitişik mülkiyetler birbirlerine toprak parçaları vermişlerdir. Nitekim Torres Balbas'ın başka İslâm kentleri için belirttiği çıkmaz sokak sorunu Urfa Kentinde de oldukça yaygındır. Bu çıkmaz sokaklara mahallenin ana yolundan ayrılarak evlere uzanan özel yollar olarak da bakılabilir.[18] Bunlar genellikle ulaştığı evin sahibinin ismi ile anılmaktadır. Tetirbeler, evin sokak kapısı ile sun bulmaktadır.

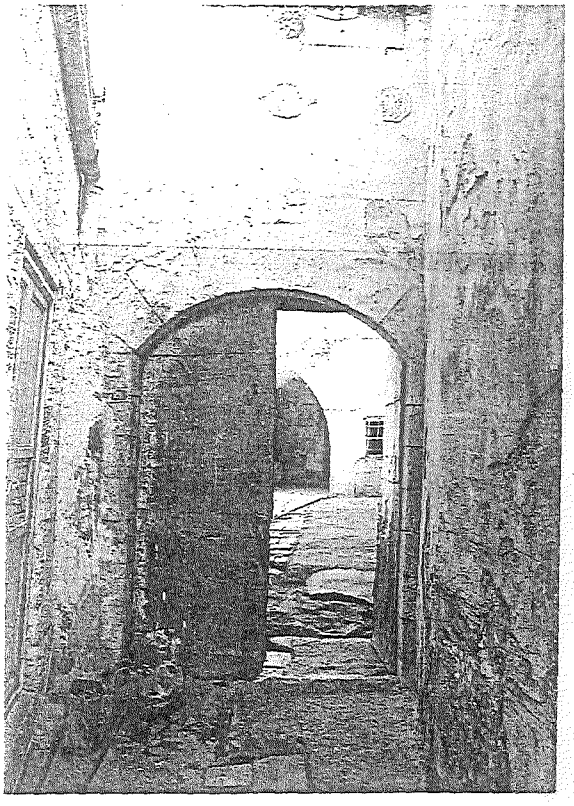

Resim 9. Tetirbe, (Köleler Sok. No: 21)

Resim 10. Kabaltı ve Tetirbe, (Veli Sokak)

Hacca gidenlerin evlerinin kapılarına, hacca gidiş tarihini belirten renkli resimler yaptırmaları veya hazır yapılmış tabelalar asmaları da cephelere ve sokağa renk katan öğelerdir.

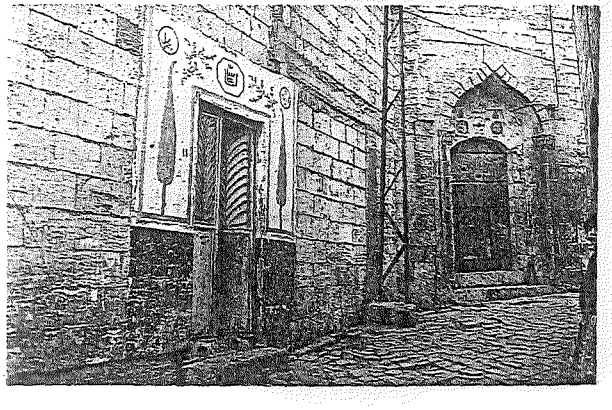

Resim 11. Avlu kapıları

18. KUBAN, D., *Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 165.s., (1982).*

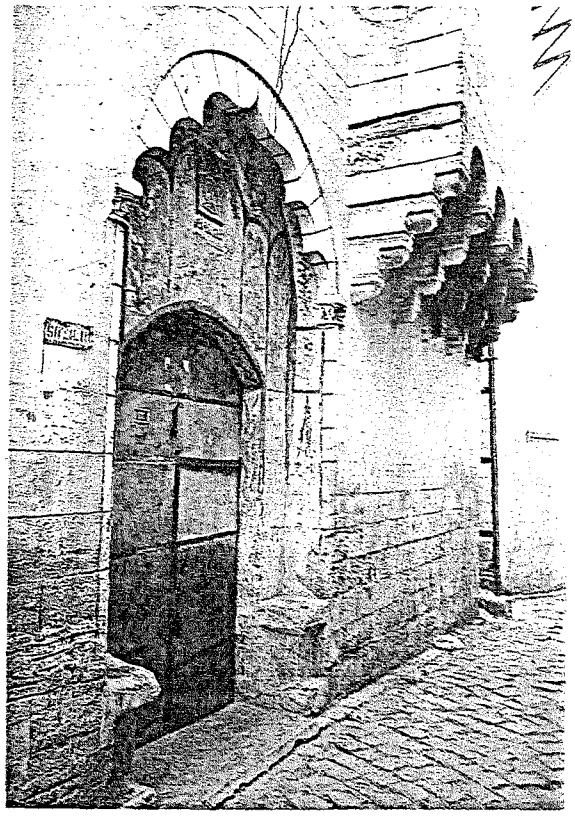

Resim 12. Avlu kapısı (Prüz Sokak, No: 10)

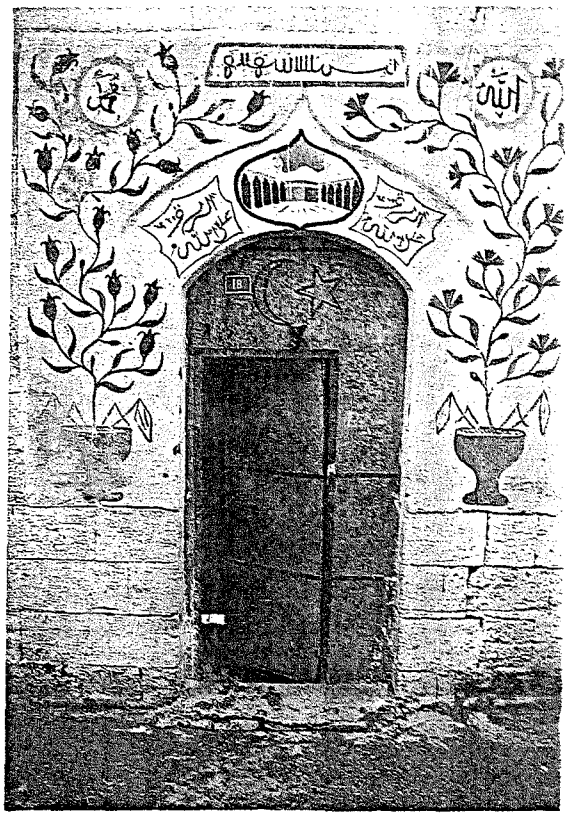

Resim 13. Avlu kapısı (Ihlasiye Sokak, No: 18)

Evlerin dış cephesindeki çıkmaların sokak görünümüne katkısının en güzel örnekleri Yorgancı Sokak, Hüseyin Paşa Sokak, Zincirli Sokak ve Fırfırlı Sokakta görülmektedir. Hüseyin Paşa Sokak, No: 29'daki evin, avludan gezeneğe çıkan merdivenin taş basamaklarının duvardaki çıkmaları ile Fırfırlı Sokak, No: 6'daki evin, çıkmasındaki gönyeli taş konsollar ve konsolları keserek ortasında yer alan kemerli pencere ile üst katta, dama ulaşımı sağlayan yarım daire şeklindeki merdiven evinin sokağa katkıları güçlü bir mimari tasarımın ürünü olup Urfa'da görülen ender örneklerdendir.

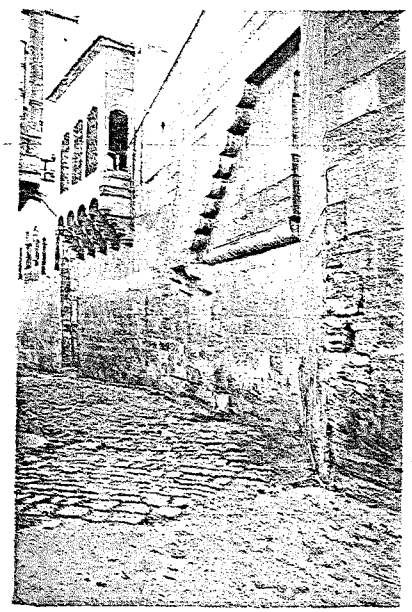

Resim 14. Hüseyin Paşa Sokak No: 29

Resim 15. Zincirli Sokak

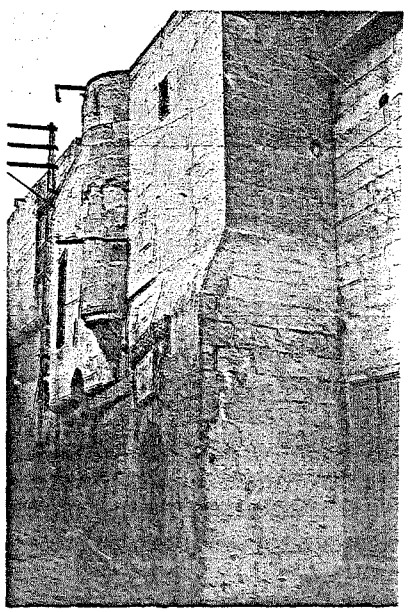

Resim 16. Fırfırlı Sokak

I.4.b. Köşe Sütunceleri:

Yapıların sokağa gelen köşelerindeki sivriliğin (keskin hatların) pahlanması veya çeşitli profillerle şekillendirilmesiyle oluşan ve dar Urfa Sokaklarını süsleyen, aynı zamanda da köşe geçişlerini kolaylaştırmak için yapılmış önemli bir mimari elemandır. Yükseklikleri 2-3 m. genişlikleri ise 15-25 cm. arasında değişmektedir.

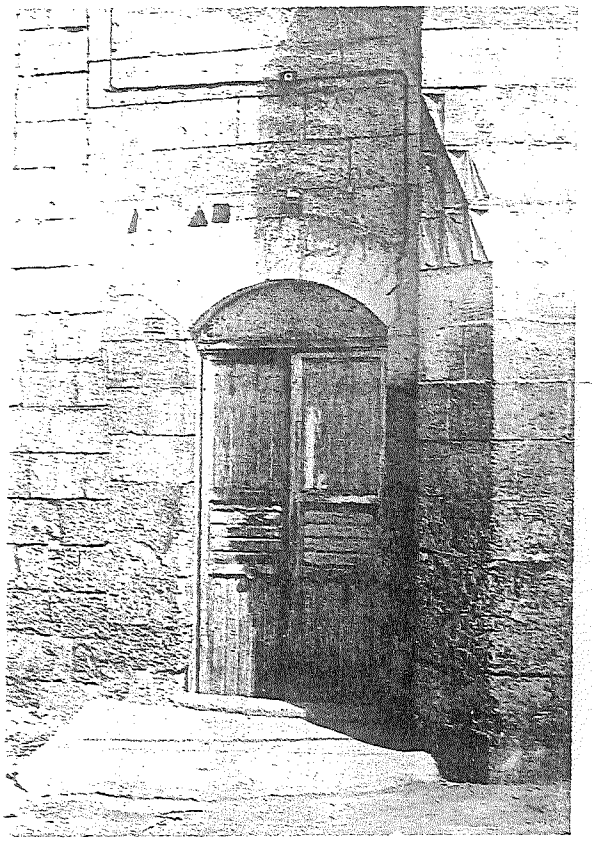

Resim 17. Avlu kapısı ve mukarnaslı köşe pahı (Koca Ahmet Sokak)

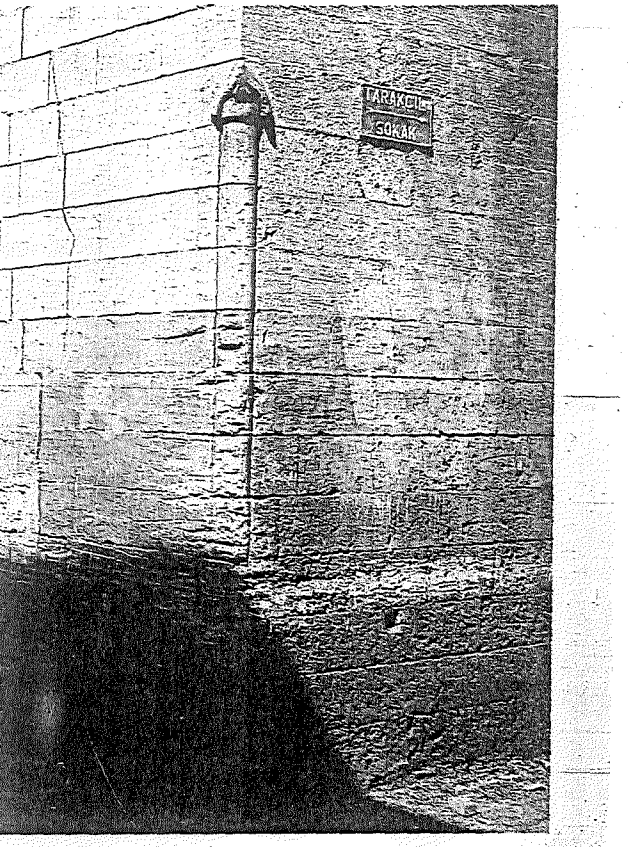

Resim 18. Köşe sütuncesi (Tarakçılar Sokak, No: 1)

BÖLÜM II

URFA EVLERİNİN KATALOĞU

II.1. HACIBANLAR EVİ (H. Ahmet Esmeray Evi)

Camii Kebir Mah. Hacıban Sok. No: 22

Hacıbanlar evi, haremlik selamlık bölümlerinin iki ayrı yapı bütünü olarak planlandığı örneklerden biridir. Selamlık bölümü, haremliğin kuzeyinde yer almakta ve ayrı bir avlu etrafında, mekânların sıralanmasıyla oluşmaktadır. Haremlik ve selamlığın sokak kapıları ayrıdır. Bu iki bölüm arasındaki bağlantı, haremlik kapısının girişindeki, kapı arası denilen yerin doğu duvarında bulunan ve şimdi duvarla kapatılan kapı ile sağlanmaktaymış. Ancak, günümüzde yapıların sahiplerinin değişmesi sonucunda selamlık bölümü tamamen yenilenmiştir.

Yapının haremlik bölümüne, basık kemerli, demir çift kanatlı kapı ile girilmektedir. Kapı kanatları orijinal değildir, sonradan değiştirilmiştir. Kapı üzerinde yarım madalyon şeklinde bir süsleme ile iki yanında birer rozet ve bunların üzerinde de, kapı genişliğinde bir korniş bulunmaktadır.

Kapıdan girişte kare planlı, çapraz tonoz örtülü mekândan "kapı arası" sonra, sivri tonoz örtülü dar geçitten geçilerek evin haremlik avlusuna ulaşılır. Avlu kesme taş kaplamalıdır "nahit hayat". Ortasında kare planlı bir havuz ve havuzun batısında çiçeklik yer almaktadır. Havuz günümüzde toprak doldurulmuş ve çiçeklik olarak kullanılmaktadır.

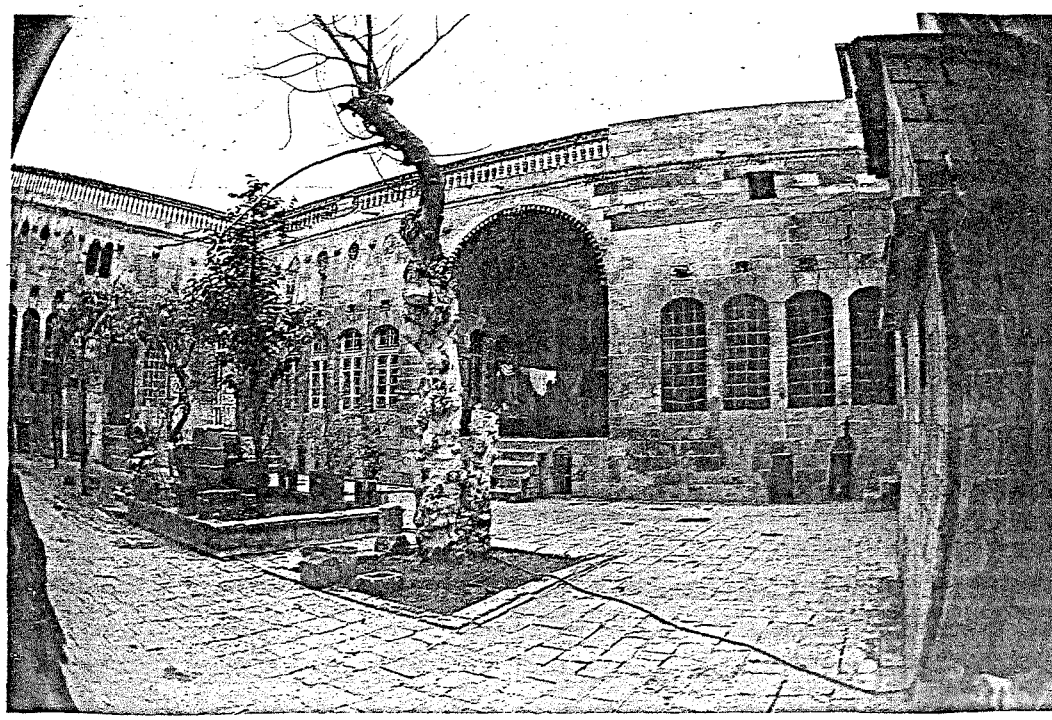

Resim 19. Avlu ve kuzey cephe (Fotoğraflar: Koray OLŞEN)

Avlunun batı kenarını sınırlayan cephede helâ ve sonradan yapılan banyo vardır. Üstte yazlık ve kışlık bölümlerinin damını birbirine bağlayan gezenek, sakallı kemer motifli taş çıkmalarıyla güçlü bir mimarinin ürünüdür.

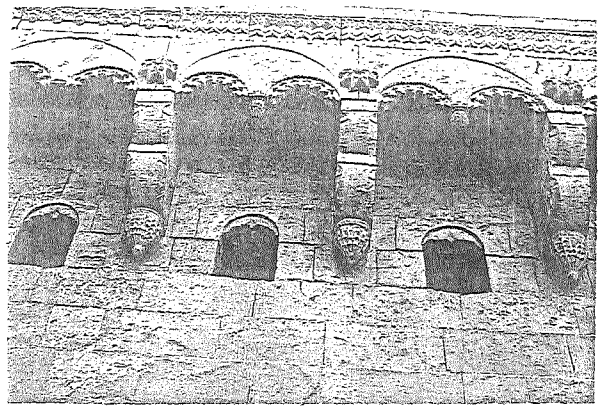

Resim 20. Gezenek konsolları ve kuşluklar

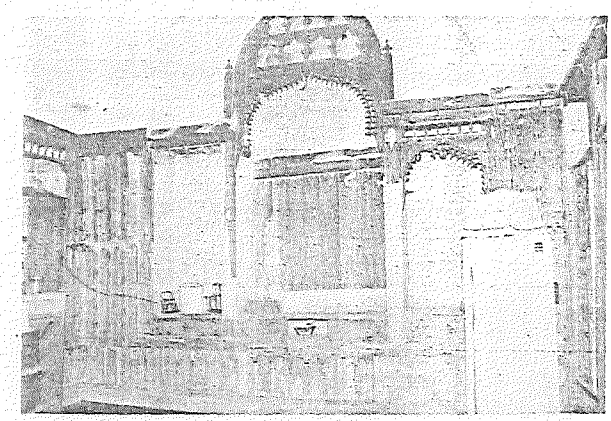

Resim 21. Oda içinde ahşap süslemeli camhaneler

Avlunun güney kenarını oluşturan bölüm, doğu ve batı tarafına aldığı dikdörtgen planlı, duvara gömme nişleri olan "camhane", odalar ile ortada eyvan evin yazlık bölümünü oluşturur. Odaların uzun kenarları boyunca sıralanan pencereler iç mekânların avlu ile görsel bağlantısını sağlar. Eyvan ve odalar avlu zemininden yüksekte planlanmış olup beşer taş basamakla çıkılmaktadır. Eyvanın kilit taşındaki kitabede H. 1085 (M. 1674) tarihi yer almaktadır.

Avlunun kuzey kenarını oluşturan bölüm ise güneye yönlendirilmiş olup evin kışlık olarak kullanılan bölümüdür. Ortada, avlu zemininden beş taş basamakla çıkılan eyvan, eyvanın doğu ve batısında birer oda yer almaktadır. Odalarda duvara gömme nişler "camhane" oldukça zengin tutulmuştur. Odaların kısa kenarında yer alan gedemeçlerin sonunda, ayakkabıların konduğu küçük nişler vardır. Eyvanın batısında yer alan bu odaya, sonradan eyvanla bağlantıyı sağlayan bir kapı açılmıştır. Ayrıca, bu odanın batı duvarından açılan bir kapı ile dikdörtgen bir mekâna geçilmektedir. Burası kapı arasından sonra avluya ulaşmak için geçilen, tonoz örtülü dar geçitin üzerine isabet etmektedir. Burasının banyo mu, sandık odası "maskan" mı olduğu anlaşılamamıştır. Sakallı kemerli eyvan, önüne takılan profilli camlı doğrama ile üzengi hizasında sonra da tamamen kapatılarak orijinal görüntüsünü yitirmiştir. Ayrıca, kapı üzerine yağmurdan korunmak için çinko kaplı sundurma yapılmıştır.

Resim 22. Avlu, kapatılan eyvanın yeraldığı güney cephe ile batı cephesi

Avlunun doğu kenarını oluşturan bölümde ise bir oda ile mutfak yer almaktadır. Oda, iç yüzeyini çevreleyen ahşap duvar kaplamaları, duvara gömme nişleri "camhane" ve çeşitli bitkisel motiflerden oluşan ahşap bezemeli pencere kepenkleri ile evin en görkemli odalarındandır. Bu odadan, gedemecin sonunda yer alan kapı ile sandık odası "maskan"na geçilir. Muttak ve oda arasındaki küçük mekân ikinci bir helâ olarak kullanılmaktadır. Bu helâ da sonradan yapılmış değil, orijinaldir. Avlu kotundan dört basamakla çıkılan mutfakta, yemeklerin pişirildiği üç büyük ocak yer alır. Bu üç ocak damdaki tek bacaya bağlıdır. Mutfağın içinde, kuzey duvarında yer alan, büyük sivri kemerli niş içindeki dikdörtgen ve kemerli küçük nişler mutfakta kullanılan eşyaların konması için yapılmıştır.

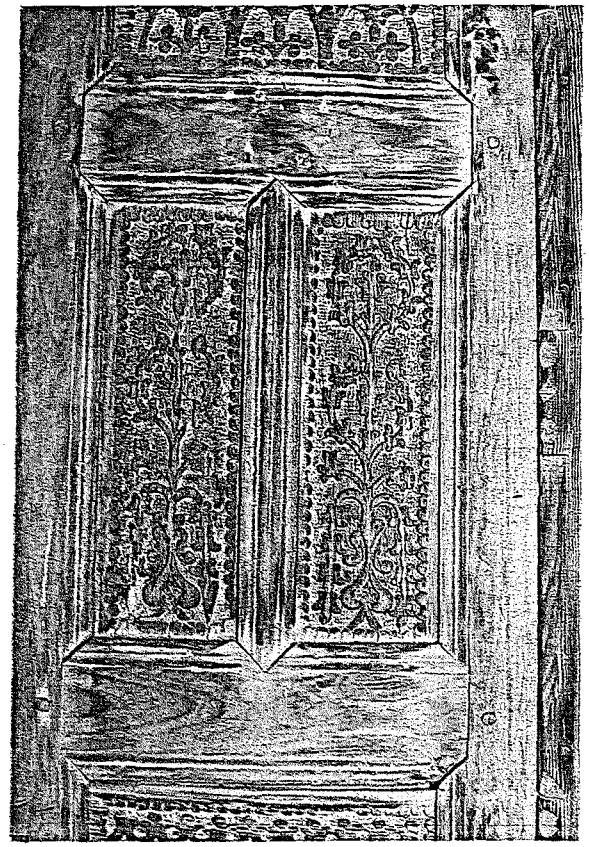

Resim 23. Ahşap pencere kepengi

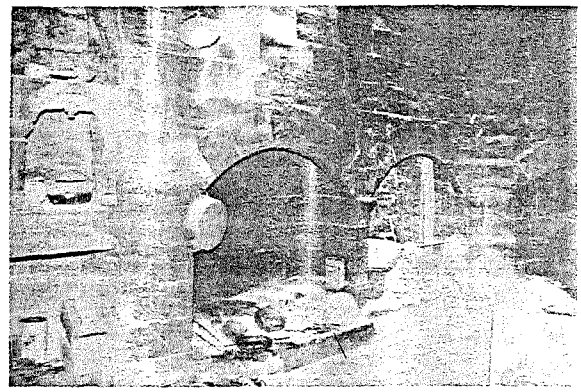

Resim 24. Mutfak içinden görünüm

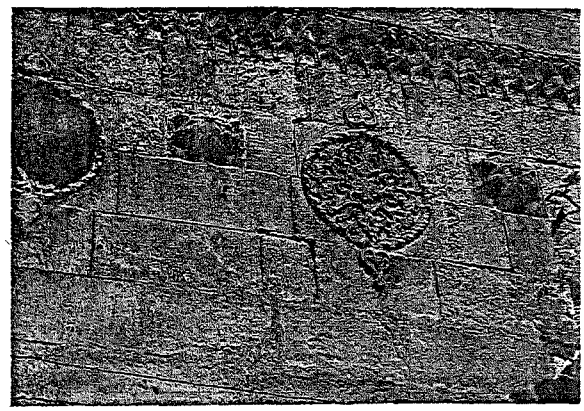

Resim 25. Mukarnaslı kornış, kör taka ve rozetler

Mutfağın güney duvarına bitişik, doğuya doğru yükselen merdiven düz dama ulaşımı sağlamaktadır. Merdiven başlangıcındaki avluya bakan kemerli açıklığa kapı kanadı ilave edilmiştir.

Eyvanlar tonoz, odalar çapraz tonoz örtülüdür. Evin altı tamamen kiler "zerzembe" olarak, sadece yazlık bölüm olarak kullanılan eyvanın altı ise ahır olarak kullanılmaktadır.

Evin cephelerinde yer alan pencereler, pencere üzerlerindeki kare ve madalyon şeklinde, taş üzerine çeşitli bitkisel motiflerinin oyularak yapıldığı havalandırma pencereleri, rozetler, kuşların yuva yapması için yapılmış kuş takaları, gezenek altındaki taş konsolları, sakallı kemer motifleri, alınlık hizasındaki mukarnaslı kornişleri ve yapıyı üstten çevreleyen lokmalı korkulukları ile Urfa evlerinin en güzel örneklerinden biridir.

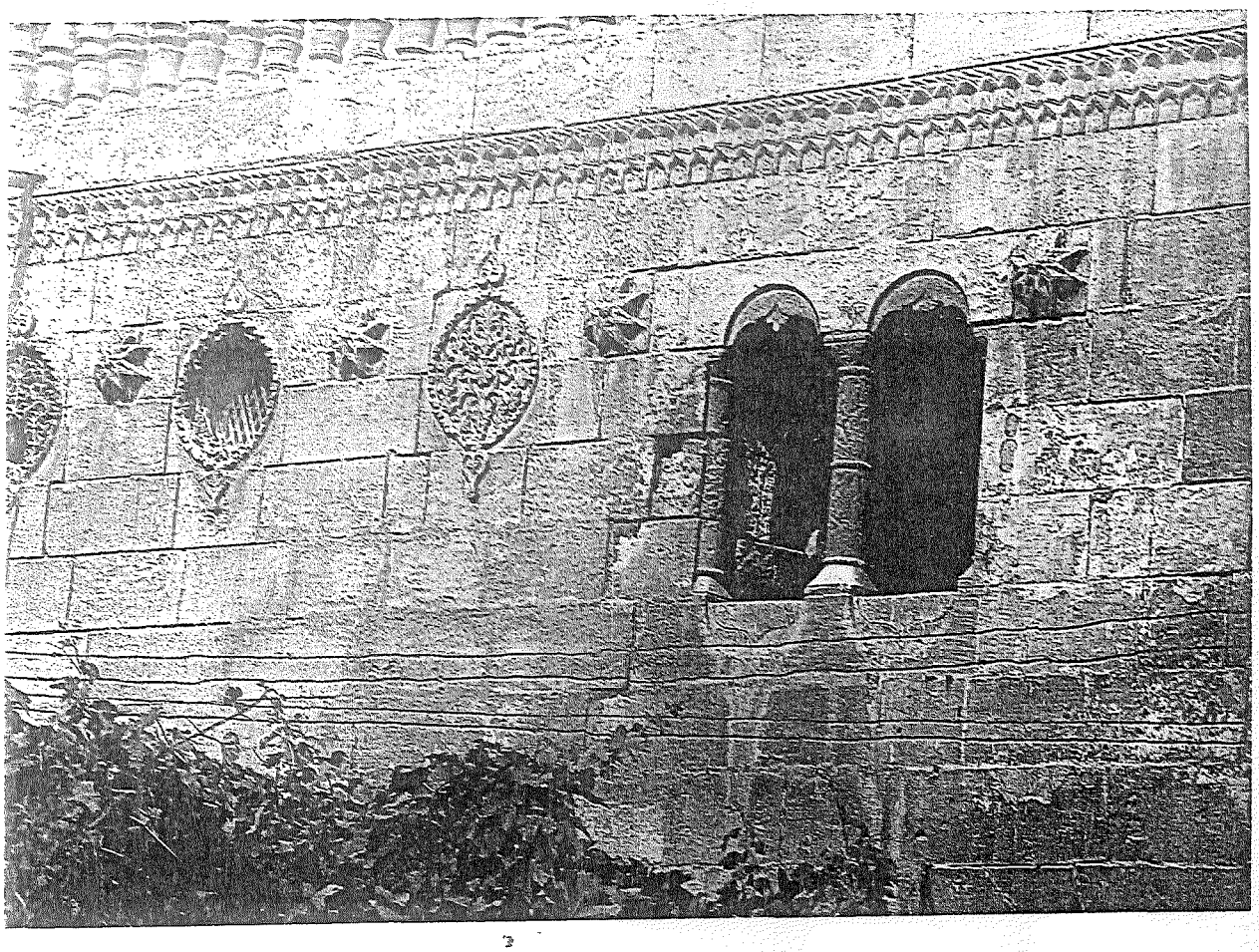

Resim 26. Batı cephedeki taş tezyinat ve kuşların yuva yapması için yapılmış kuşluk (matar)

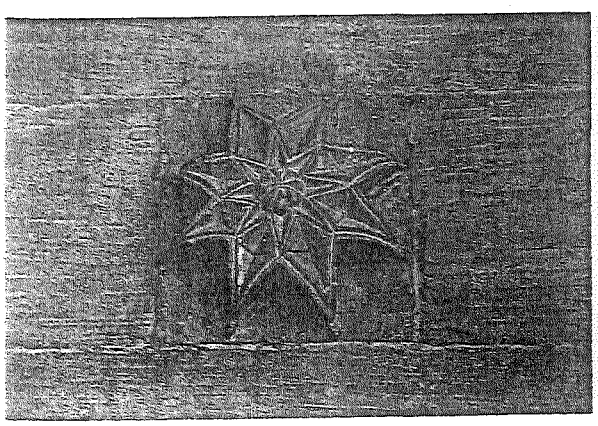

Resim 27. Rozet

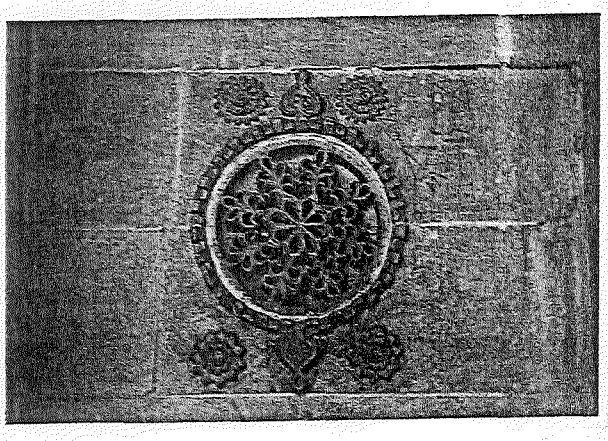

Resim 28. Eyvan içindeki duvarda yer alan daire çerçeveli bitki motifleri

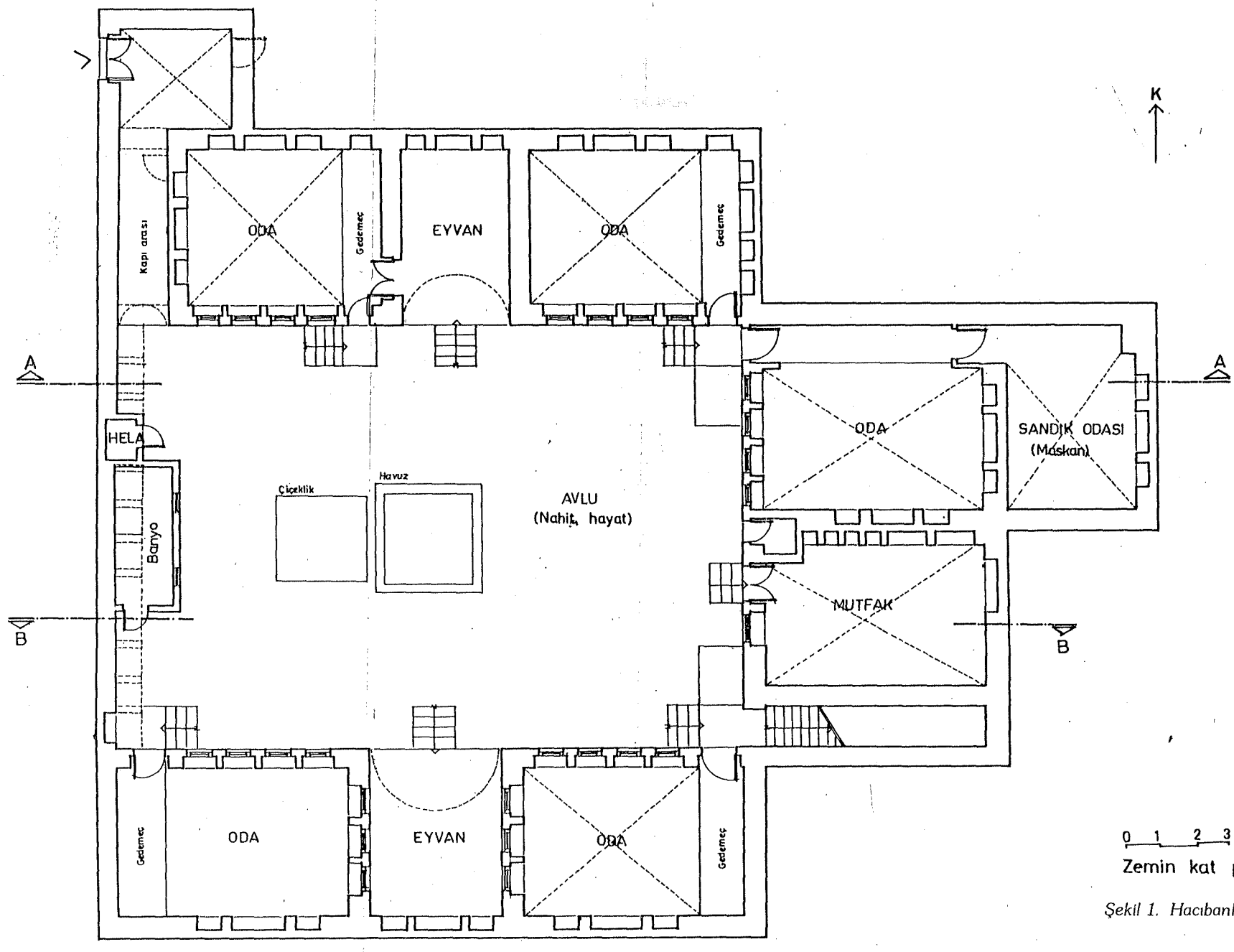

Şekil 1. Hacıbanlar Evi

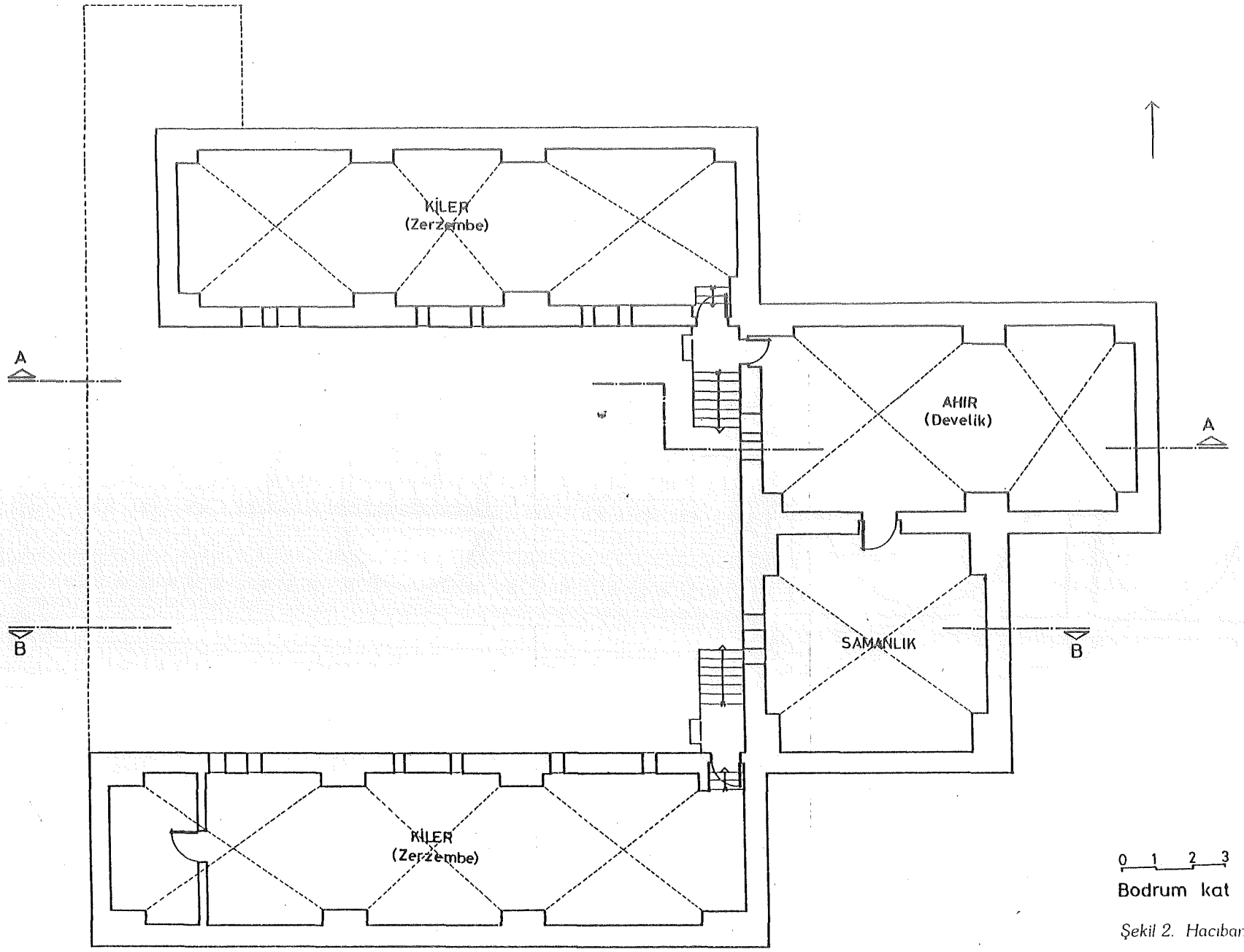

Bodrum kat planı

Şekil 2. Hacıbanlar Evi

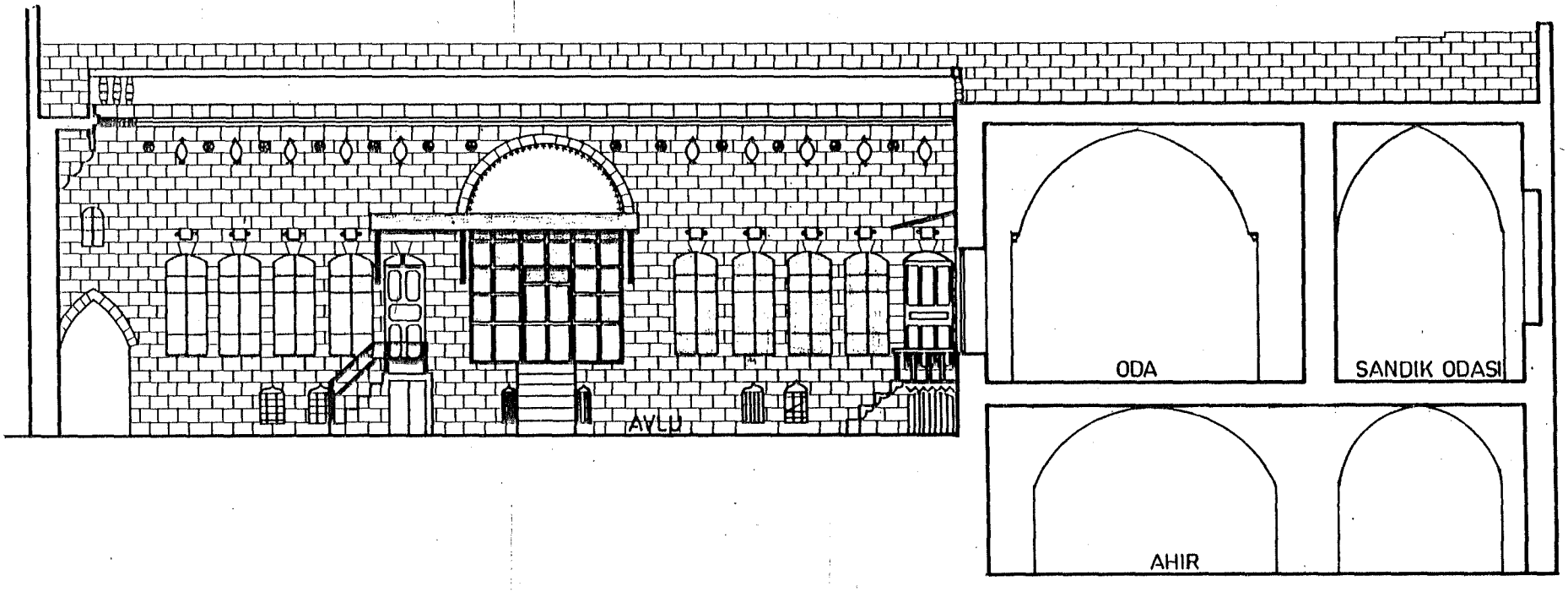

0 1 2 3

A-A Kesiti

Şekil 3. Hacıbanlar Evi

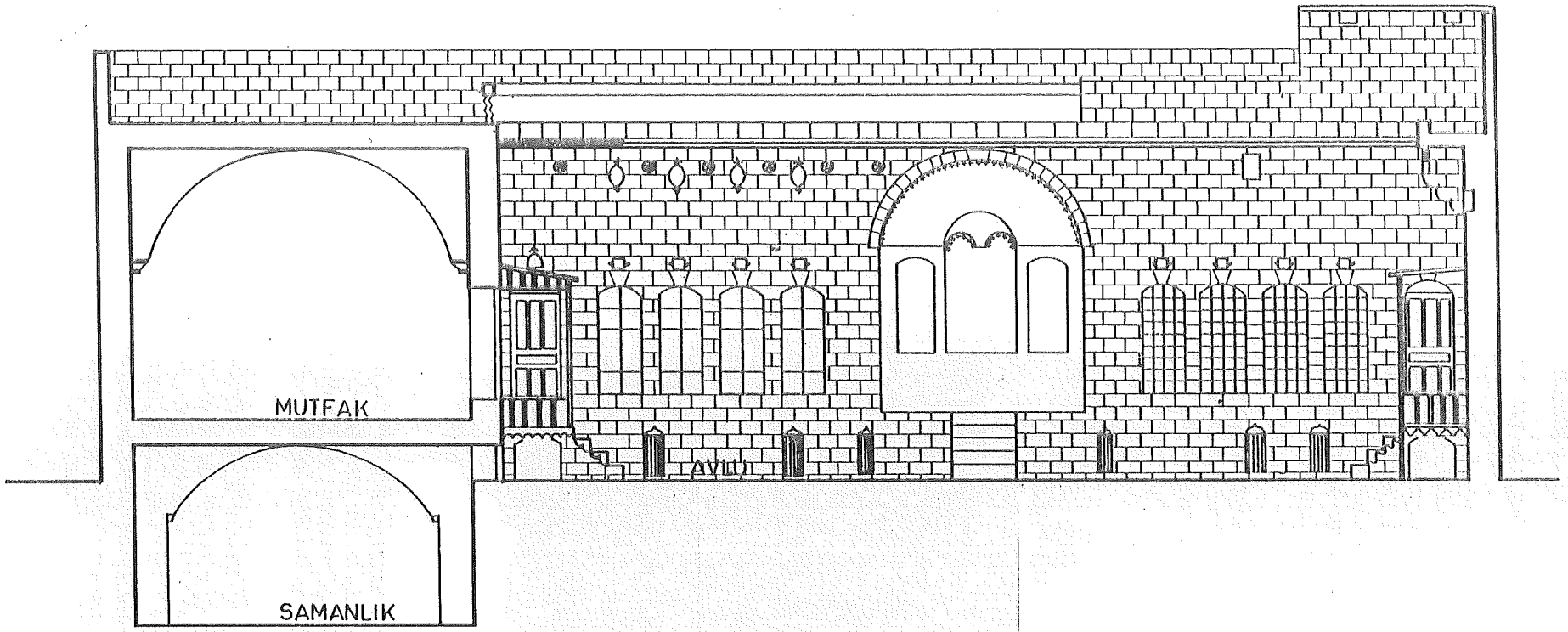

0 1 2 3

B-B Kesiti

Şekil 4. Hacıbanlar Evi

II.2. ŞAHAP BAKIR EVİ (İsa Beden Evi)

Pınarbaşı Mah. Köleler Sok. No: 21

Arabîzade Reşit Efendi evi olarak tanınan bu eve çıkmaz sokağın "tetirbe" sonundaki kapıdan girilmektedir. Kapı, basık kemerli ve çift kanatlı "çenetli"dir. Kapının üzerinde madalyon şeklinde bir kitâbe yer alır. Kitâbede H. 1192 (M. 1778) tarihi vardır. Ayrıca kapı üzerinde, kapı genişliğinden biraz fazla mukarnaslı bir korniş, kornişin altında taştan bir kabara ve kitâbenin her iki yanında da birer rozet yer almaktadır. Bu kapı ile doğrudan selamlık avlusuna girilmektedir. Girişin tam karşısında, selamlık avlusunun doğusunda yer alan ahır haremlik bölümü ile bağlantılıdır. Selamlığın yaşama birimlerine, avlunun kuzey duvarında yer alan ve doğu yönünde yükselen merdivenlerle ulaşılır. Merdiven altındaki helâ selamlık kullanımı içindir. Selamlık üst kattaki üç odadan oluşmaktadır.

Giriş kapısının tam karşısındaki, dikdörtgen planlı, sivri tonoz örtülü mekândan "kapı arası" geçilerek de haremlik avlusuna ulaşılmaktadır. Avlu zemini kesme taş kaplamalıdır "nahit hayat". Kare planlı avlunun ortasında bir havuz, havuzun etrafında da 2.00 m. eninde bir çiçeklik yer alır. Çiçeklik, döğme demir korkulukla çevrilidir. Çiçekliğin batısında asma ağacından bir gölgelik bulunur. Haremlik avlusunun kuzey, güney ve doğusunda yer alan kilerler avlu kotundan yarım kat aşağıdadır ve çapraz tonoz örtülüdür.

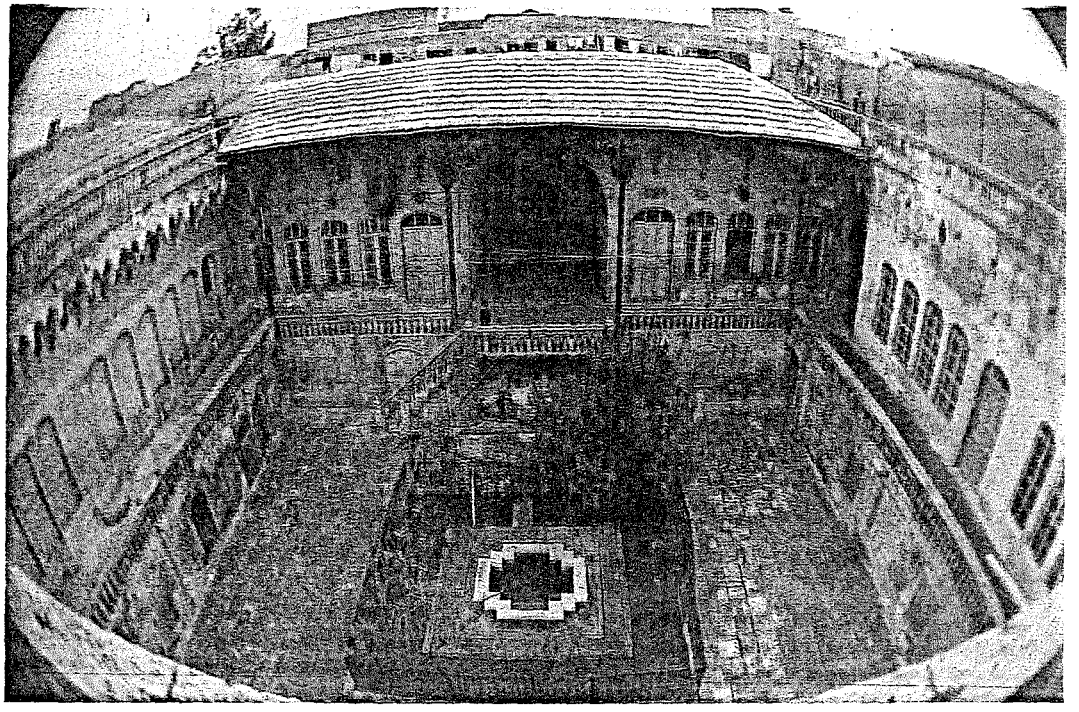

Resim 29. Kuzeyden, genel görünüş

Girişin tam karşısında yer alan, avlunun batı cephesi, avludan yarım kat yükseltilmiş, dikdörtgen planlı, çapraz tonoz örtülü, duvarları camhaneli iki oda ile sınırlanır. Bu odalar, pencerelerindeki ahşap bezemeli kepenkleri ve camhaneleriyle evin en özenli odalarındandır. Bu odaların kuzeyinde yer alan mutfak "tandırlık"ın içinden hamamın soğukluk kısmına, oradan da sıcaklık kısmına geçilmektedir. Sıcaklık tek kurnalı ve kubbelidir.

Kuzey cephede yer alan evin yazlık bölümüne doğu-batı yönünde iki taraflı çıkılan merdivenlerle ulaşılır. Merdiven sahanlığının altında kuyu bulunmaktadır. Merdivenlerle ulaşılan gezenek avlunun dört tarafında da devam etmektedir. Gezeneğin etrafı, mahalli dilde "lokmalı" denilen korkulukla çevrilidir. Yazlık olarak kullanılan bu bölüm, ortada sakallı kemerli bir eyvan ve eyvanın batısında yer alan bir odadan oluşmaktadır. Oda çapraz tonoz, eyvan beşik tonoz örtülüdür. Eyvanın önü kapatılmıştır. Eyvanın doğusundaki tonoz örtülü bir koridordan geçilerek eyvanın arkasında yer alan kilere girilmektedir. Kilerin üzerinde, üst katta, yatakların konulması için sonradan yapılmış bir oda yer almaktadır.

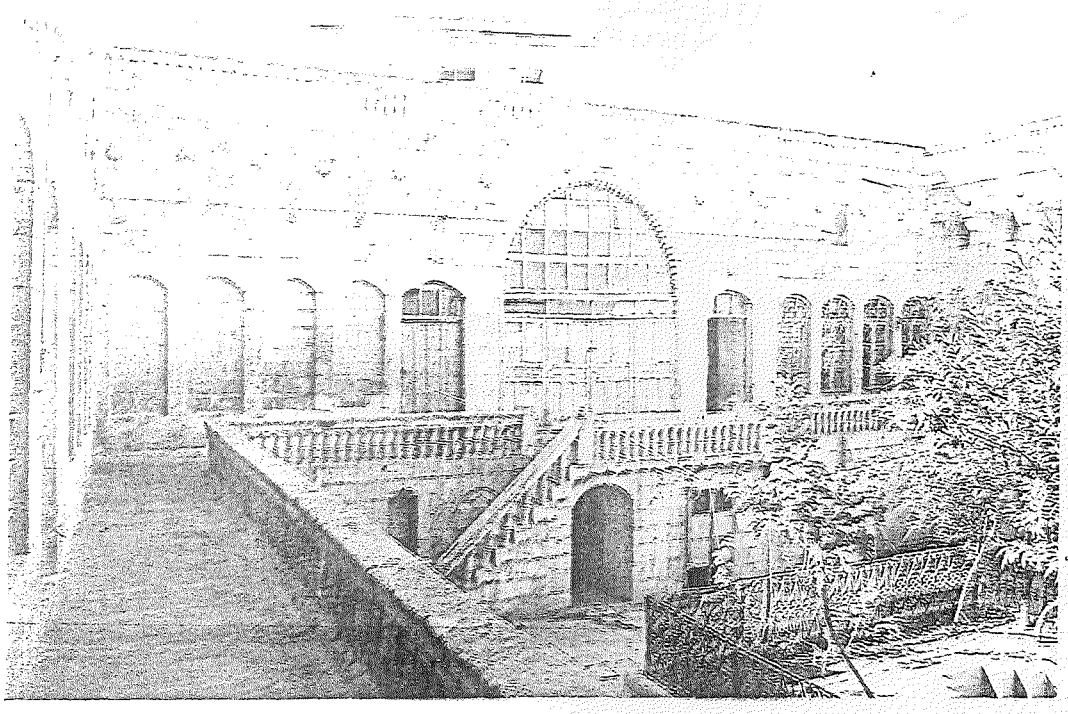

Resim 30. Kuzey cephesi

Avlunun kuzey cephesini oluşturan (güneye yönlenmiş) evin kışlık bölümüne de, doğu-batı yönünde iki taraflı çıkılan merdivenlerle ulaşılmaktadır. Ortada eyvan, doğu ve batısında birer oda yer almaktadır. Eyvan ve odaların tavanı ahşap kaplamalıdır. Eyvanın doğu ve batısında bulunan odaların dar kenarında, oda kotundan 25 cm. daha düşük kotta planlanmış "gêdemeç" yer alır. Bu iki mekân arasındaki ayırıcılık ahşap korkulukla da vurgulanmıştır. Eyvanın doğusunda bulunan odanın arkasında, gedemecin sonundan (oda girişinin tam karşısından) iki basamakla çıkılan sandık odası "maskan" yer alır. Ayrıca bu cephede, mutfağın önündeki üstü kemerli kapıdan girilerek, burada bulunan merdivenle dama ulaşım sağlanmaktadır. Bu bölümün üzeri marsilya tipi kiremitle sonradan örtülmüştür. Gezeneğin üzerini örten çatı uzantısı ahşap sütunlarla desteklenmiştir.

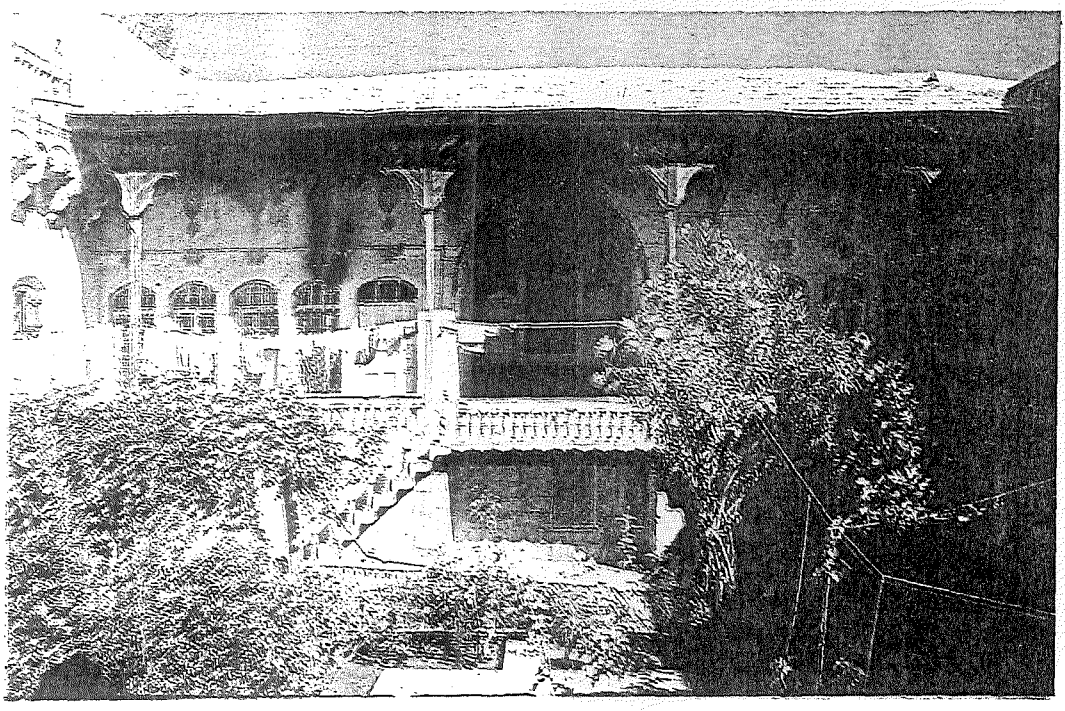

Resim 31. Güney cephesi

Avlunun batı cephesini oluşturan gezeneğin altında yer alan iki helâ da haremlik kullanımı içindir. Haremliğin selamlıkla bağlantısını sağlayan bu cephedeki kapı kapatılmış olup, yemek verme eylemini gerçekleştiren dönme dolap (yemek servis dolabı) Urfa'da kalmış ender örneklerden biridir.

Bu evin haremlik ve selamlık bölümleri, günümüzde iki ayrı aile tarafından kullanılmaktadır.

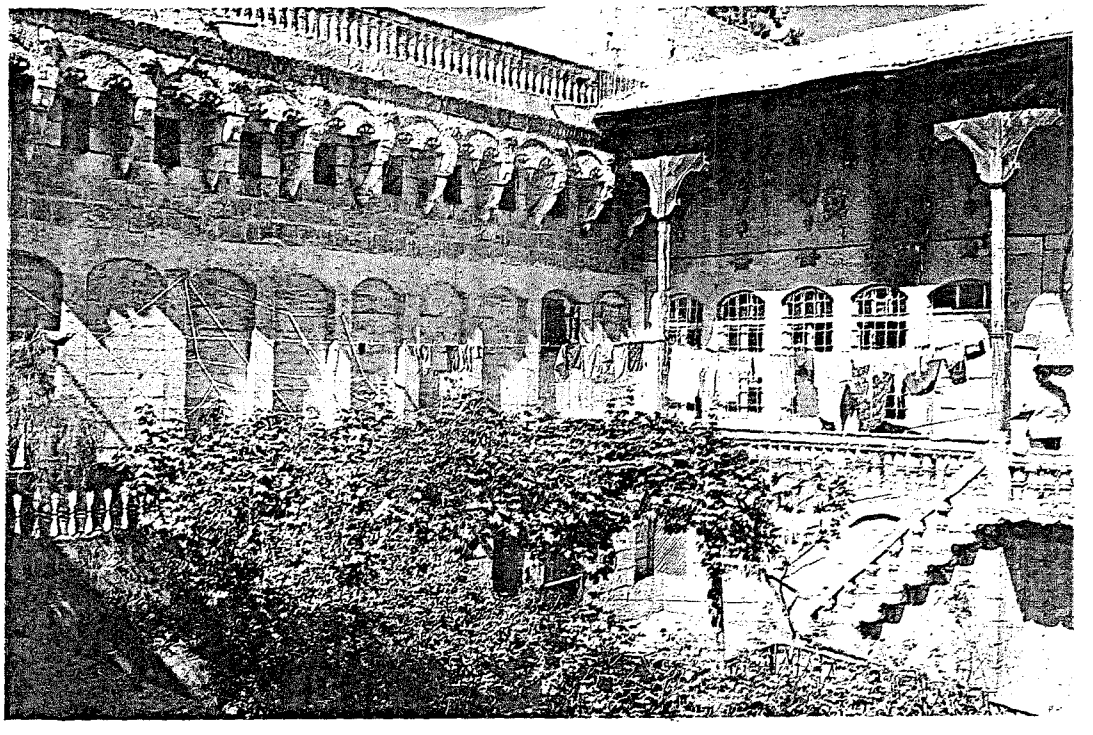

Resim 32. Doğu ve Güney cepheler

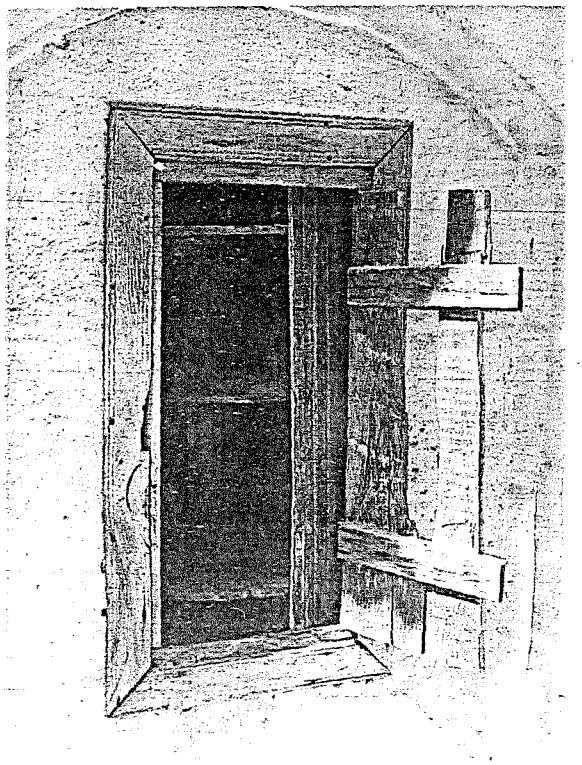

Resim 33. Doğu cephede yer alan ve selamlığa yiyecek servisi yapmağa yarayan yemek servis dolabı (dönme dolap)

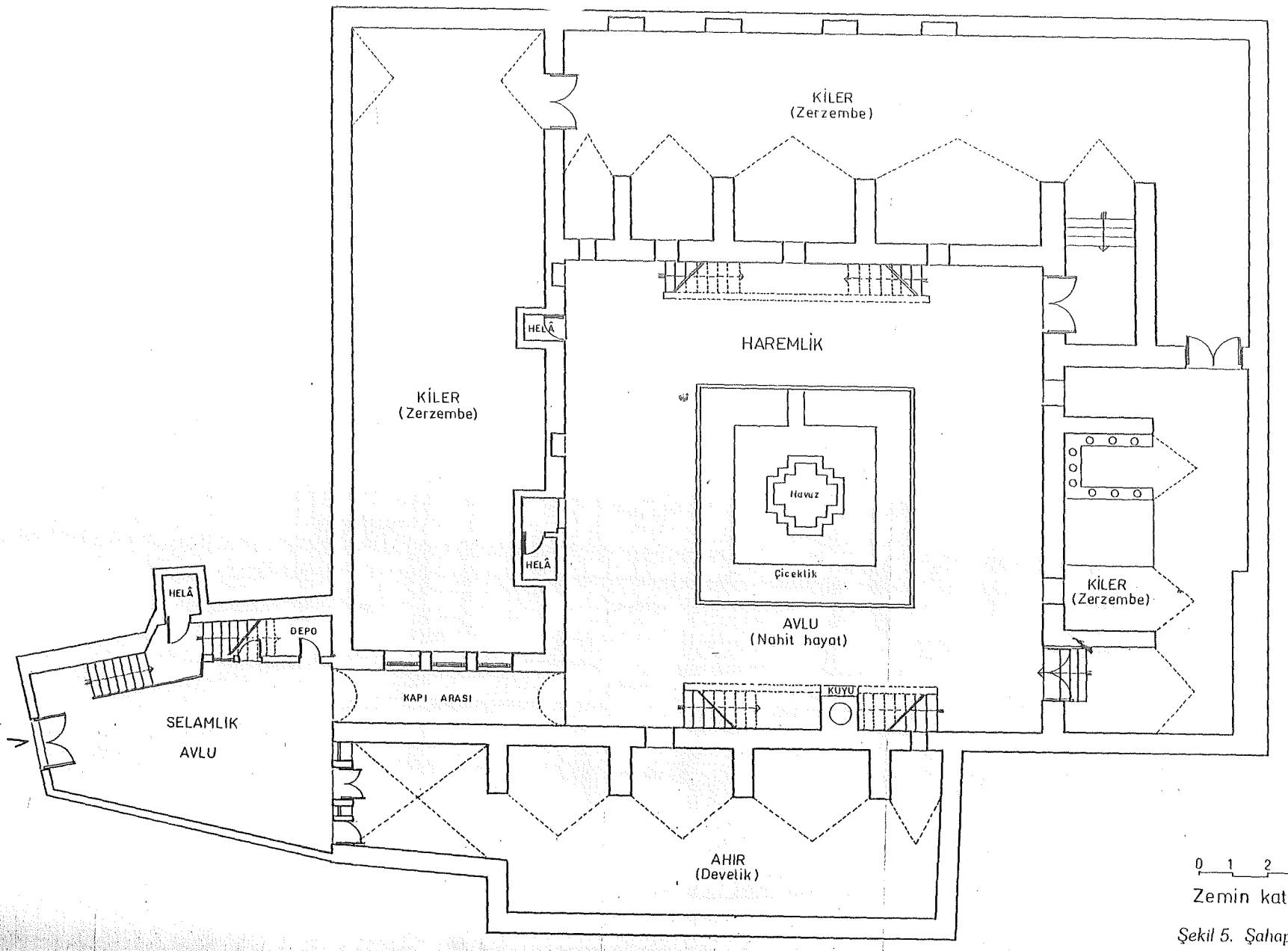

Zemin kat planı

Şekil 5. Şahap Bakır Evi

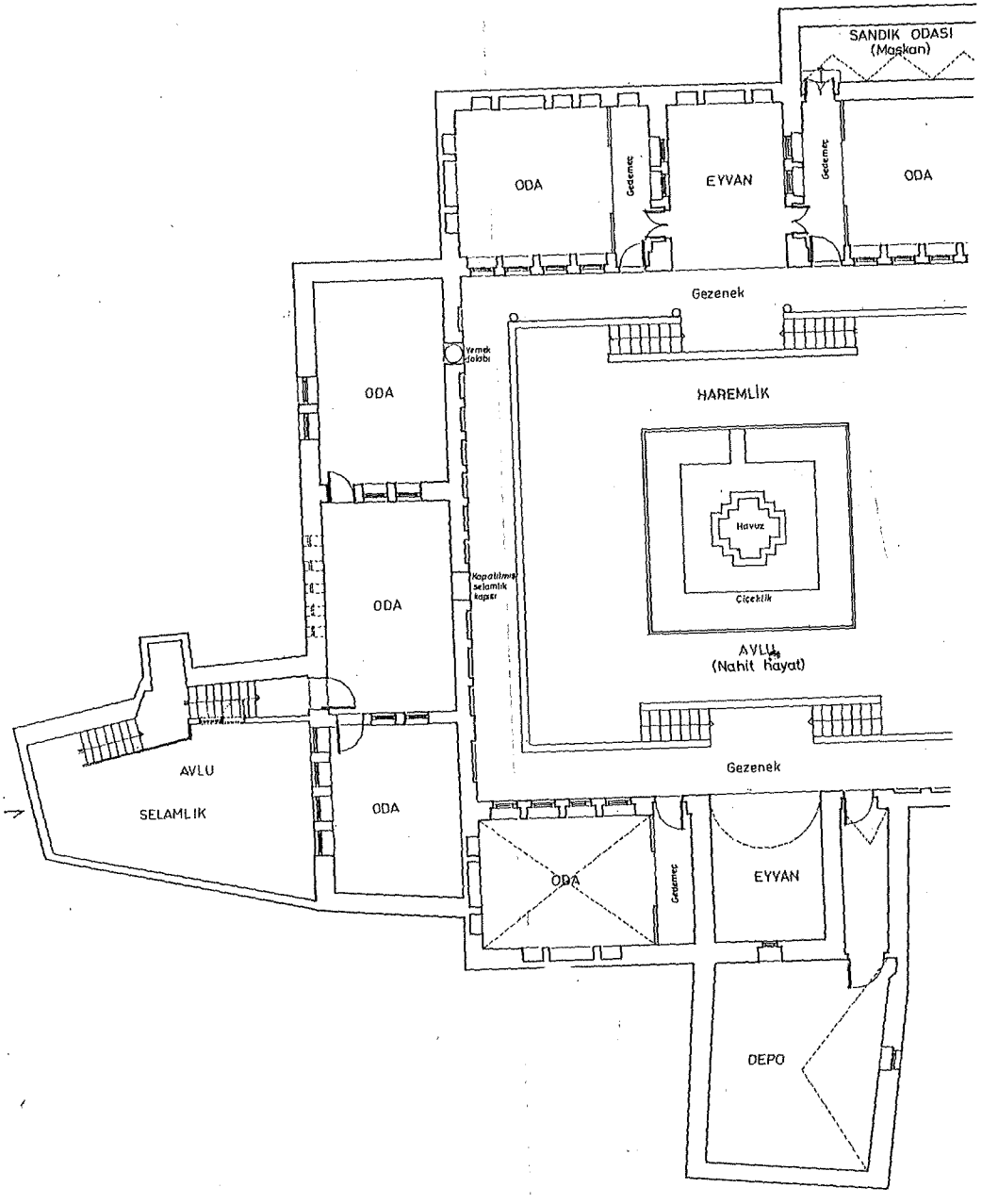
SANDIK ODASI
(Maskan)
ODA
Gedemec
EYVAN
Gedemec
ODA
Gezenek
Yemek dolabı
ODA
HAREMLİK
Havuz
Çiçeklik
ODA
Kapatılmış selamlık kapısı
AVLU
(Nahit Hayat)
AVLU
SELAMLIK
ODA
Gezenek
ODA
Gedemec
EYVAN
DEPO

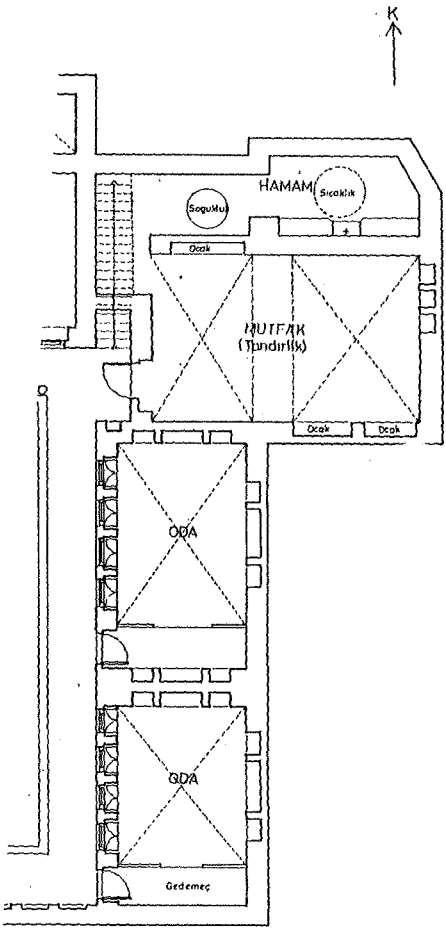

0 1 2 3

1. Kat planı

Şekil 6. Şahap Bakır Evi

II.3. MELEKLER EVİ

Camii Kebir Mah. Şehit Nusret Sok. No: 3

Şehit Nusret Sokaktaki 3 numaralı, basık kemerli kapıdan içeri girildiğinde, kare planlı, ahşap kirişli mekândan "kapı arası" geçilerek avluya ulaşılır. Kuzey-güney yönünde uzanan dikdörtgen planlı, kesme taş kaplamalı avlu "nahit hayat"nun ortasında sekizgen bir havuz bulunmaktadır. kapı arasının güneyinde ahır, kuzeyinde ise helâ yer almaktadır. Bu helâ zemin kat kullanımı içindir.

Dikdörtgen planlı avlu etrafındaki odalar ve servis mekânları zemin katı oluşturur. Avlunun kapı arasının karşısına gelen batı kenarında, birbirinin içinden geçilen iki oda, kuyu ve kemerli bir oturma mekânı yer almaktadır.

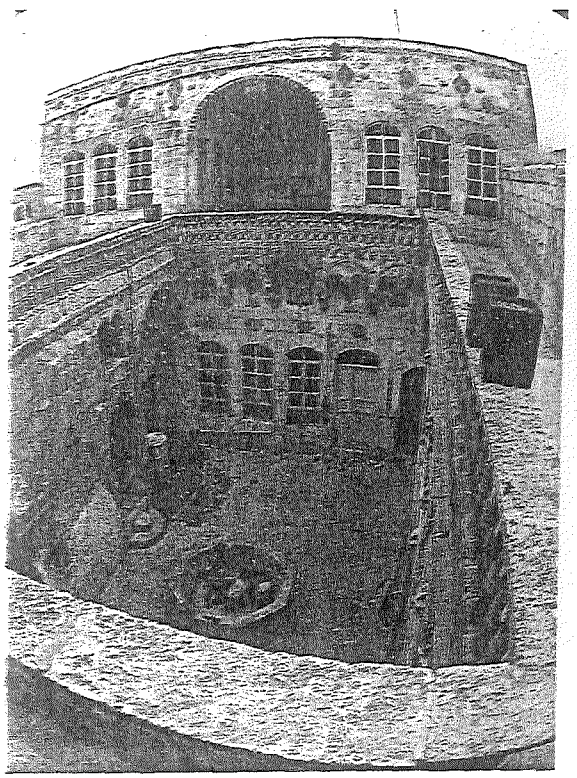

Resim 34. Genel görünüş

Resim 35. Doğu cephede yer alan niş

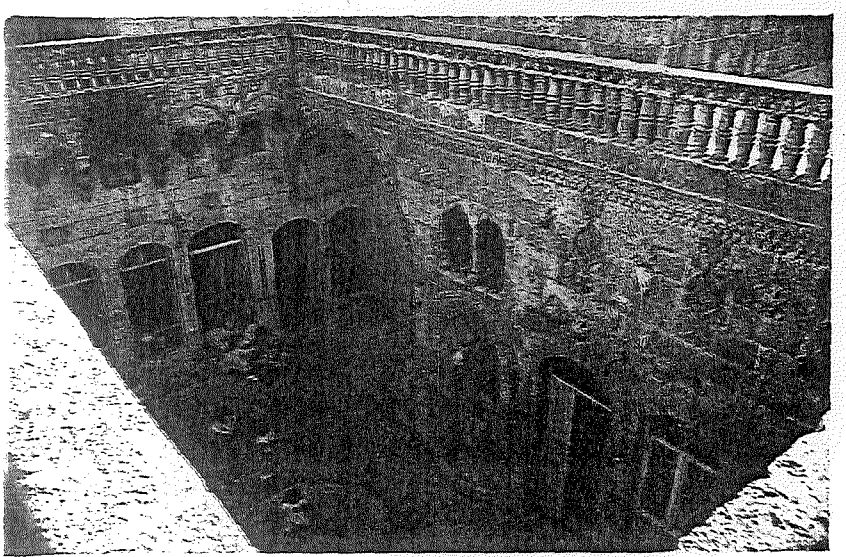

Resim 36. Kuzye ve batı cepheler

Avlunun doğu kenarında (batıya yönlendirilmiş), mutfak, mutfağın içinden geçilerek ulaşılan banyo bulunur. Avludan iki basamakla çıkılan mekânda, dama ve kilere ulaşımı sağlayan merdivenler bulunmakta olup merdiven giriş kapısı basık kemerli ve bunun üzerinde ikiz kuştakası yer almaktadır. Kuzey yönündeki merdivenlerle üst kata, doğu yönündeki merdivenlerle de kapı arasının üzerinde bir ara kat niteliğindeki kilere ulaşılmaktadır.

Avlunun güney kenarında ise avluya açılan, birbirinden farklı boyutlarda iki oda vardır. Büyük oda duvara gömme nişleri "camhane" avluya bakan pencereleriyle evin önemli odalarından biridir. Kuzey yönde yükselen merdivenin ulaştığı, avluyu üstten çevrelen ve mahalli dilde "gezenek" adı verilen açık geçiş yerinin sakallı kemer motifli taş çıkmaları, çıkma aralarında kuş ve havalandırma takaları ve "lokmalı" korkulukları ile bu gezeneğin arkasında, doğu ve batısına aldığı iki baş odasıyla ortada kuzeye yönlenmiş eyvan, türünün en güzel örneklerindendir. Eyvan ve odaların tavanı ahşap kirişlidir. Eyvan üzerinde yer alan kilit taşındaki kitâbede H.1262 (M. 1846) tarihi yer almaktadır.

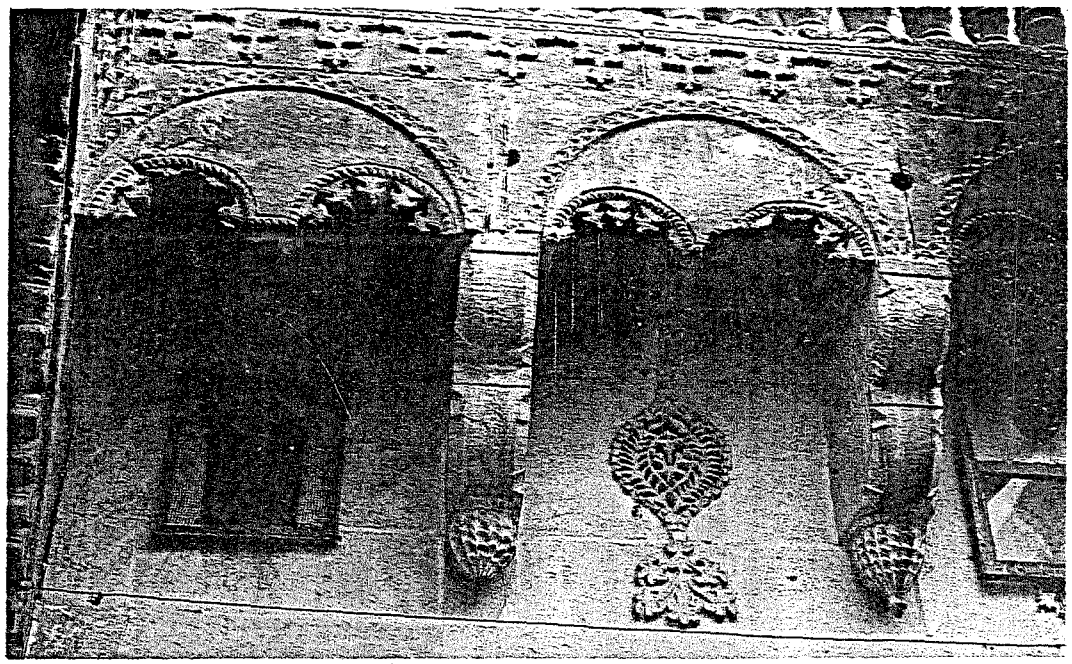

Resim 37. Gezenek altı konsolları, havalandırma pencereleri ve önü telle kapatılmış kuşluk.

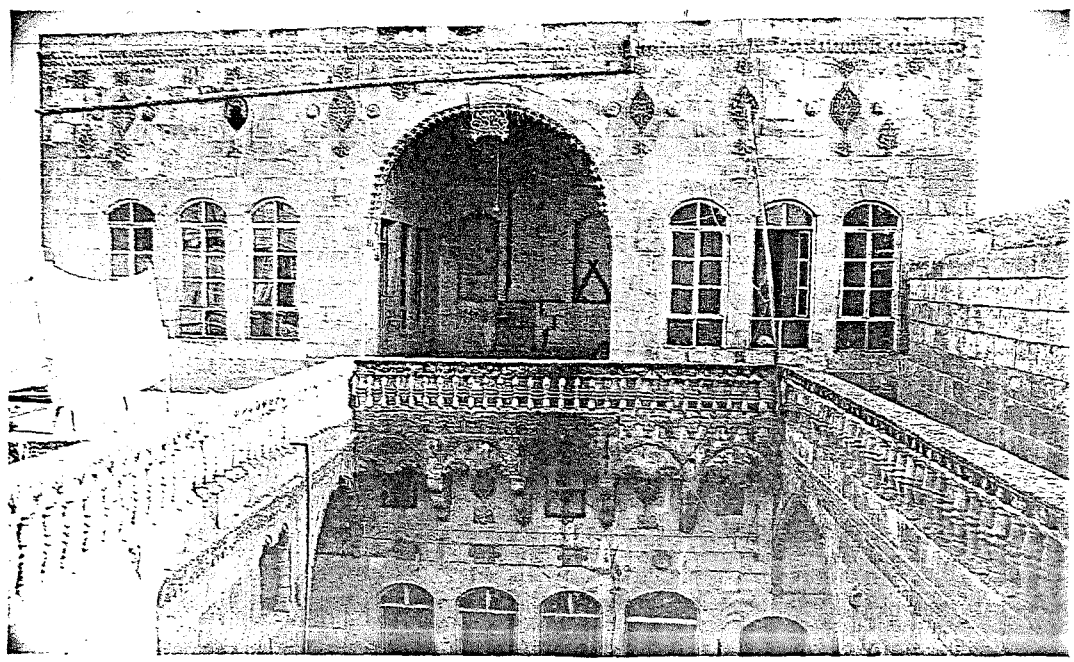

Resim 38. Kuzey cephesi ve eyvan

Üst katın, doğu duvarındaki çeşme ve altındaki taş hazne "curun", üst kat kullanımı içindir. Ayrıca burada, sokağa tek sıralı konsolla taşan, tek mekânlı bir helâ ve sonradan yapıldığını zannettiğimiz bir mutfak bulunmaktadır. Bu kattaki helâ üst kat kullanımı içindir.

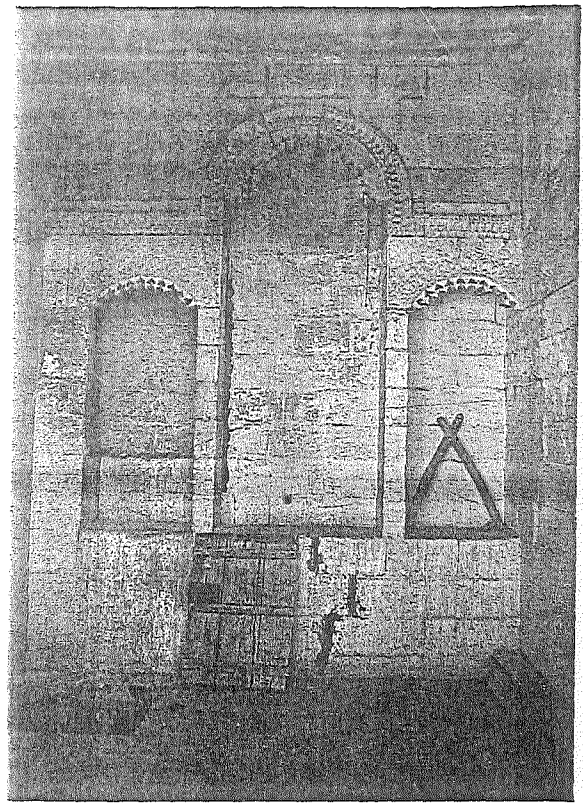

Resim 39. Eyvan içindeki nişler

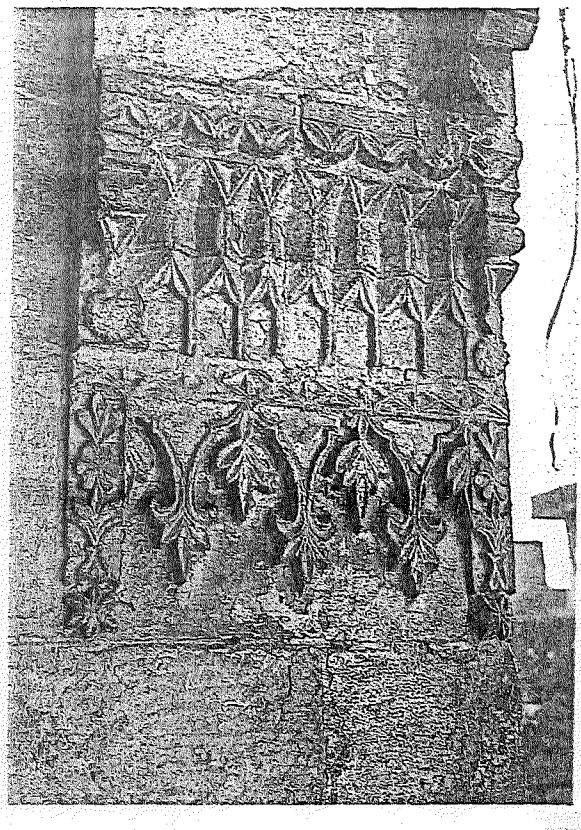

Resim 40. Eyvan içi, üzengi hizasındaki taş tezyinat.

Avlunun kuzeyini sınırlayan duvarda yer alan, taş konsollarla genişleyen gezenek, gezeneğin taş korkulukları ve bu konsolların arasındaki, kuşların yuva yapması için açılmış küçük kemerli nişler "kuş takaları" duvara görsel bir zenginlik kazandırmaktadır.

Yapıdaki tüm kapı ve pencereler basık kemerli, sadece üst katta eyvana açılan pencereler düzdür.

Yapıda haremlik-selamlık ayırımı yoktur.

Resim 41. Üst kat kullanımı için yapılmış batı duvarındaki çeşme ile yanda, kapıya gelenleri görebilmek için yapılmış

Resim 42. Kuzey cephedeki havalandırma pencereleri ile kabaralar

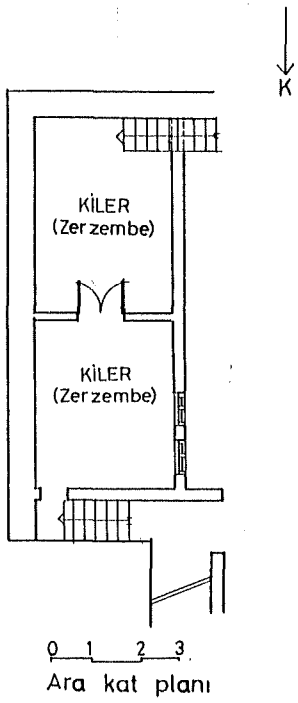

Şekil 8. Melekler Evi

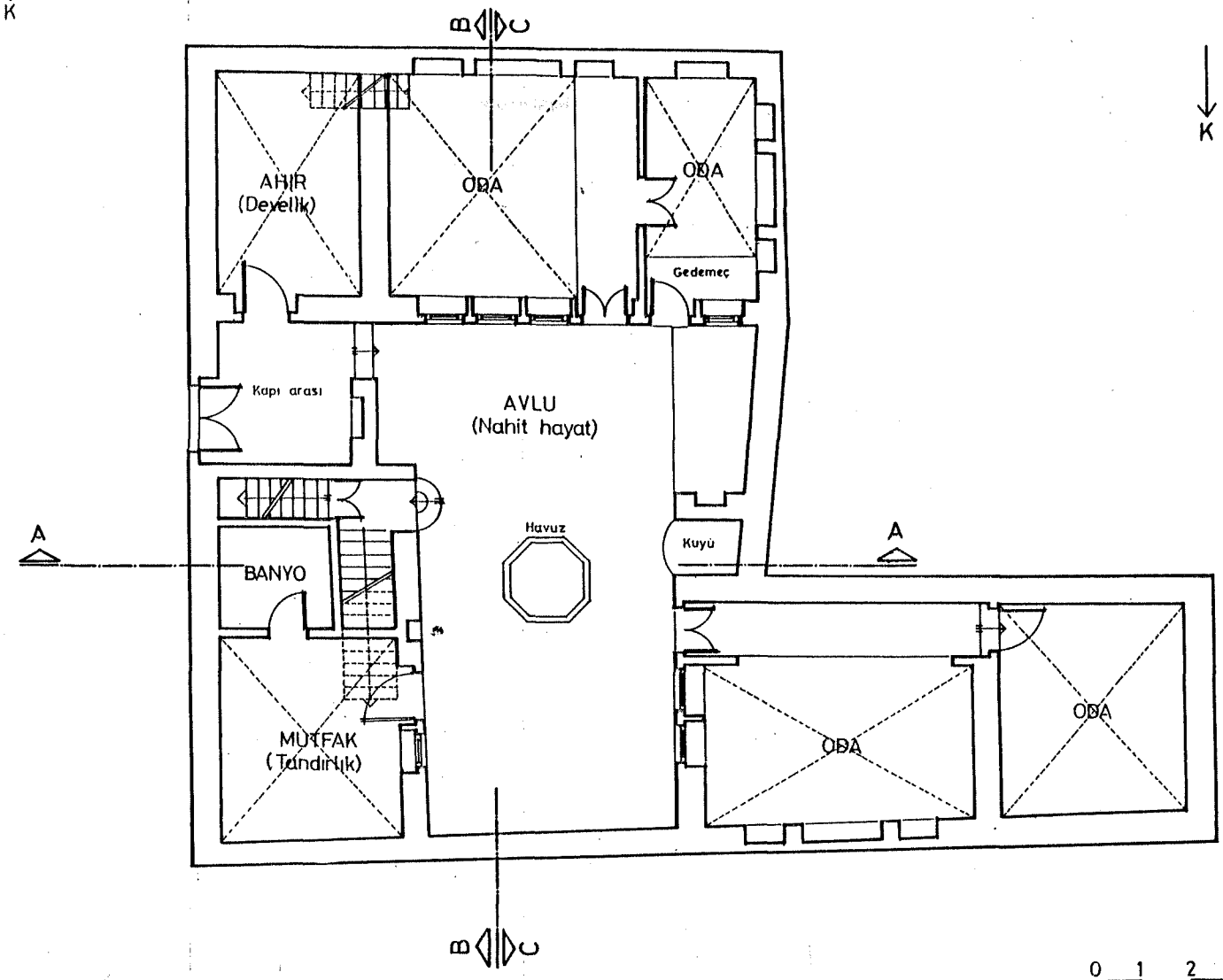

Şekil 7. Melekler Evi

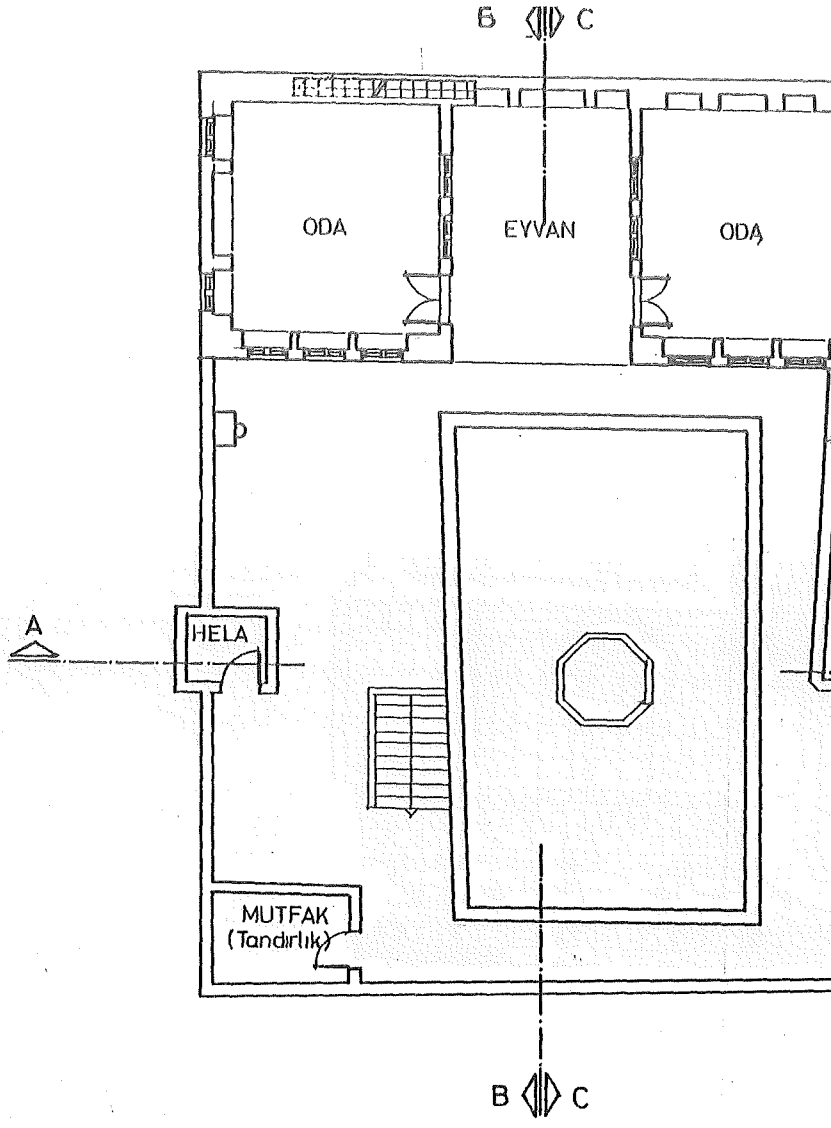
B C
ODA
EYVAN
ODA
A
HELA
MUTFAK
(Tandırlık)
B C

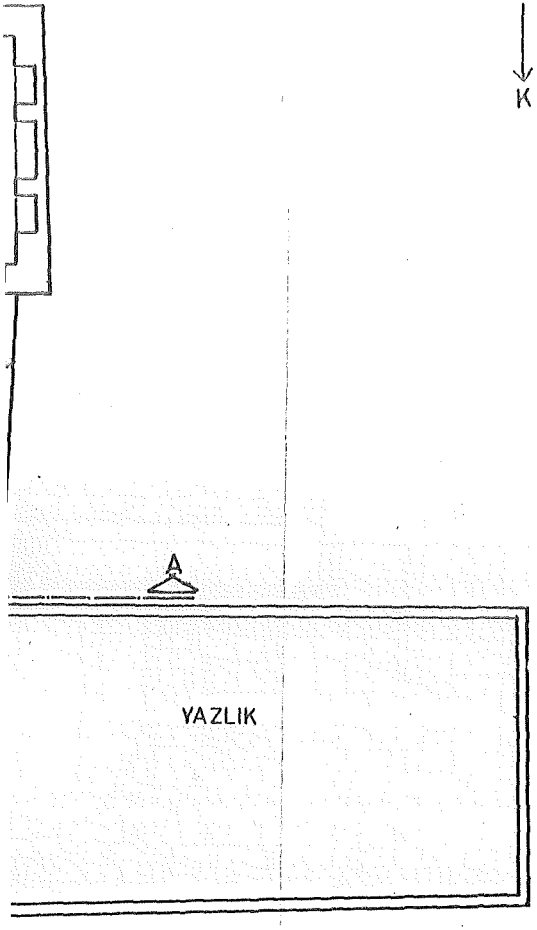

0 1 2 3

1. Kat planı

Şekil 9. Melekler Evi

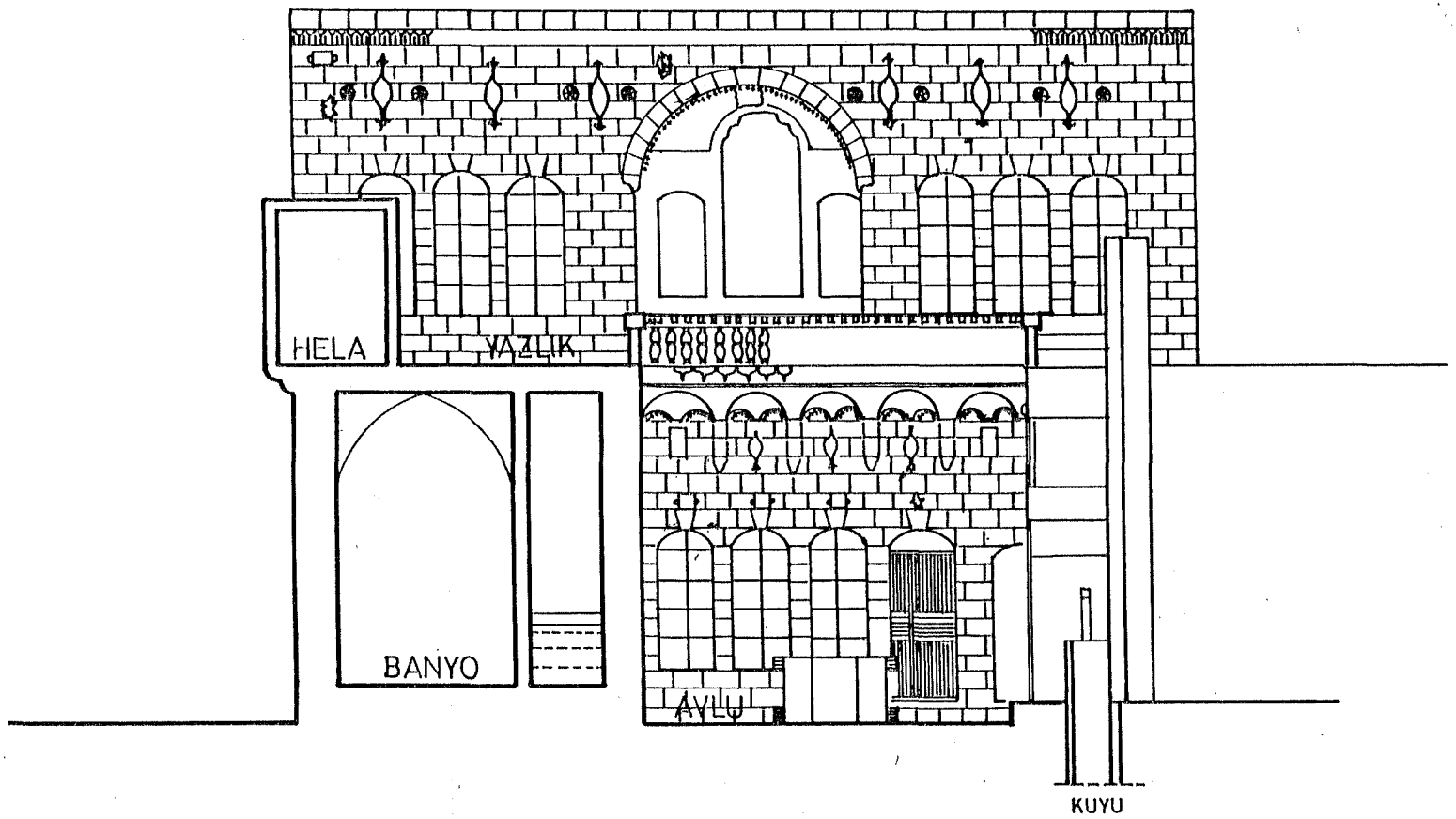

0 1 2 3

A-A Kesiti

Şekil 10. Melekler Evi

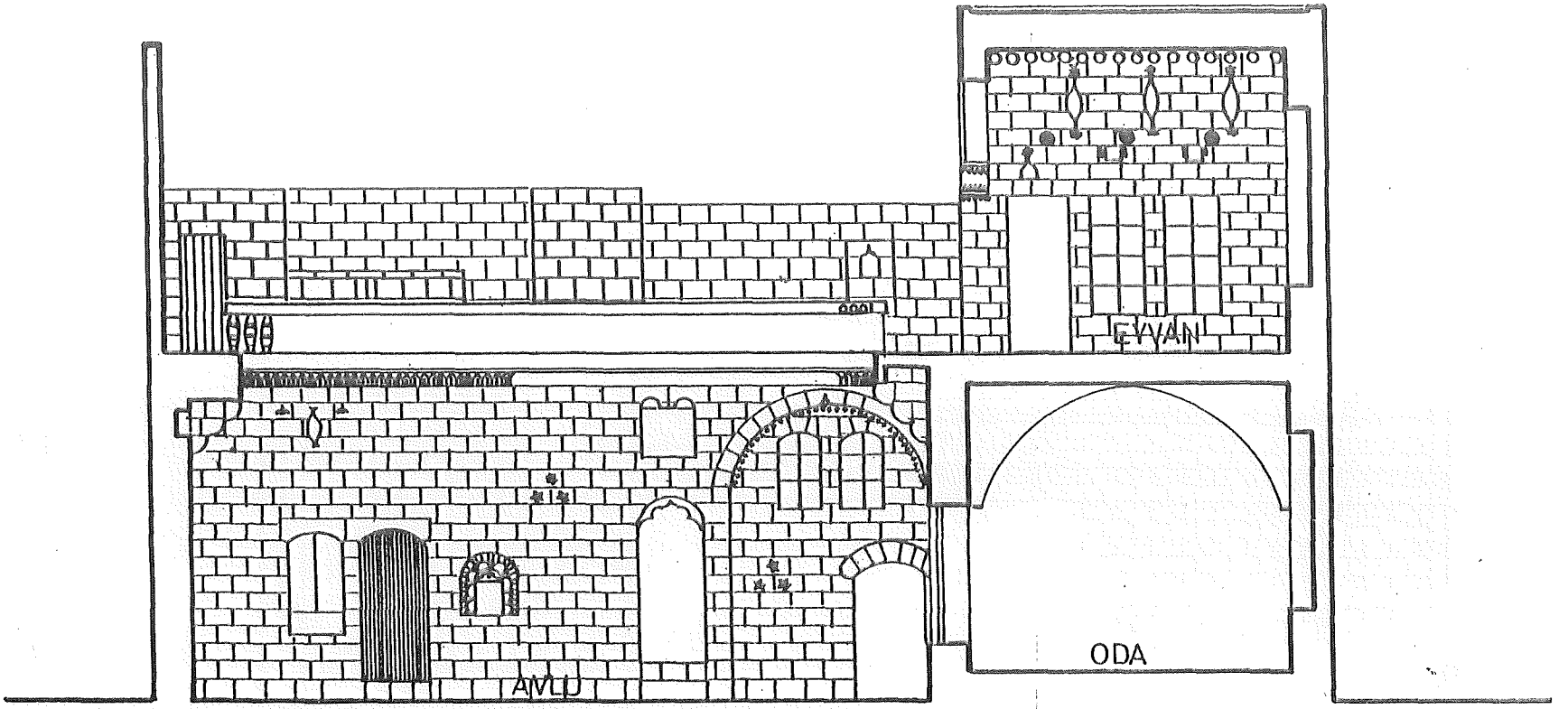

0 1 2 3

B-B Kesiti

Şekil 11. Melekler Evi

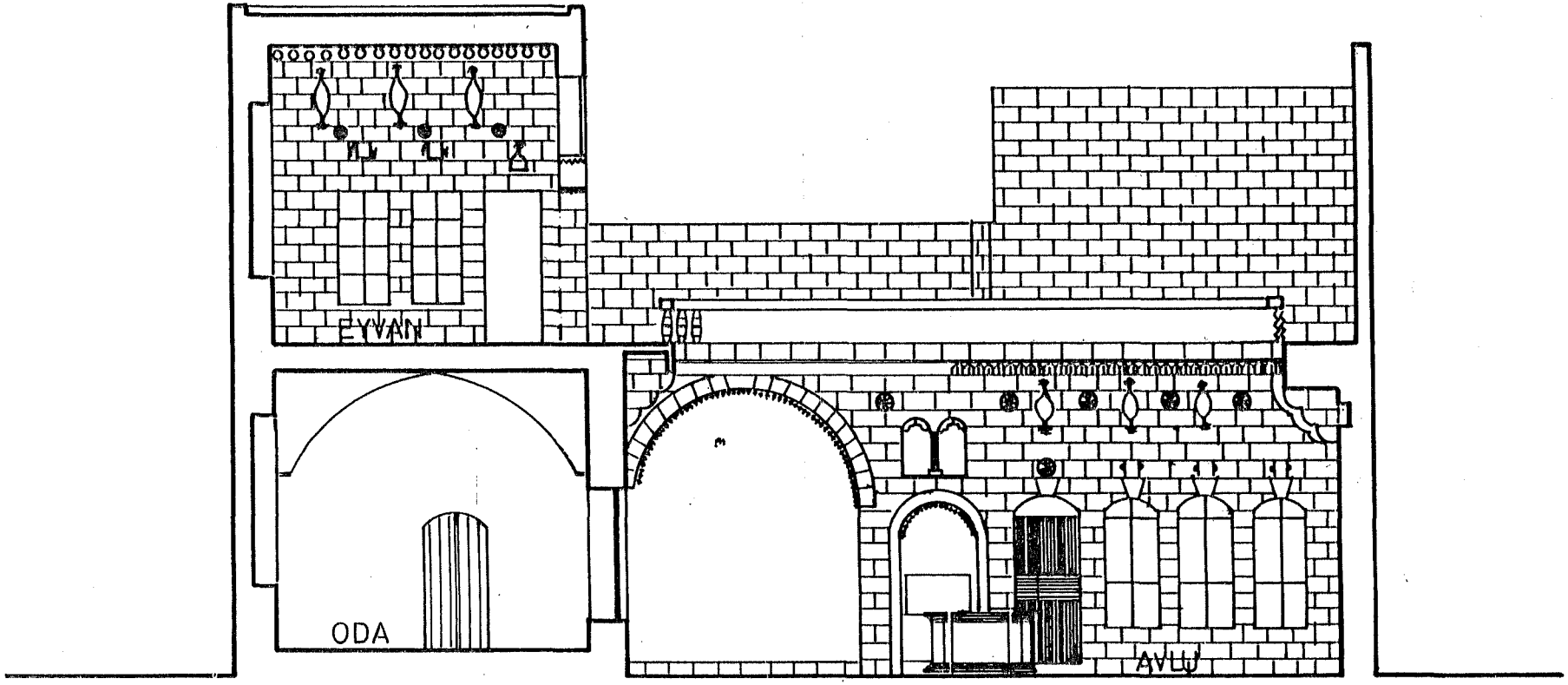

0 1 2 3

C-C Kesiti

Şekil 12. Melekler Evi

II.4. HACI İMAM DEMİRKOL EVİ (Kürkçüoğlu Konağı)

Camii kebir Mah. Hacıban Sok. No:5

Sokağa hiçbir açıklığı bulunmayan bu yapıya basık kemerli kapıdan girilmektedir. L planlı geçitten "kapı arası" geçilerek haremlik bölümünün avlusuna ulaşılır. Zemini taş kaplamalı avluya "nahit hayat" girildiğinde dikkati çeken en önemli mimari elemanlar, kare planlı havuz, havuzun yanında çevresi "S" motifinin egemen olduğu demir korkulukla çevrili çiçeklik ve görkemli bir kuyudur. Kuyu Urfa evlerindeki en güzel örneklerden biridir.

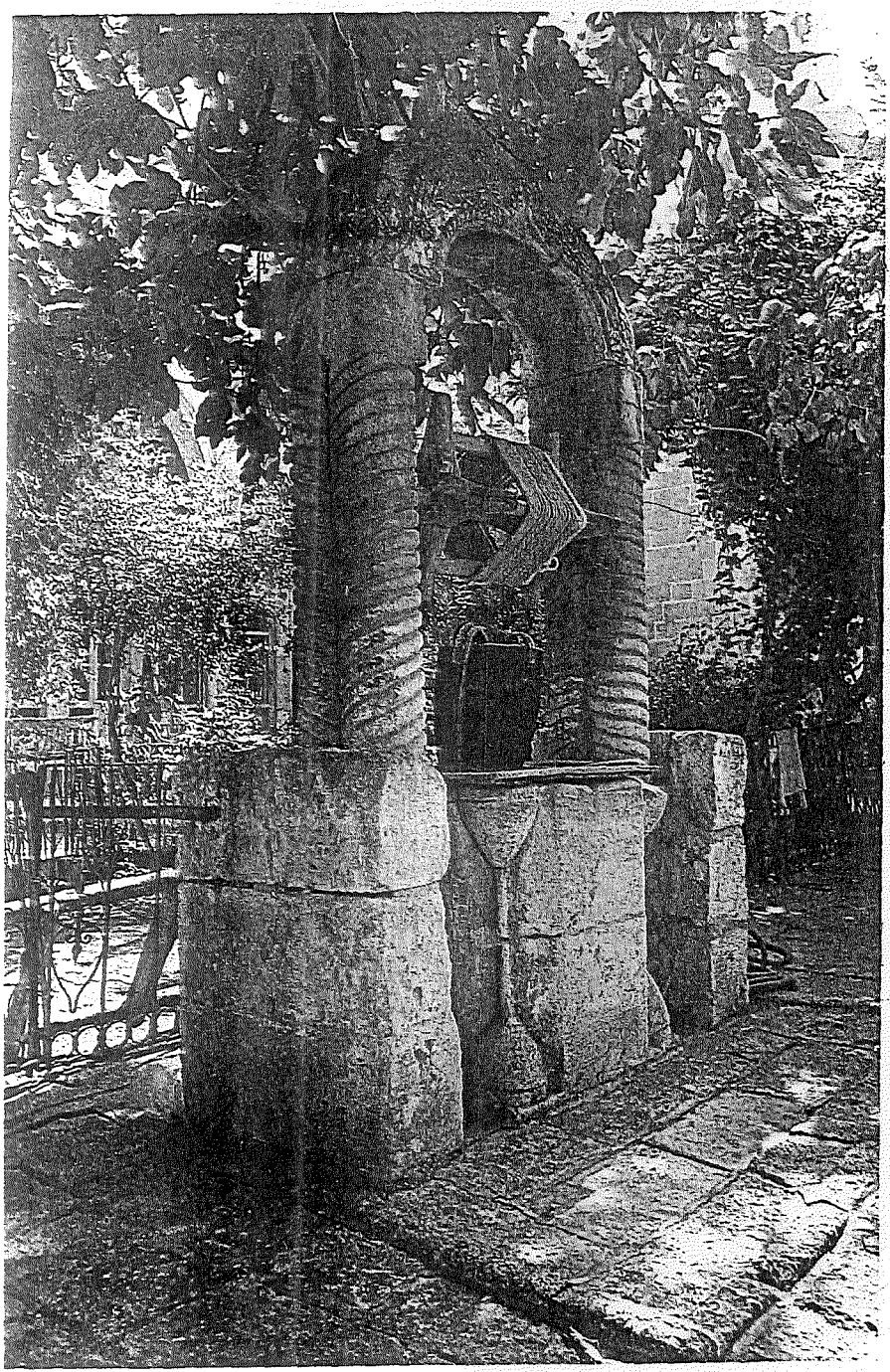

Resim 43. Avlunun ortasında yeralan kuyu

Avlunun güney kenarında, kuzeye yönlenmiş eyvan, batısına aldığı dikdörtgen planlı, çapraz tonoz örtülü, avluya bakan ahşap kepenkli beş pencereli bir odayla birlikte avlunun güney cephesini oluşturmaktadır ve türünün en güzel örneklerindendir. Bu odanın kapısı doğrudan avluya açılmaktadır ve ahşap bezemeli bu kapı üzerindeki kitâbede H. 1269 (M. 1852) tarihi bulunmaktadır.

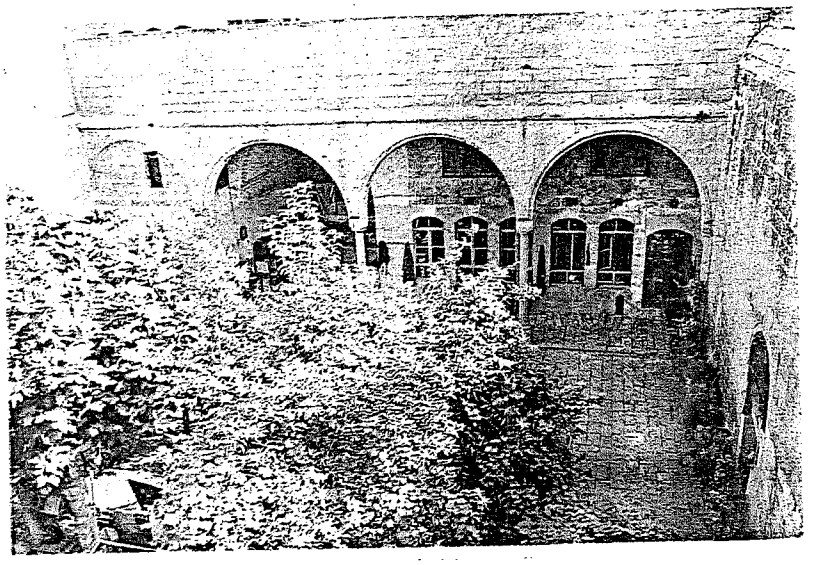

Resim 44. Kuzey cephesi

Kapı üzerindeki kitâbelerden sağdakinde

"Bi hakkı sure-i fetahnâ sene fi 1269" soldakinde ise

"Açıldıkça kapısın çeşmi ağda maşaallah" yazıları bulunur*.

Resim 45. Kuzey cephedeki oda kapısı

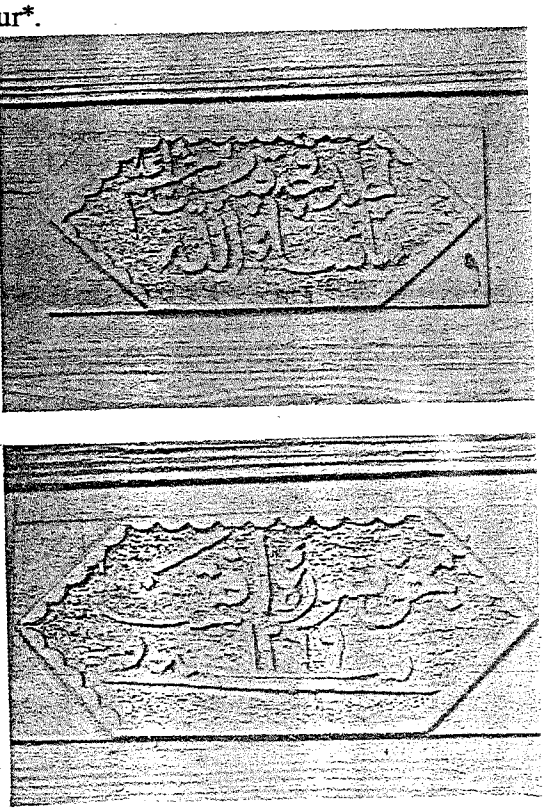

Resim 46-47. Oda kapısındaki kitâbeler

* *Bu kitâbeler Amasya Müzesi Müdürü Mehmet Tekıaş tarafından okunmuştur.*

Eyvanın şebekeli oyma taş işçiliğinin yanısıra içerideki nişlerin üzerini ve eyvanın uzun kenarını çepeçevre dolaşan bir korniş bulunmaktadır. Eyvanın içi sıvanmış olup ortasındaki havuz kaldırılmış. Oda pencerelerinin üzerinde üçlü düzende kuş takaları vardır. Odanın kapısı ve pencere kepenkleri geçme olarak yapılmış ve ortaları "çark-ı felek" ahşap bezemelidir. Bu mekânların önünde revaklı bir bölüm bulunmaktadır. Bu revağın ilk bölümü örülerek kapatılmıştır. Bu mekânların altı kiler "zerzembe" olarak kullanılmaktadır. Kiler tamamen toprağa gömüldüğünden evin diğer mekânlarına göre daha serindir. Dikdörtgen planlı ve çapraz tonoz örtülüdür. Bu bölümler kuzeye yönlendirilmiş olduğundan evin yazlık bölümüdür.

Ana eyvanın tam karşısında, ortada kaş kemerli dar bir eyvan ile, eyvanın doğu ve batısındaki odalar evin güney cephesini oluşturur. Bu bölüm avlu kotundan yarım kat yükseklikte planlanmış olup eyvanın önündeki gezeneğe altı taş basamakla çıkılmaktadır. Gezenek altı sütunlarla desteklenmiş olup sütunların üzerinde uçları palmetli, yarım madalyon şekillerin tekrarından oluşan bir korniş bulunmaktadır. Bu bölüm güneye yönlendirilmiştir ve evin kışlık olarak kullanılan bölümüdür.

Avlunun doğu kenarının ortasındaki eyvana, yarım daire şeklindeki iki basamakla ulaşılmaktadır. Eyvan önüne takılan camlı doğrama ile orijinal görüntüsünü yitirmiştir. Eyvanın kuzeyinde, eyvana açılan bir oda ile odanın yanında bir mutfak, güneyinde yine eyvana açılan bir oda ile dama ulaşımı sağlayan merdivenler yer almaktadır. Oda pencerelerinin üzerinde üçlü şekilde düzenlenmiş kuşluklar "kuş takaları" vardır. Bu bölümün üzeri taş korkulukla çevrilmiştir.

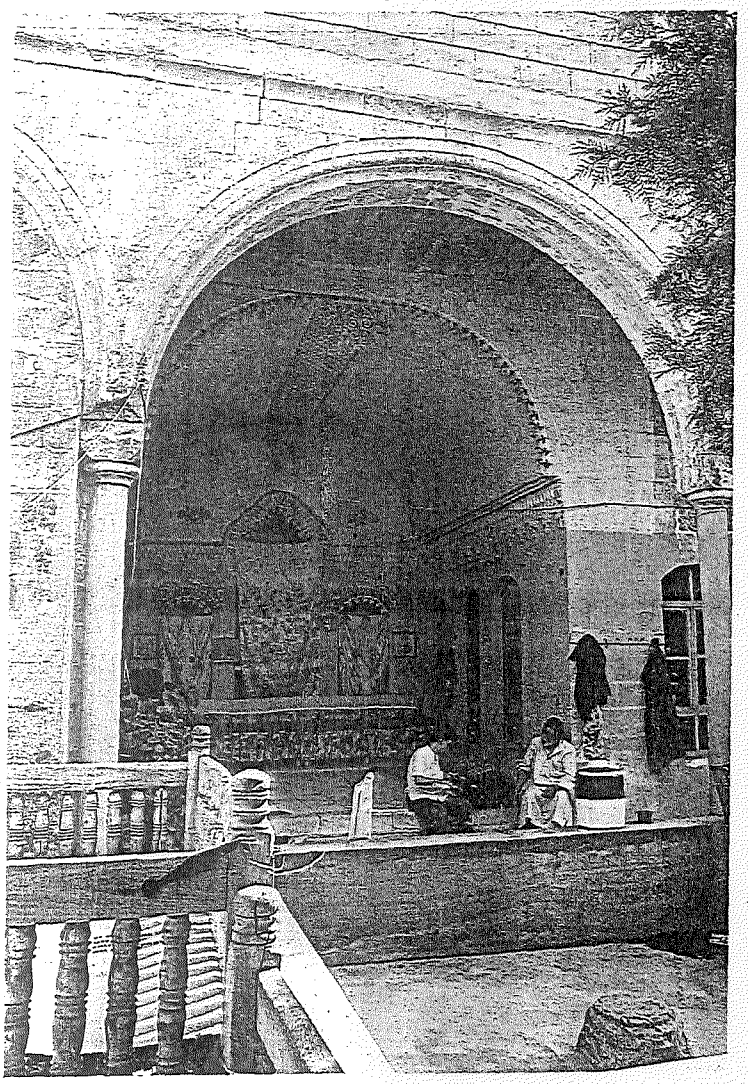

Resim 48. Yazlık kullanım için yapılmış kuzey eyvanı

Avlunun batısını sınırlayan yalın duvarların önüne eklentiler yapılmıştır.

Evin selamlık bölümüne, L planlı kapı arasının güneyinde bulunan, çift kanatlı kapıdan girilmektedir. Buradan merdivenlerle çıkılarak üst kattaki selamlığa ulaşılmaktadır. Burada, bir eyvan ve iki oda bulunmaktadır. Bu odalardan doğudaki sonradan yapılmıştır. Selamlığa servis, haremlik avlusu ile kapı arasını ayıran duvardaki "dönme dolap"la yapılmaktadır.

Ancak, bu kadar görkemli bir yapının selamlığının bu kadar küçük olamayacağı biraz düşündürücüdür. Mahalledeki yaşlılardan esas selamlığın, yapının batısında bulunduğu ve ayrı bir yapı bütünü şeklinde olduğu; bu bölümün zamanla başka kişilere satıldığı, 1979 yılında da imar planı uygulamaları sırasında Urfa Belediyesi'nce yıktırıldığı belirtilmiştir. Haremliğin, yıktırılan selamlıkla bağlantısını sağlayan, avlunun batısındaki kapı kapatılmıştır.

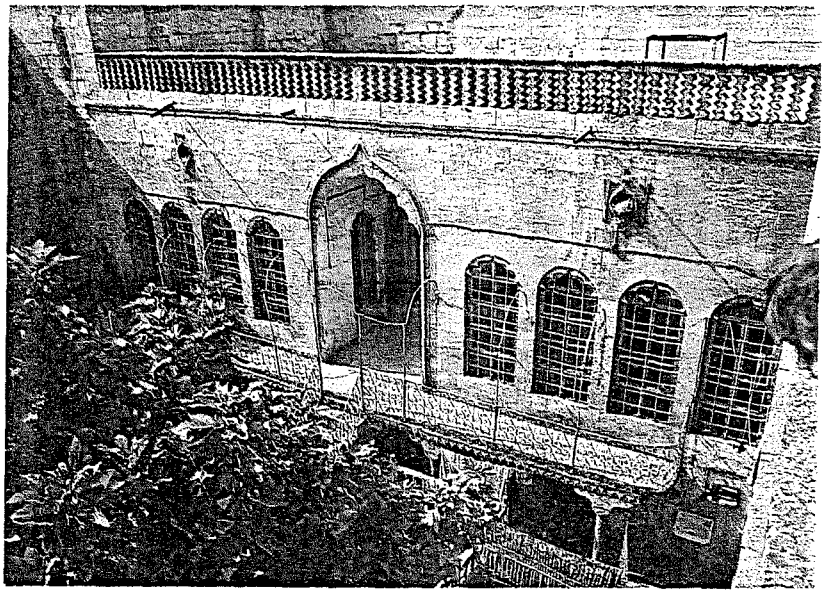

Resim 49. Güney cephesi

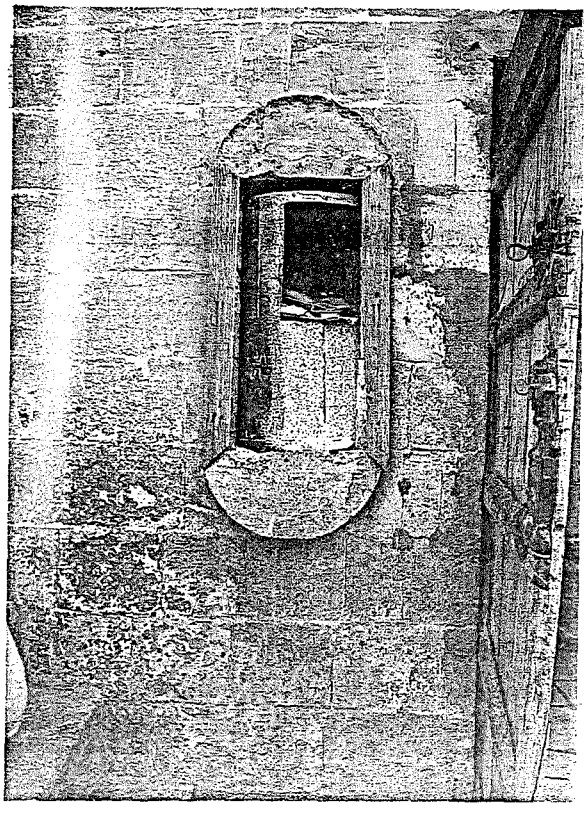

Resim 50. Kuzey cephede, haremlik ve selamlık arasında yiyecek alışverişini sağlayan yemek servis dolabı (dönme dolap).

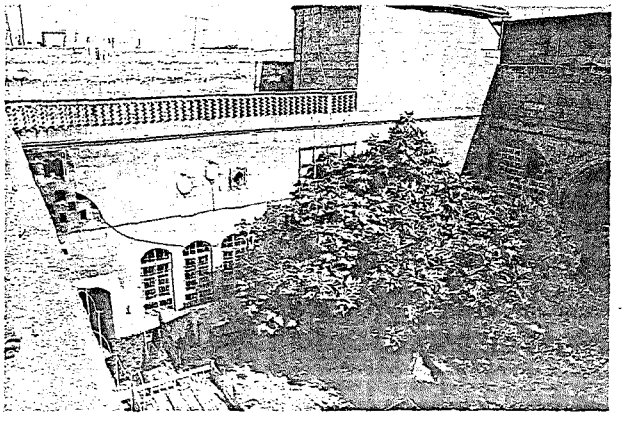

Resim 51. Doğu cephesi ve üst katta selamlık odaları.

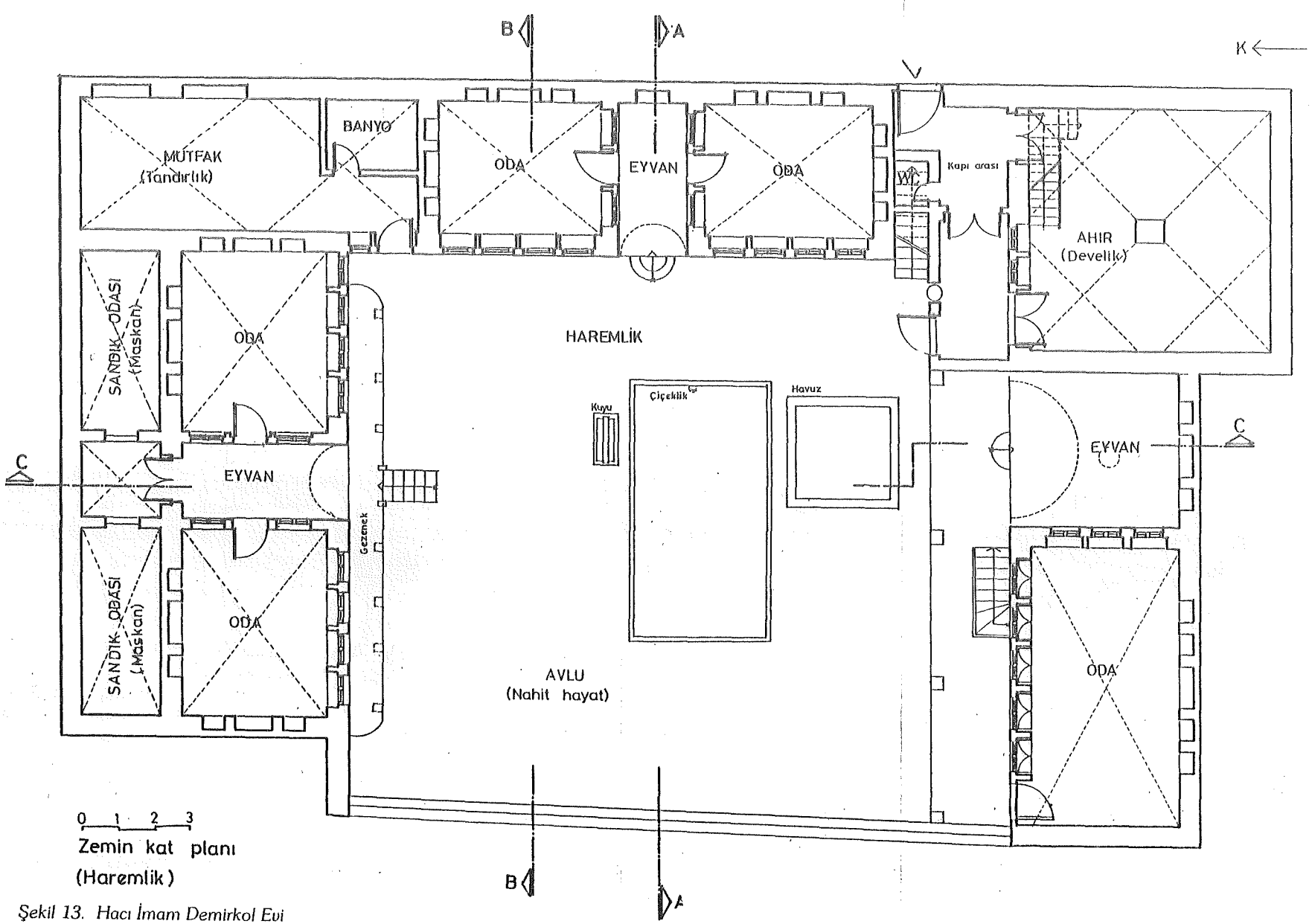

Şekil 13. Hacı İmam Demirkol Evi

KİLER
(Zerzembe)
C

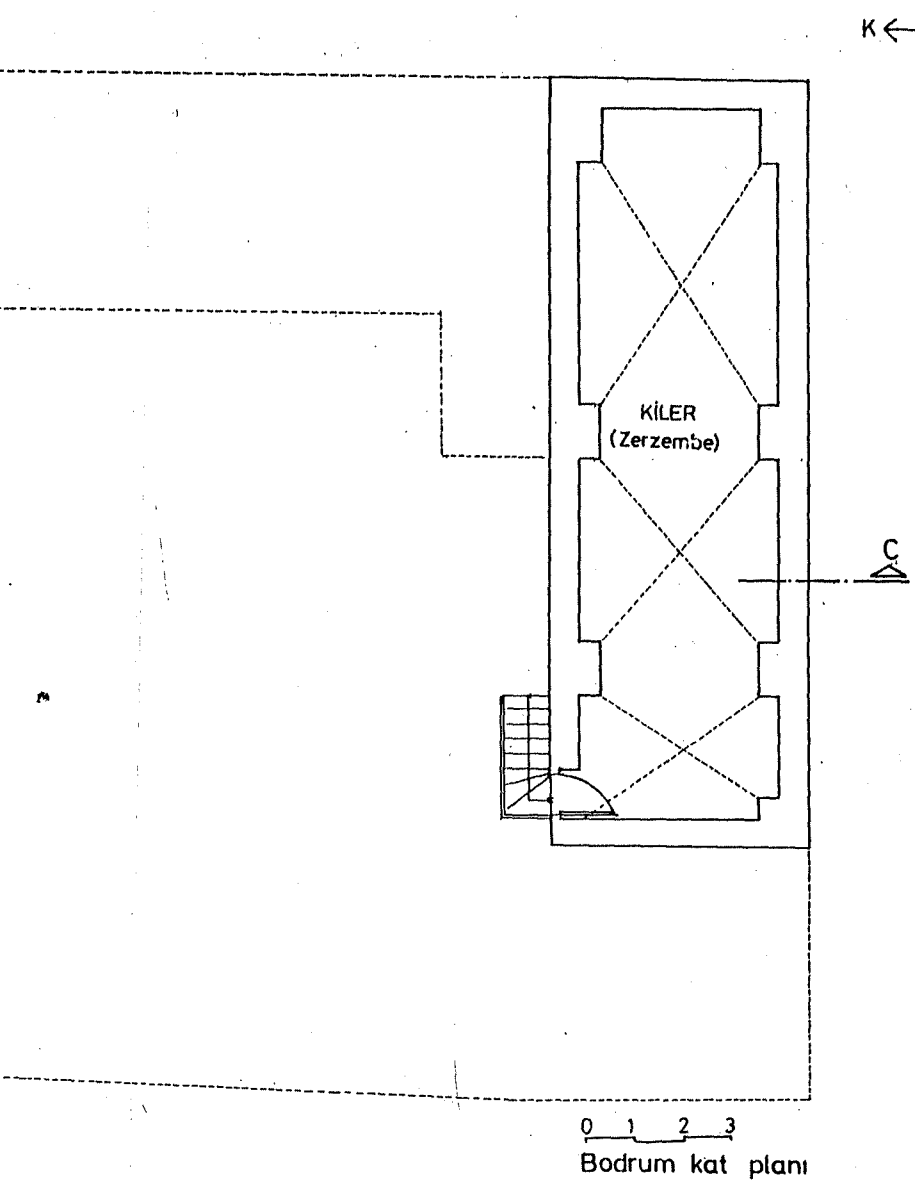

Şekil 14. Hacı İmam Demirkol Evi

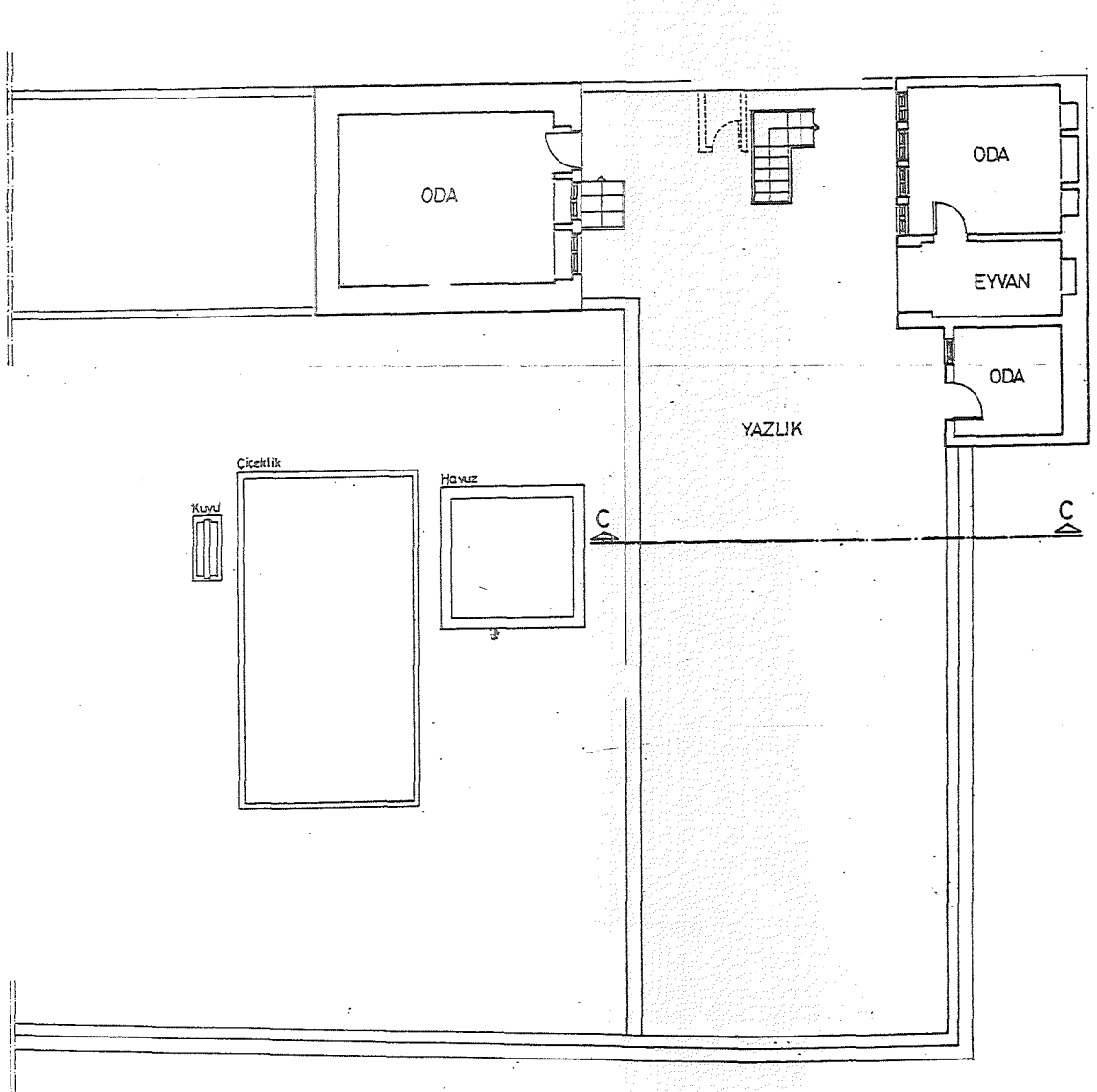

Şekil 15. Hacı İmam Demirkol Evi

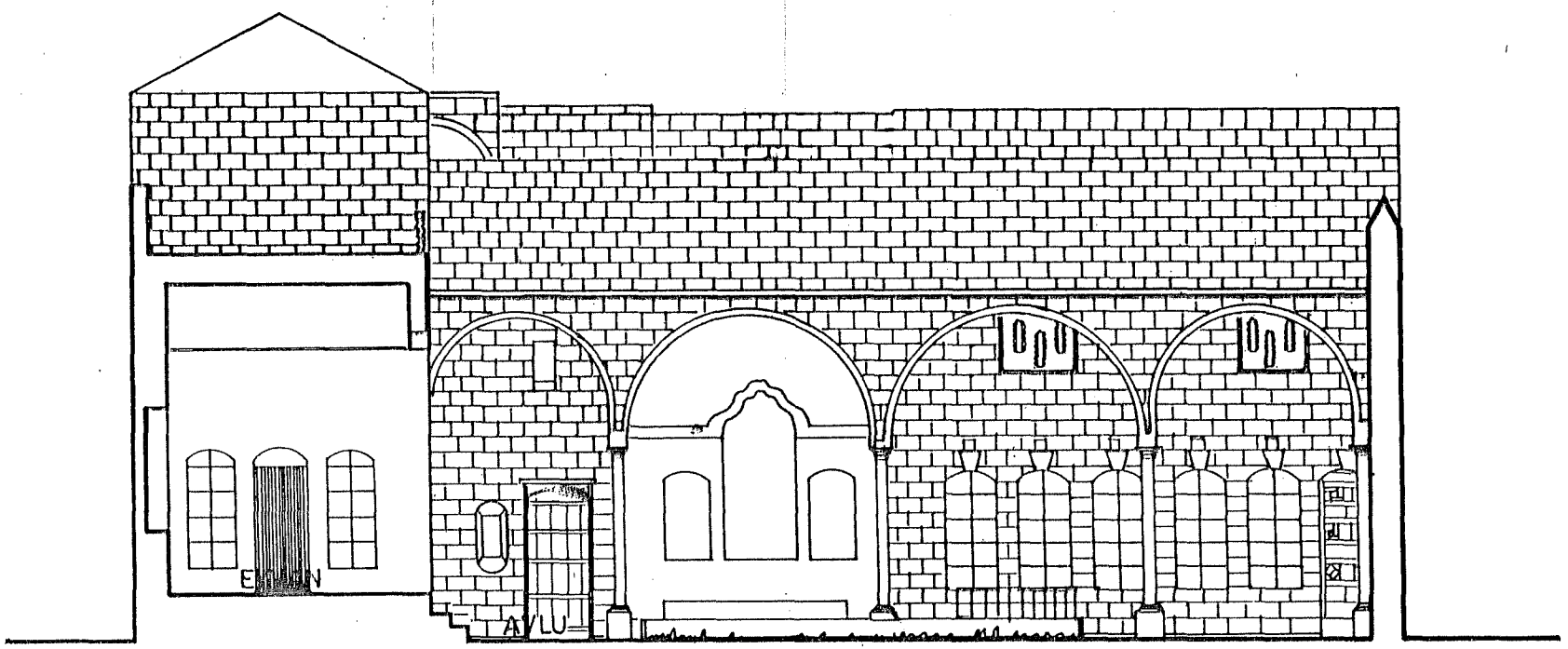

0 1 2 3

A-A Kesiti

Şekil 16. Hacı İmam Demirkol Evi

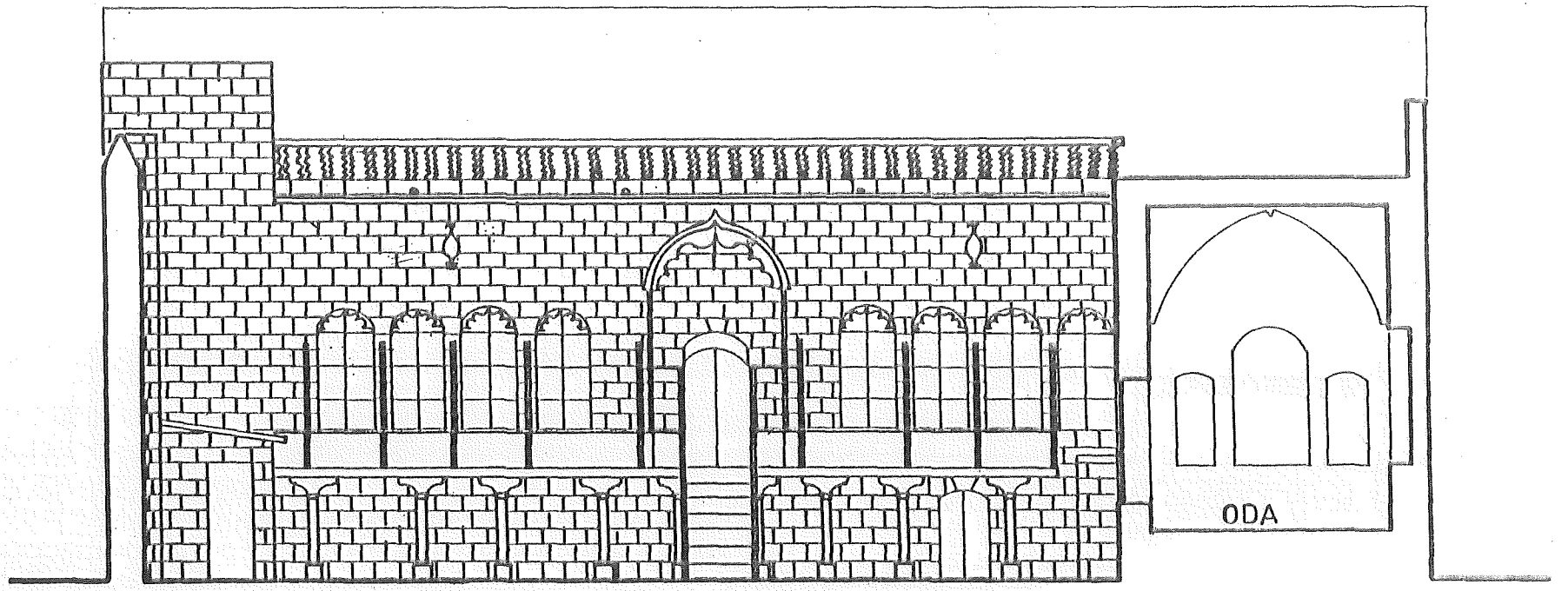

0 1 2 3

B-B Kesiti

Şekil 17. Hacı İmam Demirkol Evi

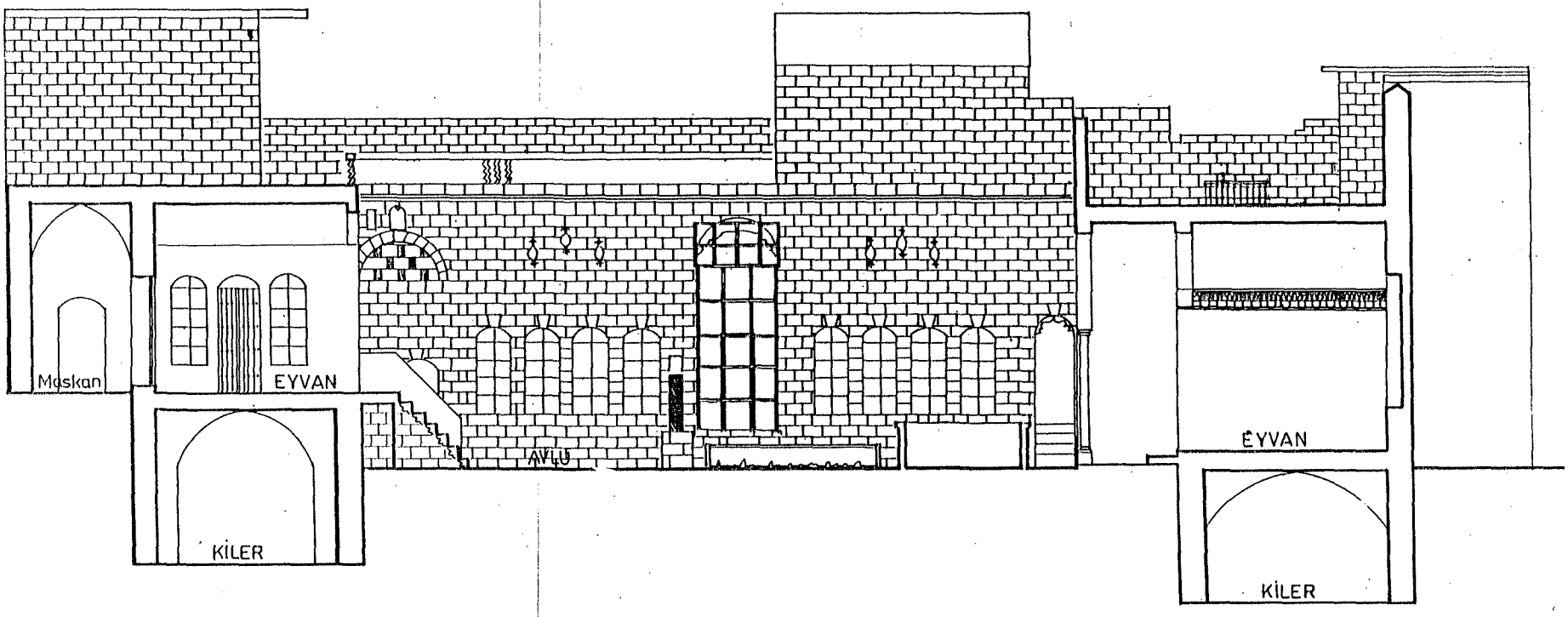

0 1 2 3

C-C Kesiti

Şekil 18. Hacı İmam Demirkol Evi

II.5. ÖMER GÖNCÜ EVİ

Pınarbaşı Mah. Ihlasiye Sok. No:3.

Basık kemerli, tek kanatlı ve sac kaplı kapı ile yapıya girilir. Kare planlı ve tonoz örtülü bu mekânın "kapı arası" güneyinde ahır yer almaktadır. Buradan geçilerek taş kaplamalı avluya "nahit hayat" ulaşılır. Avluda Urfa evlerinin temel öğelerinden havuz ve çiçeklik bulunmamaktadır. Avlu doğu-batı istikametinde, dikdörtgen planlıdır. Yapıyı oluşturan birimler avlunun kuzey ve güney kenarında sıralanmışlardır. Kuzeye yönlendirilmiş birimler yazlık, güneye yönlendirilmiş birimler ise kışlık olarak kullanılmaktadır.

Avlunun batı kenarı yalın, kesme taştan yüksek duvarla sınırlandırılmıştır.

Avlunun doğu kenarını sınırlayan duvarda, zemin kat hizasında, ortadaki geniş yüksek, yanlardakiler daha dar ve alçak olan dilimli kemerli nişlerle, üstte profilli taşlardan yapılmış gezenek cepheye mimari bir hareket kazandırmıştır. Ortadaki niş günümüzde çeşme olarak kullanılmaktadır.

Avlunun kuzey kenarında, avlu kotunda girilen helâ, mutfak ve avlu kotundan çift taraflı, dörder taş basamakla çıkılan bir oda yer almaktadır. Buradaki helâ zemin kat kullanımı içindir. Odaya çıkan merdiven sahanlığının önünde kuyu bulunmaktadır. Odanın gedemeci ortadadır. Gedemecin sağında ve solunda, çapraz tonoz örtülü, duvara gömme nişleri "camhane" olan iki bölüm yer almaktadır. Bu iki bölüm ve gedemeç tek mekânı oluşturmaktadır. Bu tip, Urfa'da görülen nadir örneklerdendir. Odanın pencereleri üç dilimli kemerlidir. Bunlardan bir tanesi sonradan değiştirilmiş olup dikdörtgen formludur. Kapı ve pencere üzerlerinde rozetler ve kuş takaları bulunmaktadır. Üzeri toprak damlı olup taş korkulukludur. Bu odanın alt katı kiler "zerzembe" olarak kullanılmaktadır. Kilerin mutfakla bağlantısı aradaki kapı ve merdivenlerle sağlanmaktadır. Mutfağın önündeki profili taştan ankastre merdivenlerle üst kattaki gezeneğe ulaşılmaktadır. Merdiven "S" motifinin egemen olduğu demir korkulukludur. Gedemecin kuzeyinde bulunan helâ ise üst kat kullanımı içindir.

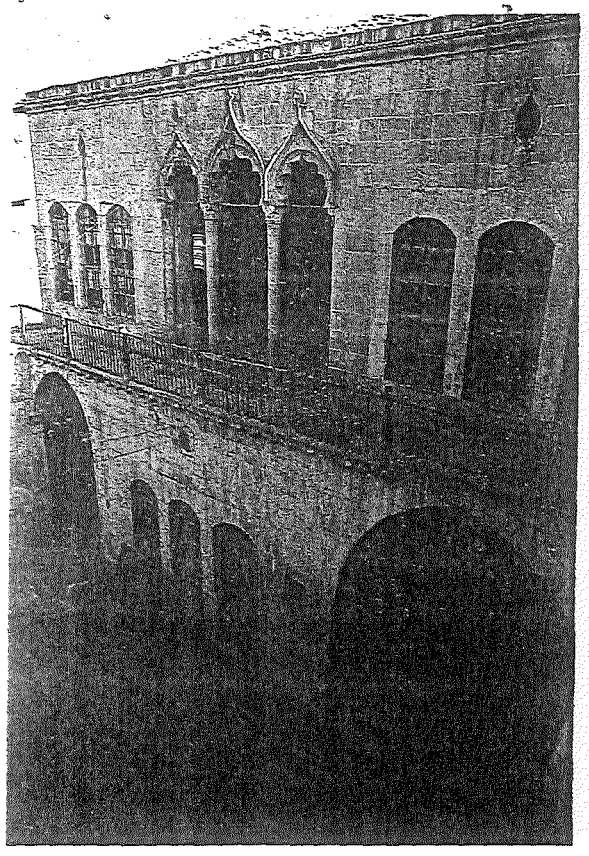

Resim 52. Kuzey cephesi, üst katta önü iki sütunla bölünmüş eyvan.

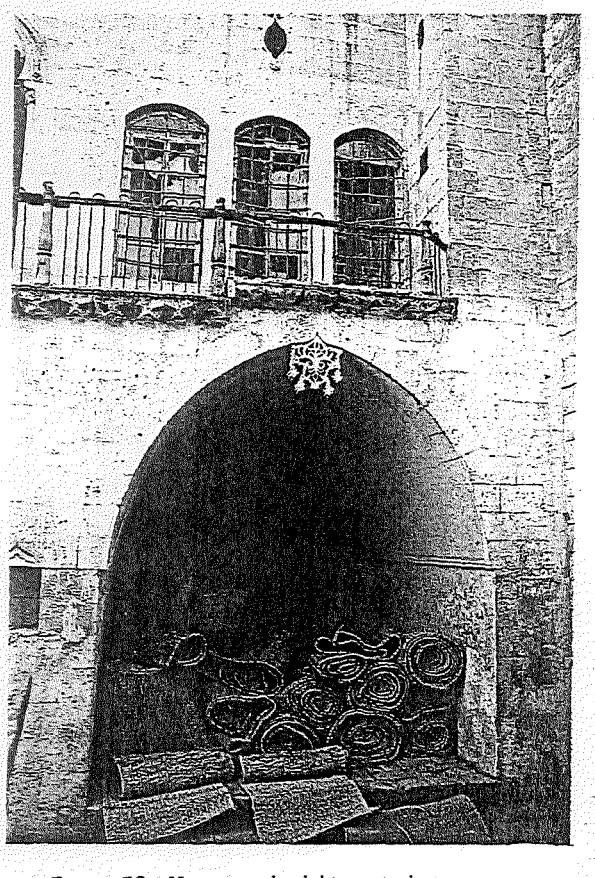

Resim 53. Kuzey cephedeki zemin kat eyvanı

Avlunun güney kenarını oluşturan ve kuzeye yönlendirilmiş bu bölümün, zemin katında sivri kemerli bir eyvan ile eyvanın yanında bir oda yer almaktadır. Bu kattaki eyvan üretim alanıdır. Eyvanın kilit taşındaki kitâbede H. 1278 (M. 1861) tarihi vardır. Odanın kapı ve pencereleri basık kemerlidir. Eyvan, doğu ve batısına aldığı iki baş odasıyla evin en görkemli cephesini oluşturmaktadır. Bütünüyle kuzeye yönlenmiş bu eyvan dinlenme ve oturmak için kullanılmaktadır. Eyvan, ortadan iki sütunla bölünmüş, üç açıklıklı, kaş kemerler içindeki dilimli kemerleriyle en güzel örneklerden biridir. Eyvan, bağdadi tekniğinde yapılmış, elips şeklinde tekne tavanlıdır. Batıdaki odanın içindeki küçük mekân banyo olarak kullanılmaktadır. Doğudaki oda, taş konsollarla sokağa çıkma yapmıştır. Konsolların tonozlarındaki kalemişi süslemeler sokağa önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Bu bölümün üzeri kırma çatılı ve alaturka kiremit örtülüdür. Saçaklar ahşap süslemelidir.

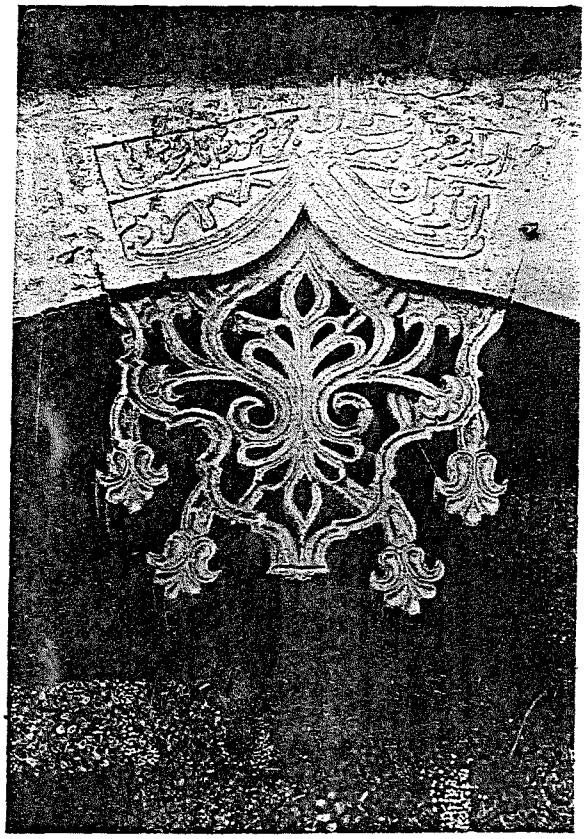

Resim 54. Zemin katta yer alan eyvanın kilit taşındaki kitâbe

Resim 55. Sokak cephesi, çıkma altı konsolları ve konsol tonozlarındaki kalem işi bezemeler

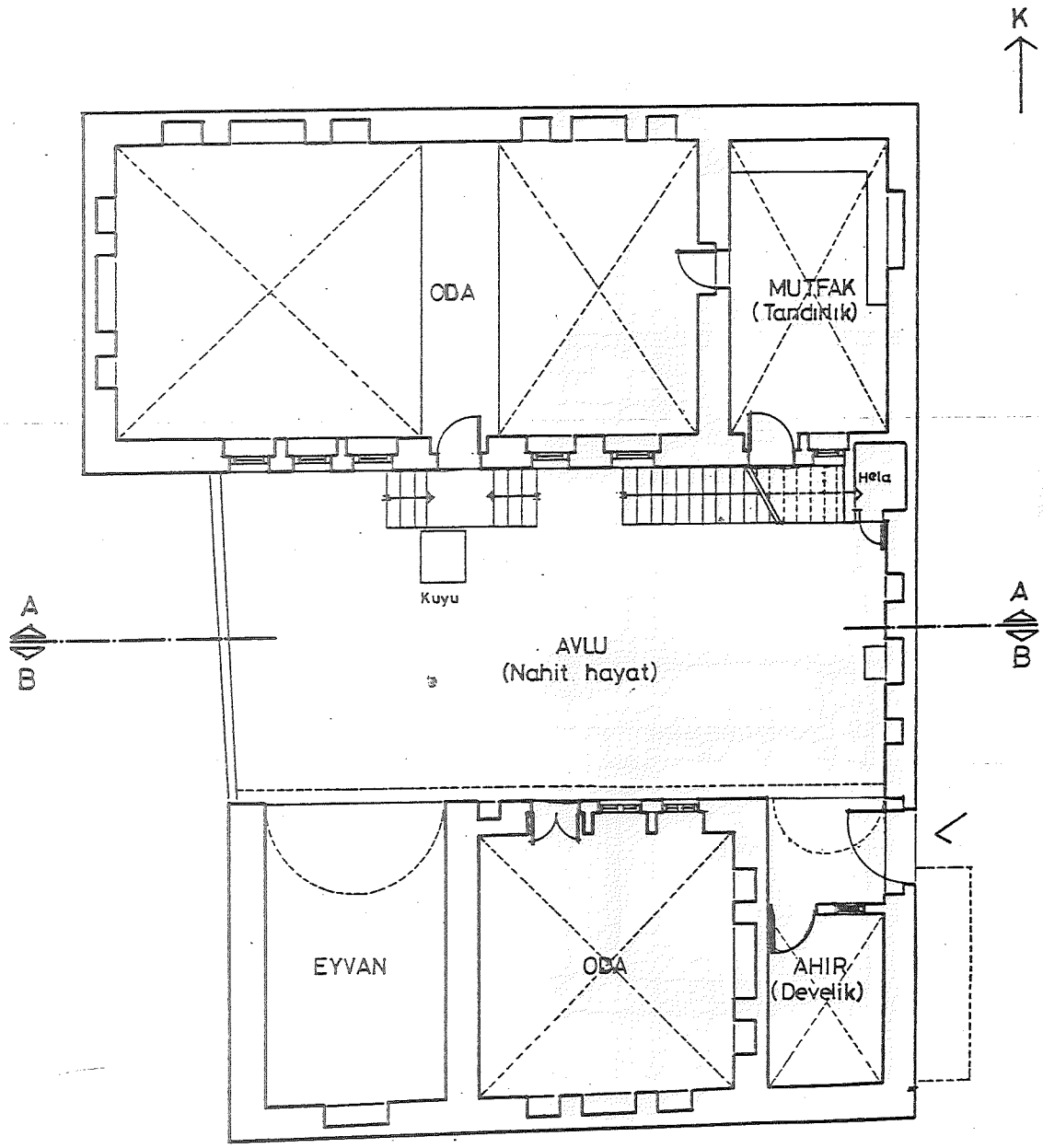

0 1 2 3

Zemin kat planı

Şekil 19. Ömer Göncü Evi

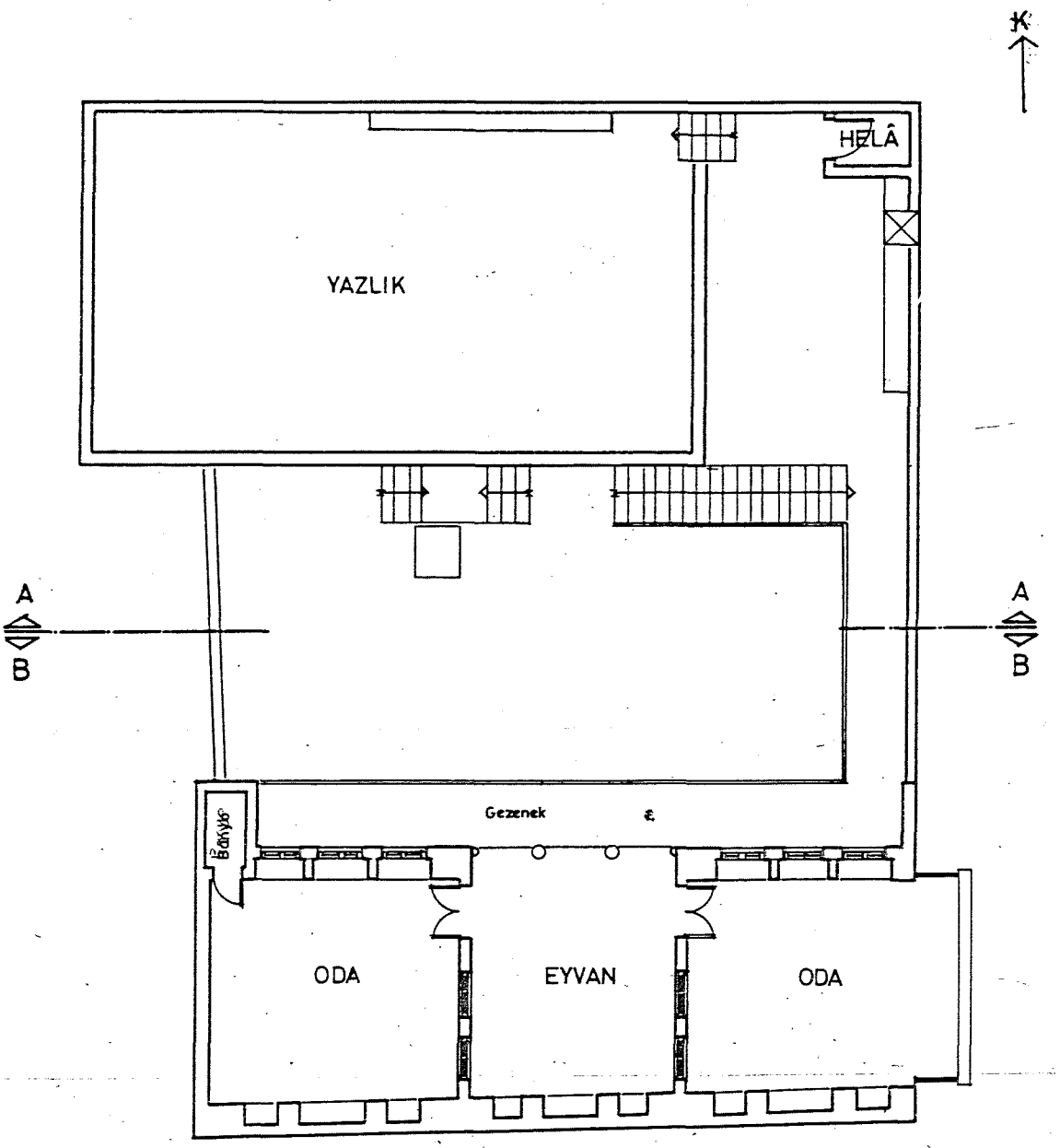

Şekil 20. Ömer Göncü Evi

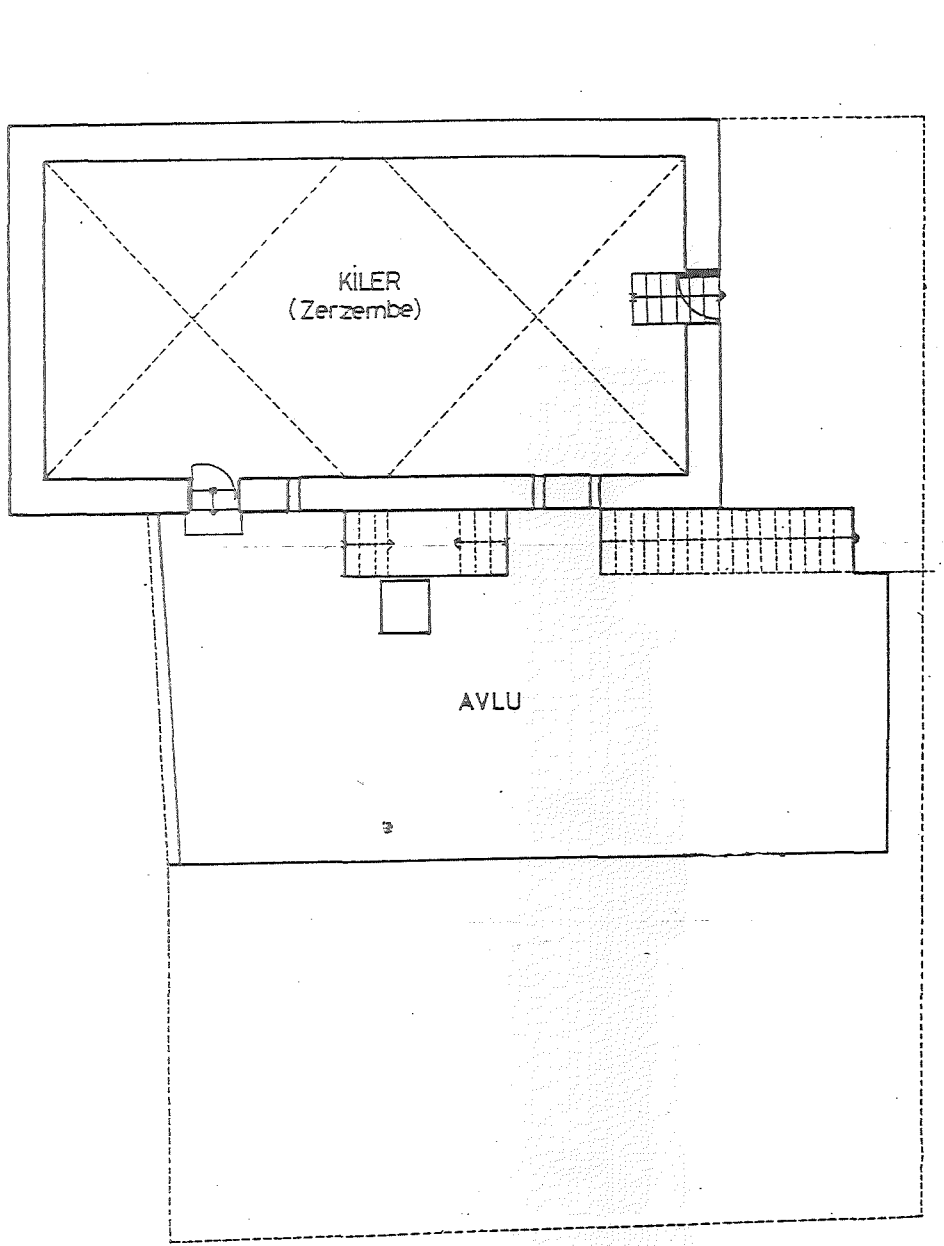

Şekil 21. Ömer Göncü Evi

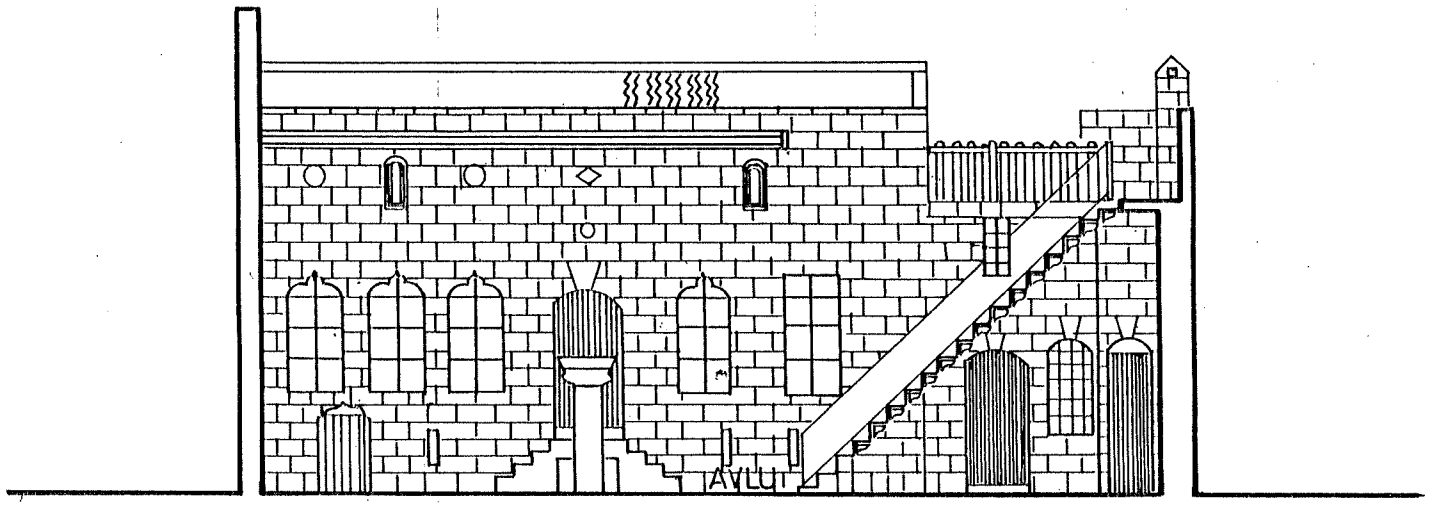

0 1 2 3

A-A Kesiti

Şekil 22. Ömer Göncü Evi

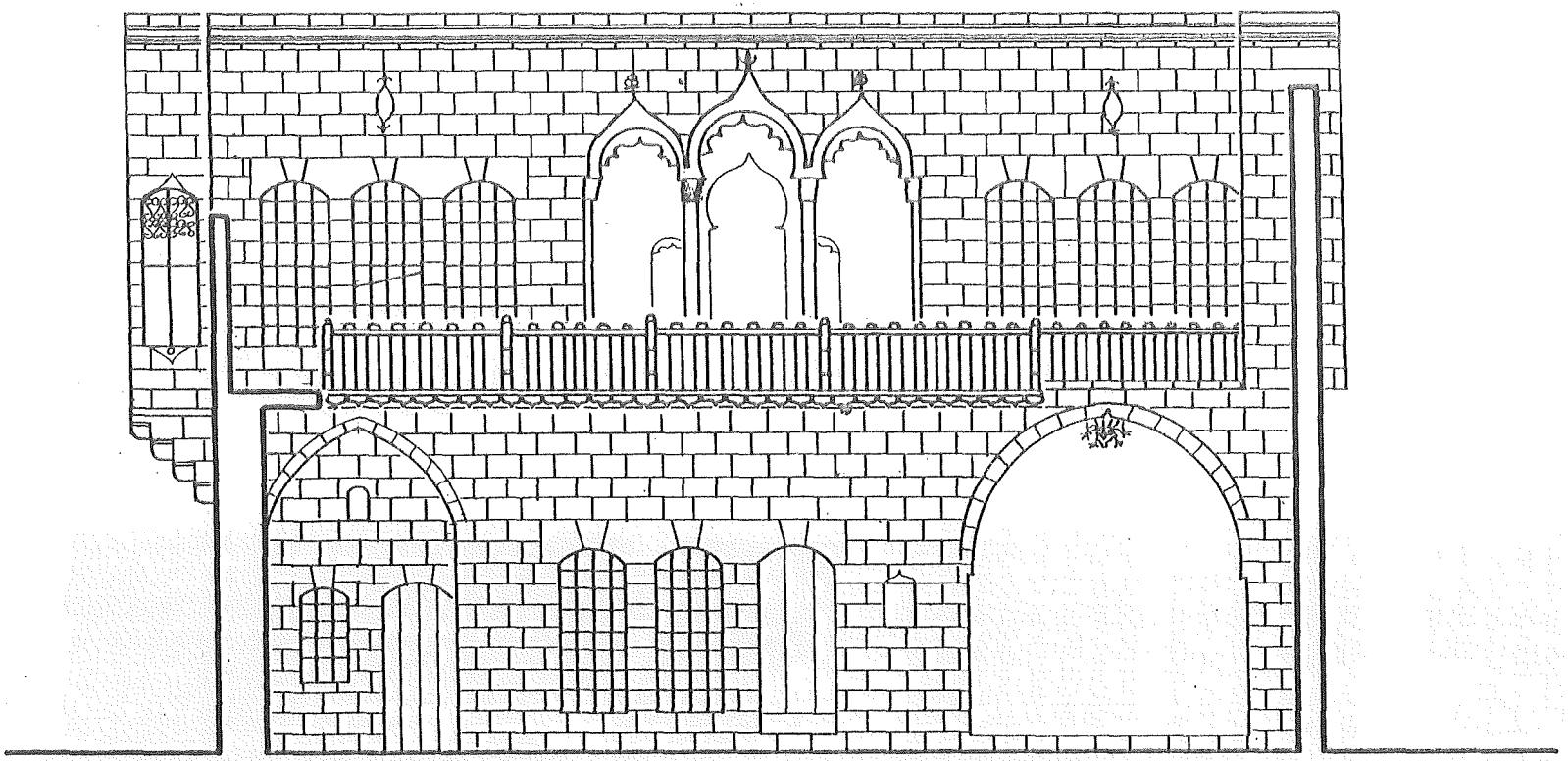

0 1 2 3

B B Kesiti

Şekil 23. Ömer Göncü Evi

II.6. ABDÜLKADİR HAKKÂRİ EVİ

Camii Kebir Mah. Yorgancı Sok. No: 16-18.

Evin yorgancı Abdurrahman Efendi tarafından yaptırıldığı söylenmektedir. Haremlik ve selamlık olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Her iki bölümün de sokak girişleri ayrı kapılarla sağlanmaktadır. Kabaltının dibindeki 18 nolu kapı haremlik bölümünün, 16 nolu kapı ise selamlık bölümünün kapısıdır. Basık kemerli, çift kanatlı ve enikli kapı ile haremlik bölümünün avlusuna girilir. Avlu zemini kesme taş kaplamalıdır "nahit hayat". Yamuk planlı avlunun ortasında kare planlı bir havuz ve havuzun kuzeyinde dikdörtgen planlı çiçeklik yer alır.

Avlunun batısı, düzgün kesme taştan yapılmış, yalın duvarlarla sınırlandırılmıştır. Bu cephede sadece kare ve dikdörtgen formlu, kuşların yuva yapması için yapılmış, küçük nişler yer almaktadır. Bu cephede bulunan ve güney yönde yükselerek üst kata ulaşımı sağlayan merdiven sonradan yapılmıştır.

Avlunun kuzey kenarında ise, iki yuvarlak sütun ve avluya bakan yüzü yuvarlatılmış duvar üzerine oturan, dört yuvarlak kemerli, revaklı bölüm yer alır. Revağın üzeri gezenek olarak kullanılmaktadır. Avlunun kuzey ve batı duvarlarının kesiştiği köşede helâ yer alır. Bu helâ zemin kat kullanımı içindir.

Avlunun doğu kenarını oluşturan bölümde; avlunun kuzey duvarı önündeki revaklı bölümün içinden geçilen, basık kemerli kapısı olan (güney yönde yükselerek üst kata ulaşımı sağlayan) merdiven ile merdivenin güneyinde, içinde iki büyük ocağın bulunduğu mutfak yer alır. Mutfağın güneyinde ise, girişleri mutfaktan sağlanan odunluk, kömürlük ve develik (ahır) yer alır. Mutfağa ve develiğe giriş avludandır. Odunluk ve kömürlük içiçe olup bir kapı ile direkt mutfağa açılmaktadır. Avludan ayrıca girişleri yoktur. Bu bölümün avlu cephesinde, alt sırada üç adet dikdörtgen biçimli niş, üstte yine iki adet dikdörtgen biçimli havalandırma pencereleri yer alır. Tavan döşeme alınlığı hizasındaki, yarım madalyon şeklindeki korniş tüm cephede devam etmektedir. Bu bölümün damı kesme taş kaplamalı olup yazlık olarak kullanılmaktadır.

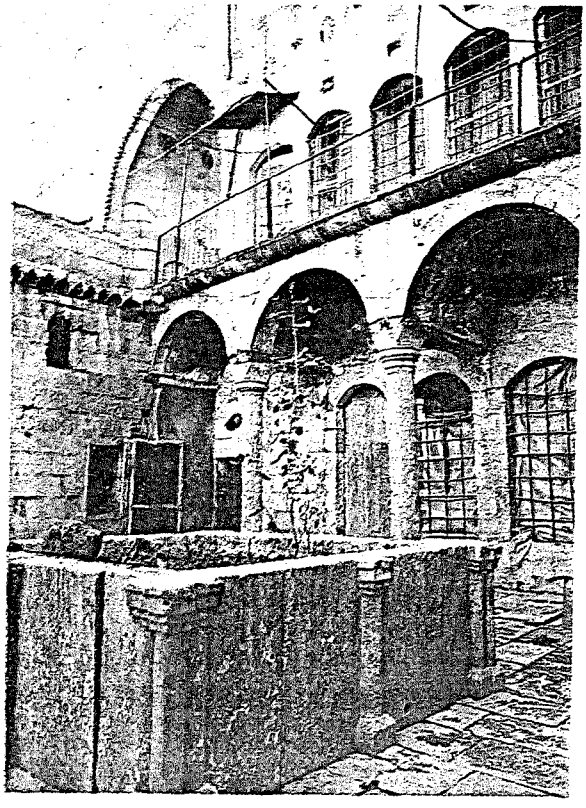

Resim 56. Kuzey cephesi

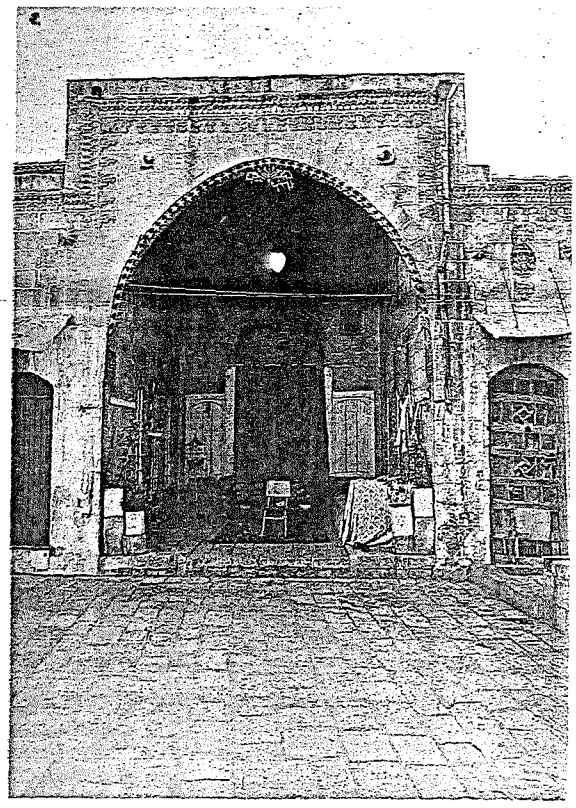

Resim 57. Eyvan

Avlunun güneyini oluşturan bölümün (kuzey cephesi) zemin katında ise, kışlık yiyeceklerin ve zahirenin depolandığı kiler "zerzembe" ile bir oda yer almaktadır. Bu mekânların önü revaklıdır. Revak üzeri gezenek olarak kullanılmaktadır. Avlunun doğusunda yer alan ve güney yönde yükselen merdiven ile batı duvarında bulunan, sonradan ilave edilmiş, merdivenlerle üst kata ulaşılmaktadır.

Üst katta, yazlık ve gezeneğin arkasında, doğu ve batısına aldığı odalarla ortada şebekeli oymalı eyvan türünün en güzel örneklerindendir. Bu cephe aynı zamanda evin de en görkemli cephesidir. Eyvan, her iki yanında yer alan odalara göre daha yüksek tutulmuş, bu yükseklik cepheye de yansıtılarak eyvanın önemi vurgulanmıştır. Eyvanın tavanı düz ahşap kaplamalıdır. Eyvanın doğu ve batısında, düz ahşap tavanlı ikişer oda yer alır. Bu odalar duvara gömme nişleri "camhane", çeşitli bitki motiflerinden oluşan, ahşaptan oyma tekniğinde yapılmış pencere kepenkleri ve kapılarıyla evin en önemli odalarıdır.

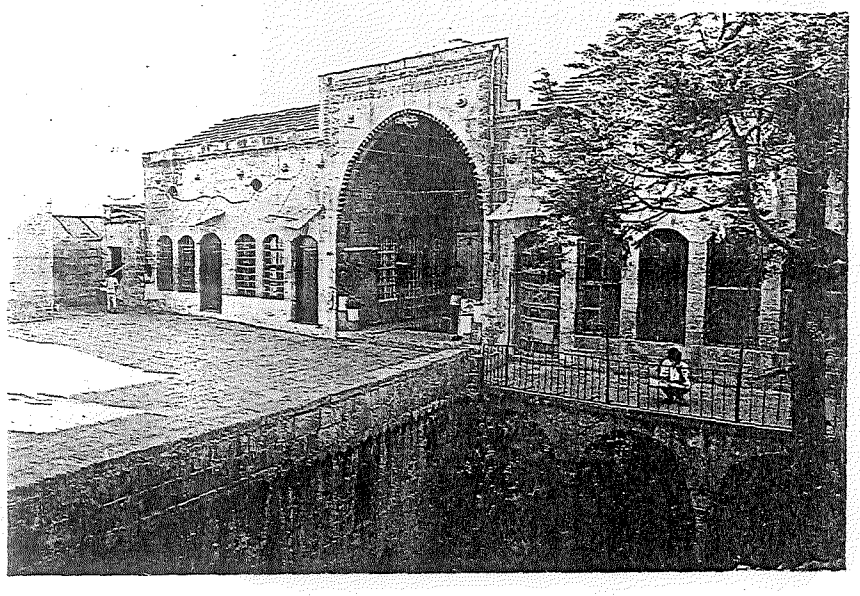

Resim 58. Kuzey cephesi (üst kat)

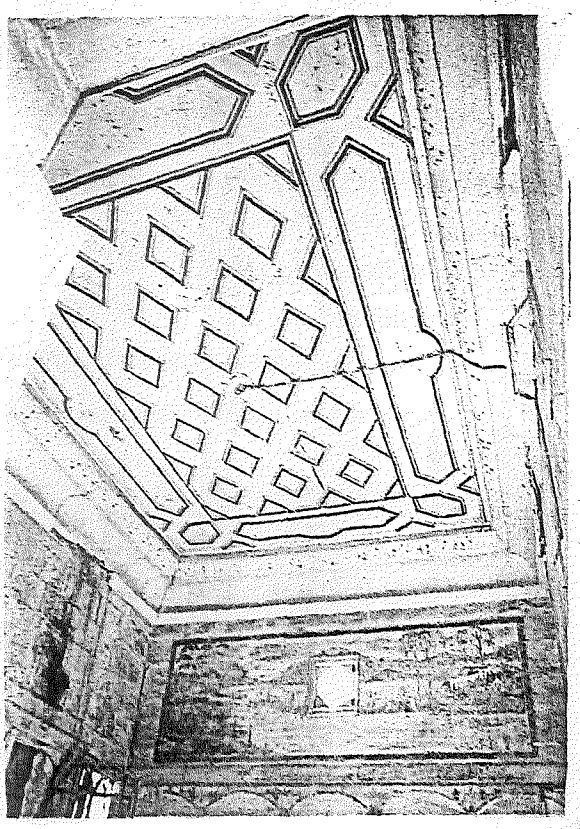

Resim 59. Eyvanın doğusunda bulunan odanın tavanı

Ayrıca eyvanın içi, üzengi hizasındaki taş süslemeler ve havalandırma pencereleri ile zenginleştirilmiştir.

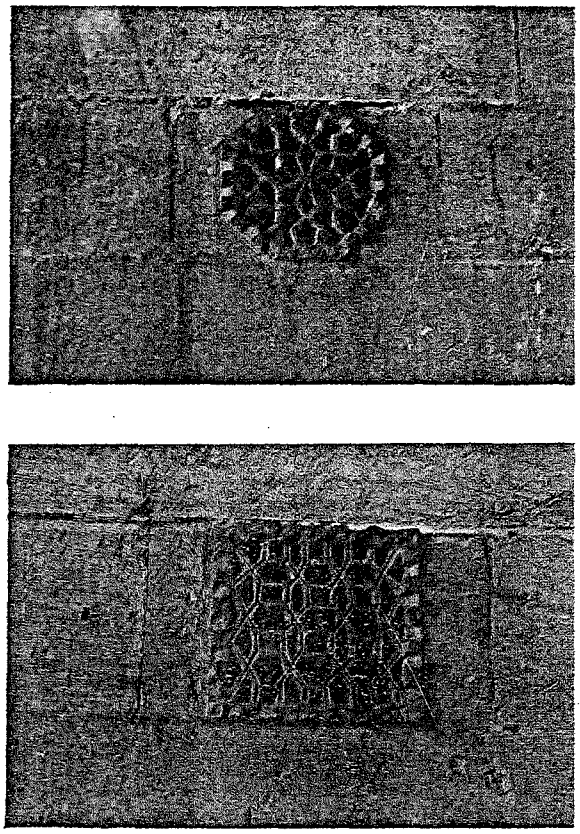

Resim 60-61. Eyvan içinde yer alan havalandırma pencereleri

Resim 62. Eyvan içi, üzengi hizasındaki taş tezyinat.

Eyvanın batısında yer alan ilk odanın ahşap kapısında H. 1283 (M. 1866) tarihi yer almaktadır.

Bu kitâbelerden 62. resimde;

"Maşaallah-sene 1283"

64. resimde ise;

"Ya ebvab müfettihal" yazıları bulunmaktadır.*

Eyvanın doğusundaki üçüncü küçük oda banyo olarak kullanılmaktadır. Bu bölüm tamamen kuzeye yönlendirilmiştir.

Kuzeydeki gezeneğin batı ucunda yer alan helâ üst kat kullanımı içindir.

Haremlik ve selamlık bağlantısı; üst katta eyvanın önündeki yazlık ile selamlık arasındaki duvarın kuzey ve batısında bulunan kapılar ile sağlanmaktadır. Bu kapılardan batıdaki, selamlık avlusuna (yazlık), kuzeydeki pencereler ise odaya açılmaktadır. Günümüzde iki ayrı ev olarak kullanıldığından bu kapılar ve pencereler kapatılmıştır. Selamlığın duvarı biriketle örülerek yükseltilmiştir.

* *Bu kitabeler Amasya Müzesi Müdürü Mehmet Tektaş tarafından okunmuştur.*

Selamlık bölümüne giriş, Yorgancı Sokak'taki basık kemerli, çift kanatlı kapı ile sağlanmaktadır. Girişin doğusunda bir oda, batısında ahır, karşısında ise üst kata ulaşımı sağlayan (güney yönde yükselen) merdivenler yer almaktadır. Üst katta doğu ve batısına aldığı odalarla ortada eyvan selamlık bölümünü oluşturmaktadır. Eyvan ve odalar düz ahşap tavanlı olup, sokağa bindirmeli konsollarla çıkma "çardak" yapmıştır. Eyvanın önündeki yazlığa yeni eklentiler (iki oda) yapılmıştır.

(Bu yapıdaki hem haremlik, hem de selamlık bölümlerinin zemin katındaki, mutfak hariç diğer mekânlar kilitli olduğu için rölövesi alınamamıştır. Ancak pencerelerden bakmak suretiyle metin içinde açıklanmaya çalışılmıştır).

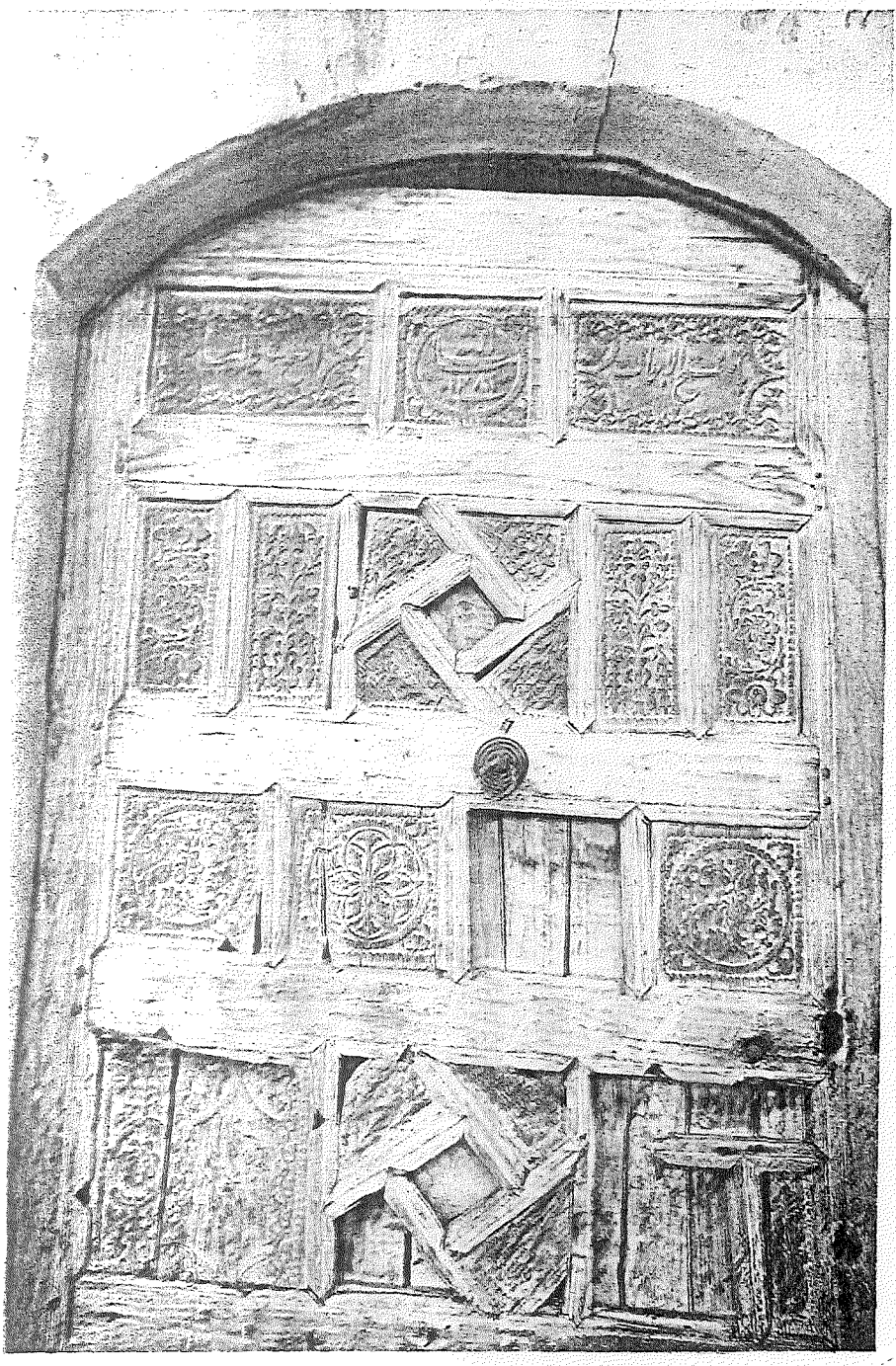

Resim 63. Kuzey cephedeki eyvanın batısında yer alan odanın ahşap kapısı.

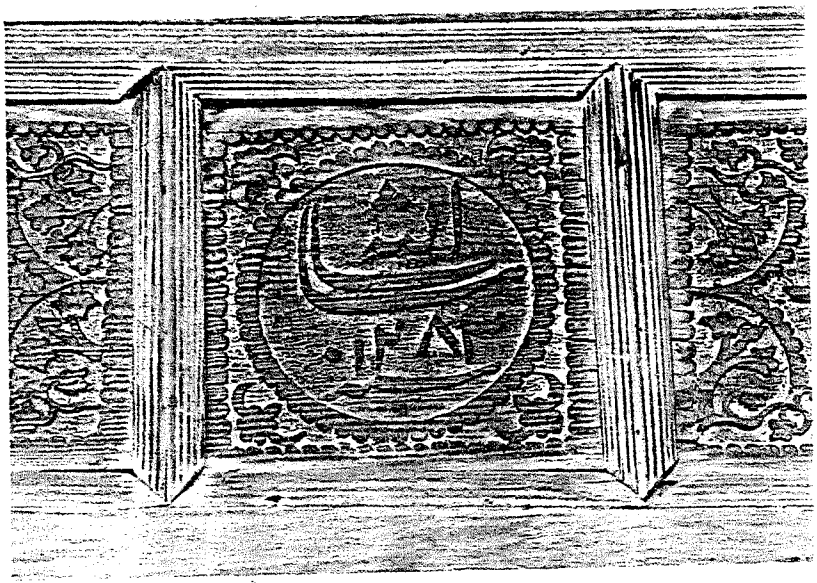

Resim 64.

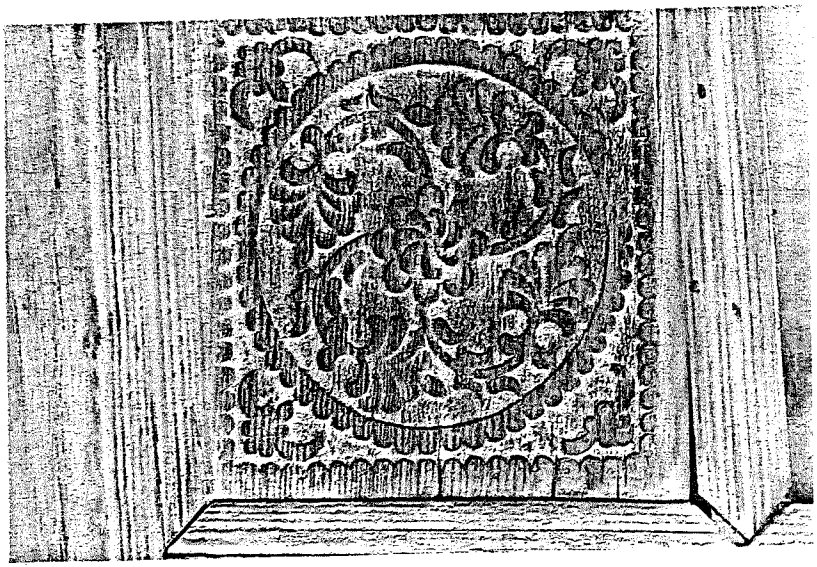

Resim 65.

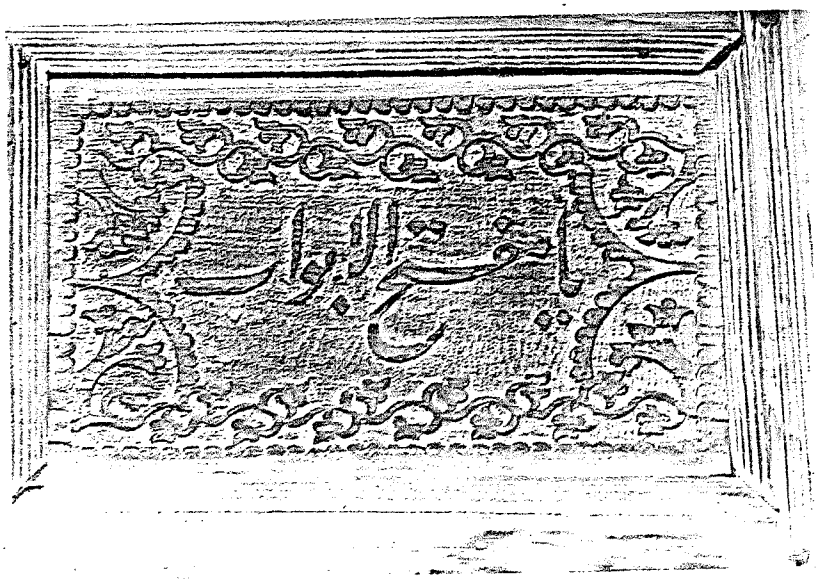

Resim 66.

Resim 64-65-66. Oda kapısında yer alan kitâbeler ve ahşap bezeme.

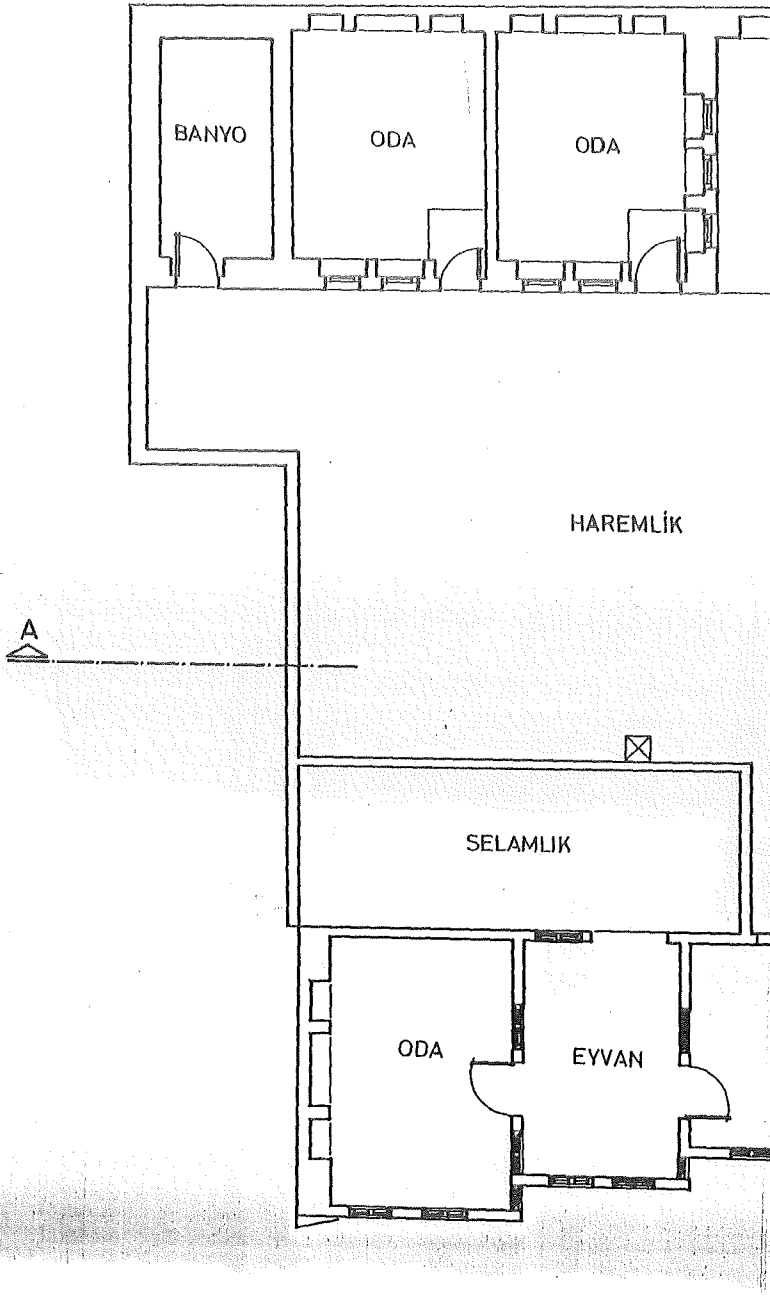
BANYO
ODA
ODA
HAREMLİK
A
SELAMLIK
ODA
EYVAN

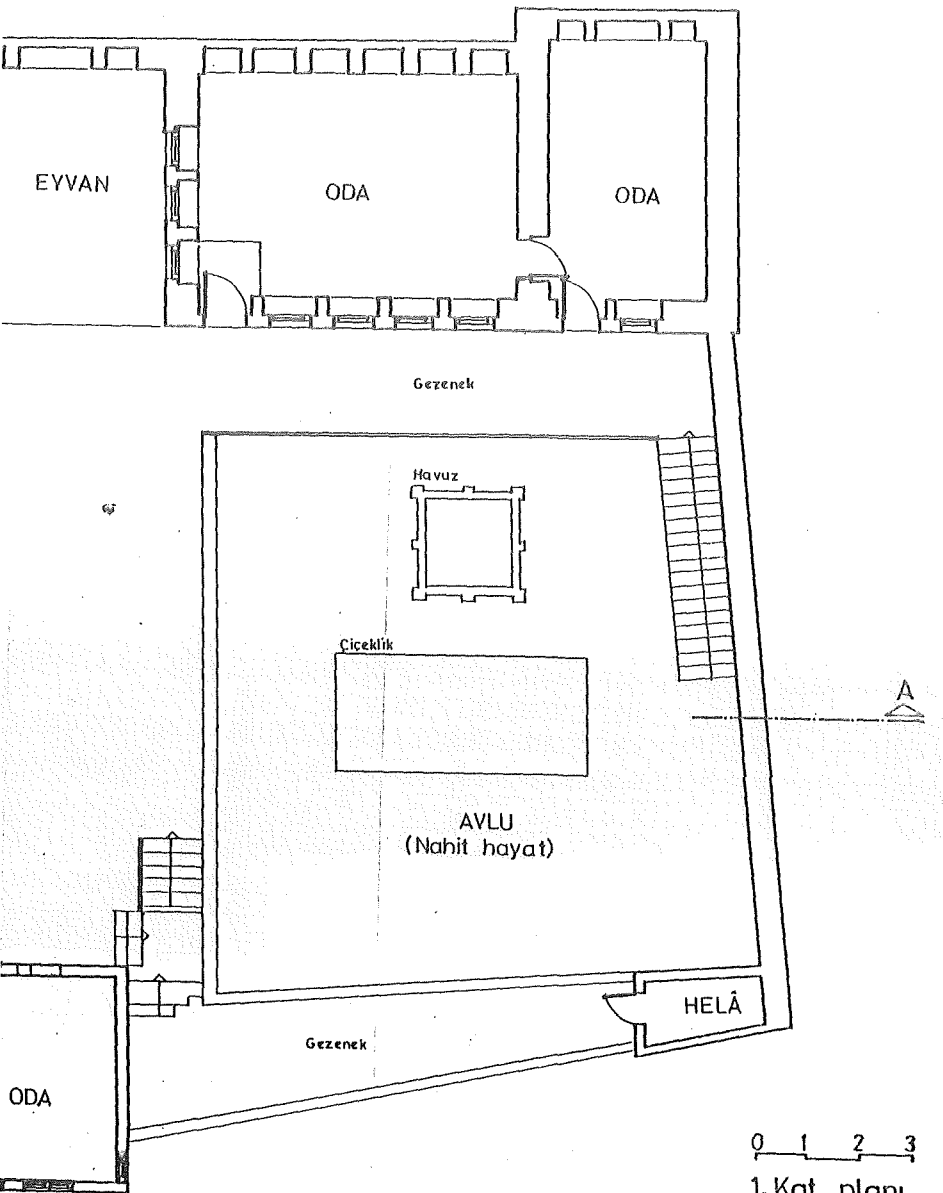

Şekil 24. Abdülkadir Hakkâri Evi

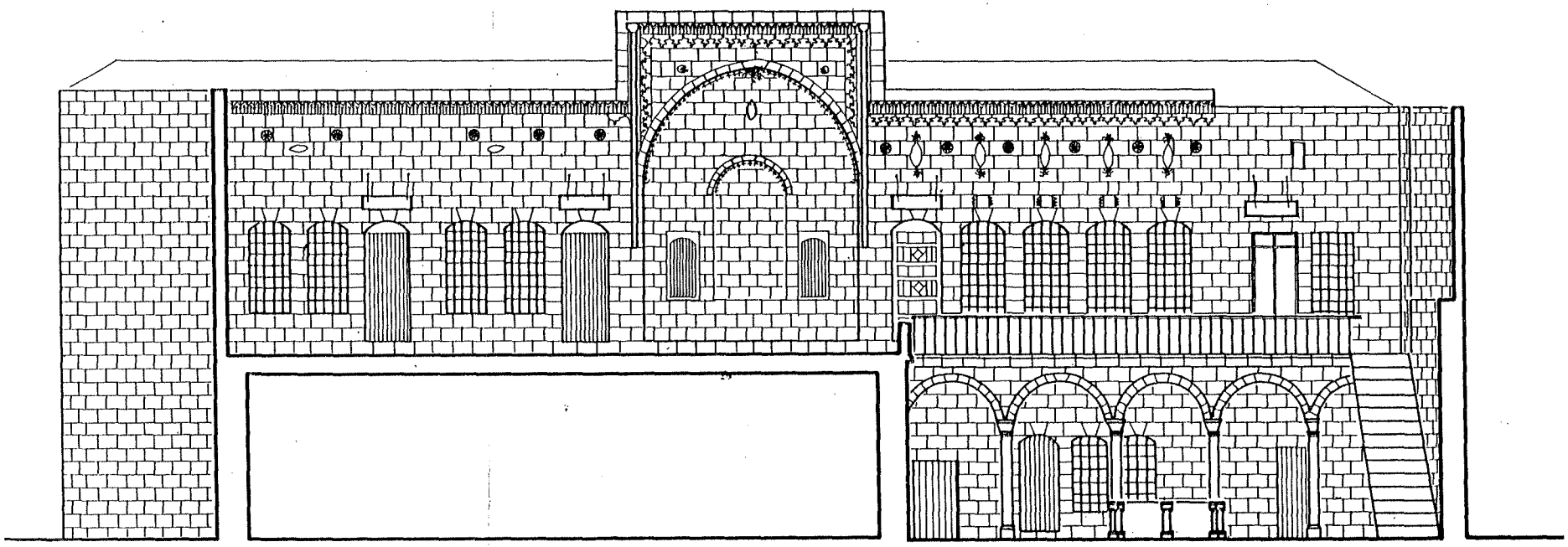

0 1 2 3

A-A Kesiti

Şekil 25. Abdülkadir Hakkâri Evi

II.7. MAHMUT CANPOLAT EVİ

Yusuf Paşa Mah. Zincirli Sok. No: 11

Yapının giriş kapısı, basık kemerli, çift kanatlı "çenetli" ve sac kaplıdır. Kapı üzerinde üç rozet ve kapı genişliğinde mukarnaslı bir korniş bulunmaktadır. Bu kapıdan yamuk planlı, normal boyutlarından daha büyük bir birime "kapı arası" girilir. Bu birimin doğusundaki kapı selamlığın, güneyindeki ise haremliğindir. Helâ, kapı arasının kuzeyinde yer almaktadır.

Kapı arası denilen mekânın, doğusunda bulunan kapıdan girildiğinde selamlık bölümünün avlusuna ulaşılır. (Günümüzde bu kapı kapatılmıştır). Girişin tam karşısındaki kemerli iki ayrı açıklıktan yüksekliği oldukça fazla olan develiğe geçilir. Selamlık avlusunun üzeri betonarme ile kapatılmıştır. Bu avludan sokağa ayrıca bir kapı daha açılmıştır. Selamlık ve haremlik günümüzde iki ayrı ev olarak kullanıldığından selamlık bölümüne giriş bu kapıdan sağlanmaktadır. Avlunun kuzeyindeki merdivenlerle selamlığın üst katına ulaşılır. Çıkışın tam karşısında, ortada eyvan, güney ve kuzeyindeki sokağa konsollarla çıkma yapan iki odasıyla selamlığı oluşturmaktadır. Batıya yönlenmiş bu birimlerin güney ve batısına yeni mekânlar eklenerek ayrı bir ev olarak kullanılmaktadır.

Haremlik bölümüne kapı arasının güneyindeki sivri tonozlu, dar uzun geçitten "kapı arası" geçilerek ulaşılır. Avlu kesme taş kaplıdır "nahit hayat". Avlunun kuzey kenarına yakın bir yerde dikdörtgen planlı bir havuz ve havuzun doğu kenarına bitişik kare planlı bir çiçeklik "bahçe" yer alır. Bahçede avluya gölge yapan büyük bir incir ağacı bulunmaktadır.

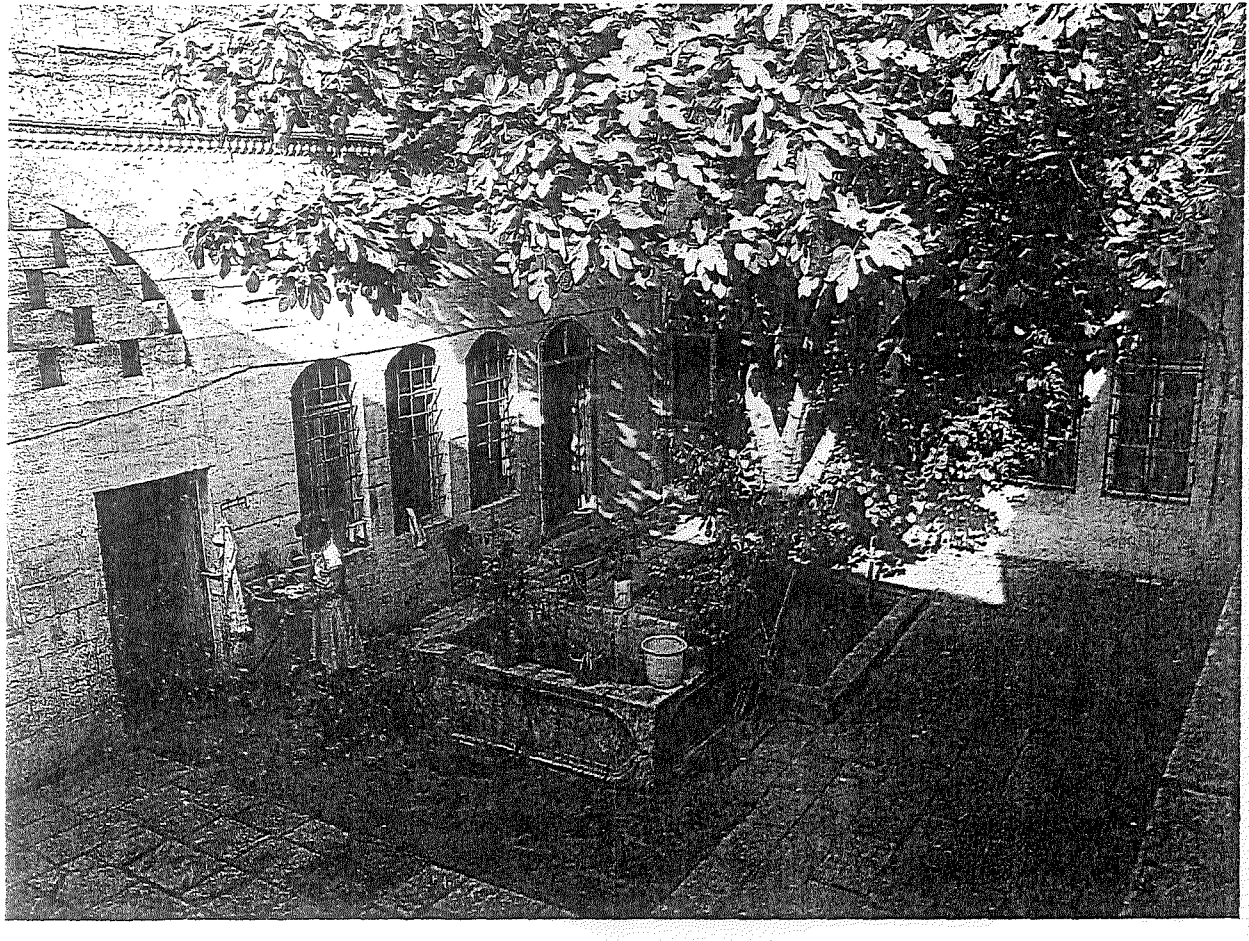

Resim 67. Avlu, güney ve doğu cepheler.

Doğu ve batı tarafına aldığı, dikdörtgen planlı, çapraz tonozlu, duvara gömme nişleri "camhane" olan, avluya bakan kapı ve pencereleri ile ortada eyvan, avlunun kuzey cephesini oluşturur. Bu cephe hem türünün en güzel örneklerindendir, hem de evin en görkemli cephesidir. Eyvan ve odalar avludan yarım kat yükseklikte planlanmış olup kiler "zerzembe" üzerine oturmaktadır. Eyvan ve odaların önündeki gezeneğe avlunun batı kenarında, güney yönde yükselen sekiz taş basamakla çıkılmaktadır. Gezenek altı sütunlarla desteklenmiştir. Merdivenler ve gezenek, geometrik kompozisyonlu taş korkulukludur. Bu korkuluk ender görülen örneklerden biridir. Oda pencerelerinin üzerinde, iki dizi halinde, madalyon ve kare çerçeveler içinde bitki motifleri ile iki dikey kenarlarda birbirinin simetriği olan palmetler yer almaktadır. Oda kapı ve pencereleri basık kemerli ve 1/2,5 oranındadır.

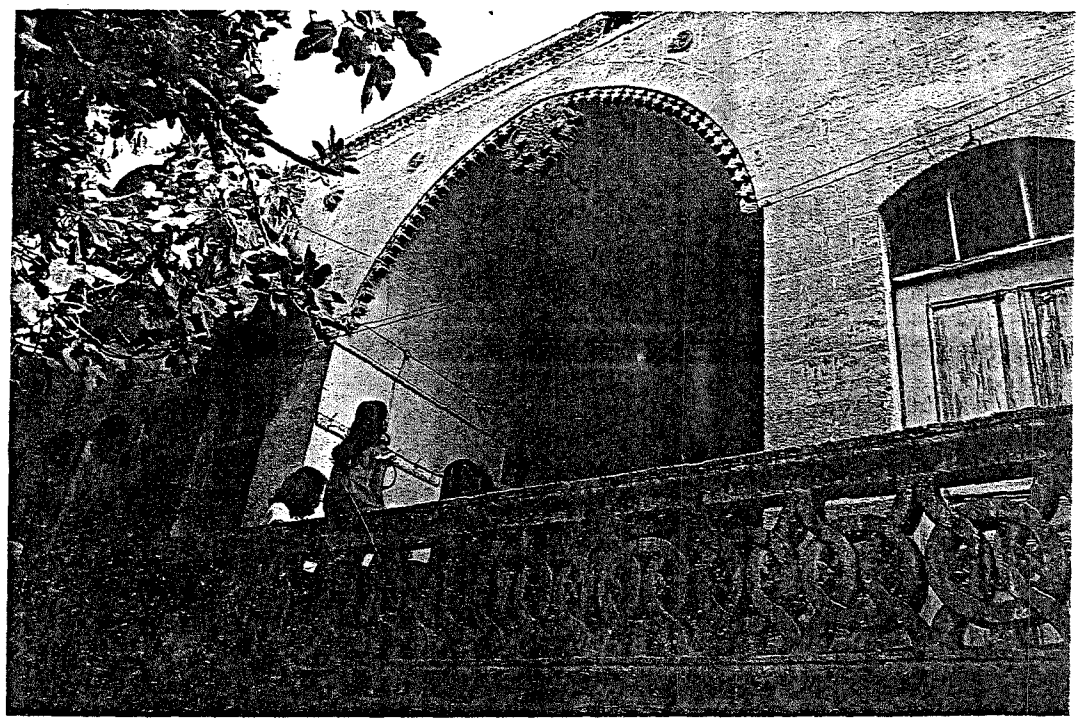

Resim 68. Kuzey eyvanı, her iki yanında odalar ve önündeki gezeneğin geometrik kompozisyonlu taş korkulukları

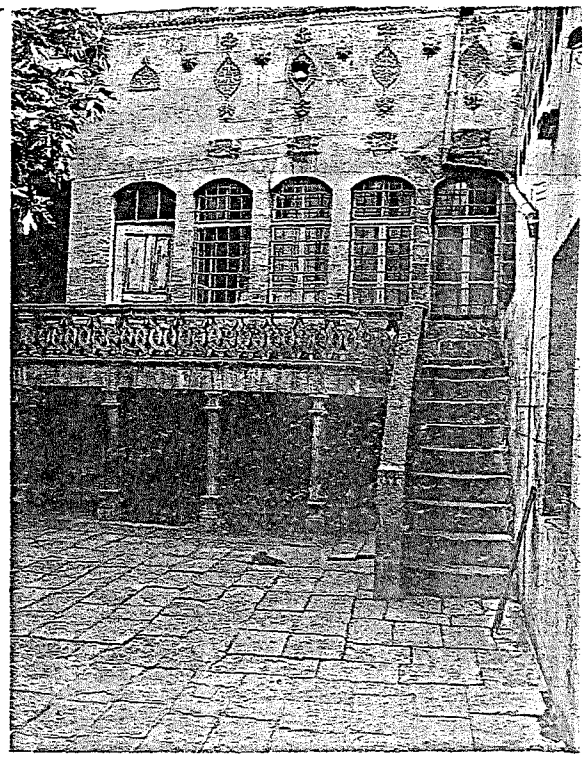

Resim 69. Kuzey cephedeki odalar ve eyvanın önünde bulunan gezeneğin avluya bağlantısını sağlayan merdivenler

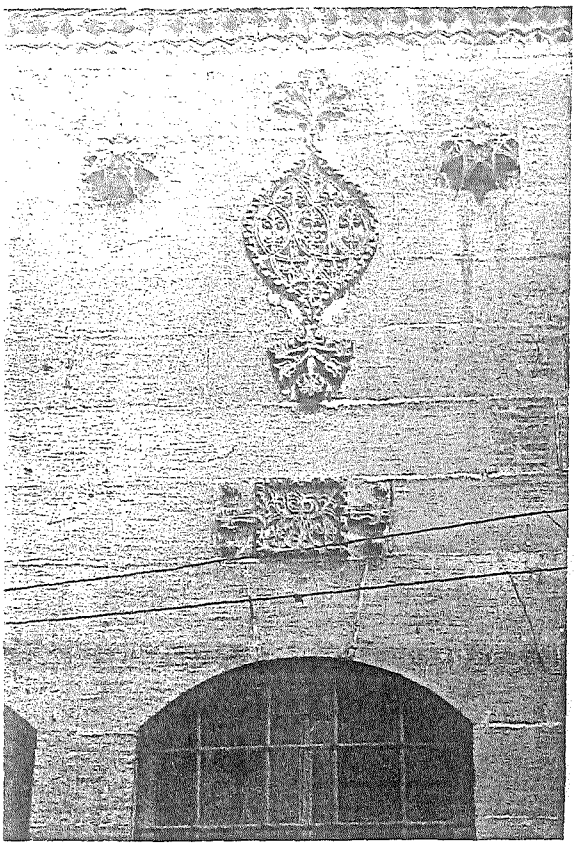

Resim 70. Pencerelerin üzerindeki kör taka ve rozetler

Resim 71. Geometrik çerçeveli bitkisel motif.

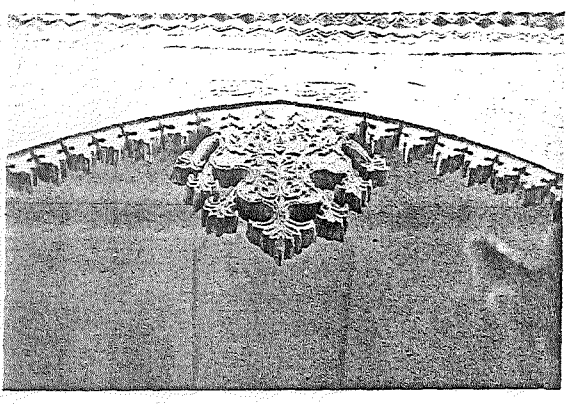

Resim 72. Eyvan kilit taşı.

Dikdörtgen planlı odalarda, dar kenar boyunca, 1 m.eninde ve oda zemininden 25 cm. aşağıda papuçların çıkarıldığı yer "gedemeç" mevcuttur. Bu iki mekân arası ahşap korkulukla da ayrılmıştır.

Eyvan sivri kemerli ve şebekeli oymalıdır. Eyvanın içi sonradan boyanmıştır. Eyvan, iç duvardaki, ortada büyük, yanlarda küçük nişlerle "camhane" zenginleştirilmiştir.

Gezeneğin doğu ucunda, kemerli ve tonoz örtülü mekândan geçilerek, merdivenlerle avlunun doğu kenarını oluşturan eyvan ve odanın damına ulaşılmaktadır. Bu dam yazlık olarak kullanılmaktadır. Eyvan, önüne takılan camlı doğrama ile orijinalliğini yitirmiştir.

Avlunun kuzey kenarını oluşturan bölümde oda ve içerisinde banyonun yer aldığı mutfak bulunmaktadır. Mutfakla selamlık avlusunun ortak duvarından, selamlığa servis yapılan açıklık kapatılmıştır.

Oda kapısının üzerinde, madalyon çerçeveli kitâbede H. 1312 (M. 1894) tarihi yer alır. Bu kitâbede;

"Maşallah-ü kâne-1312" yazısı bulunmaktadır.*

* *Bu kitâbeler Amasya Müzesi Müdürü Mehmet Tektaş tarafından okunmuştur.*

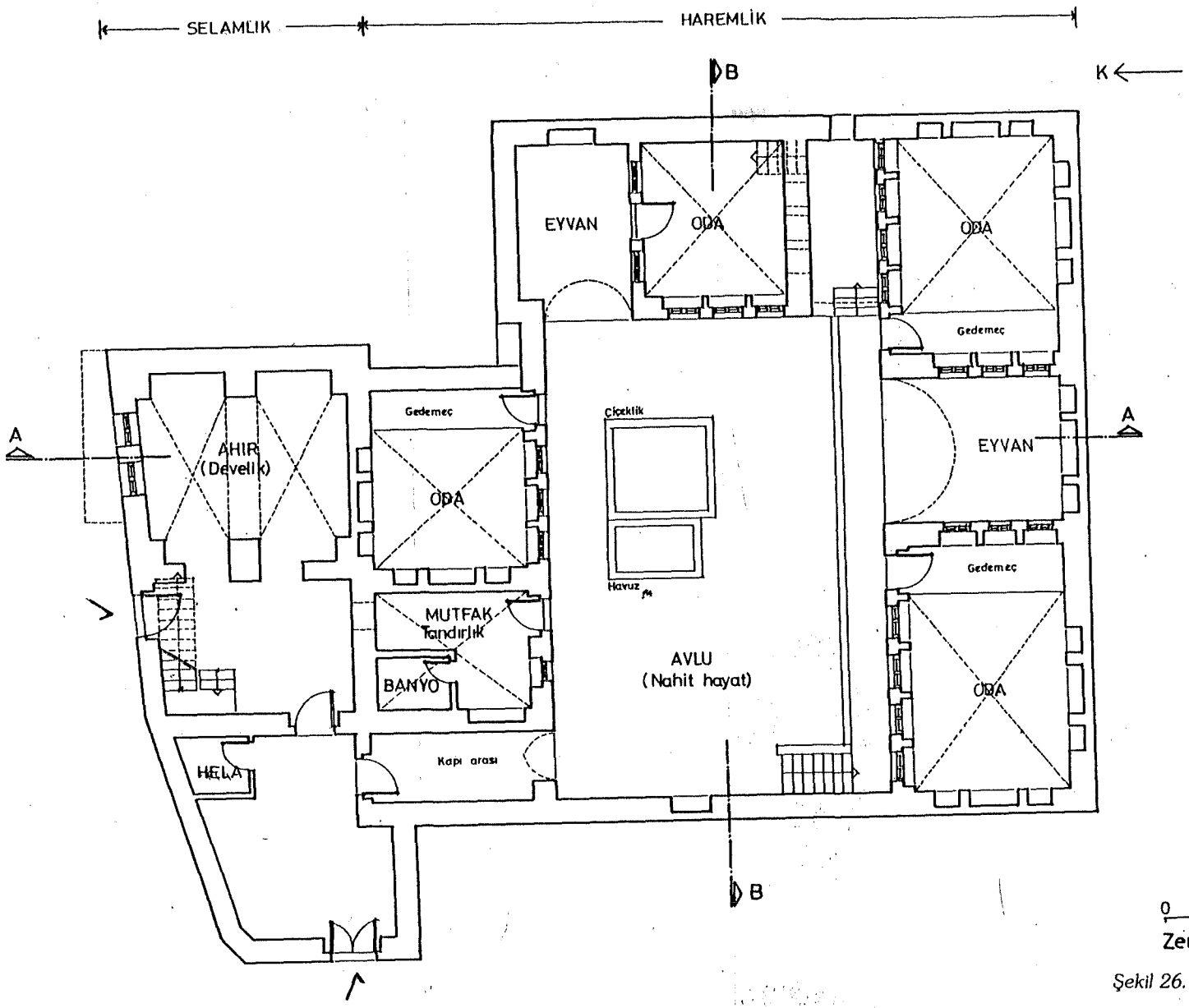

Şekil 26. Mahmut Canpolat Evi

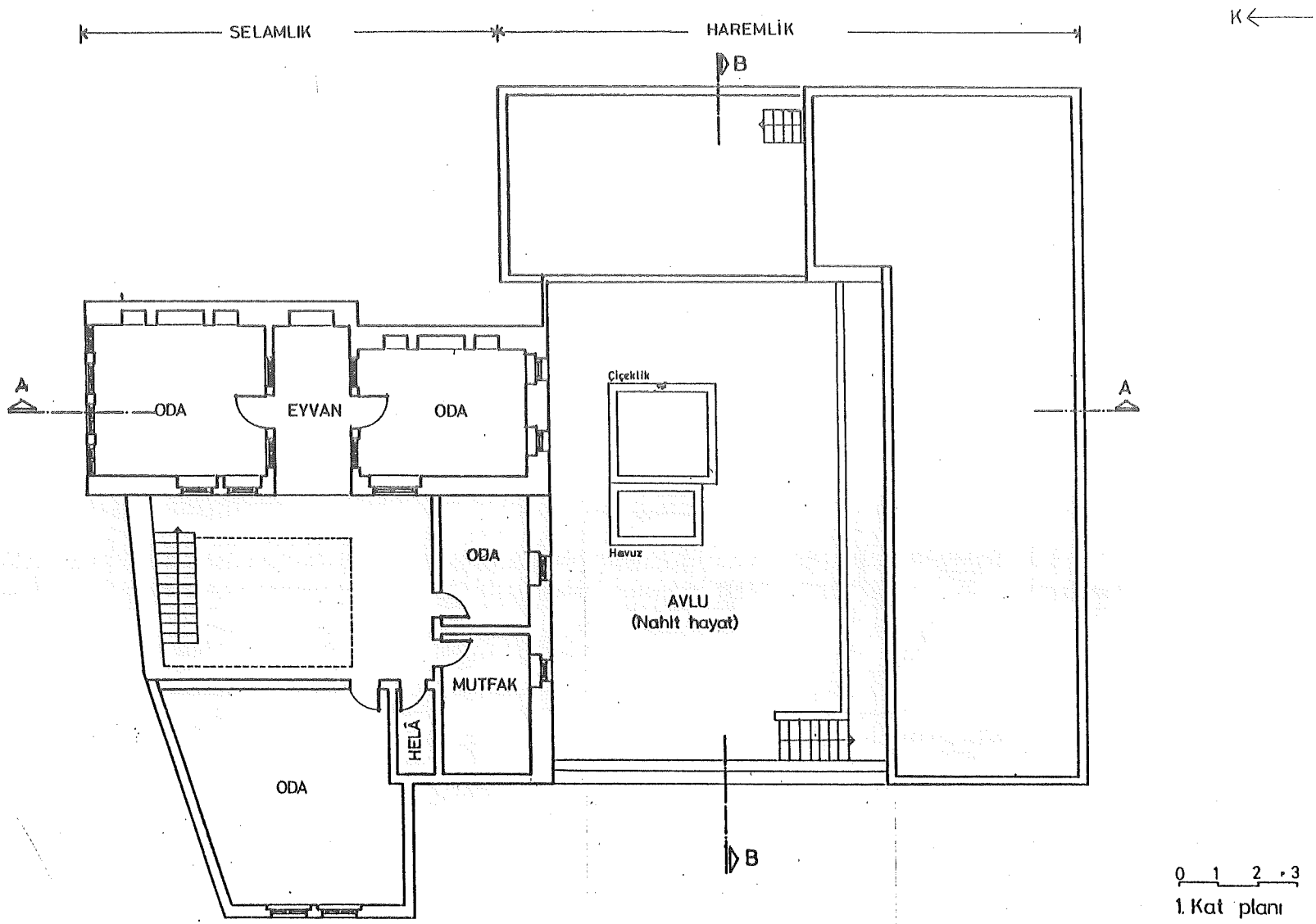

Şekil 27. Mahmut Canpolat Evi

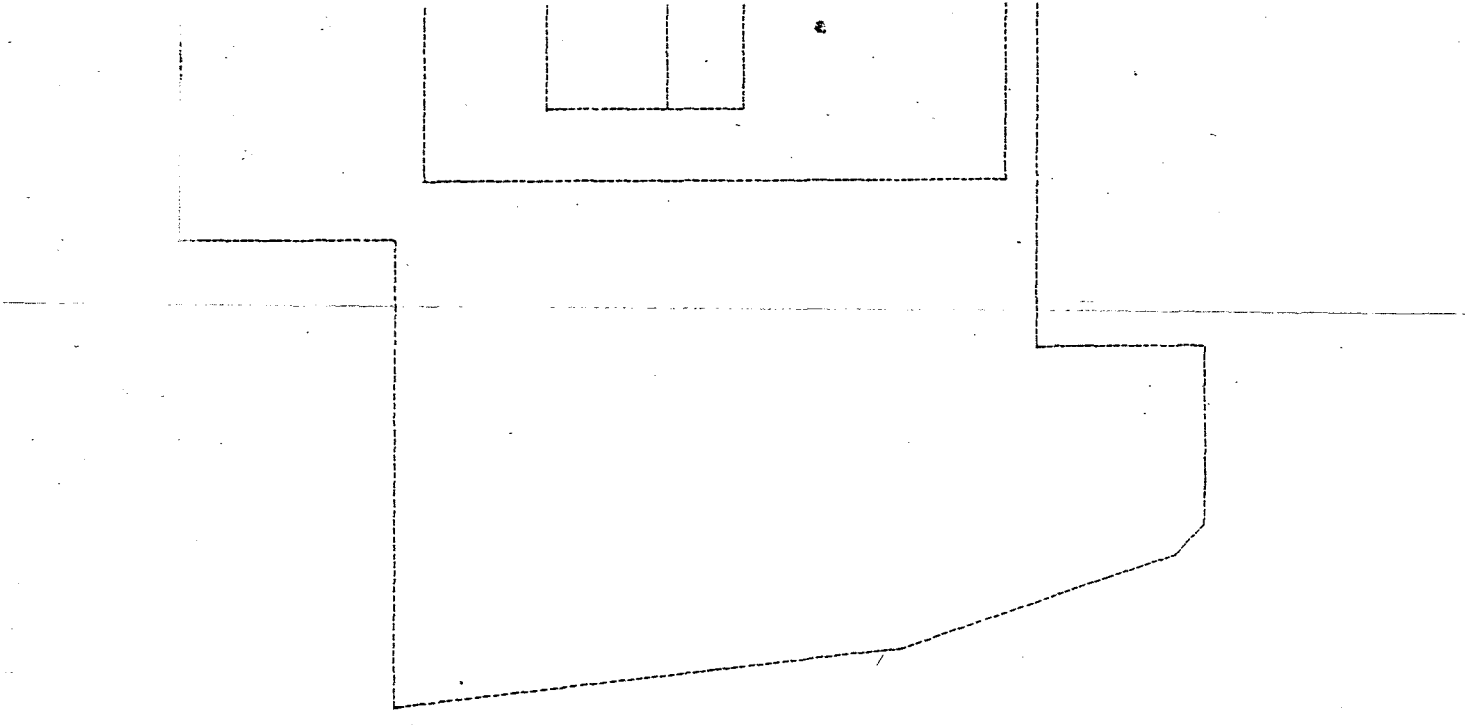

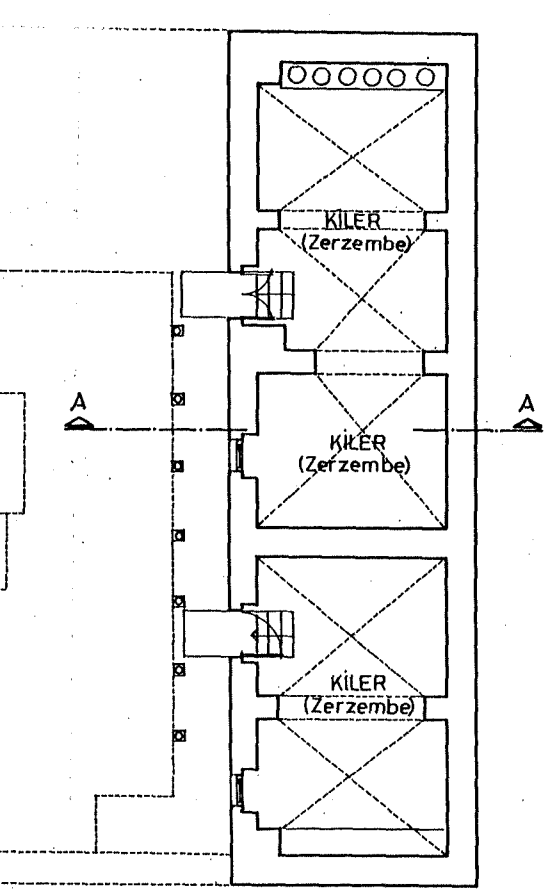

Şekil 28. Mahmut Canpolat Evi

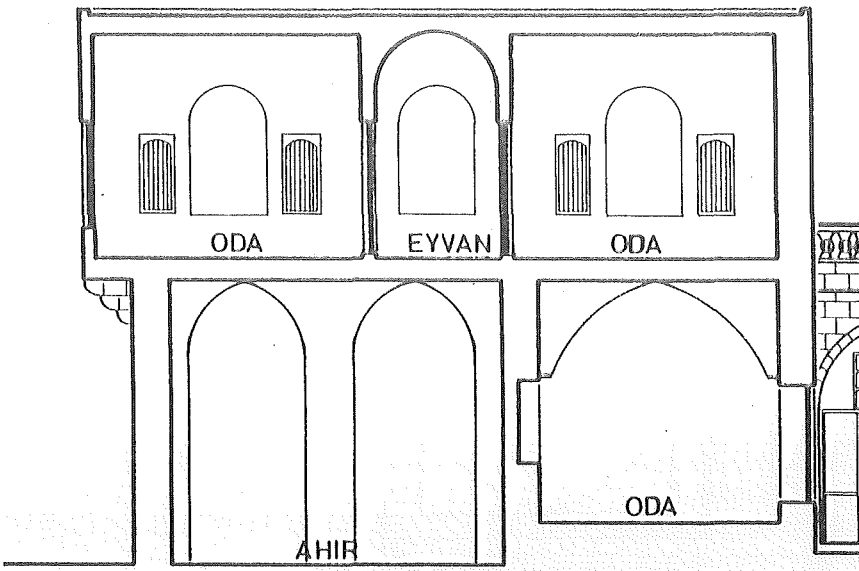
ODA
EYVAN
ODA
AHIR
ODA

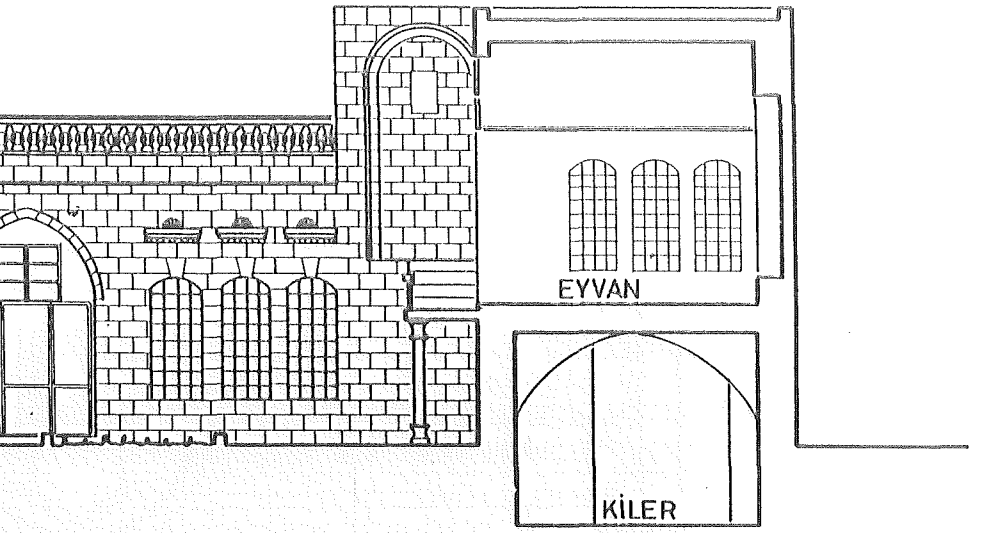

0 1 2 3

A-A Kesiti

Şekil 29. Mahmut Canpolat Evi

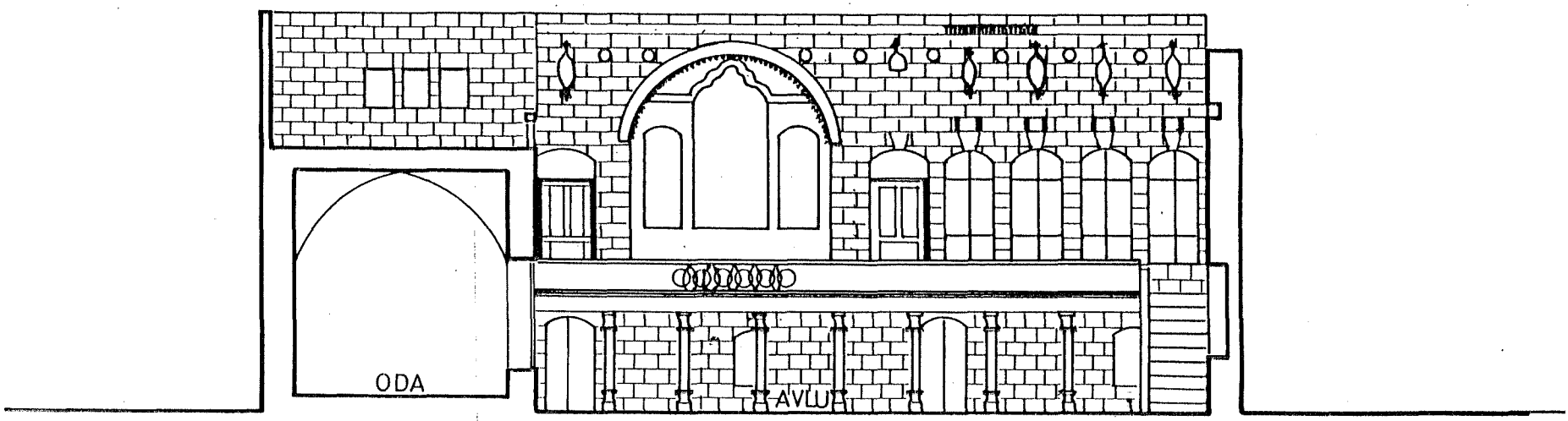

0 1 2 3

B-B Kesiti

Şekil 30. Mahmut Canpolat Evi

II.8. MEHMET DEMİRKOL EVİ

Camii Kebir Mah. Güllüoğlu Sok. no: 17

Üç sokağa cepheli, yüksek duvarlı, kesme taştan inşa edilmiş, avlunun çevresinde bir ve birbuçuk katlı kütlelerin sıralanmasından oluşmuş bir yapıdır. Sokak cephesindeki köşeler pahlıdır. Yapının sokak cephelerinde hiçbir açıklık bulunmamaktadır. Avlu kapısının sağındaki iki pencere sonradan açılmıştır.

Yapıya giriş, Güllüoğlu sokakta bulunan basık kemerli kapı ile sağlanmaktadır. Kapıdan sonra dar, uzun ve tonoz örtülü mekândan "kapı arası" geçilerek avluya ulaşılmaktadır. Avlunun ortasında (6.00 m. × 7.00 m) boyutlarında bir çiçeklik yer almaktadır. Avlu kesme taş kaplamalıdır "nahit hayat". Çiçekliğin kuzeyinde kuyu bulunmaktadır. Avlunun kuzey, güney ve doğusundaki mekânlar tek katlı, batıdaki 1.5 katlıdır. Yapıda dört eyvan bulunmakta olup eyvanlar doğu, batı yönünde planlanmıştır.

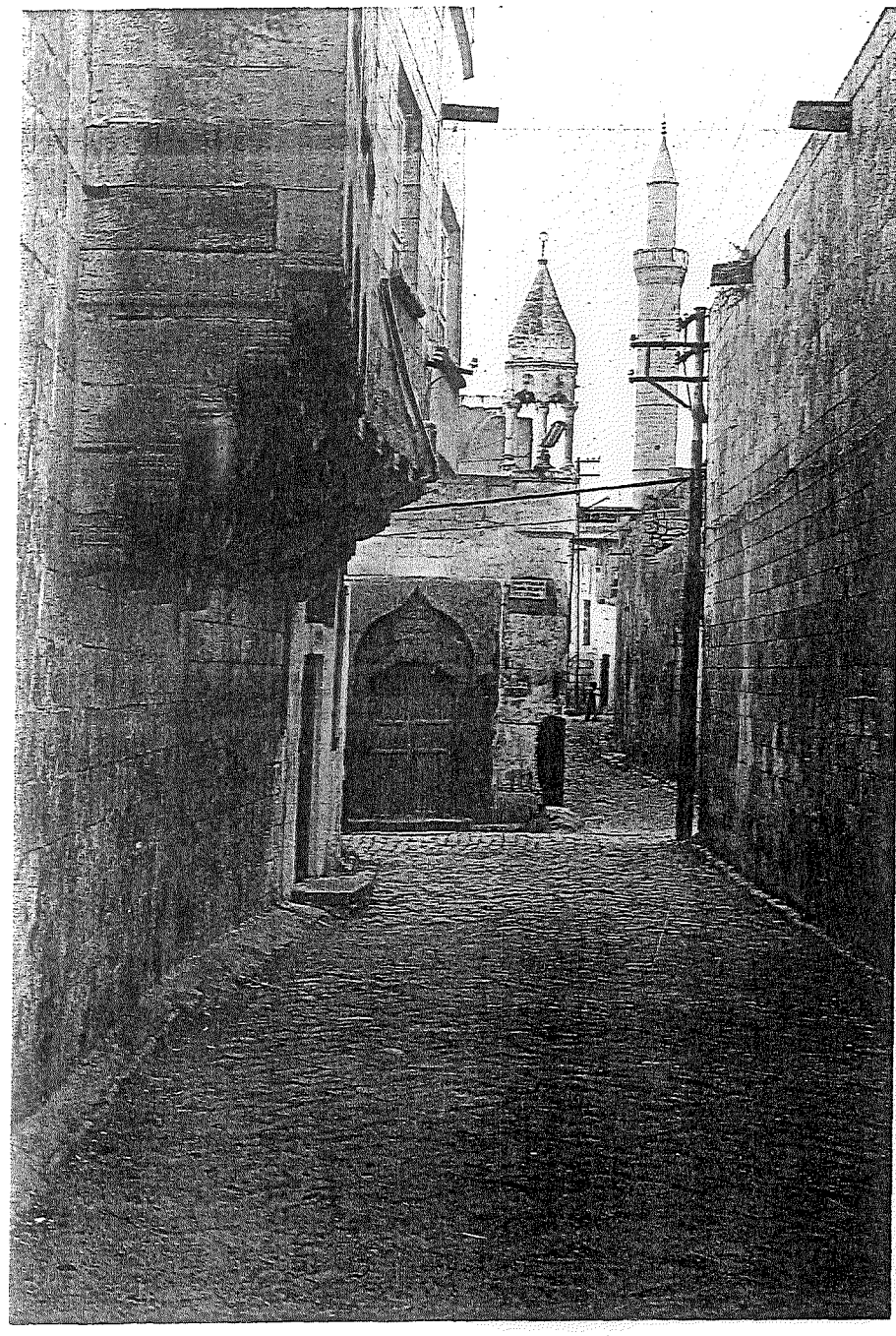

Resim 73. Sokak cephesi ve çörtenler

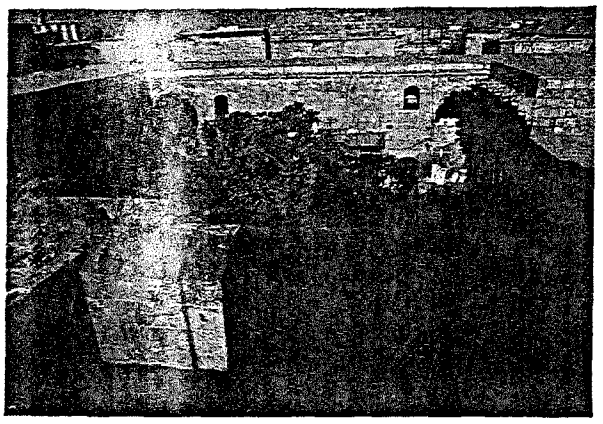

Resim 74. Kuzey, güney ve batı cepheleri

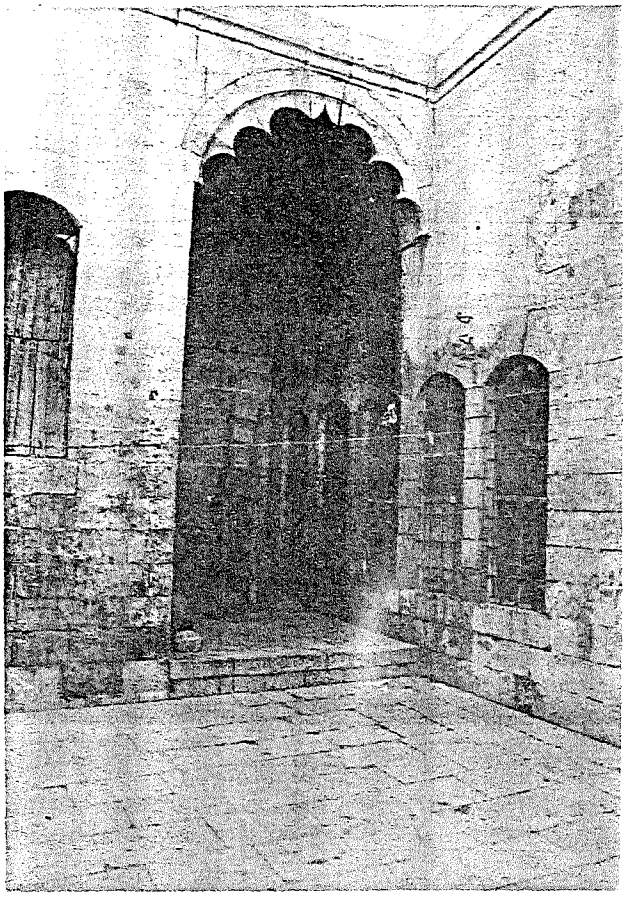

Resim 75. Doğu cephesindeki eyvan

Zemin katta, avlunun güney kenarında, dikdörtgen planlı giriş "kapı arası", sağında ahır, solunda girişi avluya açılan ve dört adet, basık kemerli pencere açıklığı bulunan bir oda ile eyvana açılan ikinci bir oda yer almaktadır. Odanın üzerindeki konsollar, buraya daha sonra bir kat ilave edileceğini düşündürmektedir.

Avlunun doğu kenarında, iki yanlarda dar ve uzun, dilimli kemerli iki eyvan, helâ, ortada bir oda ve yanında yukarı çıkışı sağlayan bir merdiven bulunmaktadır. Merdiven düz dam ile bağlantıyı sağlamaktadır. Bu açık mekânda yaz aylarında yiyecek kurutulur ve yatılır.

Kuzey kenarında ise, iki oda ile mutfak "tandırlık" kısmı yer alır.

Odalara hem avludan, hem de iki oda arasındaki mekândan girilmektedir. Bu mekânın kapısının üzerinde H. 1315 (M. 1897) tarihli üç kitabe yer almaktadır. Bu üç kitabeden, iki tanesi üstte, bir tanesi alttadır. Üstte solda bulunan kitâbede,

"İftahlena hayral bâb"

Sağda bulunan kitabede,

"Yâ müfettihül ebvab"

altta bulunan kitabede ise

"1315 sene fi receb" yazıları bulunmaktadır*.

* *Bu kitâbeler Amasya Müzesi Müdürü Mehmet Tekıaş tarafından okunmuştur.*

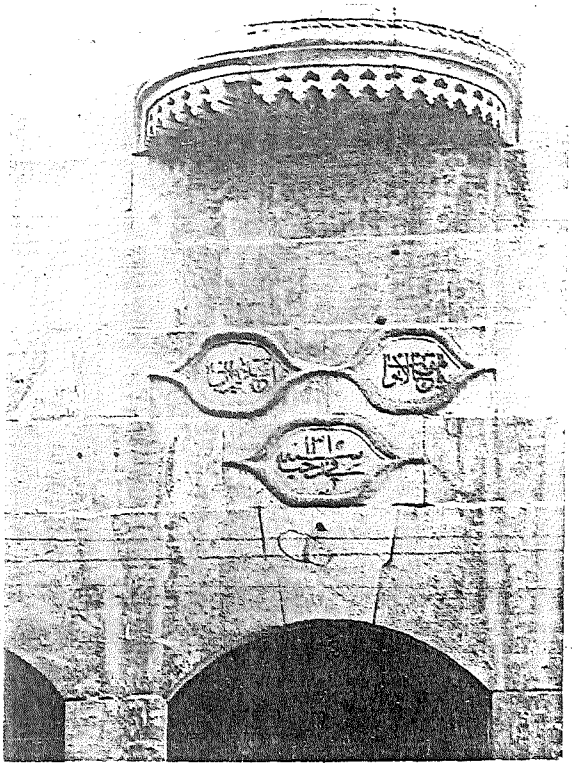

Resim 76. Güney cephe, kapı üzerindeki taş sundurma ve kitâbe.

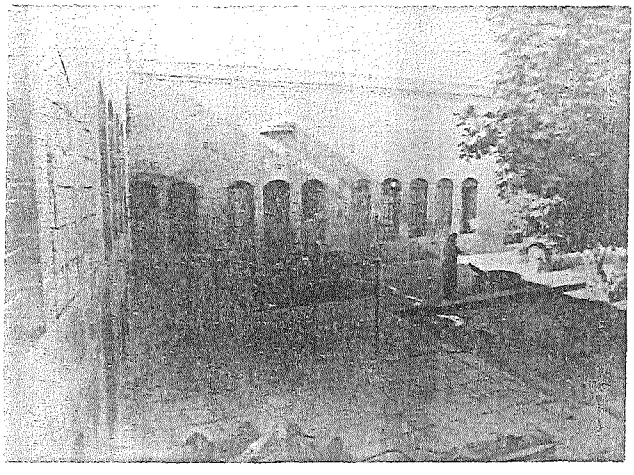

Resim 77. Avlu ve güney cephe

Mutfakta üç büyük ocak, hem mutfaktan hem de avludan kullanılabilen ikinci bir kuyu bulunmaktadır.

Avlunun batı kenarında, yanlarda avlu kotunda iki eyvan (sol taraftaki yıkılmıştır), eyvanların arasında avludan yarım kat yükseklikte kiler "zerzembe", kilerin üzerinde ve iki eyvanın ortasında, eyvanlardan beşer basamakla çıkılan iki oda yer almaktadır.

Yapıdaki eyvanlar tonoz, odalar çapraz tonoz örtülüdür. Kapı ve pencereler basık kemerlidir. Ayrıca duvar yüzeyine, kuşların yuva yapması için açılmış kare ve basık kemerli nişler (kuş takası) duvara mimari bir hareket kazandırmıştır.

Urfa evlerinin genel karakteri olan haremlik-selamlık ayırımına bu yapıda rastlanamamıştır.

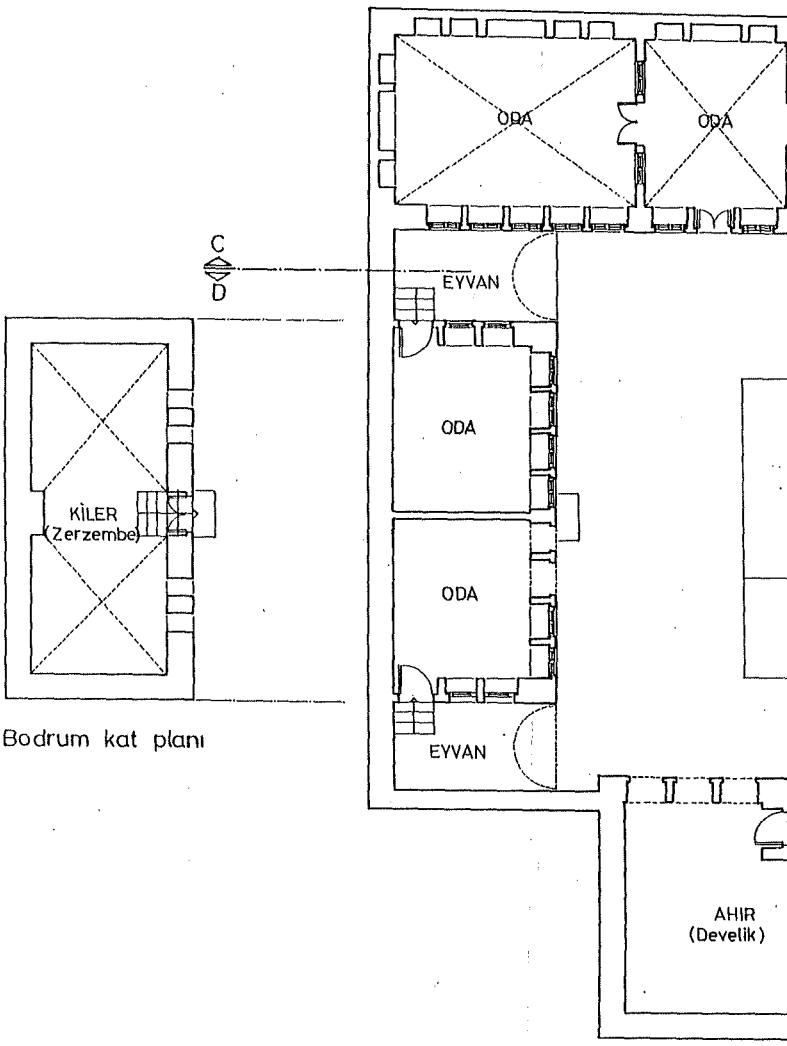

Bodrum kat planı

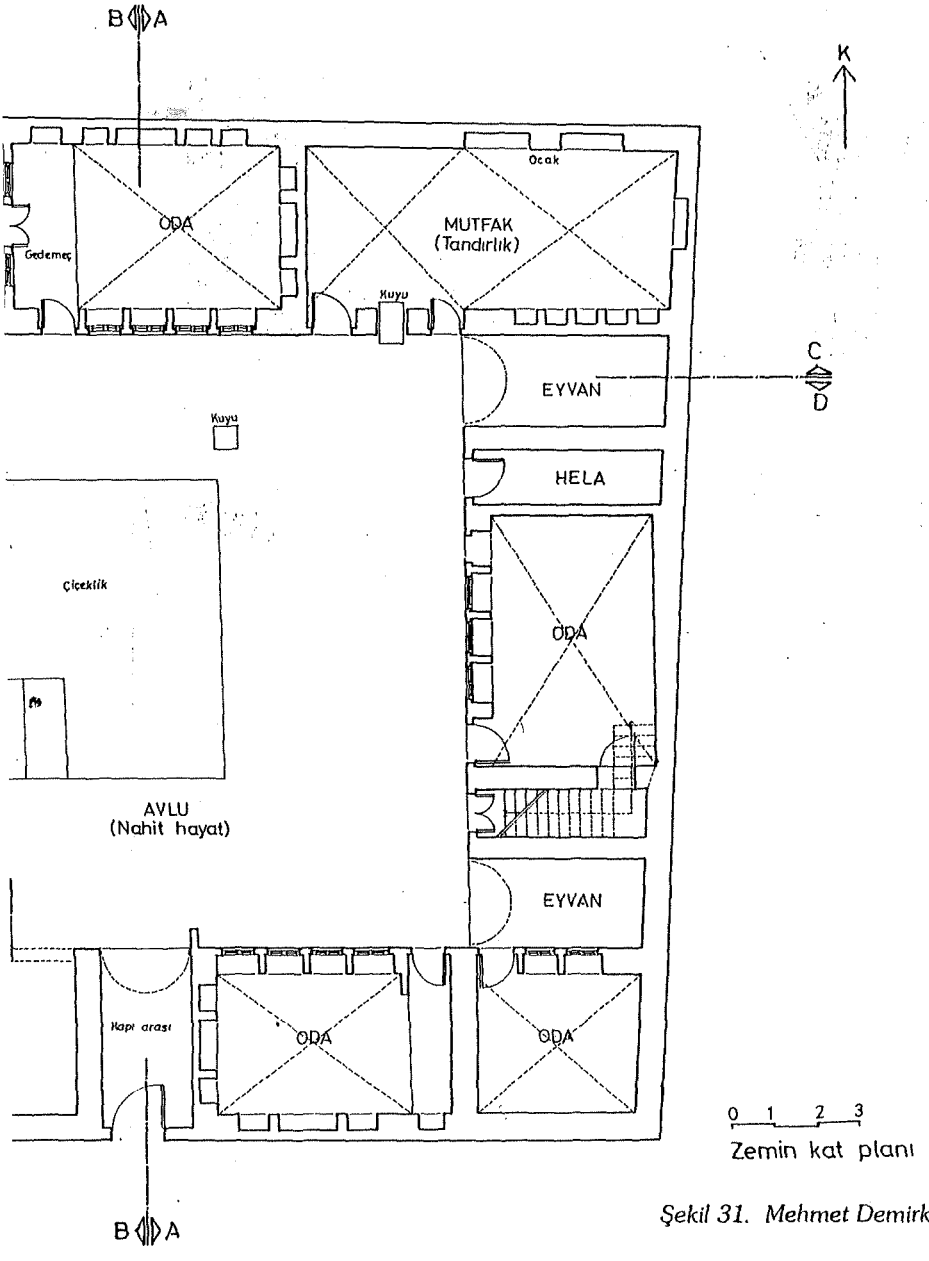

Şekil 31. Mehmet Demirkol Evi

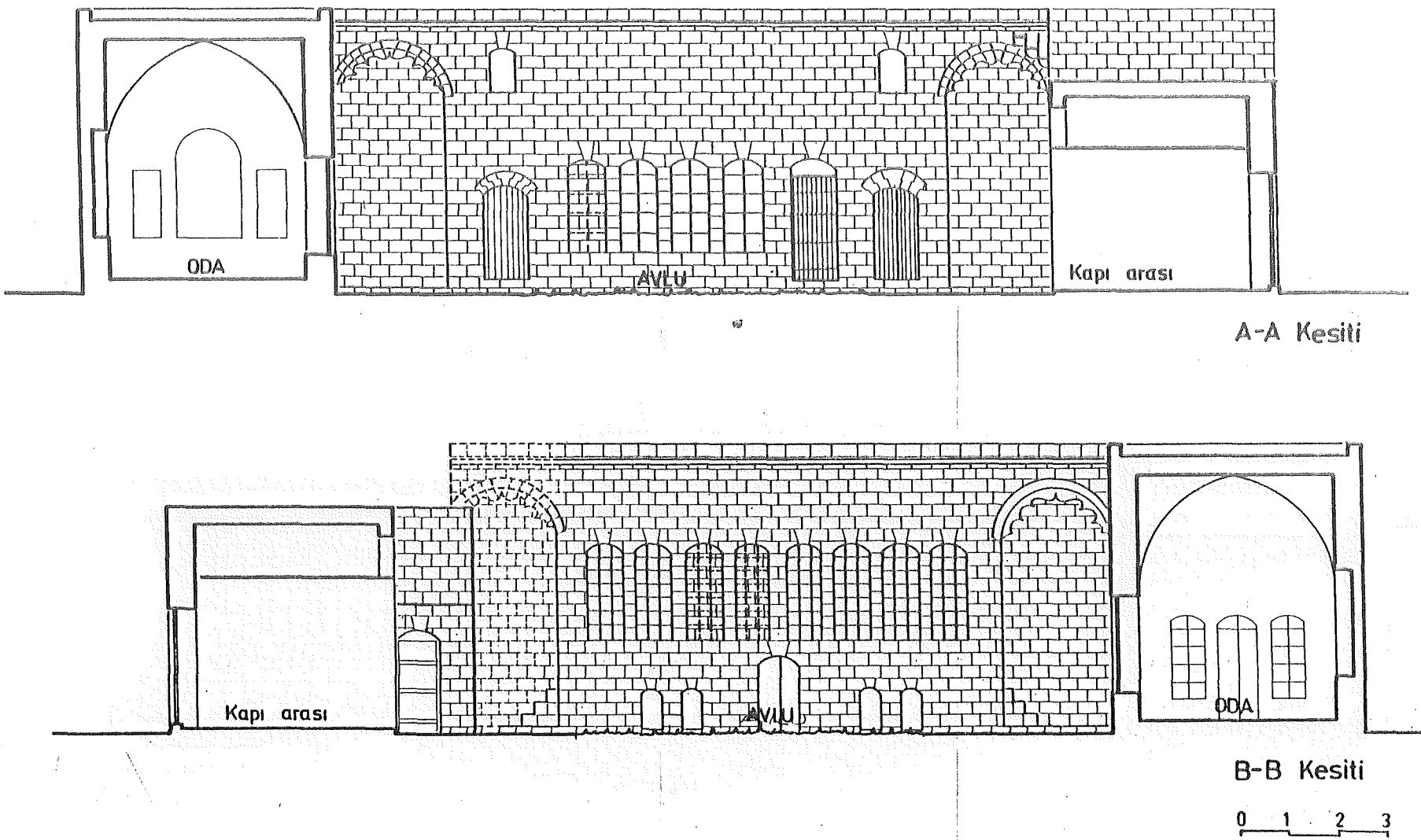

Şekil 32. Mehmet Demirkol Evi

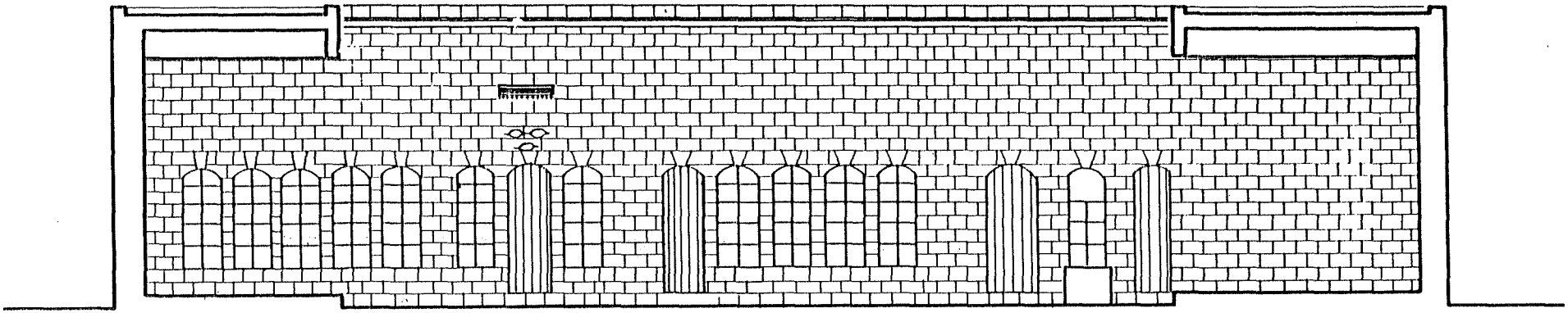

C-C Kesiti

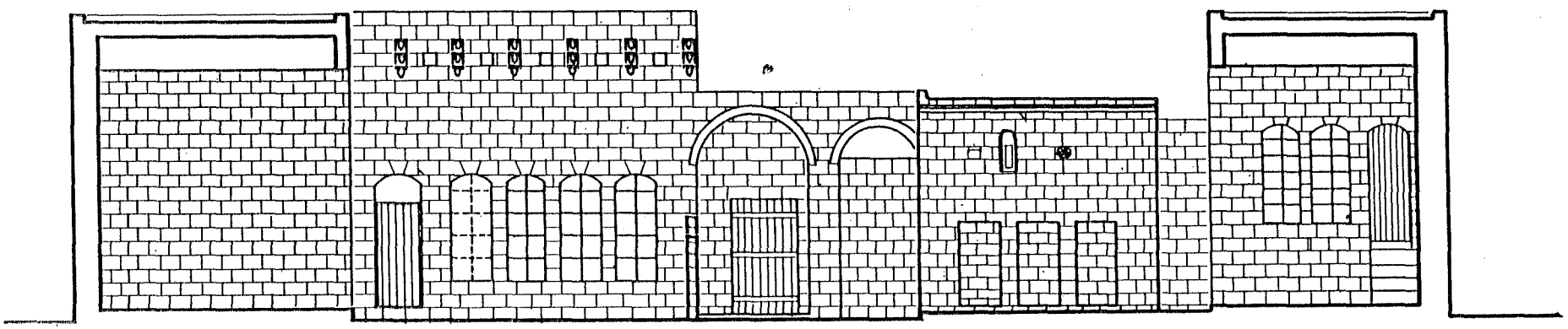

D-D Kesiti

0 1 2 3

Sekil 33. Mehmet Demirkol Evi

II.9. BEDRİ PINARBAŞI EVİ

Camii Kebir Mah. 12. Eylül Cad. No: 84.

Evin selamlık kısmı 12 Eylül Caddesi'nin açımı sırasında yıkılmıştır. Caddeye bakan avlu duvarı yeni yapımdır. Cadde üzerindeki çift kanatlı demir kapı ile yıkılan selamlığa ait olan avluya girilir. Buradan da batıdaki tonoz örtülü mekândan "kapı arası" geçilerek haremlik avlusuna ulaşılır. Tonozun avluya açılan kemerinin üzerindeki kitâbede H.1321 (M. 1902) tarihi yer almaktadır.

Bu kitâbede;

".....

tekabbele tevbetî ve gafera hatâ yâ

maşallah sene 1321" yazıları bulunmaktadır.*

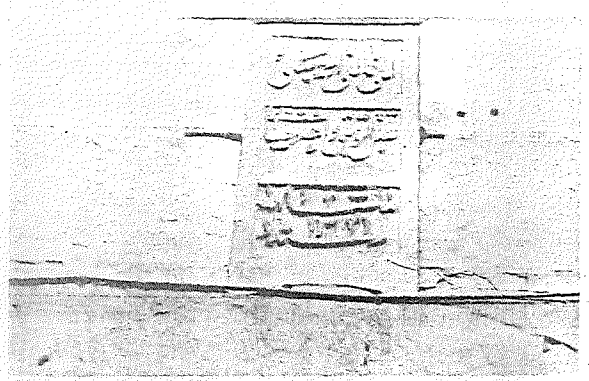

Resim 78. Haremlik giriş kapısı üzerindeki kitâbe

Kare planlı avlunun zemini kesme taş kaplamalıdır "nahit hayat". Avlunun ortasında sekizgen formlu havuz, havuzun batısında da dikdörtgen planlı çiçeklik yer almaktadır. Avlunun çiçeklikten başka yerlerinde de ağaçlar vardır.

Girişin karşısındaki avlunun batı duvarında, kuzey-güney yönde yükselen, profilli taşlardan yapılmış merdivenlerden, kuzey yöndeki dama, güney yöndeki ise üst kata ulaşımı sağlamaktadır. Merdiven altındaki yarım kemerli büyük nişler, günlük hayatta kullanılan eşyaların koyulduğu yerdir.

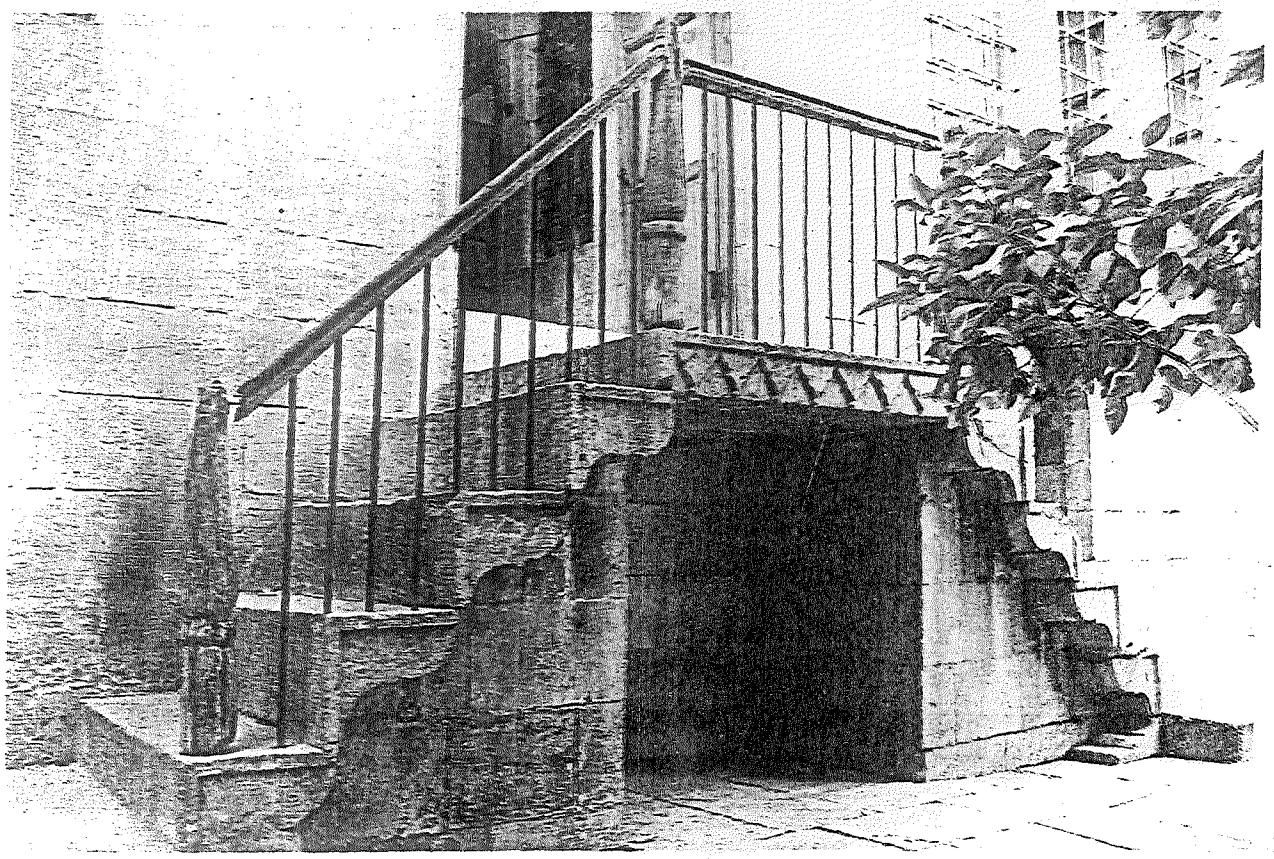

Resim 79. Güney cephedeki eyvana ulaşımı sağlayan profilli taş merdivenler.

Avlunun kuzeyini sınırlayan bölümüne, avlu kotundan altışar taş basamakla çıkılmaktadır. Ortada dar bir eyvan, eyvanın doğu ve batısında da birer oda yer alır. Eyvan dilimli kemerlidir, önüne takılan ahşap camlı doğrama ile orijinal görüntüsünü yitirmiştir. İki yanda yer alan odalara geçiş eyvandandır. Eyvan tonoz, odalar çapraz tonoz örtülüdür. Odaların kapı ve pencereleri basık kemerlidir ve 1/2,5 oranındadır. Avlu cephesinde, pencere üzerlerinde madalyon şeklinde havalandırma pencereleri ile rozetler yer alır. Bu mekânlar avlu kotundan yarım kat yükseklikteki kilerin üzerine isabet etmektedir. Kiler dikdörtgen planlıdır, tavan ayaklar üstüne oturtulmuş, moloz taşla "hampara" örülmüş çapraz tonoz örtülüdür ve üzeri sıvalıdır. Bu bölüm güneye yönlendirilmiş olup evin kışlık olarak kullanılan bölümüdür.

Kapı arasının avluya açıldığı yerin kuzeyinde, üzeri yaşmaklı, altında curun bulunan bir el yıkama yeri, yanında dilimli kaş kemerli niş içerisinde bir kuyu, kuyunun yanında da girişleri avludan sağlanan banyo ile mutfak bulunmaktadır. Mutfağa giriş, yuvarlak kemerli yüksek bir niş içindeki basık kemerli kapı ile sağlanmaktadır. Mutfağın bir kısmı da yol açımı sırasında yıkıldığından doğu duvarı orijinal değil, sonradan yapılmıştır. Giriş kapısının güneyinde helâ ile yanında, üzeri çapraz tonoz örtülü bir oda yer almaktadır. Orijinal kullanımı ahır olan bu odanın avluya açılan kapı ve pencereleri sonradan açılmıştır. Selamlık avlusuna açılan kapı kapatılmıştır.

Resim 80. Haremlik avlusundaki kuyu ve üzeri yaşmaklı çeşme

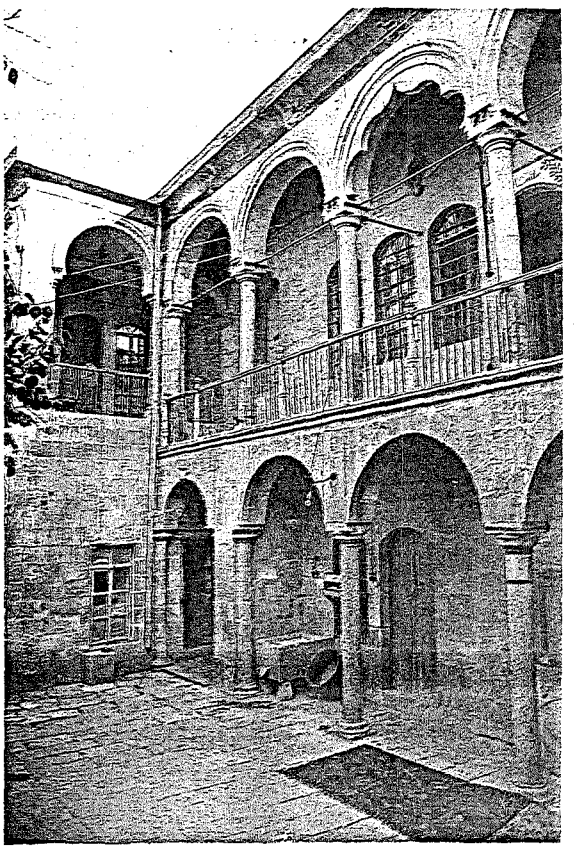

Resim 81. Revaklı kuzey cephesi

Avlunun güneyini sınırlayan bölüm ise kuzeye yönlendirilmiş olup evin yazlık kısmıdır. Zemin katı avlu kotundan iki basamak aşağıda planlanmıştır. Burada çapraz tonoz örtülü iki oda yer almaktadır. Bu odalar yazın oturma, kışın da kışlık yiyeceklerin depolandığı kiler olarak kullanılmaktadır.

Kuzey cephede her iki katın önünde dört sütun üzerine oturan, beş kemer açıklıklı revaklı bölüm yer alır. Üst katın ortasındaki kemer dilimli, diğerleri ise düzdür. Revaklı gezeneğin arkasında basık kemerli, ahşap çift kanatlı kapılardan girilen birer oda bulunmaktadır.İki odanın birbirine bağlantısını sağlayan bir iç kapısı vardır. Tavanları, bağdadi tekniğinde yapılmış tekne tavan olup üzerinde mavi renkli kalem işi bitkisel motifler yer alır. Gezeneğin doğusunda yer alan ve iki basamakla çıkılan oda kapısının üzerinde H.1320 tarihli kitabe bulunmaktadır. Bu odanın günümüzde sadece (üzerinde kapı bulunan) batı duvarı kalmıştır. Diğer kısımları yol açımı sırasında yıkılmıştır. Odanın önündeki dikdörtgen planlı mekân yazlık olarak kullanılmaktadır ve elips şeklinde tekne tavanlıdır. Tavan, kalem işi bitkisel motiflerle süslüdür.

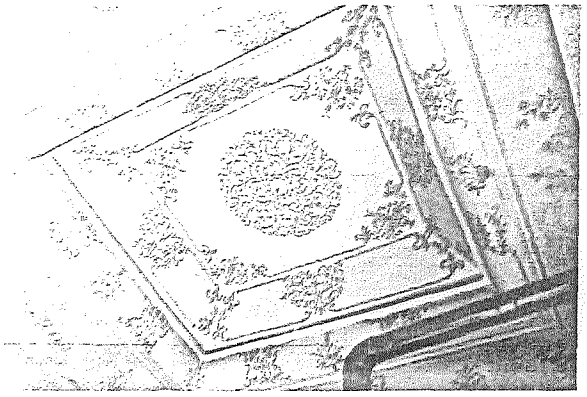

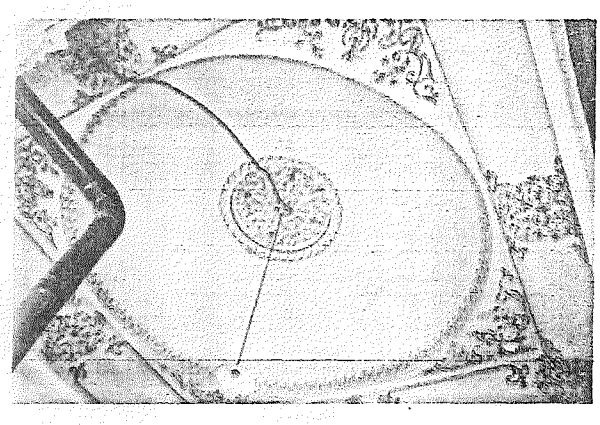

Resim 82-83. Kuzey cephedeki üst kat odalarının kalem işi süslü tekne tavanlar

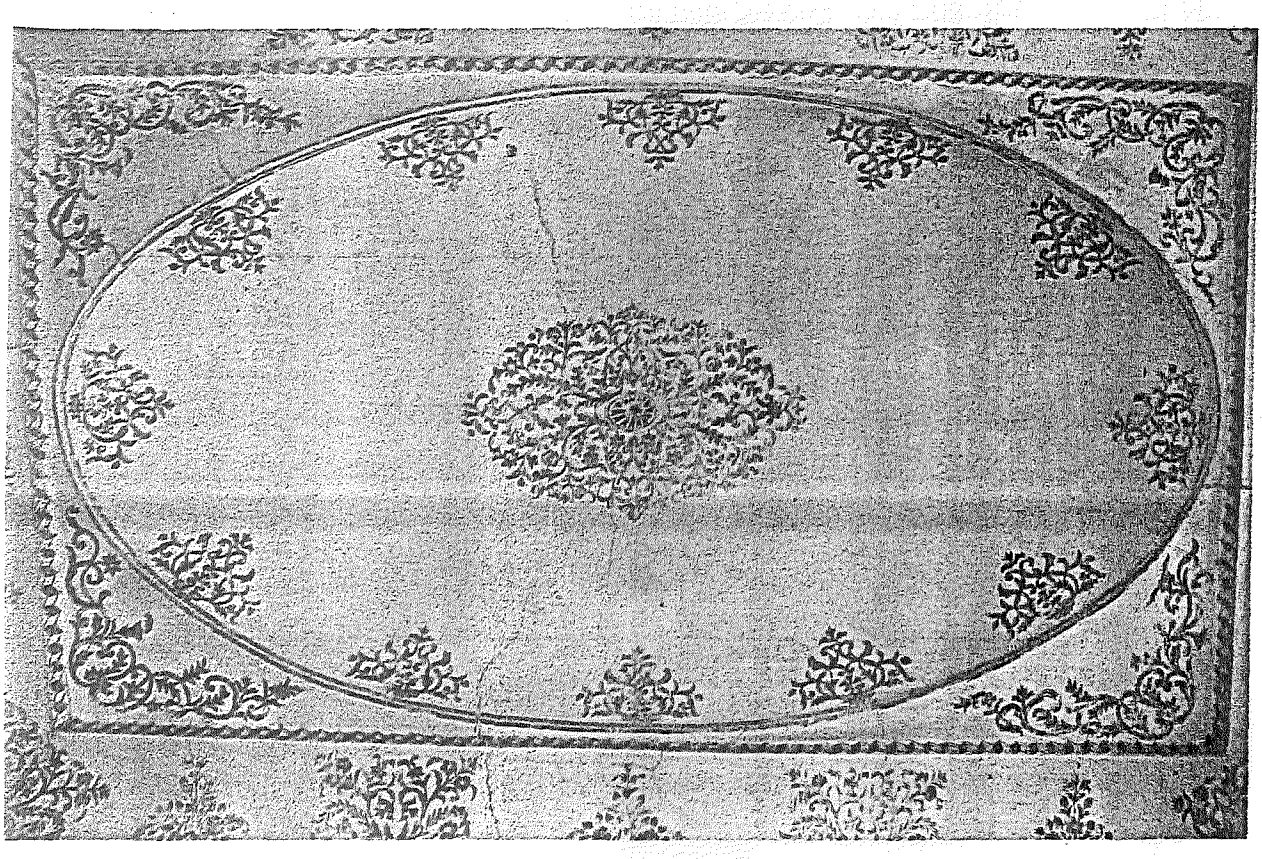

Resim 84. Kalem işi, bitkisel motifli tekne tavan

Avlunun doğu bülümünde devam eden gezeneğin sonundaki sekiz basamakla dama ulaşılmaktadır. Bu dam, yazın kışlık yiyecekleri kurutmak, sıcak havalarda da yatmak için kullanılmaktadır.

Kışlık bölümün üzeri düz dam, yazlık bölümün üzeri çinko levha (tutya) kaplıdır.

(Yapının bir bölümü yol açımı nedeniyle yıkıldığı için restitüsyonu yapılamamıştır.)

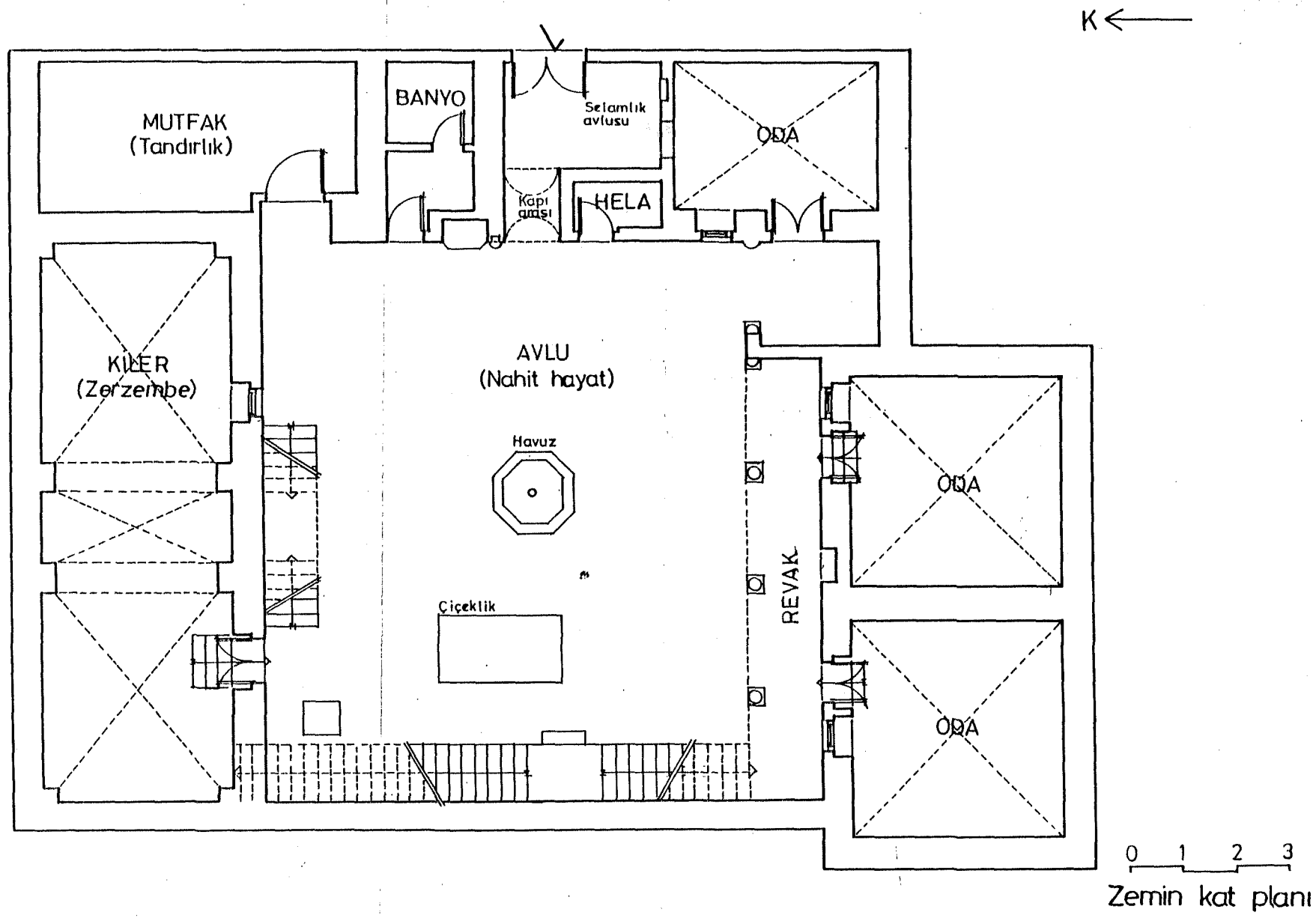

Şekil 34. Bedri Pınarbaşı Evi

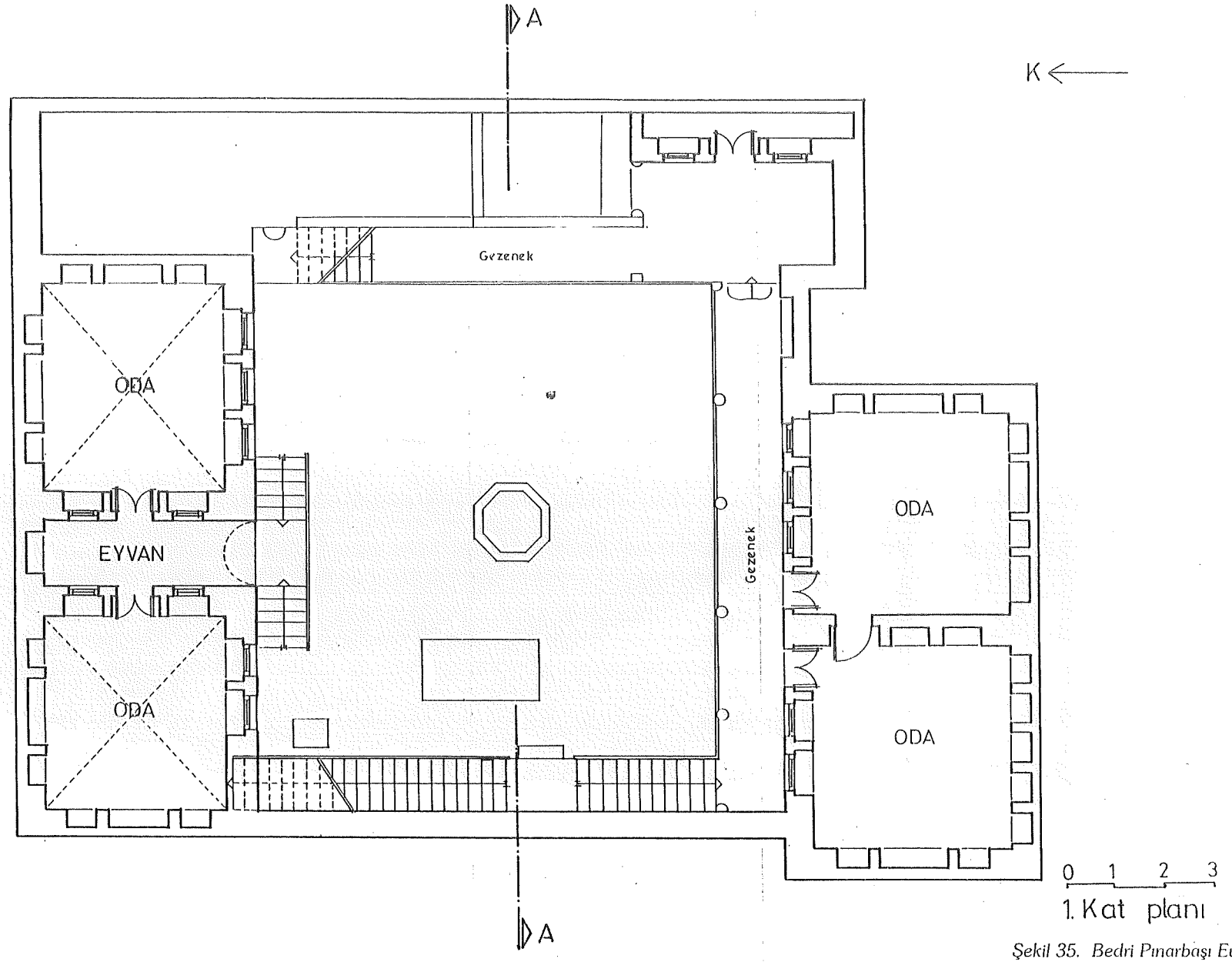

Şekil 35. Bedri Pınarbaşı Evi

II, 10. AKYÜZLER EVİ

Kurtuluş Mahallesi, Tarakçılar Sok. No: 1

Urfa'nın konut mimarisi değerlerini tümüyle içeren ve az kalmış örneklerden biridir. Yapının giriş kapısı, iki yanı sütunceli ve kaşkemerli bir niş içerisinde, basık kemerli, çift kanatlı "çenetli" ve çinko kaplıdır. Kapının üzerinde oval bir tepe penceresi bulunmaktadır. Kapı üzerindeki kitabede H. 1284 (M.1867) tarihi vardır. Nişin içi kalemişi bitkisel motiflerle bezemelidir. Bu kapı, Urfa'daki en güzel örneklerden biridir. Kapıdan tonozlu bir mekâna "kapı arası" geçilir. Burası selamlık odalarının açıldığı bölümdür. Kuzey ve güneyinde birer oda yer alır.

Kapı arasının batı duvarından açılan kapı ile de haremlik avlusuna ulaşılmaktadır. Avlu zemini kesme taş kaplamalı "nahit hayat" ve ortasında 16 dilimli bir havuz bulunmaktadır. Havuzun batısında havuzu çevreleyen U planlı çiçeklik yer alır.

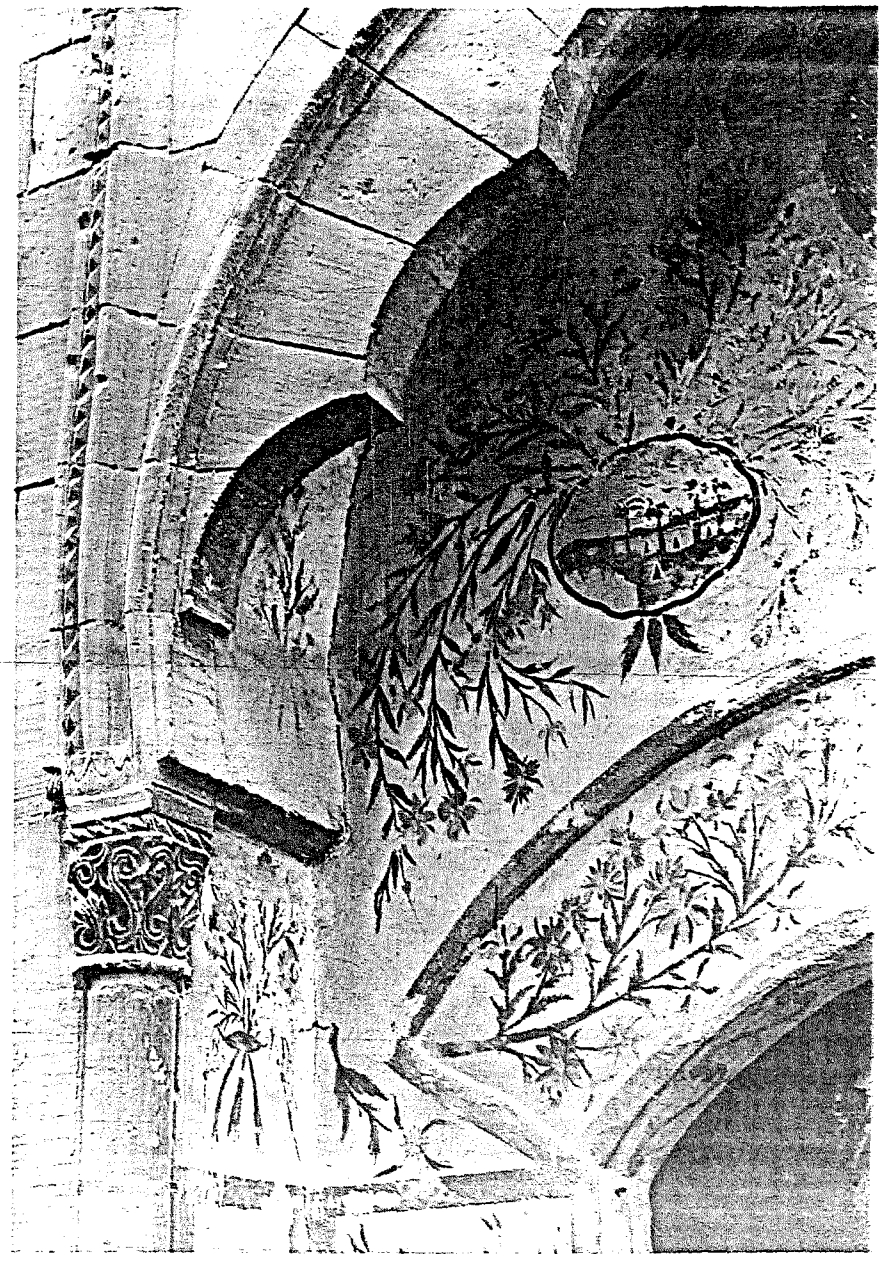

Resim 85. Avlu kapısından detay

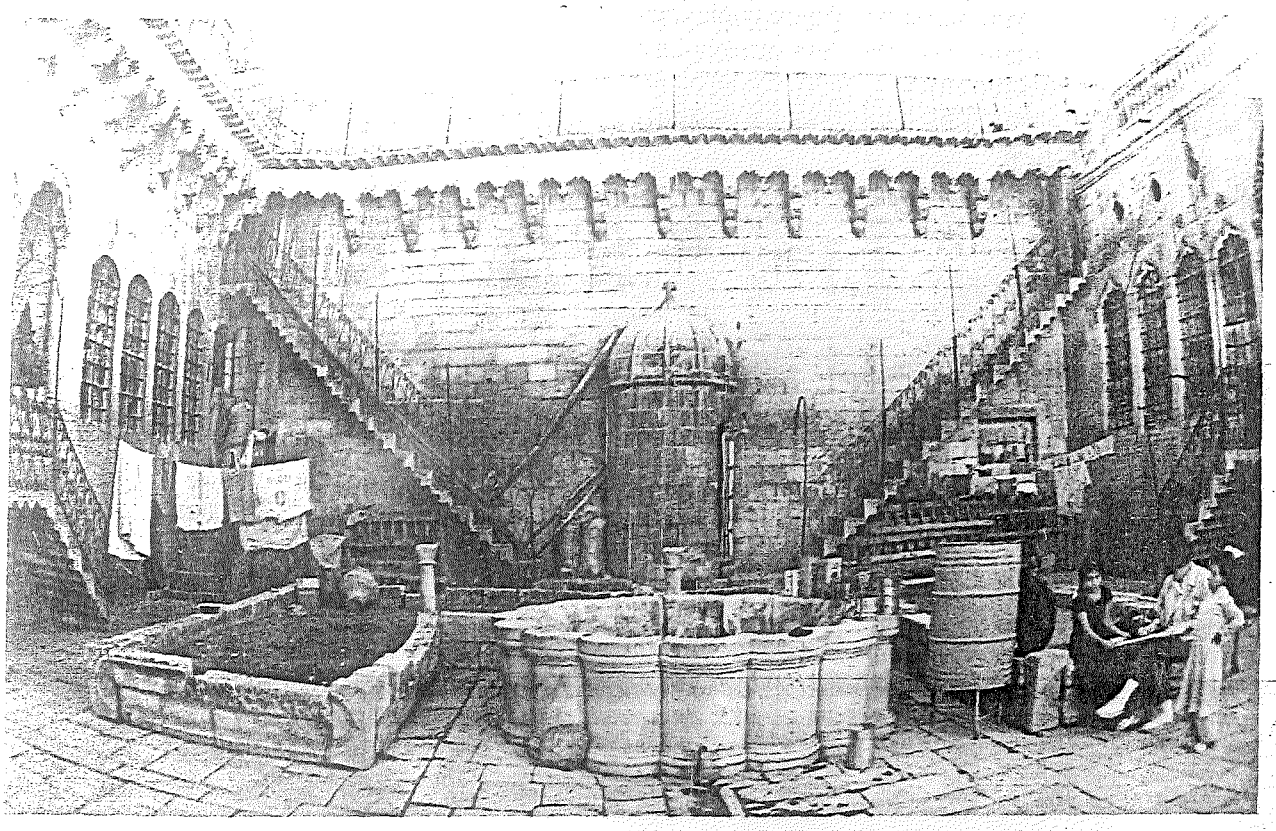

Resim 86. Avludan genel görünüş

Avlunun doğu bölümünde mutfak ve mutfağın içinden geçilen banyo vardır. Girişin karşısında, avlunun batı duvarının ortasında ve avlu kotundan iki basamak yükseklikte yer alan yarım daire planlı helâ Urfa'daki tek örnektir. Bu helâ, zemin kat kullanımı içindir. Bu duvarda, profilli taşlardan yapılmış, döğme demir korkuluklu "demir cağa" iki merdiven ile yapıyı üstten çevreleyen gezeneğin altındaki taş konsollar, cepheye mimarî bir hareket kazandırmıştır. Bu merdivenlerden kuzey yönde yükselen dama, güney yönde yükselen ise üst kata ulaşımı sağlamaktadır.

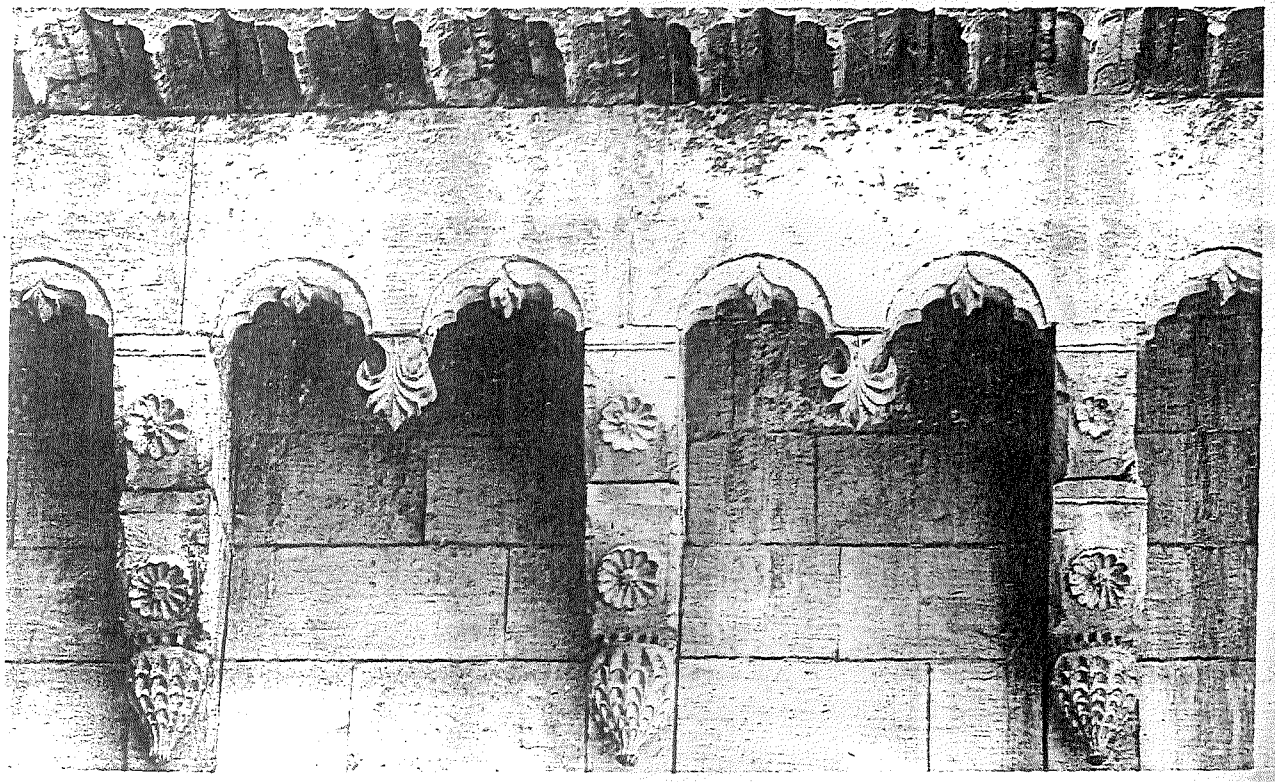

Resim 87. Gezenek konsolları

Avlunun kuzeyini sınırlayan, güneye yönlendirilmiş bölüm evin kışlık bölümüdür. Zeminden yarım kat yükseklikte planlanmıştır ve ortada eyvan, eyvanın doğu ve batısında birer oda yer almaktadır. Bu odalar ile eyvanın tavanı düz olup ahşap kirişlidir. Eyvan iki yanı sütunceli ve sakallı kemerli olup önü ahşap cemakânla kapatılmıştır. Yapının üzeri taş korkulukla çevrilir.

Avlunun kuzey ve güneyinde yer alan kilerler avludan yarım kat yüksekliktedir. Bu kilerlerin girişi avludandır.

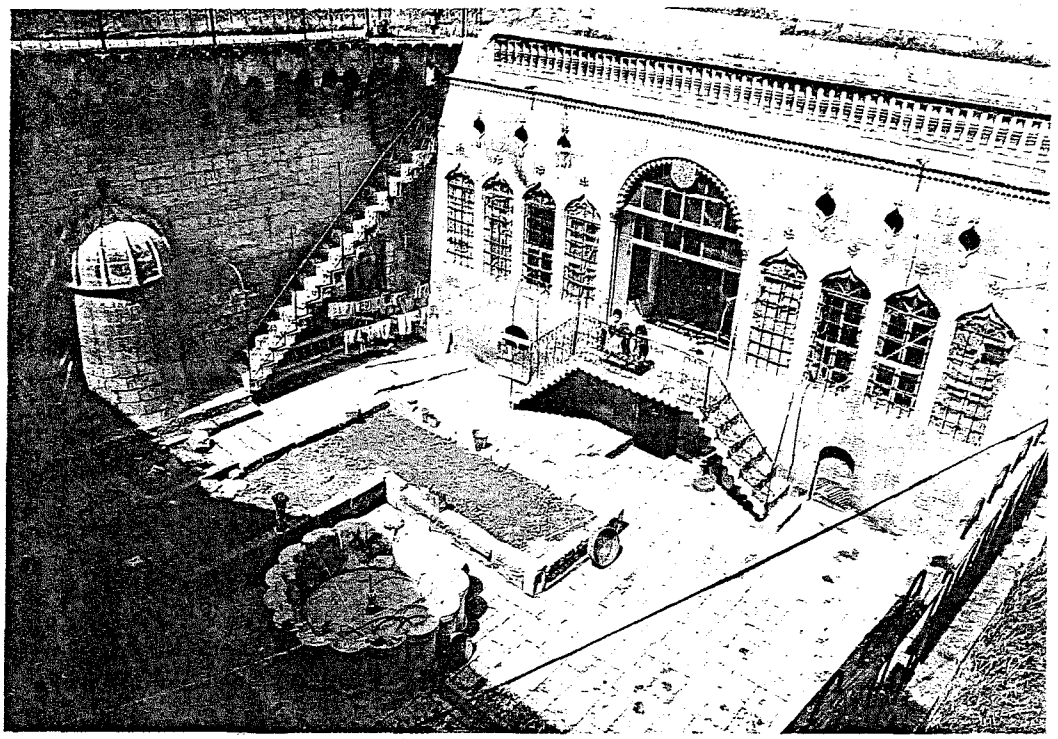

Resim 88. Avlu ve güney cephe

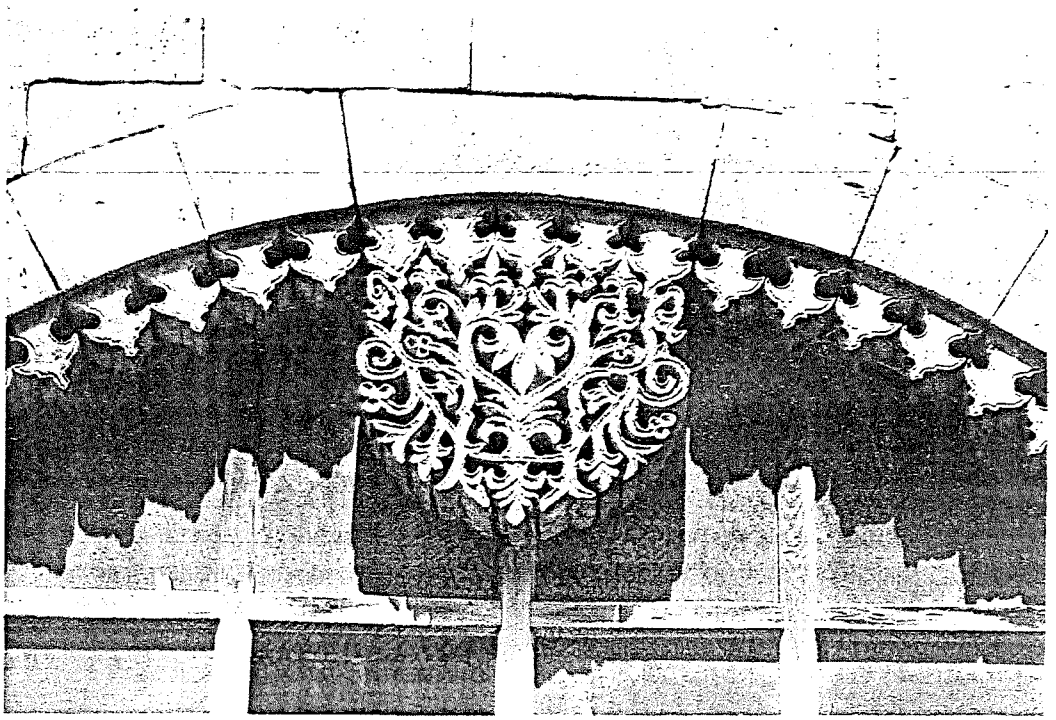

Resim 89. Güney eyvanındaki kilit taşı

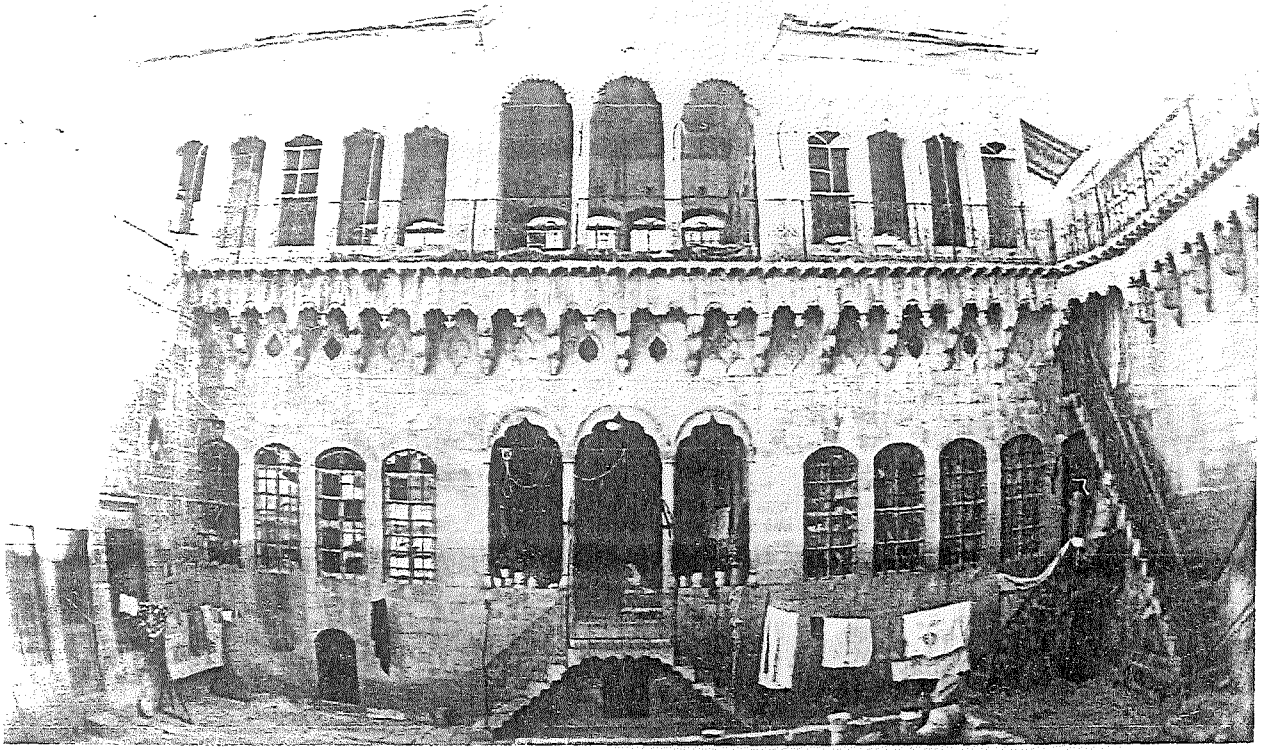

Resim 90. Kuzey cephesi

Evin yazlık bölümü avlunun güneyinde yer alır. Kuzeye yönlendirilmiştir ve evin en görkemli cephesidir. Avludan, doğu-batı yönünde çift taraflı yükselen, profilli taşlardan yapılmış, döğme demir korkuluklu "demir cağa" merdivenlerle eyvana ulaşılmaktadır. Eyvan iki sütunla ayrılmış, üç açıklıklı ve dilimli kemerlidir. Eyvanın doğusunda, girişi eyvandan sağlanan bir oda ile batısında, girişi avludan sağlanan bir oda yer alır. Doğusunda bulunan odanın içinde banyo vardır. Eyvan beşik tonoz, odalar çapraz tonoz örtülüdür. Kapı ve

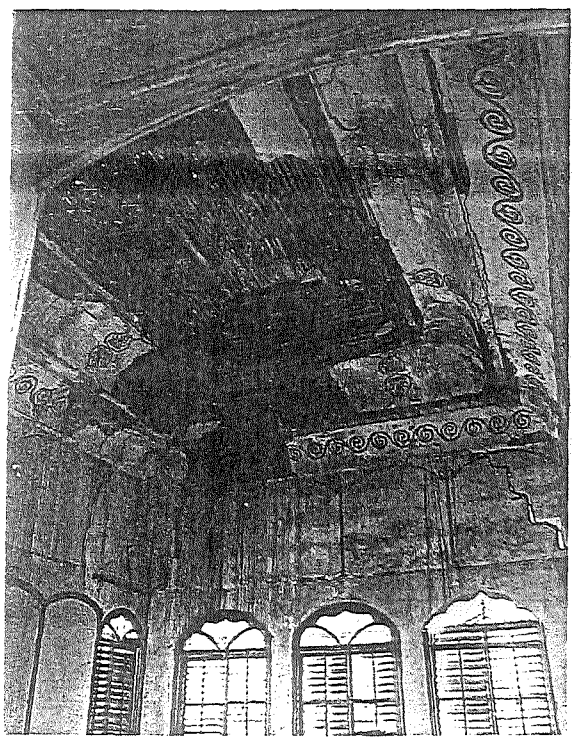

Resim 91. Üst kat, oda tavanı

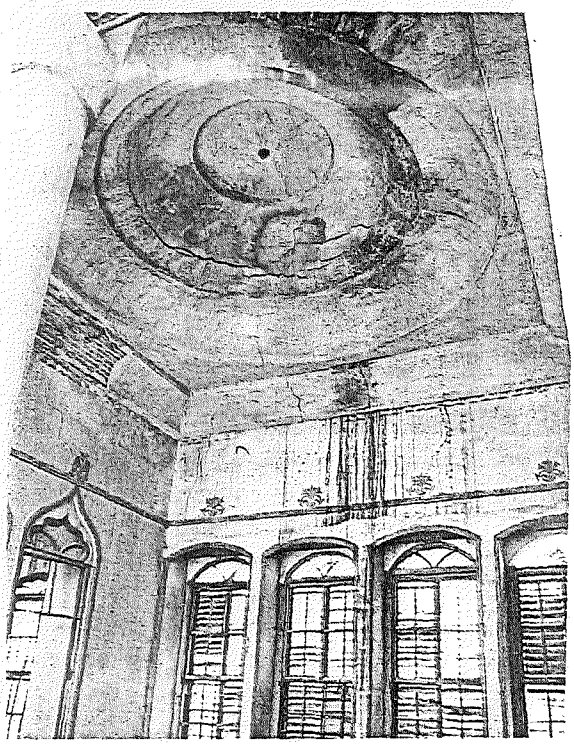

Resim 92. Üst kat, eyvan tavanı

pencereler basık kemerlidir. Avlunun batı duvarında yer alan ve güney yönde yükselen merdivenlerle üst katın gezeneğine ulaşılır. Merdivenin karşısındaki helâ üst kat kullanımı içindir. Gezeneğin arkasında ortada eyvan, doğu ve batısındaki odalarla üst katı oluşturur. Eyvan iki sütunla bölünmüş, üç kemer açıklıklıdır ve kemerlerin üzeri üçgen alınlıklıdır. Eyvan tekne tavanlıdır ve güney duvarındaki dört pencere sokağa açılmaktadır. Her iki yanında yer alan odalara geçiş eyvandandır.

Eyvanın batısında yer alan oda, dört sıralı taş konsollarla, doğusunda yer alan oda ise doğu duvarındaki üç sıralı taş konsollarla sokağa çıkma yapmıştır. Odalar tekne tavanlıdır. Pencereler kaş kemerli ve üzerleri rozetlidir. Bu bölümün üzeri kırma çatılı ve alaturka kiremit örtülüdür.

Yapının zemin kat hizasında sokağa hiçbir açıklığı yoktur. Sadece üst katlarda vardır. Bunlar da ahşap kafeslidir.

Resim 93. Sokak cephesindeki çıkma (doğu)

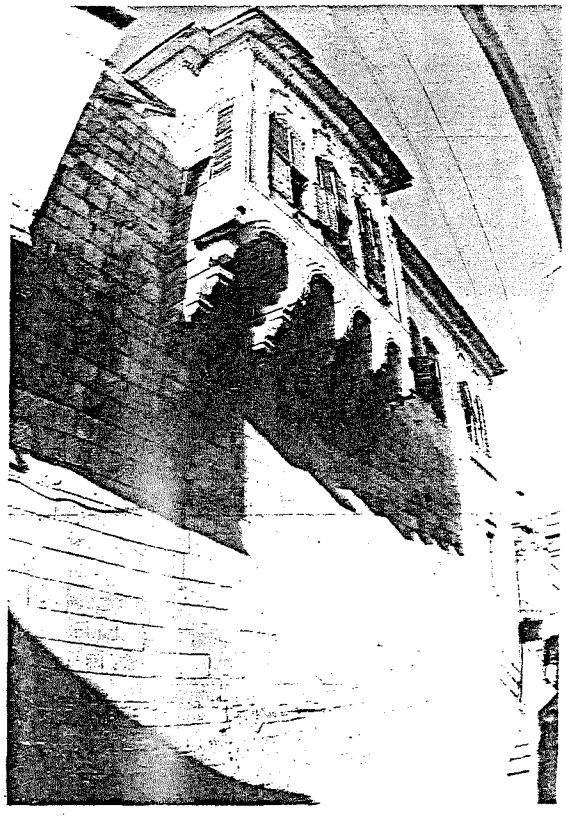

Resim 94. Sokak cephesi (güney)

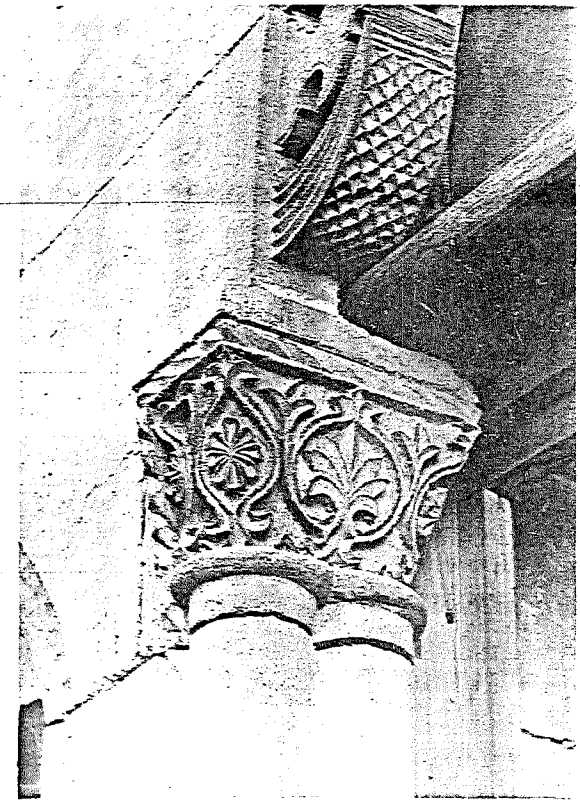

Resim 95. Eyvanın her iki yanında bulunan sütuncelerden detay.

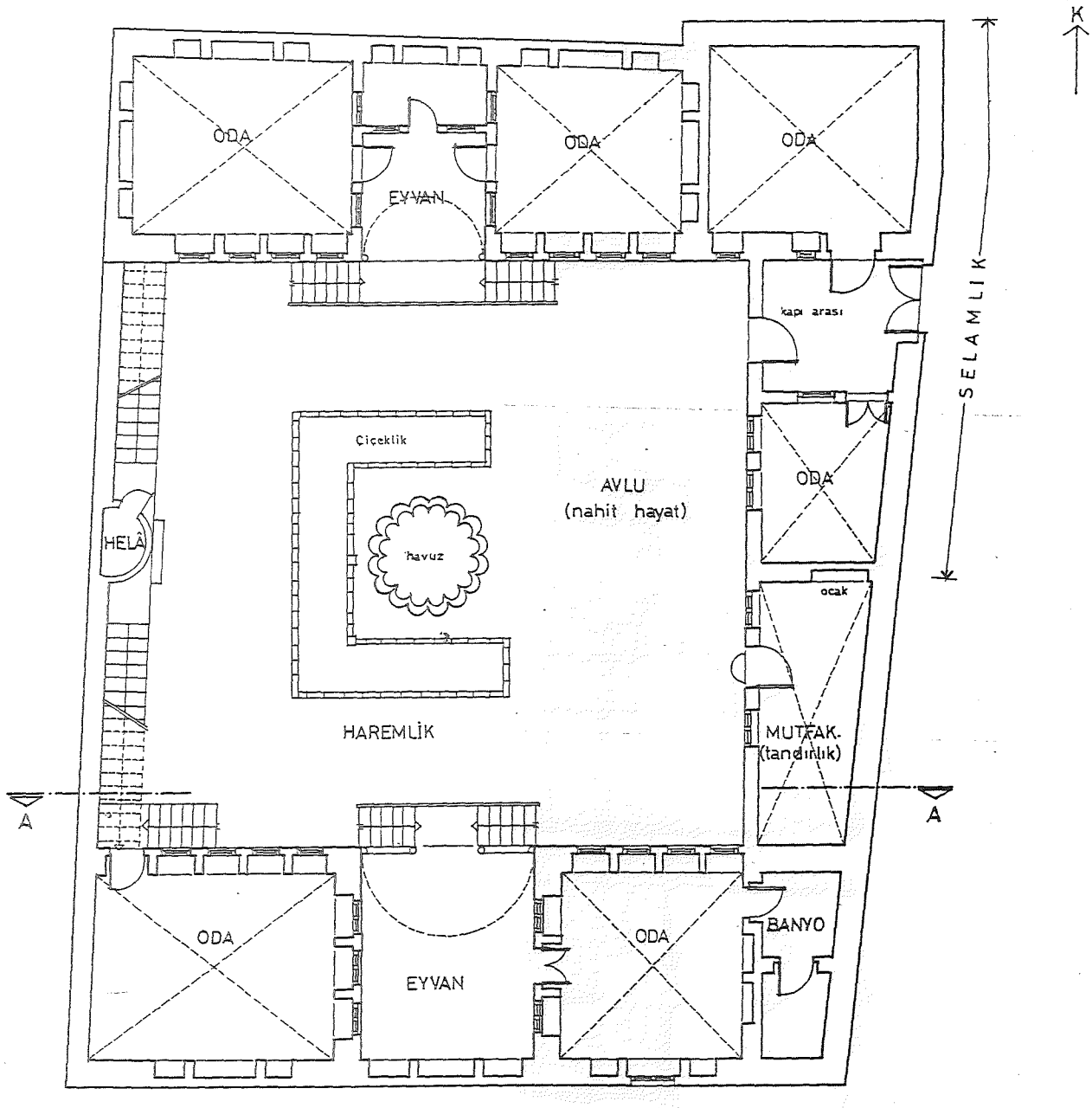

Şekil 36. Akyüzler Evi

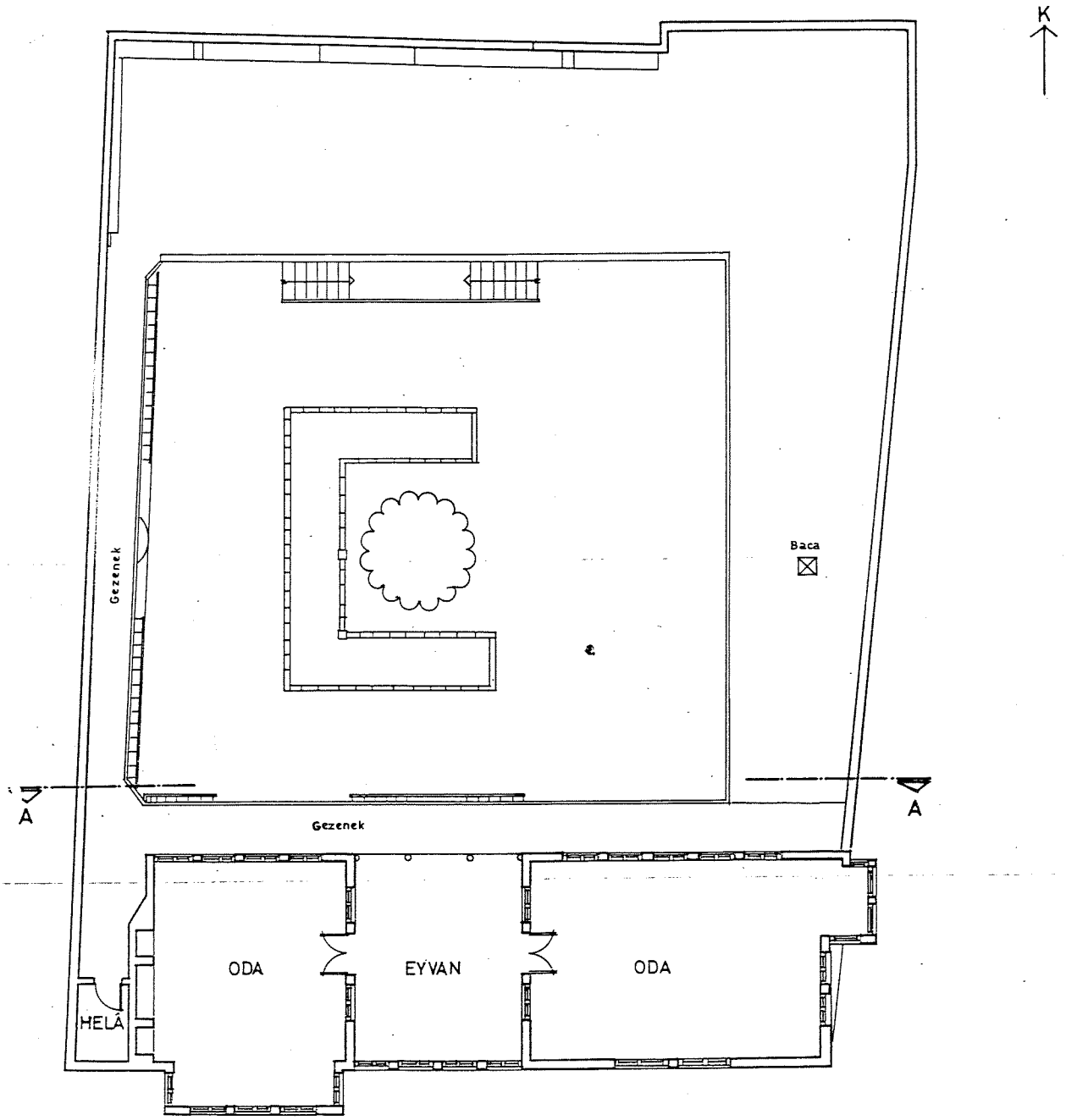

Şekil 37. Akyüzler Evi

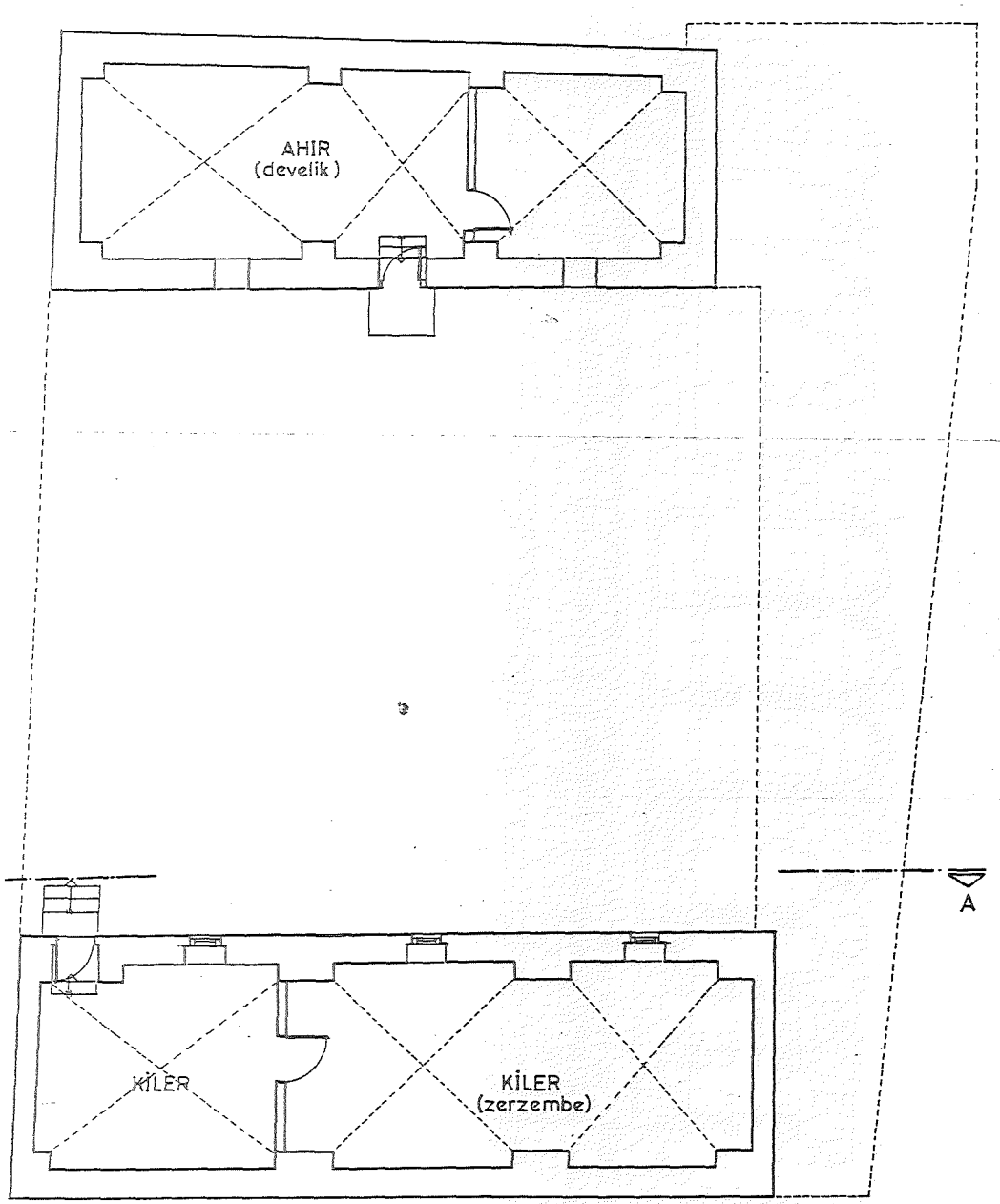

0 1 2 3

Bodrum kat planı

Şekil 38. Akyüzler Evi

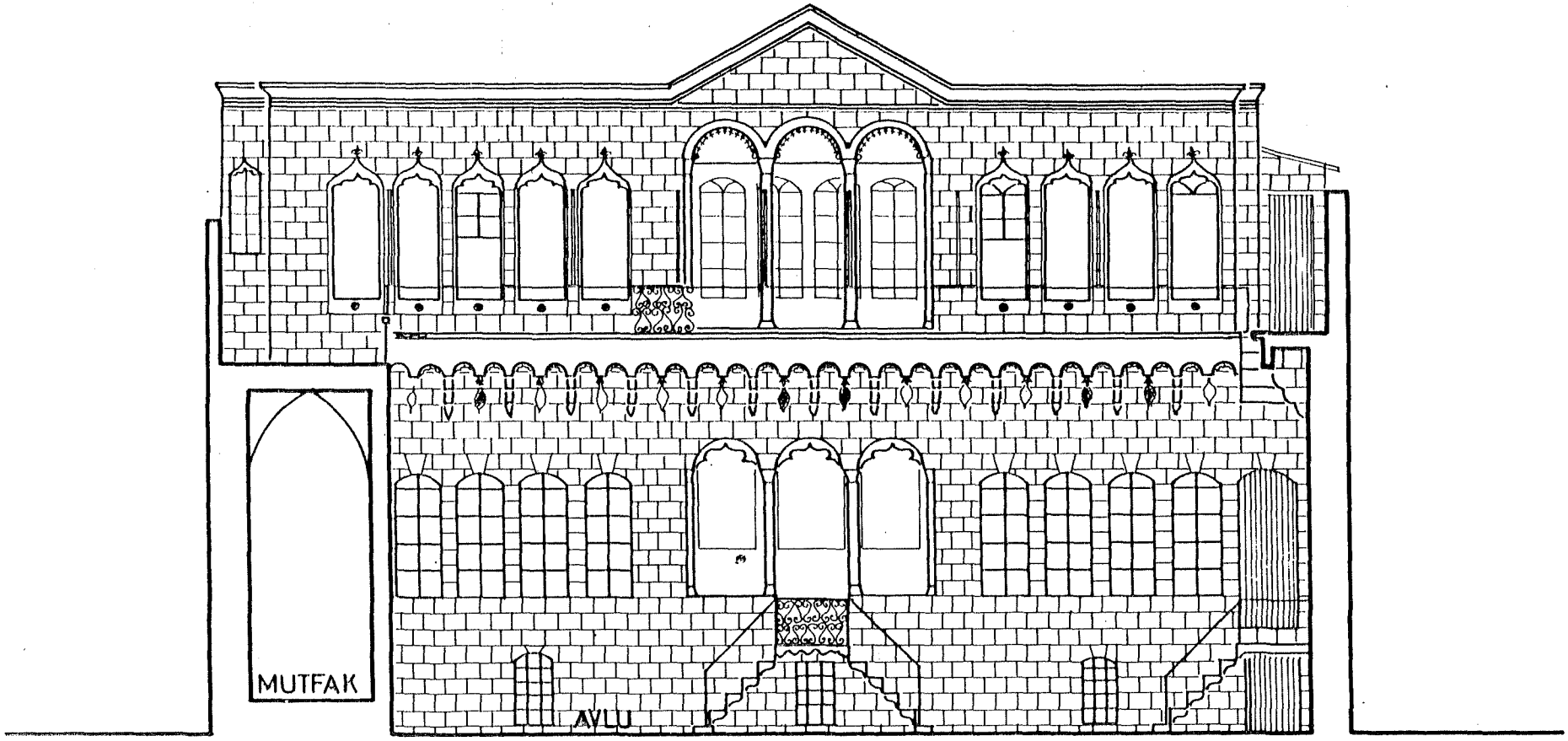

0 1 2 3

A-A Kesiti

Şekil 39. Akyüzler Evi

II. 11. ALİ KILIÇ EVİ

Yusufpaşa Mah. İrfaniye Sok. No: 76.

Basık kemerli, ahşap çift kanatlı "çenetli" kapı ile doğrudan haremlik bölümünün avlusuna girilmektedir. Sokaktan 25 cm. daha düşük kotta bulunan avlu taş kaplamalıdır "nahit hayat". Geleneksel Urfa evlerinin temel öğeleri olan eyvan, havuz ve çiçekliğe bu yapıda rastlanamamıştır. Yapı haremlik ve selamlık olmak üzere iki bölümdür.

Haremlik avlusunun Güneydoğu kenarını oluşturan bölümün zemin katında kışlık yiyeceklerin depolandığı kiler "zerzembe" ve kuzeydoğusunda üst kata çıkan merdivenler bulunmaktadır. Kilerin önünde ise üç kemer açıklıklı revak yer almaktadır. İki yanlardaki kemerler, daha geniş ve yuvarlak sakallı kemerli, ortadaki daha dar ve kaşkemerlidir. Bu ortadaki kemerin altında kuyu bulunmaktadır.

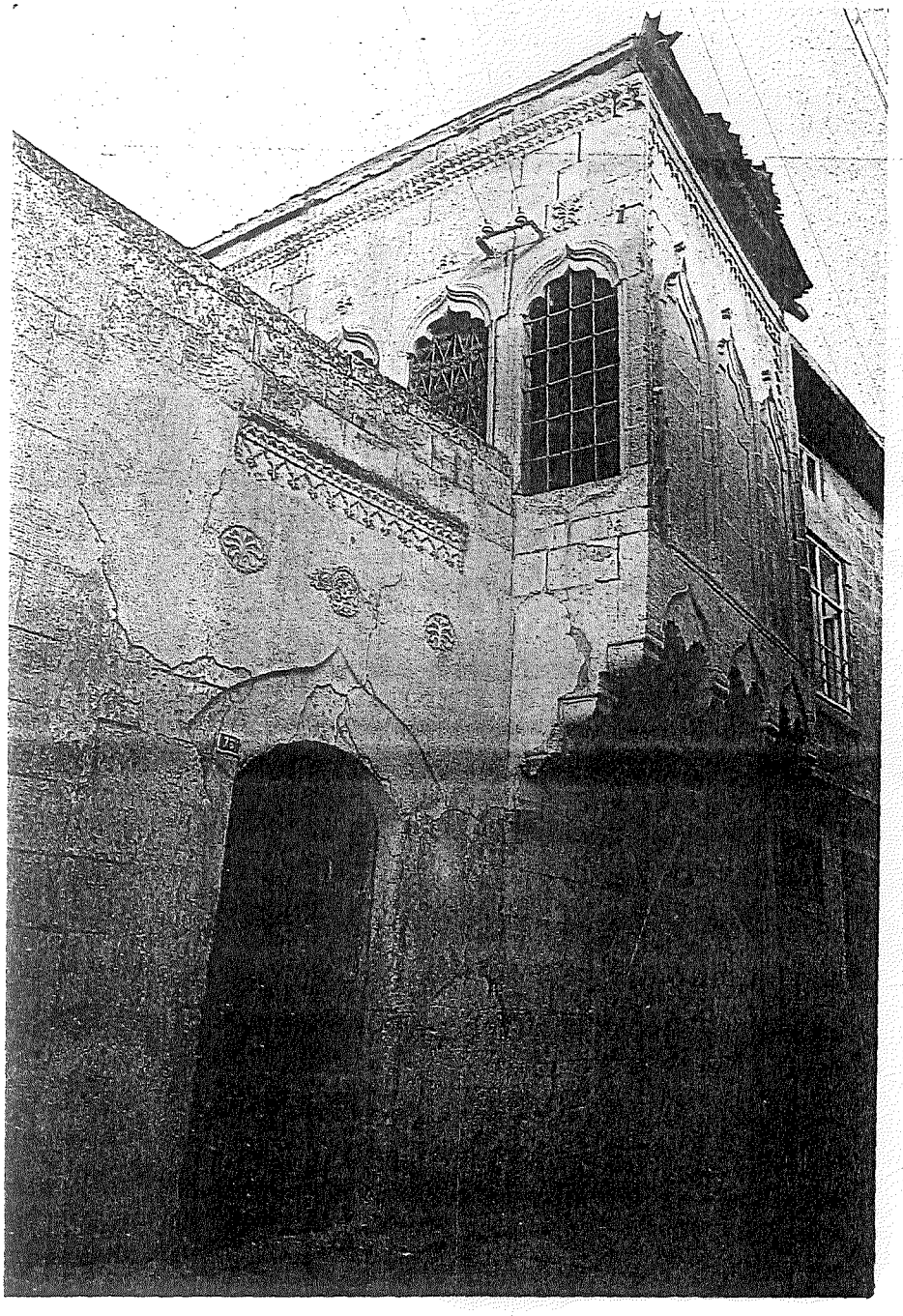

Resim 96. Sokak cephesi

Bu revaklı bölüm ile kilerin üzerinde yer alan iki oda; pencereleri, pencere üzerindeki taş süslemeleri, demir işçilikleri, kapı üzerlerindeki taş sundurmaları ve alt katın sakallı kemerleri ile evin en görkemli cephesidir. Güneydoğudaki odanın üzeri betonarme ile onarım görmüştür.

Güneybatıdaki oda, sokağa konsollarla taşırılarak genişletilmiş, evin en görkemli odasıdır. Odaya girişte odanın dar kenarında yer alan gedemecin sonunda, çıkarılan ayakkabı ve su testilerinin koyulması için yapılmış, üst üste iki küçük niş vardır. Oda tekne tavanlı olup ortası kumaş kaplıdır. Kenarlarda kalem işi bitkisel motifler yer almaktadır.

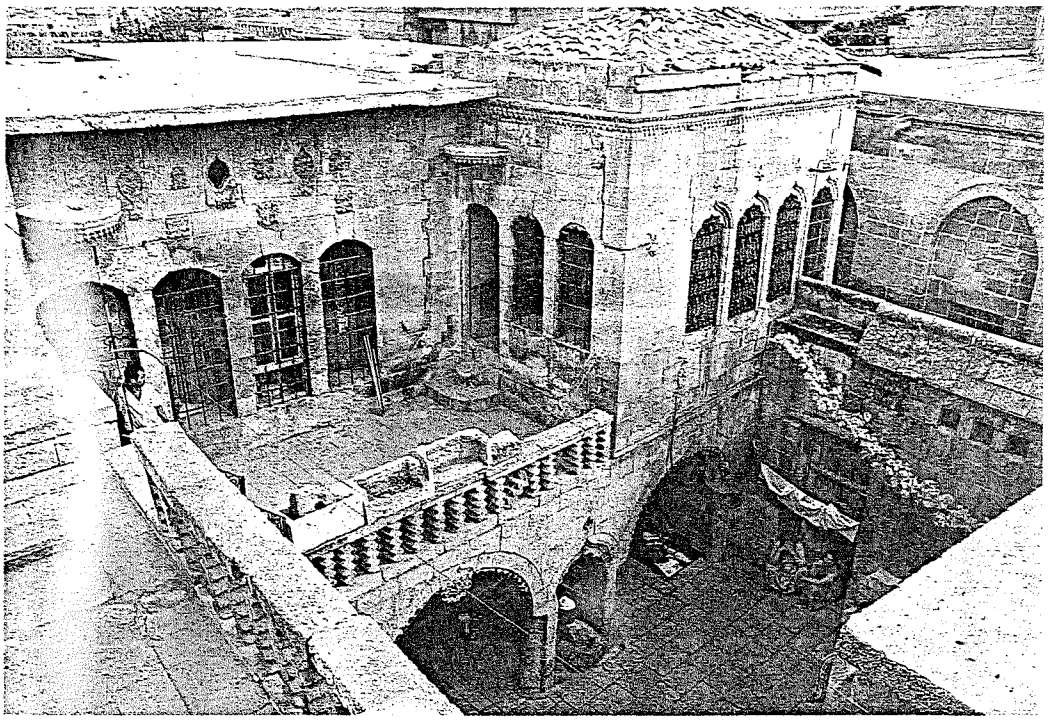

Resim 97. Kuzeybatı cephesi

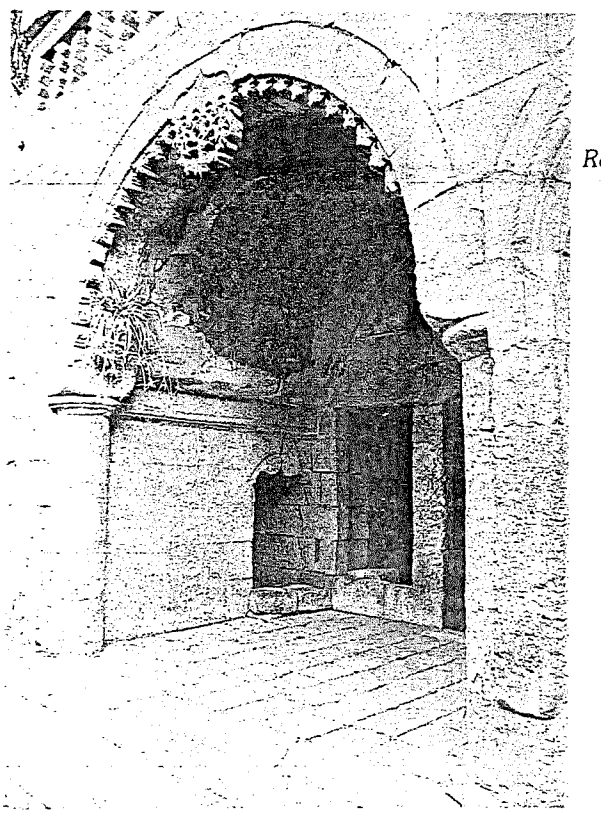

Resim 98. Kuzeybatı cephesi, alt katta yer alan revak kemeri

Resim 99. Revak kemerindeki kilit taşı.

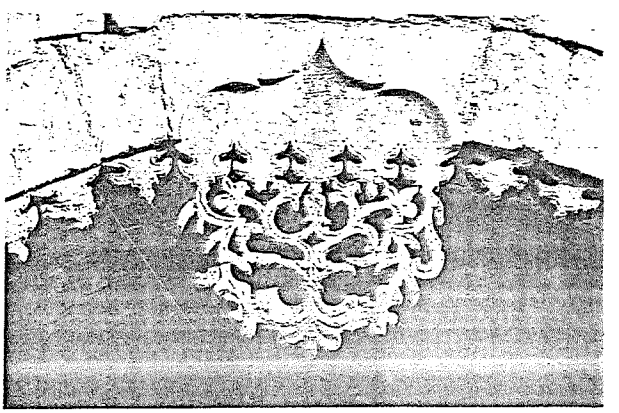

Avlunun kuzeydoğu kenarını oluşturan yerde çift çapraz tonozlu, gedemeçli, duvara gömme nişleri "camhane" olan bir oda yer almaktadır. Odanın kapı ve pencereleri basık kemerlidir. Pencerelerin üzerinde üçlü düzende kuşluklar yer alır. Odanın üzeri taş korkulukludur. Buranın damından inilen merdivenlerle selamlığa ulaşılmaktadır.

Avlunun güneybatı kenarı (kuzeydoğu cephesi) düzgün kesme taşla örülmüş yüksek duvarla sınırlandırılmıştır.

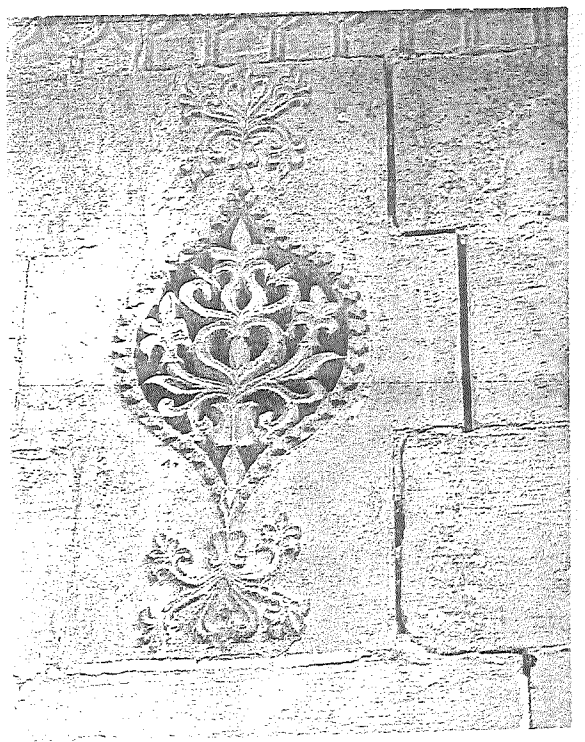

Resim 100. Havalandırma penceresi

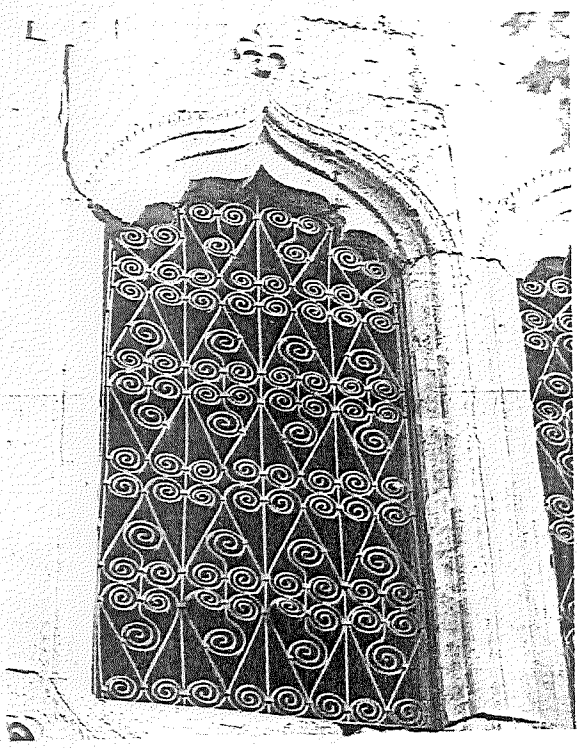

Resim 101. Pencere (kuzeybatı cephesi)

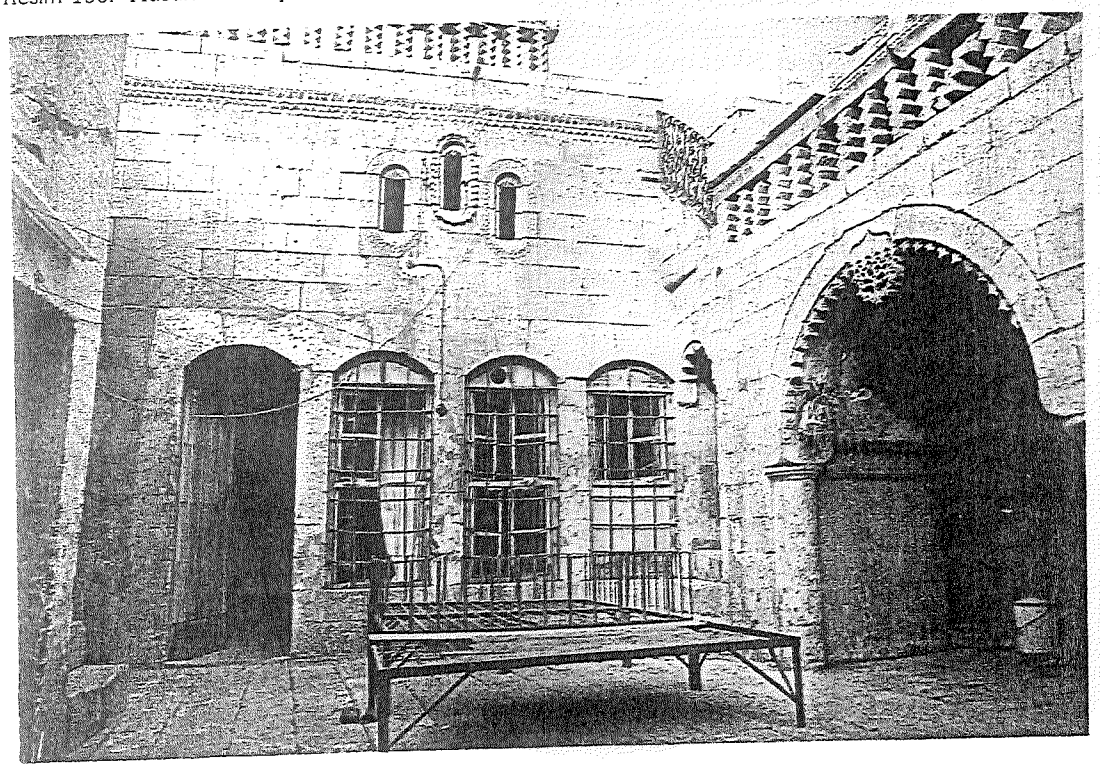

Resim 102. Güneybatı cephesi

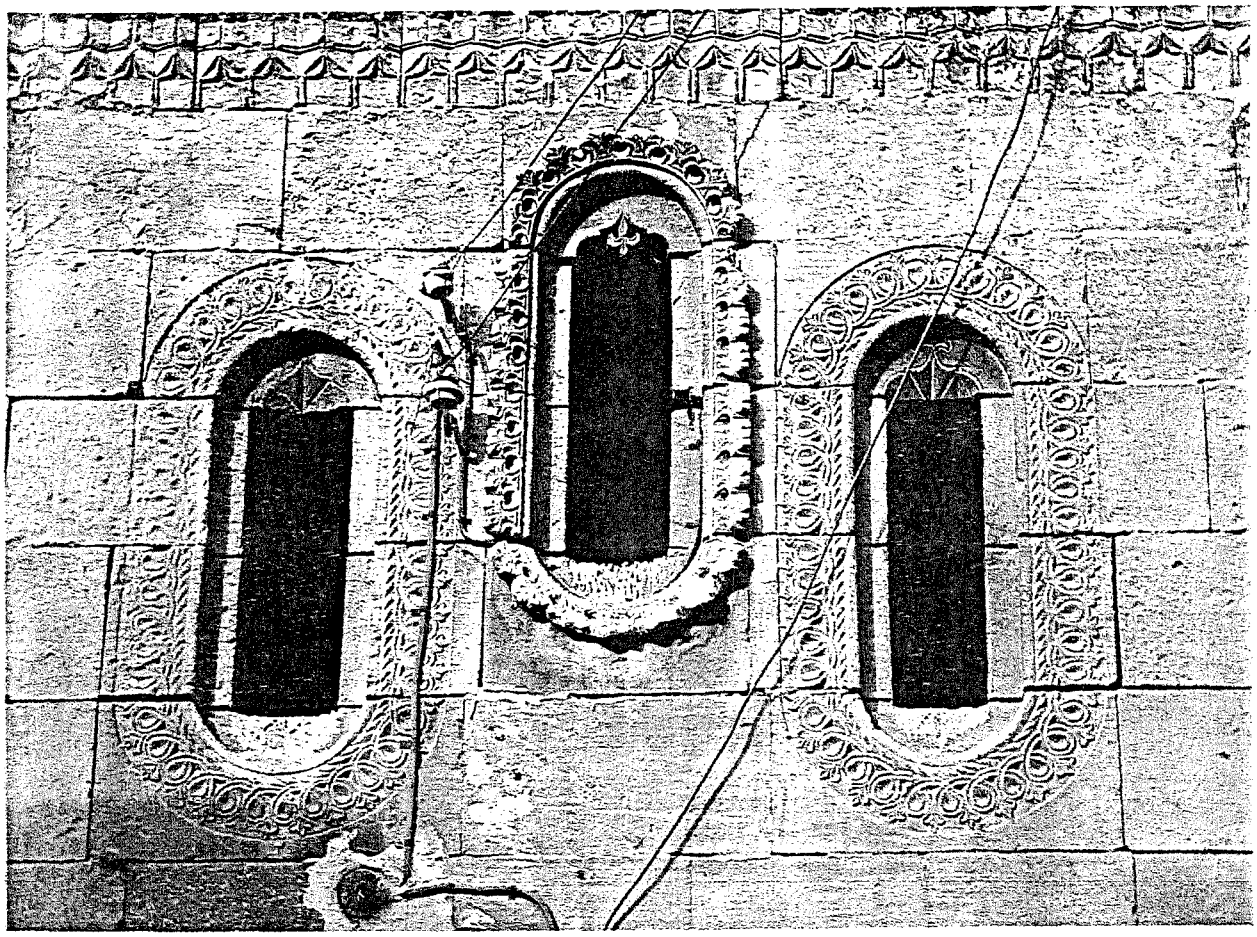

Resim 103. Güneybatı cephesindeki kuşluklar

Avlunun kuzeybatı kenarını oluşturan bölüm tamamen ahır ve diğer servis mekânlarına ayrılmıştır. Bu mekânlara, yarım kemerli açıklıktan geçilerek ve avlu kotundan iki basamak inilerek ulaşılmaktadır. Bu girişin karşısında, dikdörtgen planlı, çapraz tonoz örtülü kiler, kuzeydoğusunda mutfak ve güney batısında tonoz örtülü ahır yer almaktadır. Kiler evin en karanlık ve en serin mekânıdır.

Bu servis mekânlarının üzeri selamlık olarak kullanılmaktadır. Selamlık L planlıdır. Kuzeybatıda iki oda (odalardan büyük olanı günümüzde ikiye bölünmüştür), kuzey doğuda bir oda yer almaktadır. Bu bölümün sokak giriş kapısı ayrı olarak planlanmış, merdivenlerle bu kata ulaşım sağlanarak iki ayrı yapı olarak ele alınmıştır.

Yapının ortasına yeni yapılan eklentiden dolayı haremlik-selamlık bağlantısı (damdan olan bağlantı hariç) çözümlenememiştir. Ancak iki bölüm arasındaki duvarın önündeki merdivenler burada bir bağlantının olduğunu düşündürmektedir.

Evde yapım tarihini belirten bir kitâbeye rastlanamamıştır. Ev sahibi tarafından 105 yıllık olduğu belirtilmiştir.

Yapı günümüzde iki ayrı ev olarak kullanılmaktadır.

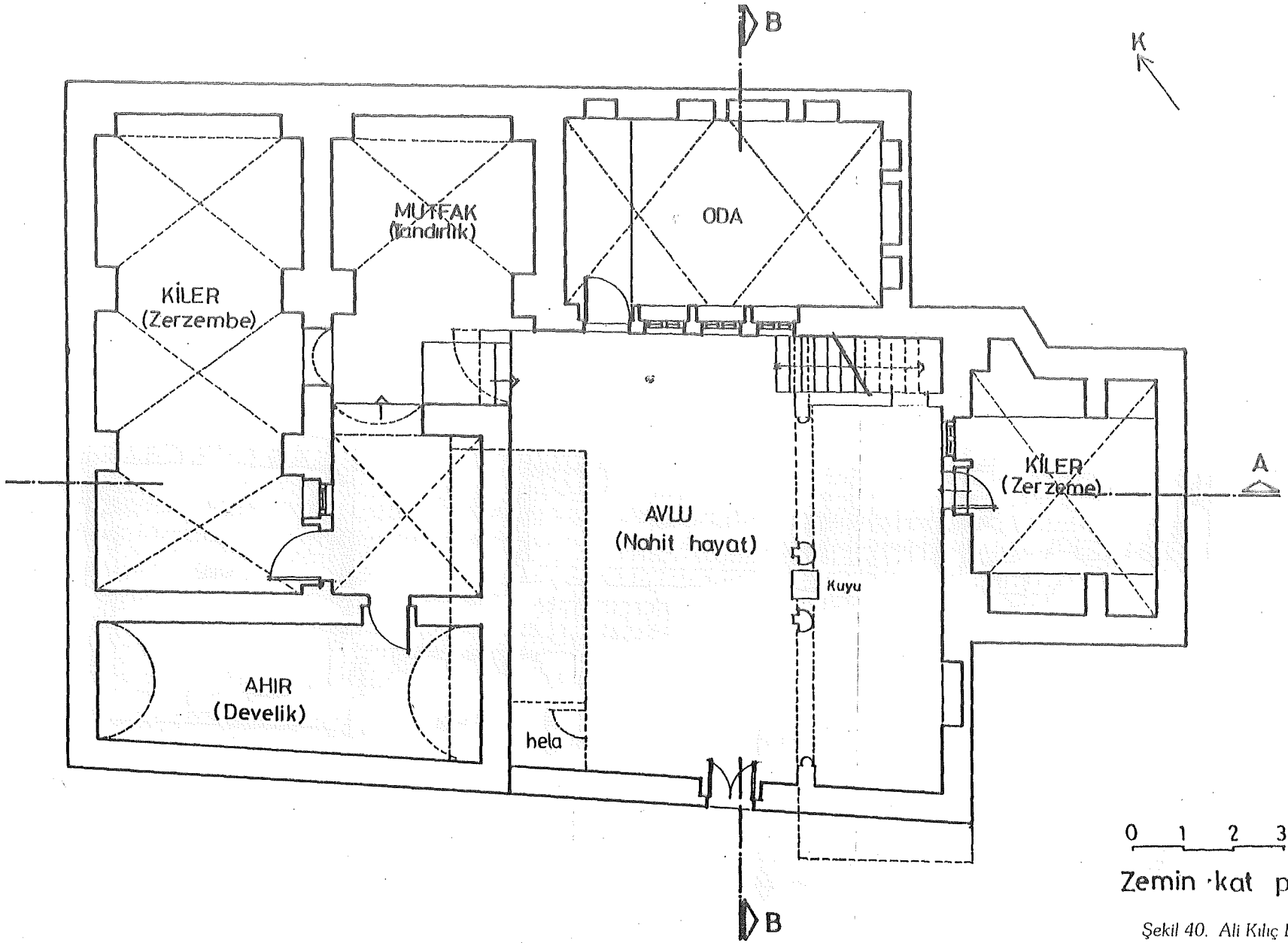

Zemin kat planı

Şekil 40. Ali Kılıç Evi

ODA
ODA
A
ODA
ODA

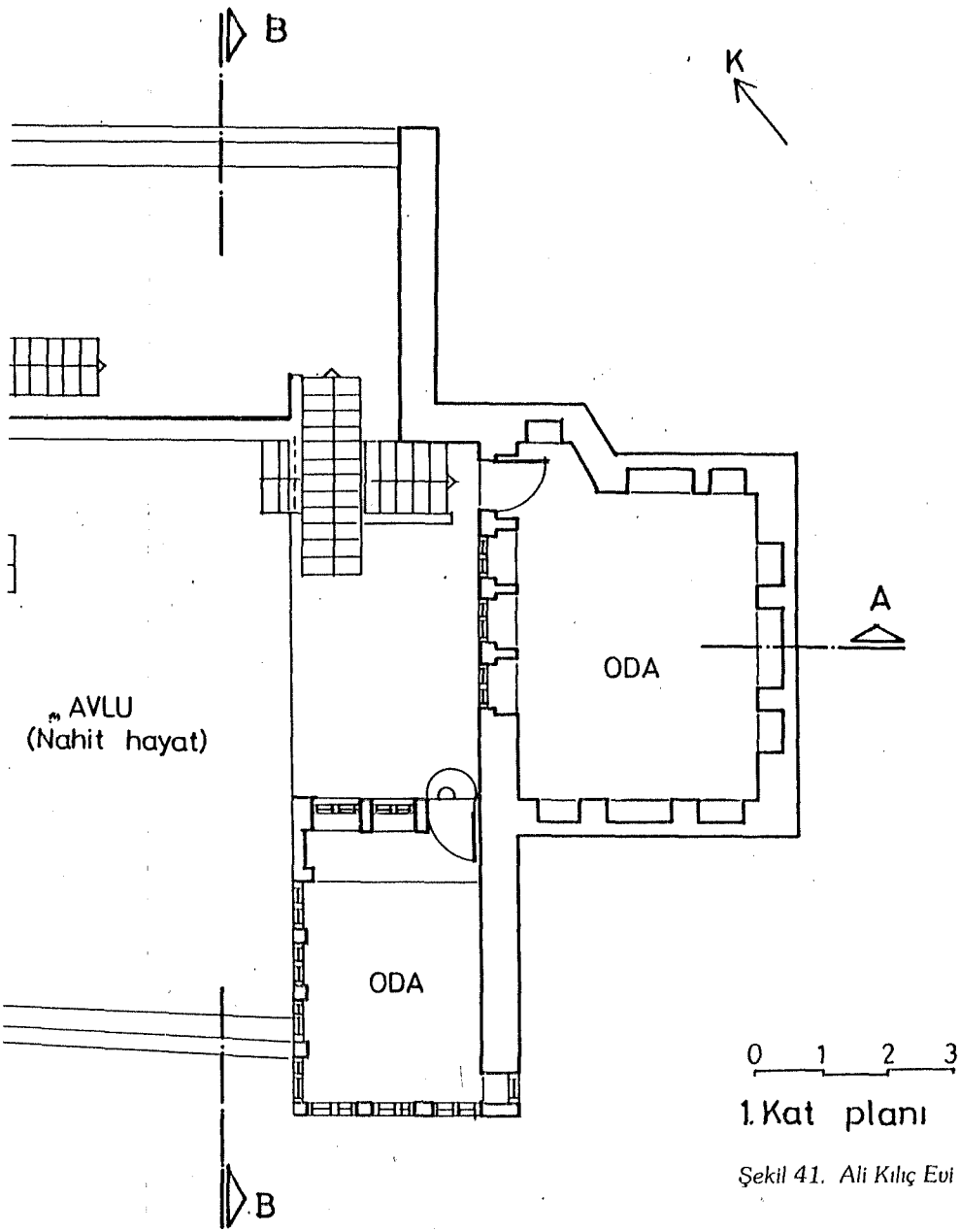

Şekil 41. Ali Kılıç Evi

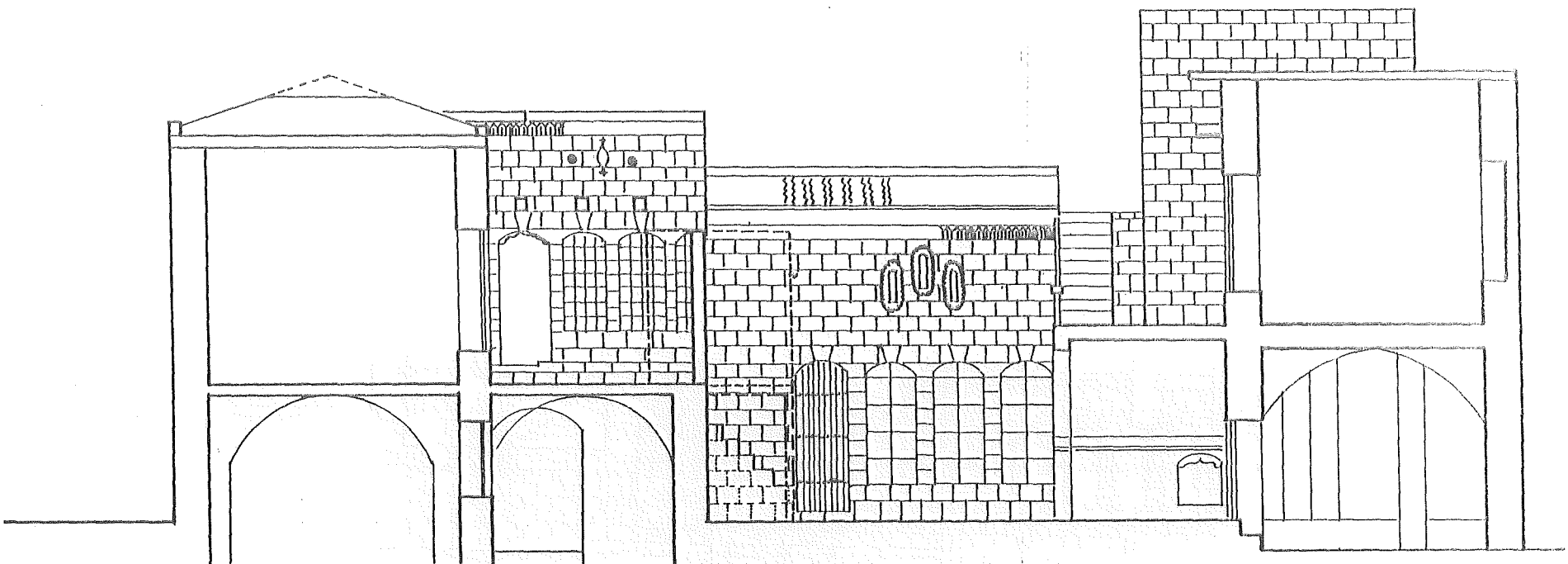

0 1 2 3

A-A Kesiti

Şekil 42. Ali Kılıç Evi

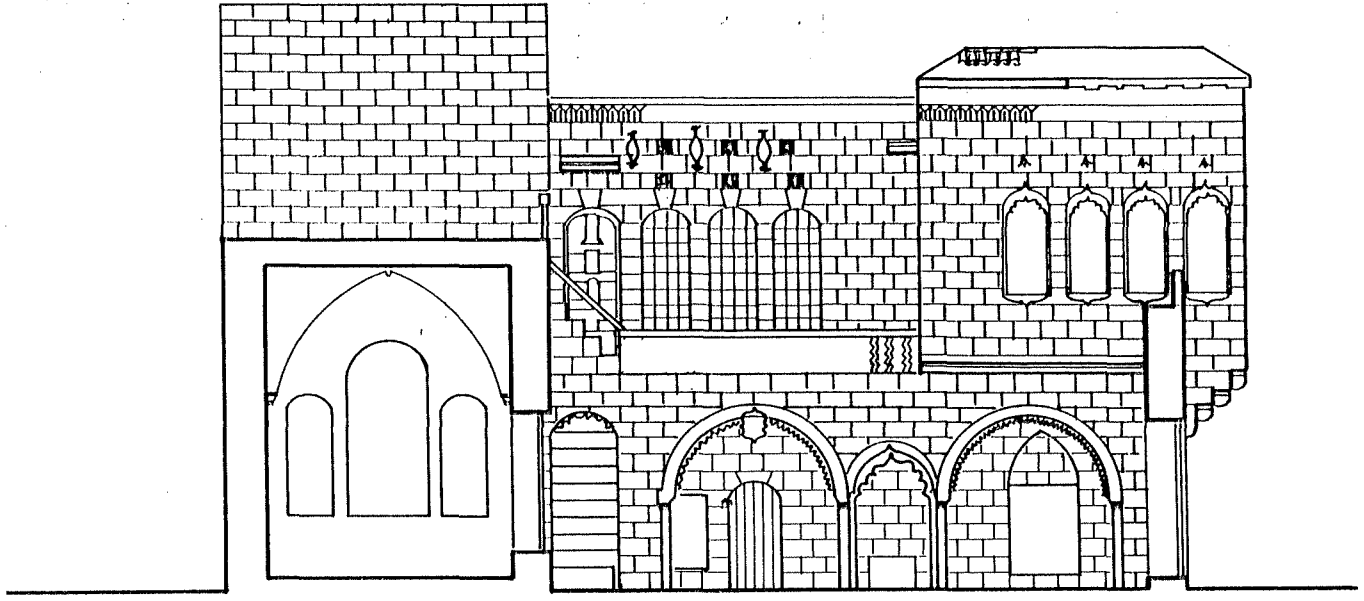

0 1 2 3

B-B Kesiti

Şekil 43. Ali Kılıç Evi

II.12. KARAÇİZMECİLER EVİ

Pınarbaşı Mah. Kıbrıs Sok. No: 7, Derin Sok. No: 4

Haremlik, selamlık ve misafirlik bölümleri olmak üzere üç ayrı yapı olarak planlanmıştır. Bu üç bölümün de giriş, kapıları ayrı olup, farklı sokaklardandır.

Selamlık bölümüne giriş, Kıbrıs sokaktaki, yuvarlak kemerli bir niş içerisinde yer alan, basık kemerli, çift kanatlı "çenetli, enikli" ahşap kapı ile sağlanmaktadır. Dikdörtgen planlı ve sivri tonoz örtülü mekândan "kapı arası" geçilerek avluya ulaşılır. Kapı arasının doğusunda samanlık, batısında ise ahır yer almaktadır. Bu mekânların üzeri düz damlıdır. Avlunun batı duvarında yer alan ve güneye doğru çıkılan merdivenlerle, ahırın damının üzerinde yer alan yaşama mekânlarına ulaşılmaktadır. Bu katta bir oda ve bir eyvan bulunmaktadır. Buradaki eyvan kuzeye yönlendirilmiştir. Eyvanın tavan yüksekliği alçak tutulmuş olup üzerinde çıkışı eyvandan sağlanan bir oda mevcuttur. Odanın tavanı çökmüştür. Eyvanın doğusunda bulunan oda kilitli olduğu için içine girilememiştir.

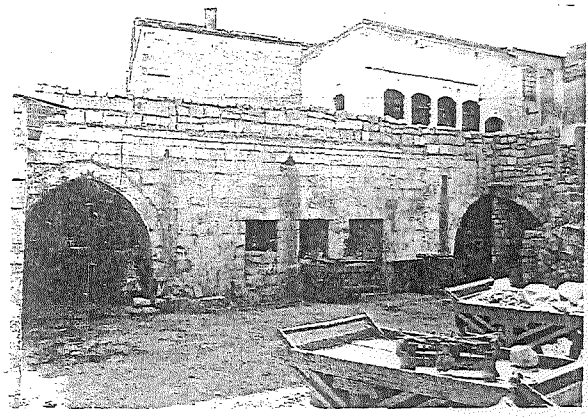

Resim 104. Selamlık avlusu ve kuzey cephe

Resim 105. Haremlik avlusu ve havuz

Misafirlik bölümü selamlığın kuzeyinde yer alır. Bu bölüm yapılan onarımlar ve yeni eklentilerle orijinal halini tamamen kaybetmiştir. Selamlığın, misafirlikle bağlantısı, selamlık avlusunun kuzey duvarında yer alan kapı ile sağlanmaktadır. Misafirlik bölümü günümüzde ayrı bir ev olarak kullanıldığından, bu kapı kapatılmıştır.

Selamlığın haremlikle bağlantısı ise, selamlık avlusunun doğu duvarındaki basık kemerli kapı ile sağlanmaktadır.

Haremlik bölümünün esas girişi, Derin sokaktandır. Eve basık kemerli, sac kaplamalı, tek kanatlı kapıdan girilmektedir. Dikdörtgen planlı, sivri tonoz örtülü, kademeli geçitten "kapı arası" geçilerek avluya ulaşılır. Avlu kesme taş kaplamalıdır "nahit hayat". Avluda, kare biçimli ve üzerinde taş kabaralar bulunan bir havuz ile havuzun kuzeyinde dikdörtgen planlı çiçeklik yer alır.

Avlunun batı kenarı (doğu cephesi) düzgün kesme taştan, yalın duvarlarla sınırlandırılmıştır.

Avlunun batı cephesinde, tavan yüksekliği oldukça yüksek tutulmuş bir ahır "develik" ile dikdörtgen planlı bir oda yer almaktadır. Odanın güneyindeki kare planlı mekân banyodur. Ahır "develik" dikdörtgen planlı, çapraz tonoz örtülü, doğu duvarında hayvanları bağlama ve yem verme nişleri olan oldukça karanlık bir mekândır. Avlu cephesinde dikdörtgen biçimli havalandırma pencereleri vardır.

Avlunun kuzey kenarındaki kütle, tamamen güneye yönlendirilmiş olup evin kışlık bölümüdür. Zemin katta mutfak, helâ, kiler gibi mekânlar yer alır. Kuzeye doğru yükselen, profilli taştan, ankastre merdivenlerle üst katın gezeneğine ulaşılmaktadır. Burada dar bir eyvan, eyvanın batısında bir, doğusunda iki oda yer alır. Eyvanın kuzey duvarında açılan kapıdan, dikdörtgen planlı, küçük sandık odasına "maskan" geçilir. Eyvanın iki kenarında yer alan odalara eyvanın içinden geçilmektedir. Doğusunda yer alan ikinci odanın girişi ise önündeki gezeneğe açılmaktadır.

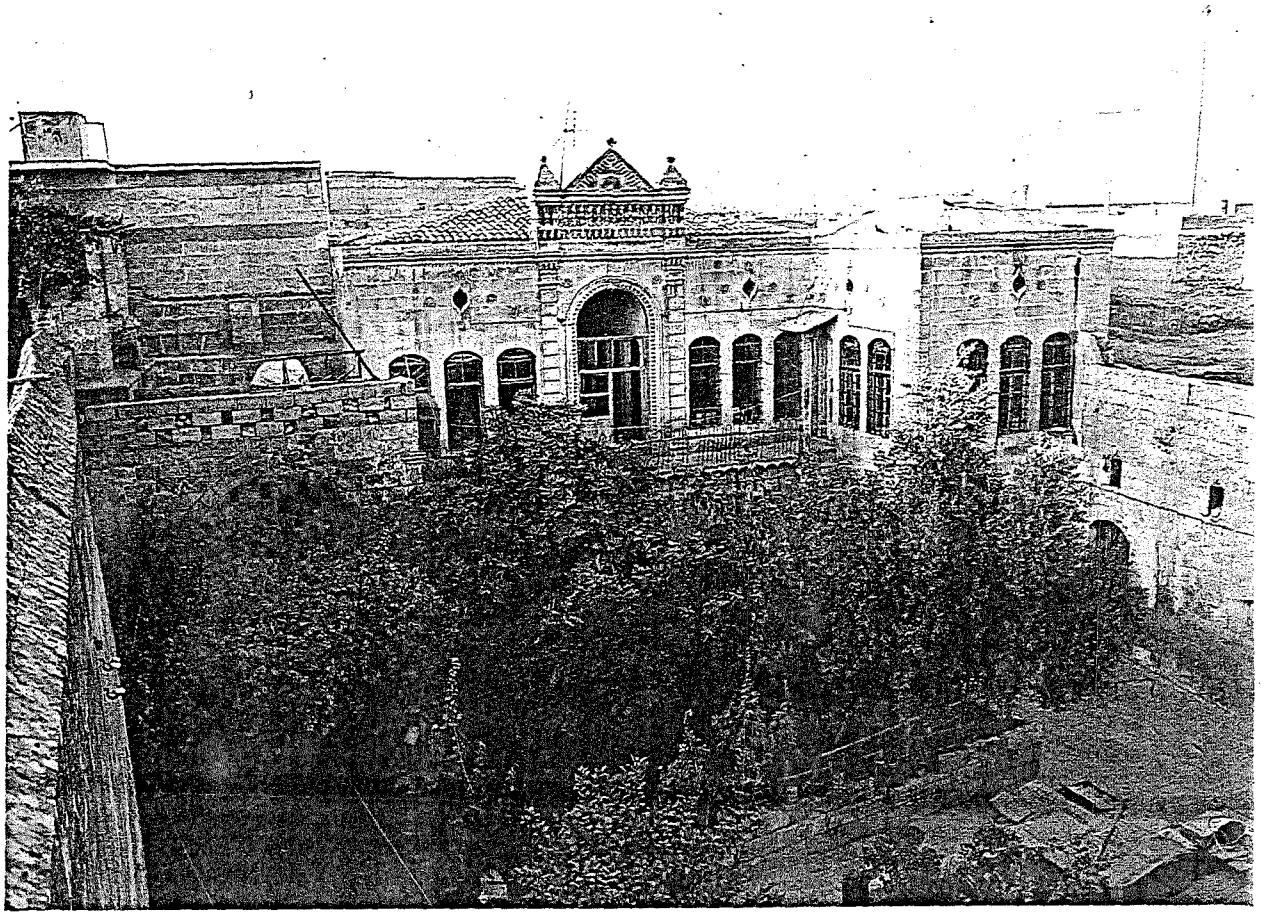

Resim 106. Güney cephesi

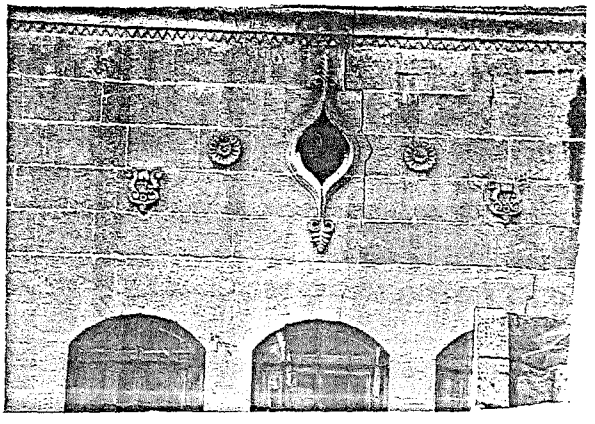

Resim 107. Güney cephedeki kuşluk ve taş tezyinat

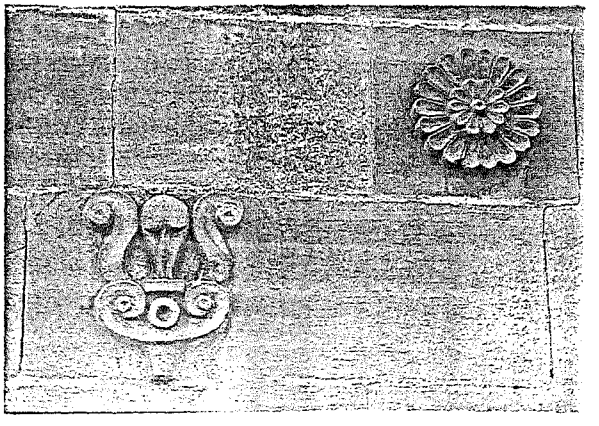

Resim 108. Taş tezyinattan detay

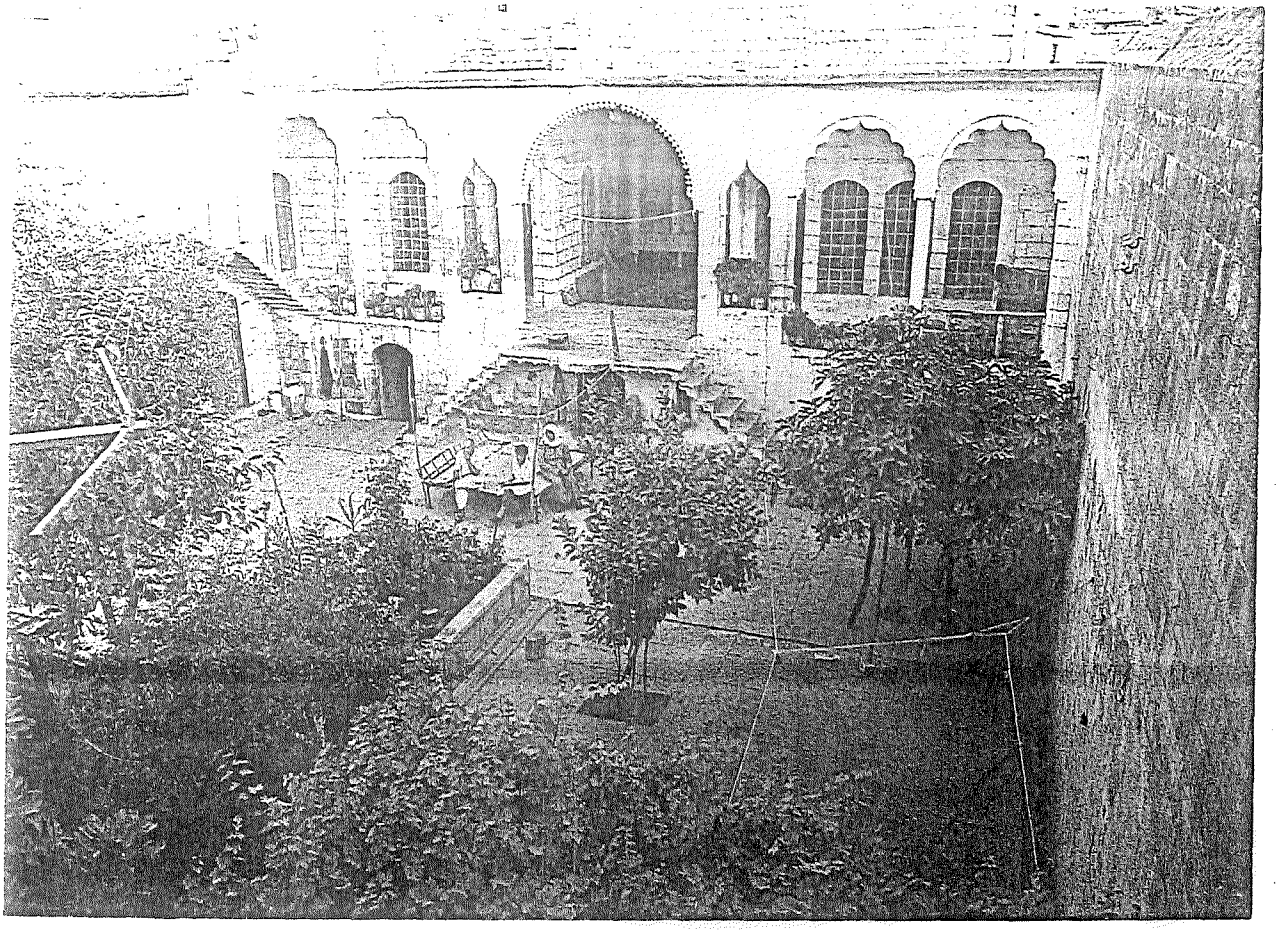

Resim 109. Kuzey cephesi

Yuvarlak kemerli, iki yanı sütunceli eyvanın üzerinde, mahalli dilde "lokmalı" denilen korkuluklarla taşınan bir üçgen alıklık vardır. Eyvan önüne takılan profilli ve camlı doğrama ile kapatılmıştır. Düz damın alınlık hizasındaki profilli taş silme tüm cephede devam etmektedir. Bu bölüm mimari özellikleriyle evin en görkemli cephesini oluşturmaktadır, ve Urfa'da görülen ender örneklerden biridir.

Avlunun güney kenarında ve ortada bulunan, doğu ve batı yönde yükselen çift taraflı merdivenlerin ulaştığı gezeneğin arkasında yer alan eyvan, doğu ve batısına aldığı odalarla, tamamen kuzeye yönlenmiştir ve evin yazlık bölümüdür. Burası avlu kotundan yarım kat yükseklikte planlanmış ve evin kışlık yiyeceklerinin depolandığı kiler "zerzembe" üzerine oturmaktadır. Bu bölümün önü revaklıdır. Eyvanın her iki yanında yer alan odaların girişi gezenektendir. Eyvan ve odaların ahşap kirişli tavanı sonradan betonarme ile onarılmıştır. Gezeneğin doğusundan kuzey yönde yükselen merdivenlerle dama ulaşılmaktadır. Burası develiğin üzerine isabet etmektedir ve yazın yatılan kışlık yiyeceklerin de kurutulduğu yerdir.

Yapıda, yapım tarihinin belirtildiği kitâbeye rastlanamamıştır.

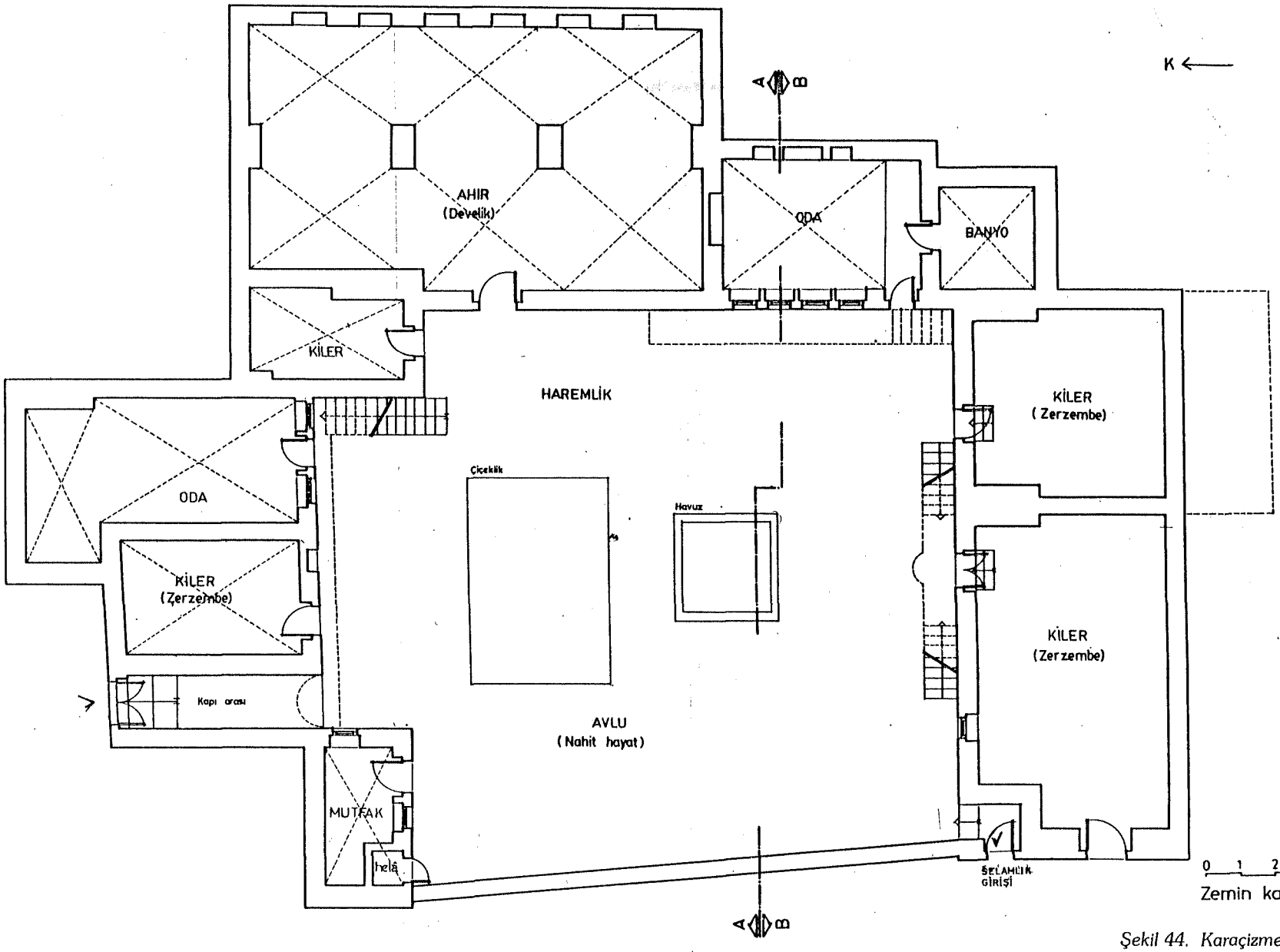

Şekil 44. Karaçizmeciler Evi

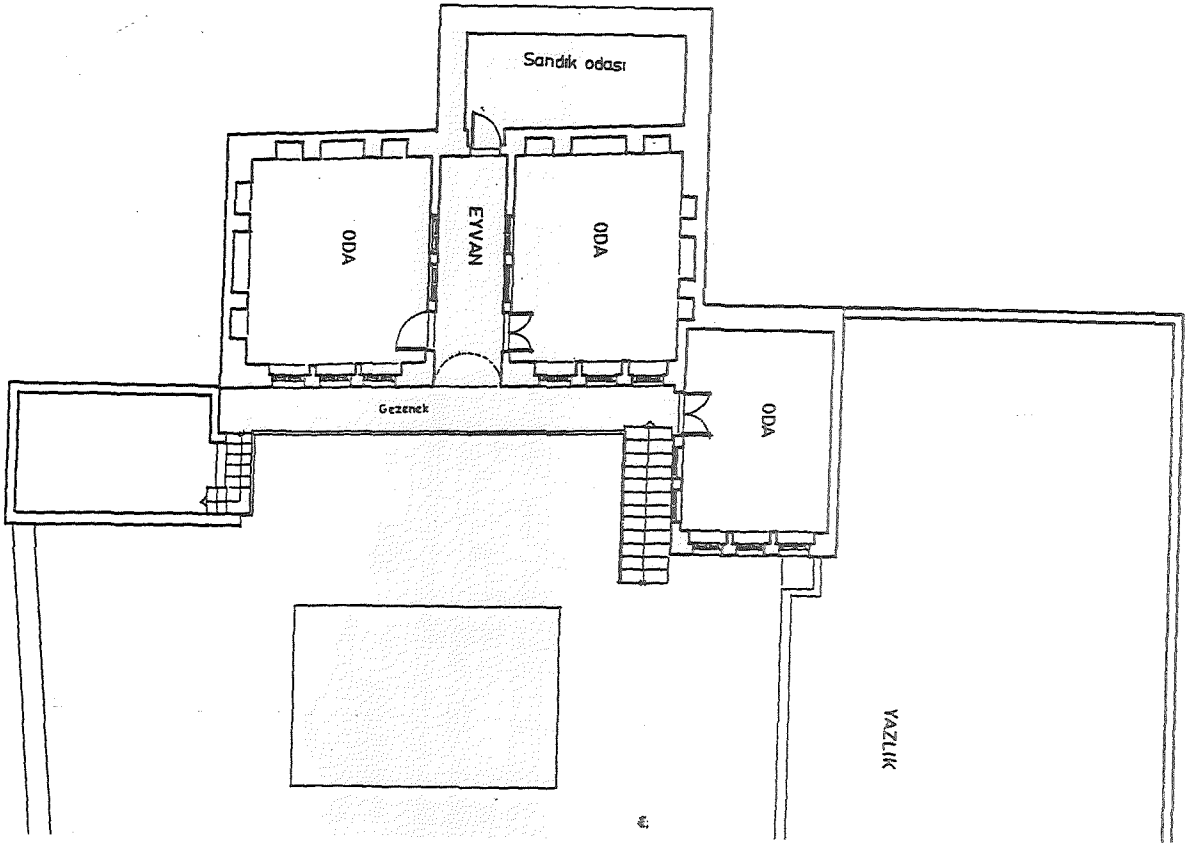
Sandık odası
ODA
EYVAN
ODA
Gezenek
ODA
YAZLIK

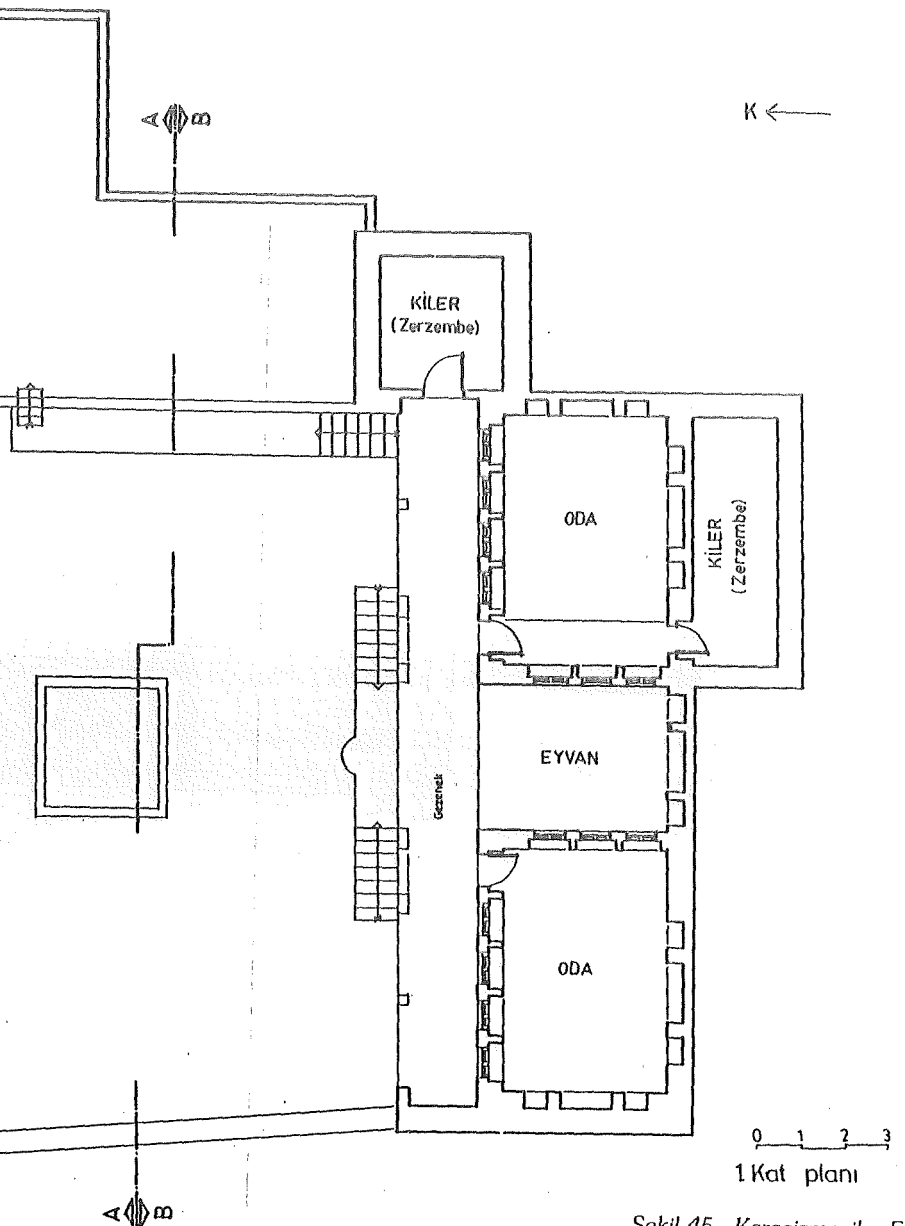

Şekil 45. Karaçizmeciler Evi

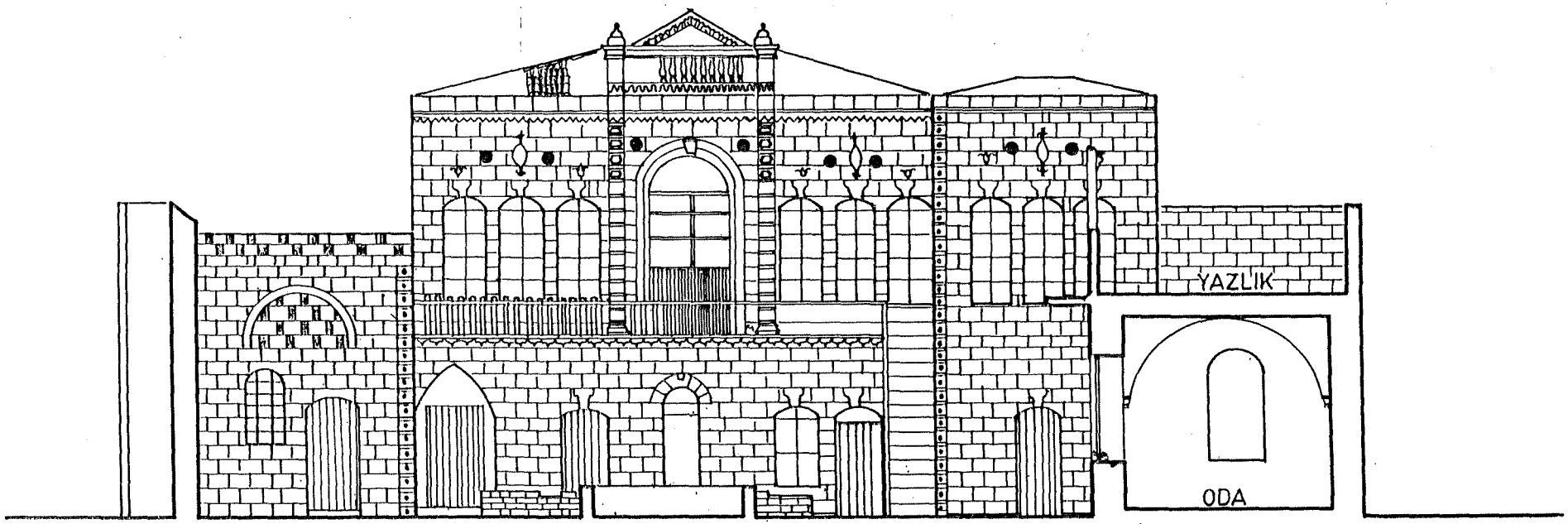

0 1 2 3

A-A Kesiti

Şekil 46. Karaçizmeciler Evi

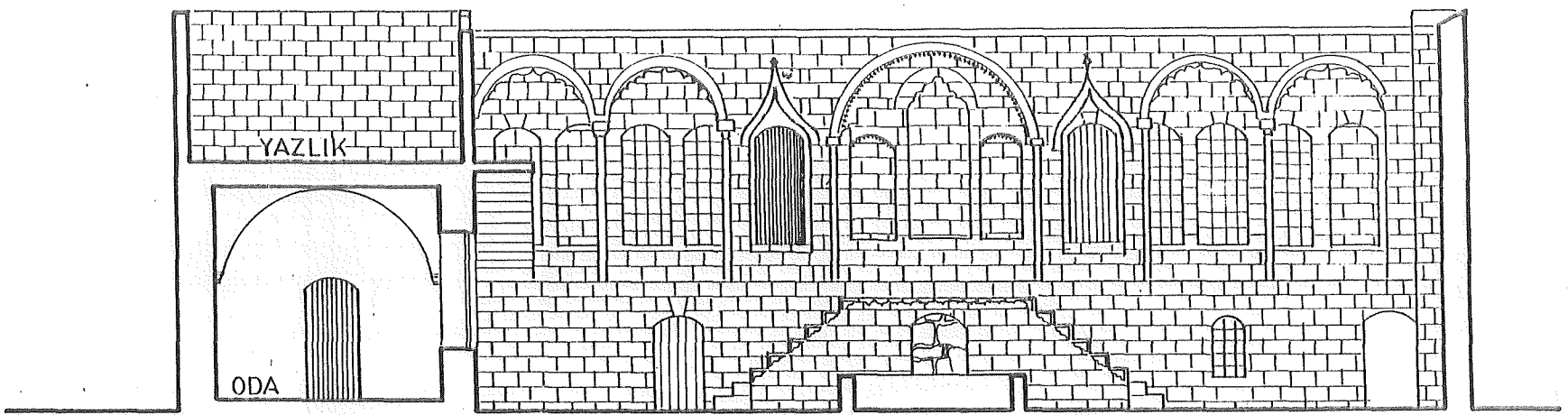

0 1 2 3

B-B Kesiti

Şekil 47. Karaçizmeciler Evi

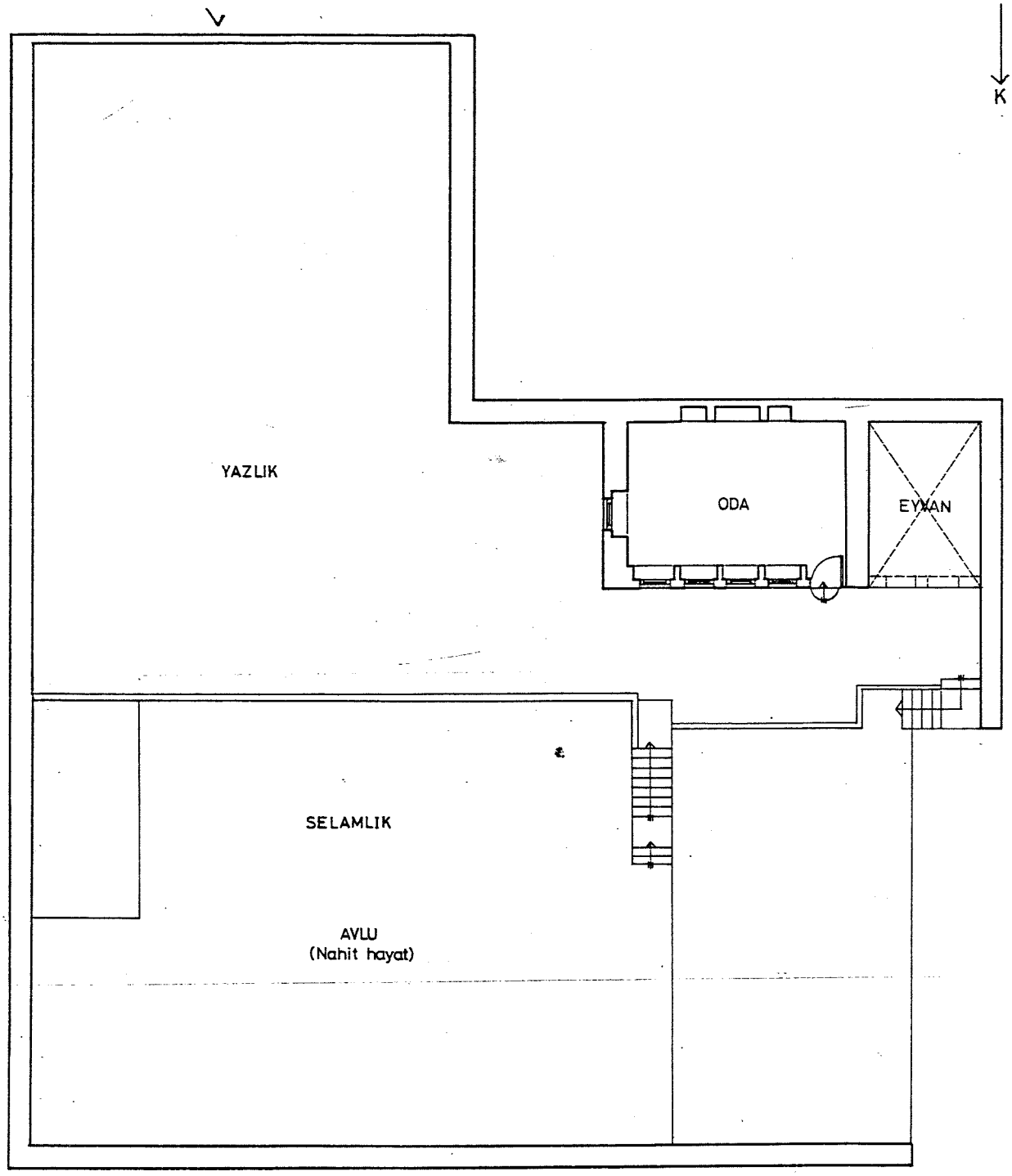

Şekil 48. Karaçizmeciler Evi

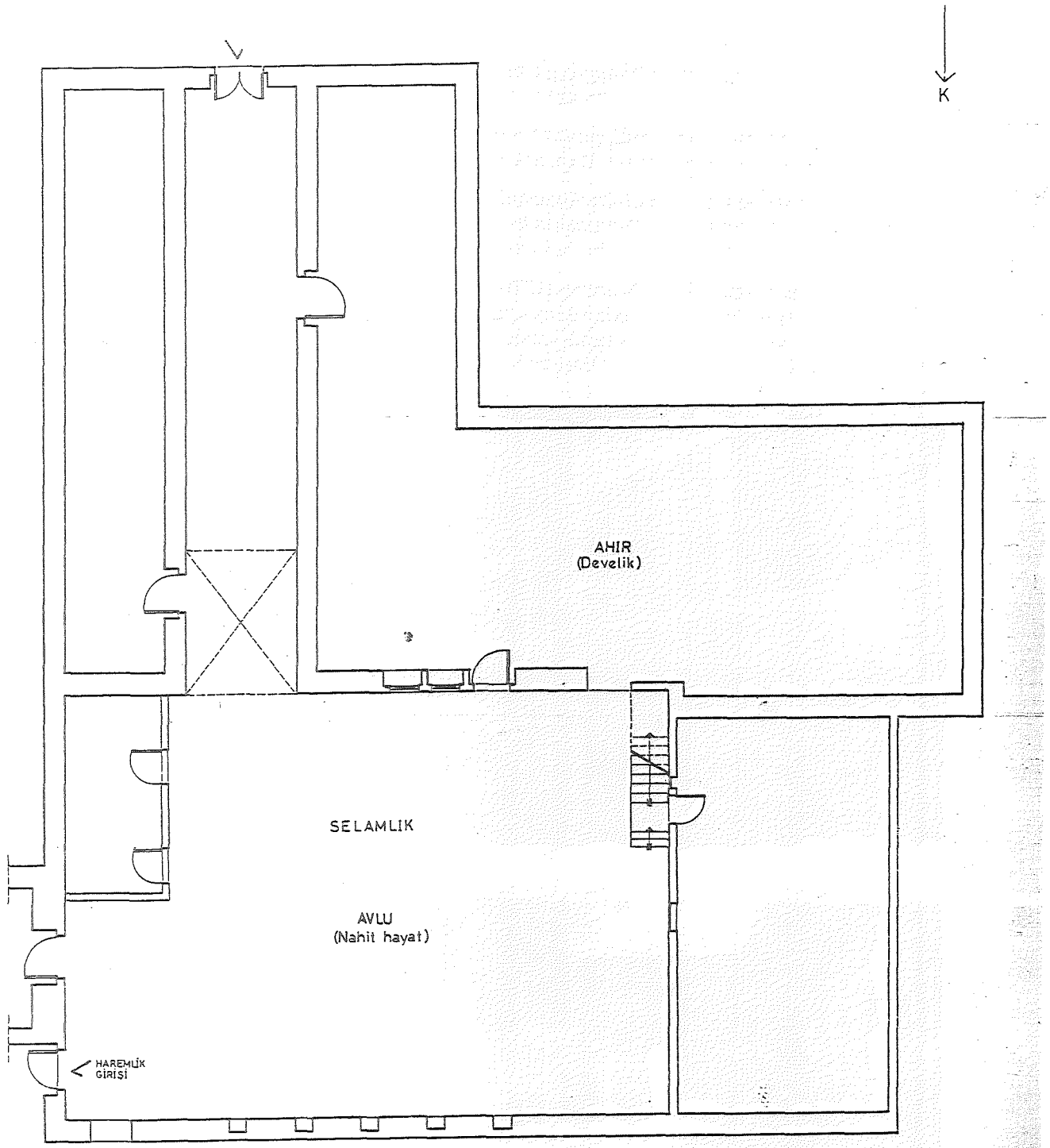

Şekil 49. Karaçizmeciler Evi

II. 13. MEHMET PARMAKSIZ EVİ

Karakoyunlu Mah. Veli Sok. No: 9.

Yapıya basık kemerli, sac kaplı kapıyla girilmektedir. Sac kaplı kapının üst kısmına yakın bir yerde orta-da, kabaralarla yapılmış ay-yıldız yer almaktadır.

Kapıdan, önce dikdörtgen planlı, çapraz tonoz örtülü kapı arasında girilir. Kapı arasının güneyinde he-lâ, girişin karşısında ahır kapısı yer alır. Kapı arasından geçilerek taş kaplamalı avluya "nahit hayat" ulaşılır.

Avluda, geleneksel Urfa evlerinin avlularında yer alan ve avlunun temel öğeleri sayılan havuz, çiçeklik ve avlunun doğu duvarında kuyu bulunmaktadır. Dikdörtgen planlı avlunun güney, doğu ve kuzey cephele-rinde yaşama ve servis hacimleri yer alır. Sokağa bakan batı cephesi ise yalın duvarlarla sınırlandırılmıştır.

Avlunun güney kenarında kapı arasından da girilebilen dikdörtgen planlı ve çapraz tonoz örtülü ahır yer almaktadır. Bu mekân avlu kotundan daha aşağıda olup avludan üç basamakla inilmektedir. İlk kullanımı ahır olan bu bölümün tabanı betonlanarak yazlık oturma mekânına dönüştürülmüştür. Avlunun batı kena-rında yer alan ve yine avlu kotundan üç basamak aşağıda, yiyecek ve zahirenin depolandığı kiler "zerzembe" bulunur.

Resim 110. Kuzey cephesi

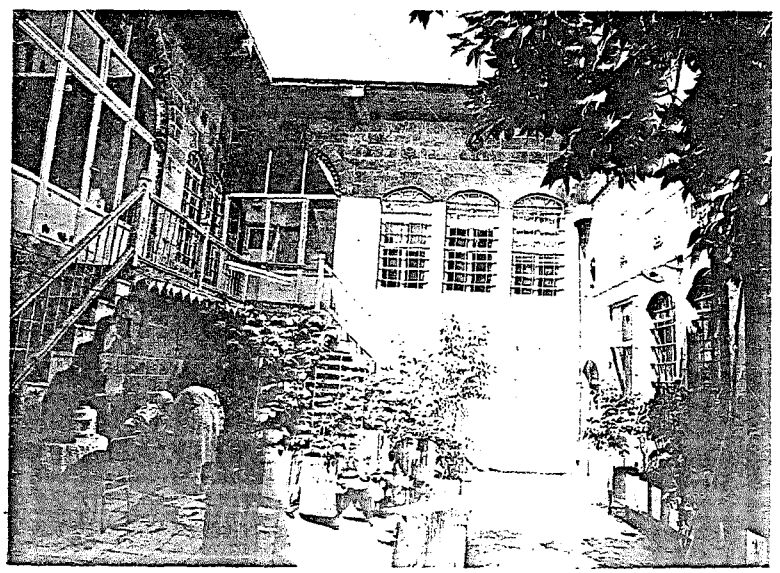

Resim 111. Doğu cephesi

Avlunun kuzey kenarının batı köşesinde yer alan, orijinal kullanımı odunluk olan mekânın içinde sonradan yapılmış banyo bulunmaktadır. Bunun yanındaki odanın tavanı çapraz tonoz olup, gedemeçlidir. Bu mekânın doğusundaki mutfağın avlu duvarıyla kesiştiği köşeden merdivenlerle dama çıkılmaktadır. Bu açık mekânda yazları yiyecekler kurutulur ve yatılır.

Doğu ve kuzey cephedeki ahır ve kilerin üzerinde yer alan esas yaşama mekânlarına ahşap+demir korkuluklu, altları profilli, ankastre, çift taraflı merdivenlerle ulaşılmaktadır. Buradaki kuzey ve doğuya bakan eyvanlar önlerine takılan profilli ve camlı doğrama ile kapatılmıştır. Kuzey cephede eyvana açılan iki odadan, doğudaki de yapılan onarımlar sonucu özgünlüğünü tamamen kaybetmiştir. Aradaki duvar kaldırılarak, eyvana dahil edilmiş ve tek mekân haline getirilmiştir. Avluya bakan pencereler genişletilmiş, sokağa yeni pencere açılmıştır. Tüm yapının tavanı betonlanmıştır. Bu eyvanın batısındaki oda, duvara gömme nişleri "camhane" ve avluya bakan pencereleri ile orijinal halini korumuştur.

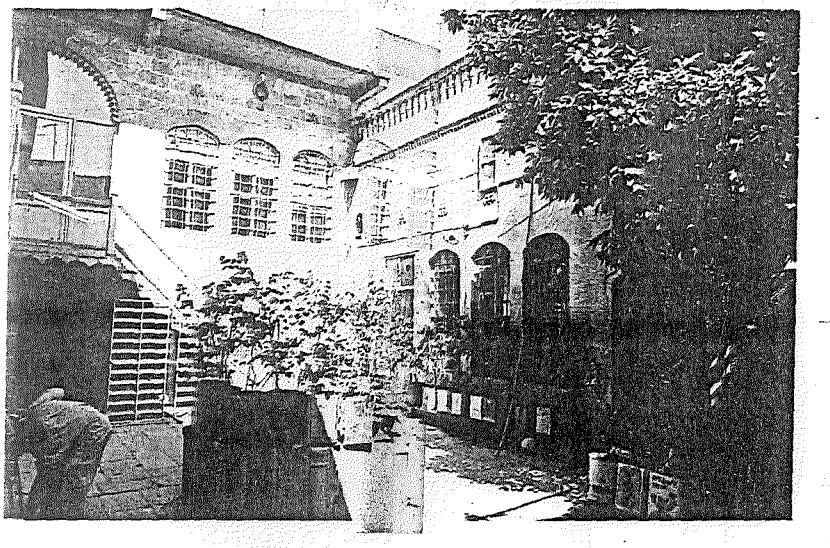

Resim 112. Doğu ve güney cepheler

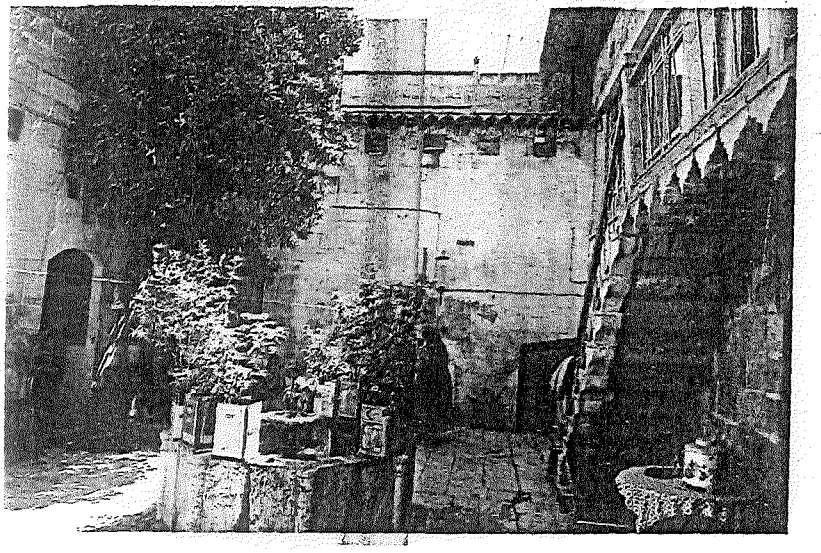

Resim 113. Batı cephesi

Eyvanlar, yuvarlak, sakallı kemerli, kapı ve pencereler basık kemerlidir. Güneye bakan eyvanda bezemeli kilit taşı bulunmaktadır.

Kuzey cephede yer alan tek katlı kütlenin pencere üzerlerinde çerçevesiz bitki motifleri ve kuşluklar, mukarnaslı taş kornişler ve taş korkuluklar bulunmaktadır.

Avlunun batı cephesinde düzgün kesme taş duvarın üstündeki taş profilli gezenek, gezenek altındaki kuşların barınması için açılmış küçük kare nişler "kuş takaları" ve duvarın ortasındaki dilimli kemerli nış içerisindeki kuyu duvara mimari bir hareket kazandırmıştır.

Yapının selamlık bölümü yoktur.

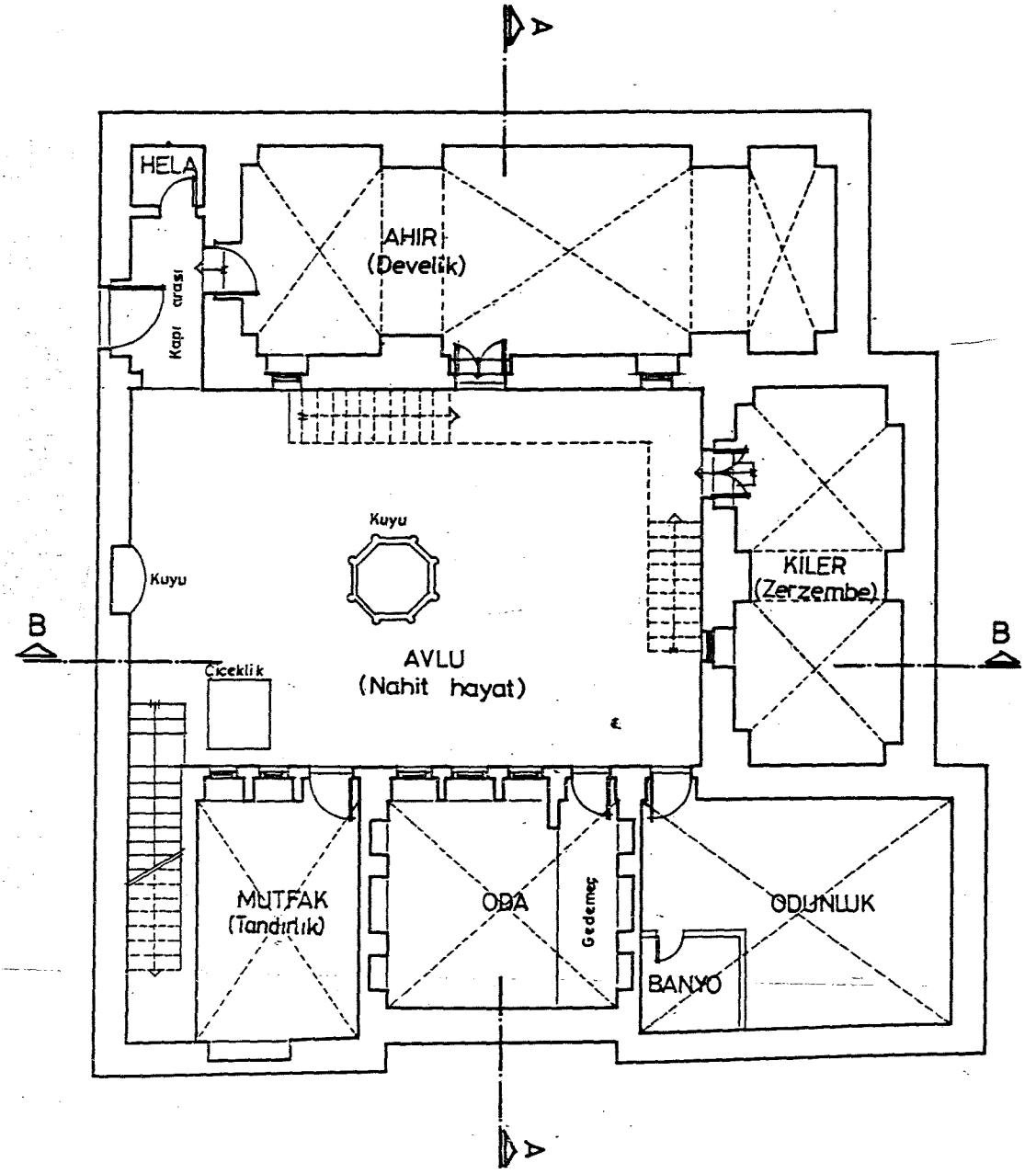

0 1 2 3

Zemin kat planı

Şekil 50. Mehmet Parmaksız Evi

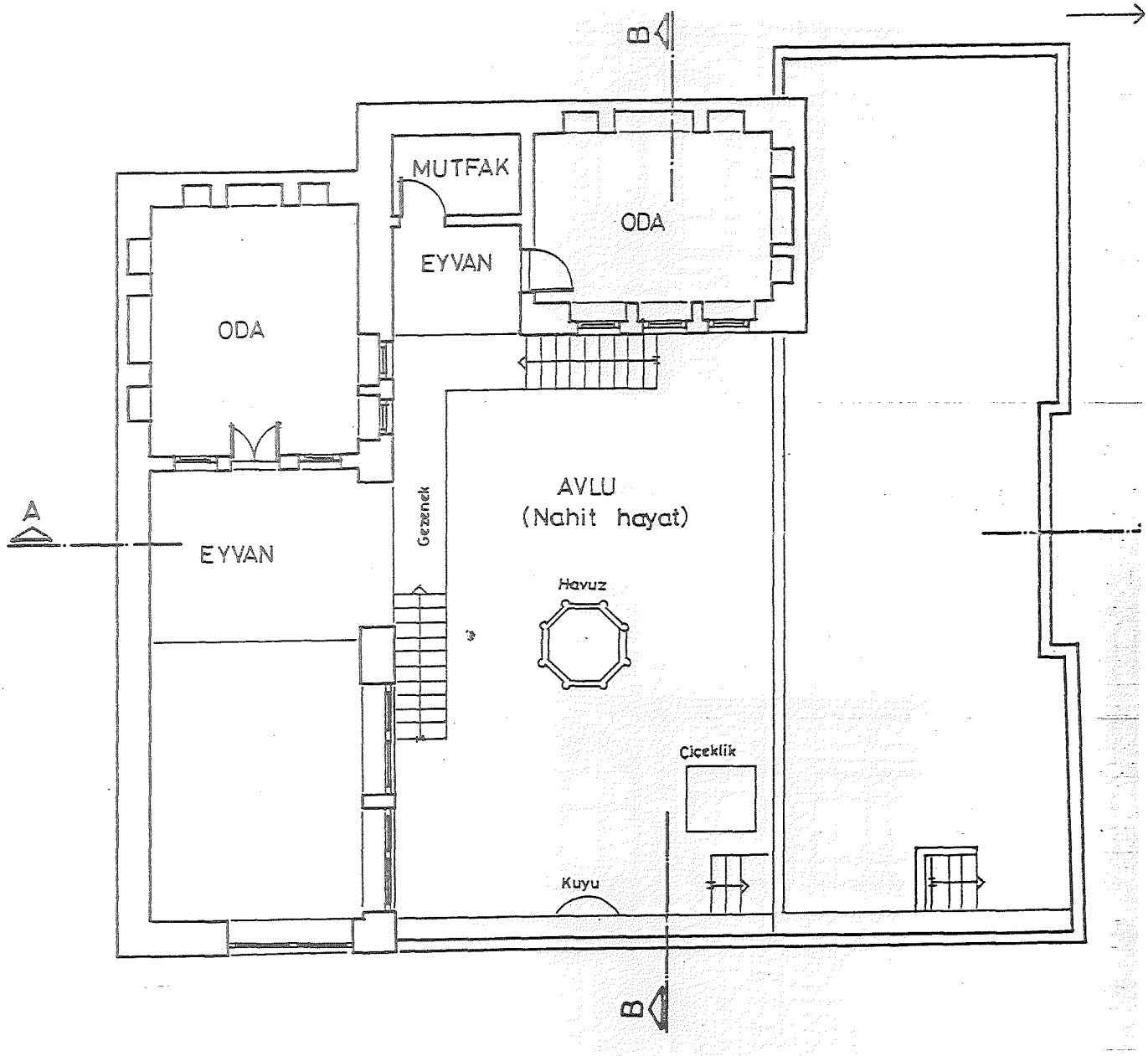

Şekil 51. Mehmet Parmaksız Evi

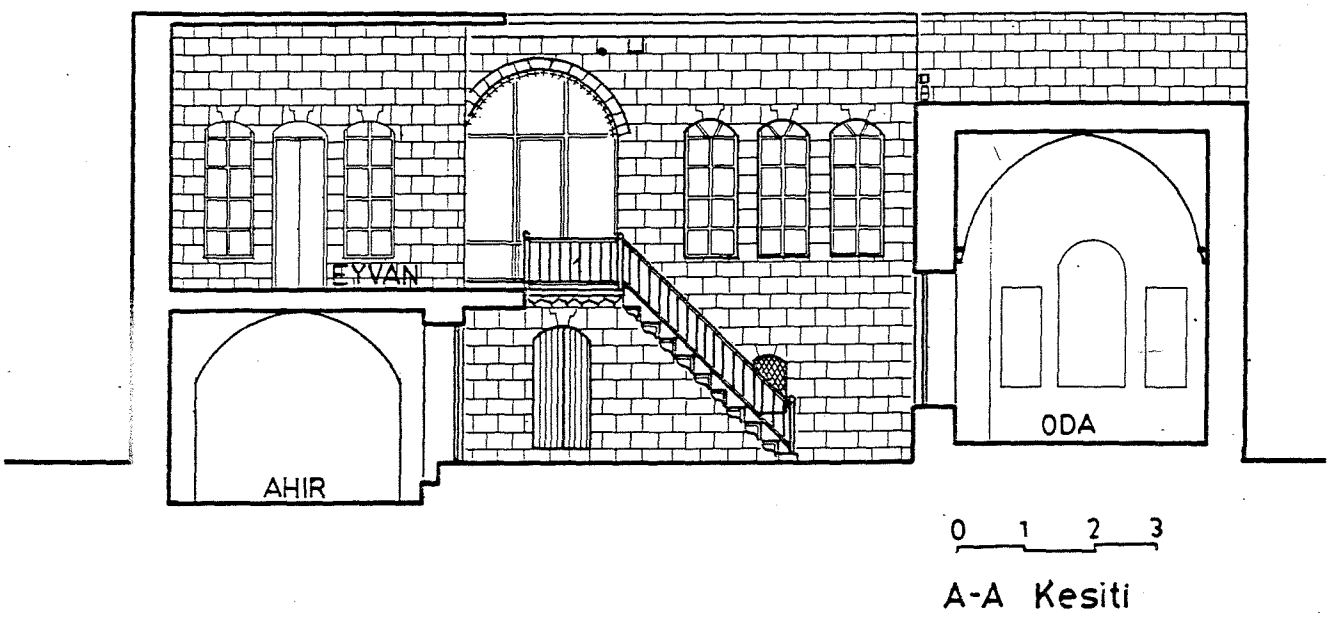

Şekil 52. Mehmet Parmaksız Evi

II. 14. AHMET SİVEREKLİ EVİ

Yusufpaşa Mah. Zincirli Sok. No: 24.

Basık kaş kemerli kapıdan içeri girildiğinde, dikdörtgen planlı, tonoz örtülü bir mekândan "kapı arası" geçilerek avluya ulaşılır. Avlu kesme taş kaplamalı "nahit hayat" dır ve ortasında sekizgen formlu havuz yer alır. Avlunun kapı arasının tam karşısına gelen güney cephesi düzgün kesme taştan yalın duvarlarla sınırlandırılmıştır. Bu cephede üst kata ulaşımı sağlayan merdivenlerin sahanlığında kullanılan bir kuyu bulunmaktadır.

Avlunun batı kenarında (doğu cephesi), avluya açılan bir oda ile kapı arasına açılan bir kiler mevcut olup üzerleri çapraz tonoz örtülüdür.

Avlunun doğu kenarında yer alan ve güney yönde yükselen merdivenlerle gezeneğe ulaşılır. Merdiven altının bir kısmı helâ olarak kullanılmaktadır. Avluyu üstten çevreleyen ve gezenek adı verilen açık geçiş alanının sakallı kemer motifli taş çıkmaları ve aralarındaki kuş takaları ile gezeneğin arkasında, doğu ve batısına aldığı iki odayla ortada eyvan evin en önemli bölümünü oluşturmaktadır. Bu mekânların altında mutfak ve oda yer almaktadır. Eyvan önüne takılan profilli ve camlı doğrama ile kapatılmıştır. Eyvanın yanında yer alan her iki oda da iki sıralı taş konsollarla sokağa çıkma yapmıştır. Eyvan ile eyvanın batısında yer alan odada sokağa üçer pencere açılmıştır. Eyvanın doğusunda yer alan odanın ise sokağa hiçbir açıklığı yoktur. Bu pencerelerle, yapının sokakla görsel ilişkisi sağlanmaktadır. Eyvan kuzeye yönlendirilmiş olup yazlık kullanım içindir.

Yapıda, yapım tarihini belirleyen kitâbeye rastlanamamıştır.

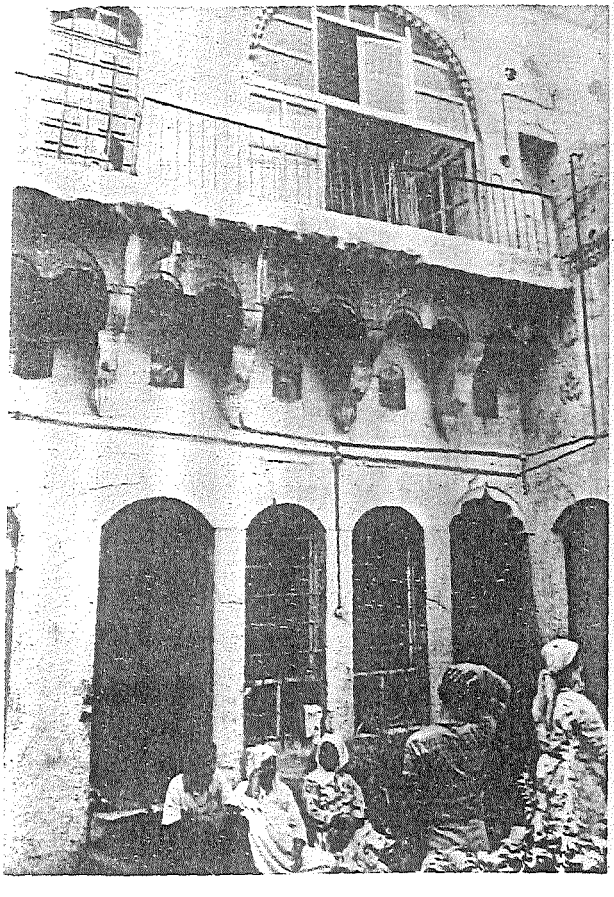

Resim 114. Kuzey cephesi

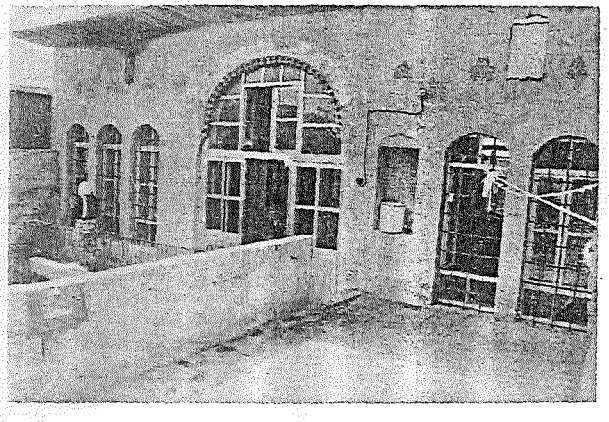

Resim 115. Kuzey cephe, üst katta yer alan eyvan

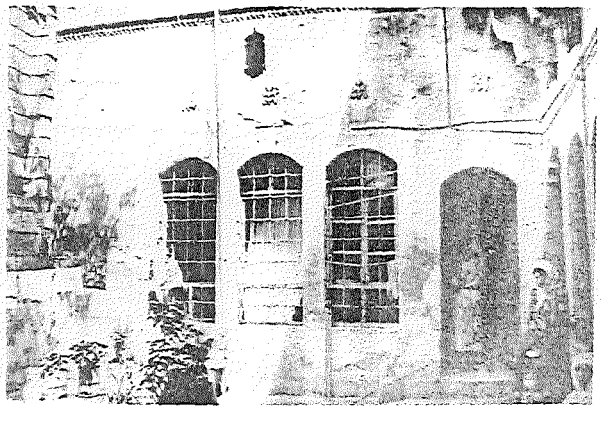

Resim 116. Doğu cephesi (alt kat)

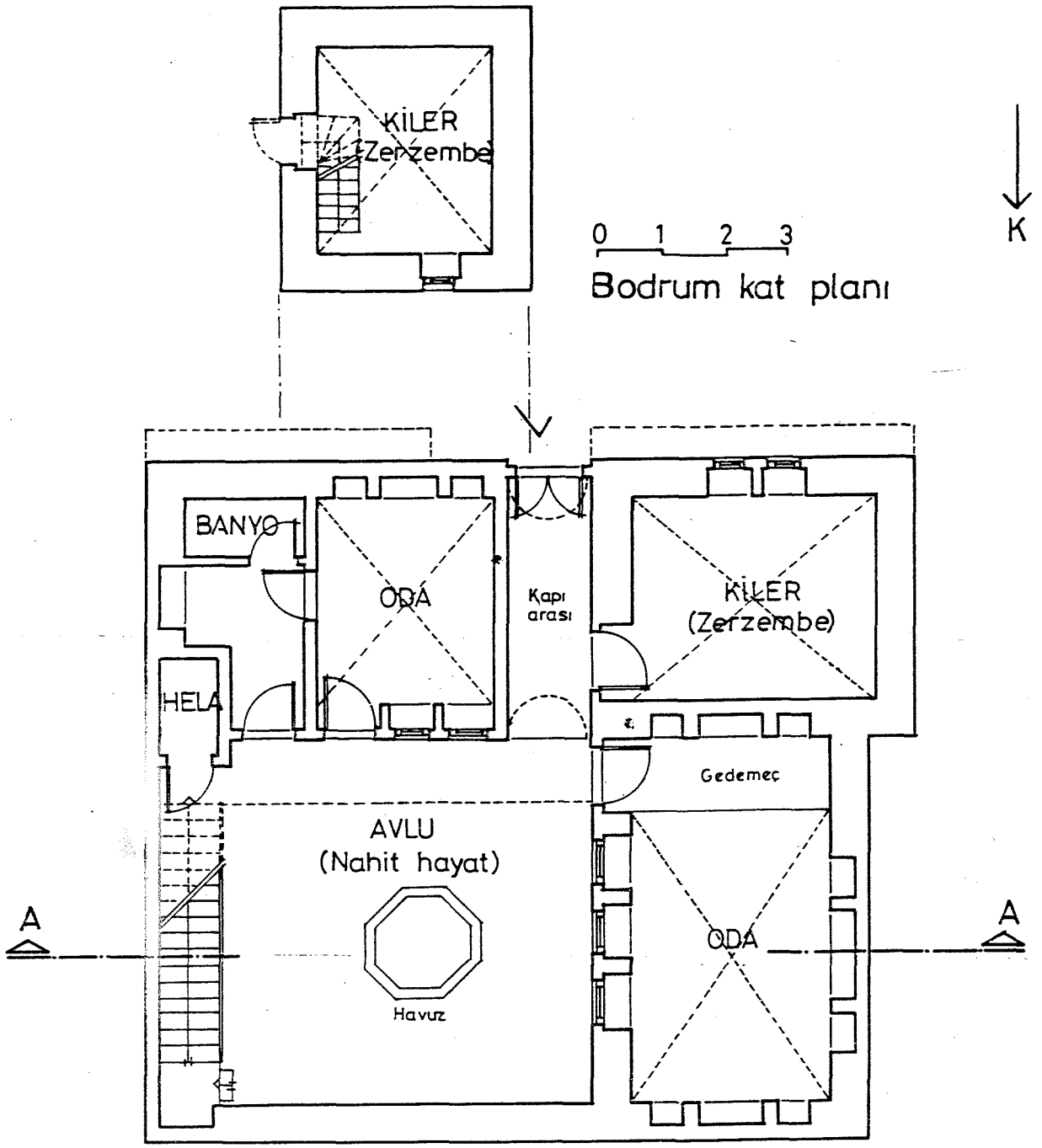

Şekil 53. Ahmet Siverekli Evi

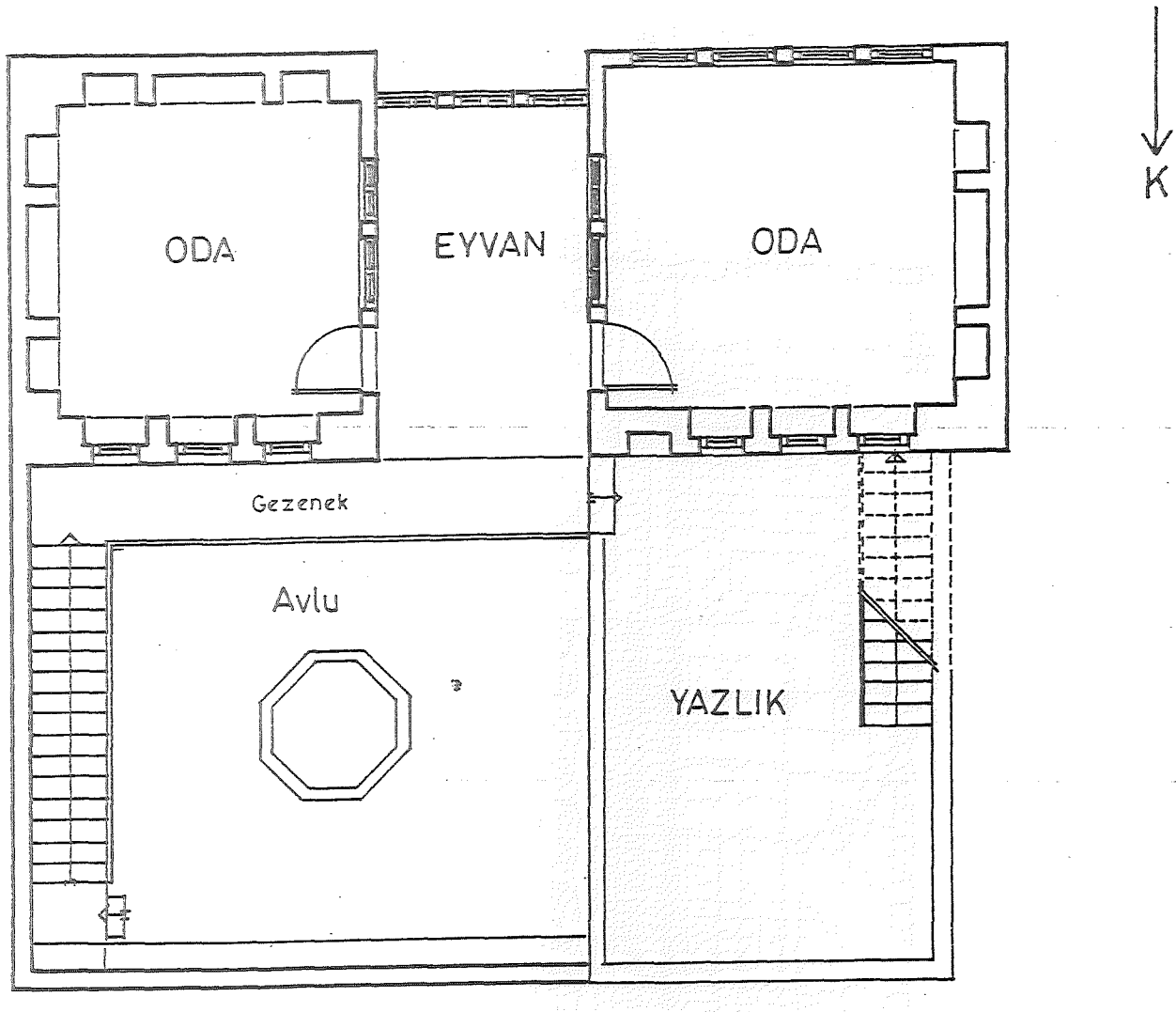

Şekil 54. Ahmet Siverekli Evi

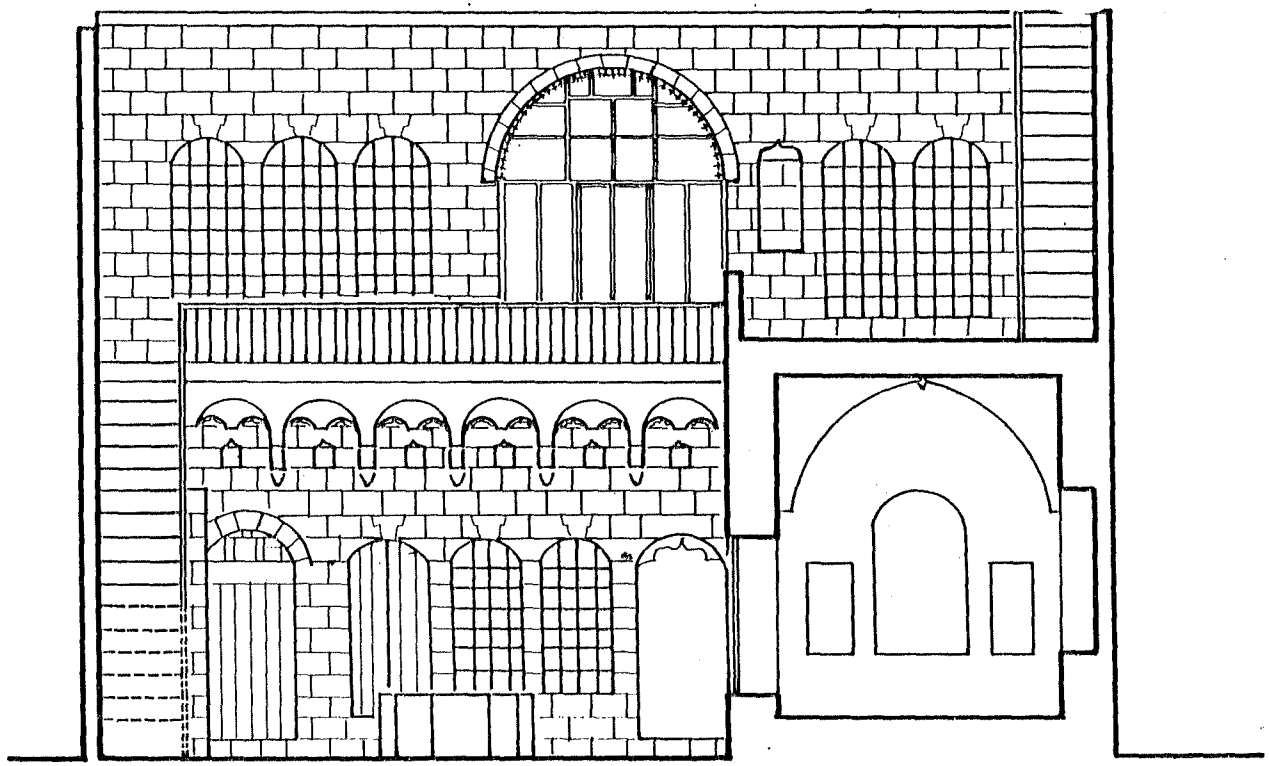

0 1 2 3

A-A Kesiti

Şekil 55. Ahmet Siverekli Evi

BÖLÜM III

GELENEKSEL URFA EVLERİNİN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

III. 1. GELENEKSEL URFA EVLERİNİ OLUŞTURAN İŞLEVSEL BİRİMLER

III.1.a. Avlu:

Yılın yedi sekiz ayı boyunca yaşanılan avlular, evin kapalı mekânları ve gezenekleriyle kullanım bütünlüğü içindedir. Avlu, hem biçimsel hem de işlevsel açıdan, plan oluşumundaki temel öğelerden biridir. Parsel durumuna göre kare, dikdörtgen veya yamuk planlıdır. Zemini 40×50 cm. boyutlarında düzgün kesme taş "nahit" kaplamalıdır. Ortasında taştan yapılmış bir havuz yer alır. Havuzlar kare, dikdörtgen, altıgen,sekizgen, dilimli ve elips formlu olabilmektedir. Çoğunlukla havuzun yakınında, etrafı korkulukla çevrili çiçeklik yer alır. Buraya bahçe de denilmektedir.

Bahçe, zemini toprak olarak bırakılmış, içerisinde nar, incir, zakkum gibi ağaçların, avluya gölge yapan bir asma ve çiçeklerin yetiştirildiği yerdir. Bu kısmın dışında başka bir yerinde ağaç bulunan avlulara ender rastlanılmaktadır.

Evin sokakla bağlantısını sağlayan avlu kapısı, kare veya dikdörtgen planlı üzeri çapraz veya sivri tonoz örtülü "kapı arası" denilen bir mekânla avluya açılmaktadır. Eyvan, odalar, mutfak "tandırlık", ahır "develik" ile kiler "zerzembe" ve üst kata ulaşımı sağlayan merdivenler avluyu sınırlayan mekânlardır. Havuz, kuyu, çiçeklik, cürun avlunun temel öğeleridir.

III.1.b. Eyvan

Eyvan, iklim şartlarının ortaya çıkardığı bir plan elemanıdır. Geleneksel Urfa evlerinde her iki yanına aldığı odalarla birlikte planı oluşturan ana birimdir. Eyvan, dikdörtgen planlı, yan yüzeyleri pencereli, arka yüzeyi kapalı ve tonozla örtülüdür. Avluya bakan yüzeyi kemerlidir.

Eyvanlar, genellikle avlu kotundan yüksekte planlanmıştır. Alt katta yer alanlara avludan üç, beş basamakla çıkılmaktadır. Üst katta yer alan eyvanların önünde "gezenek" adı verilen üstü açık,avluya bakan yüzü korkuluklu, dikdörtgen planlı açık mekân yer alır. Bu eyvanların döşemesi, önünde yer alan gezeneğin döşemesinden bir basamakla ayrılmaktadır. Üstü çoğunlukla tonoz örtülü olup, düz tavanlı (ahşap kirişli, bağdadî tekne tavanlı) örneklere de rastlanmaktadır. Genellikle kuzeye yönlendirilmiş bu birimin ortasında küçük bir havuz yer alır. Artuklu geleneğinin devamı olan bu havuzların çoğu günümüzde kaldırılmıştır. Sıcak yaz günlerinde evin en çok kullanılan birimi olan eyvanın arka duvarında, ortada geniş ve yüksek, bunun iki yanında da daha dar ve alçak üç niş bulunur. Hava sirkülasyonu sağlamak amacıyla, yanlardaki küçük nişlerden çatıya, hava kanalları açılmıştır. Çatıda, (Urfa'da hâkim rüzgârların estiği yön olan kuzey ve kuzeybatıya yönelik) mihrap taşı şeklindeki bir yüzeyi açık bacalara çarpan rüzgâr, bu kanallardan geçerek eyvanda hava sirkülasyonunu sağlamaktadır. Bu bacalar, yönleri dolayısı ile, ayrıca yazın damda namaz kılmak için mihrap olarak da kullanılmaktadır. Bu sistem, yazlık kullanım için yapılmış olup kuzeye yönlendirilmiş eyvanlarda bulunmaktadır.

Resim 117. Eyvan. (Fotoğraflar: Koray OLŞEN)

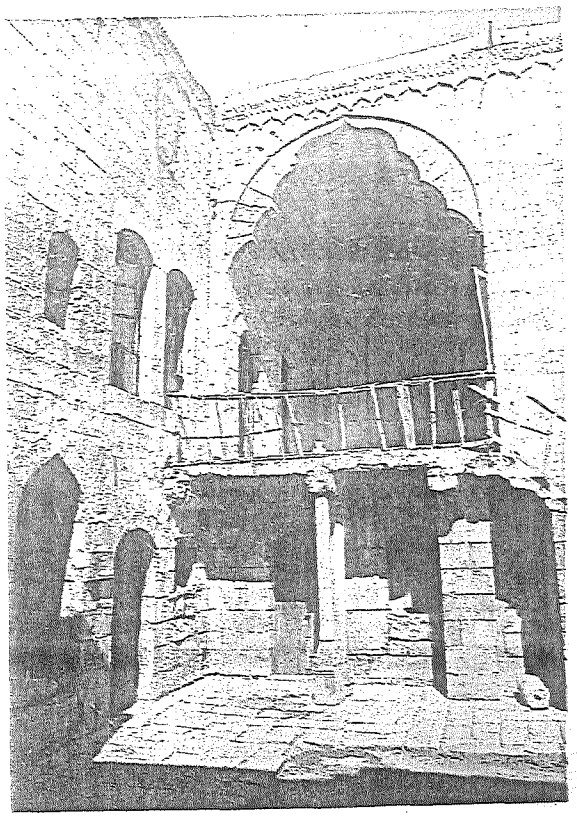

Resim 118. Eyvan. (Karanlık Sokak. No: 14)

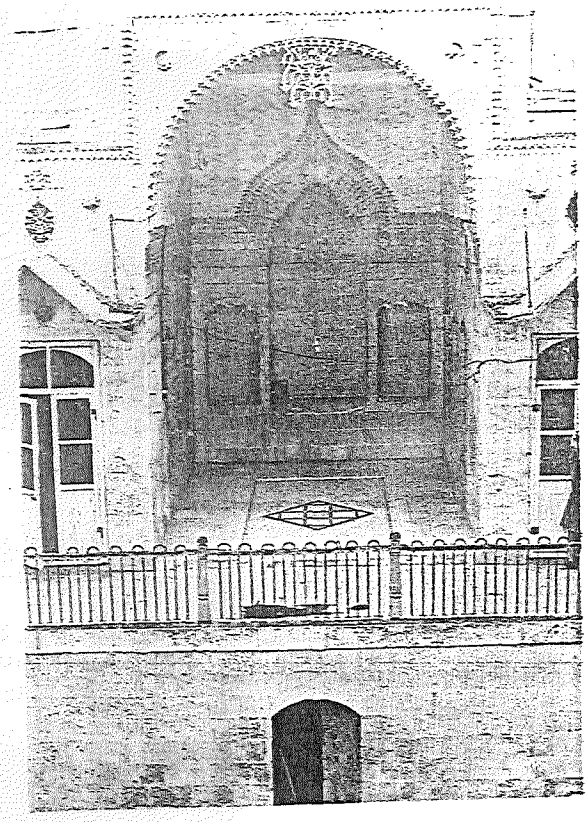

Resim 119. Eyvan. (12 Eylül Cad. No: 82)

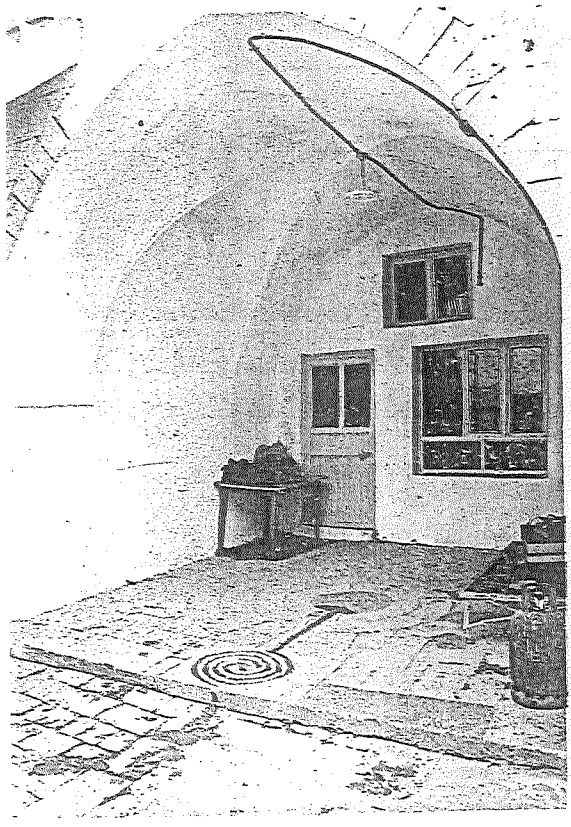

Resim 120. Eyvan. (Alan Sokak. No: 20)

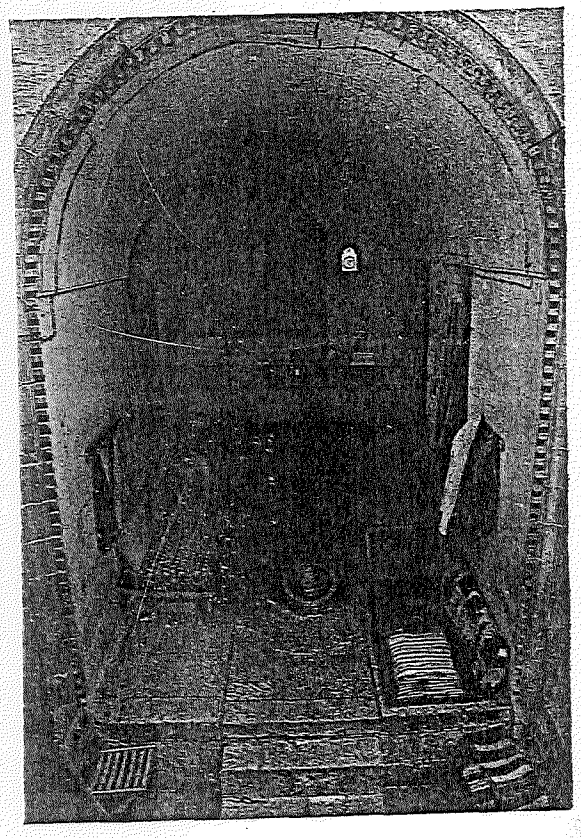

Resim 121. Eyvan. (Orta Sokak. No: 16)

Resim 122. Avluda düğün

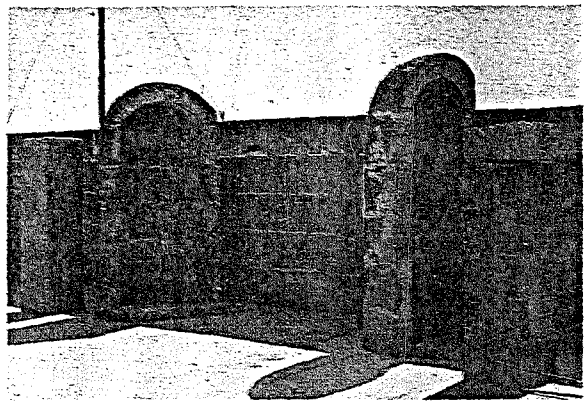

Resim 123. Eyvan havalandırma bacaları (Şehit Nusret Sok. No: 22)

Eyvanı örten tonozun avluya açılan yüzü Mezopotamya ve Suriye etkisinde rozet ve palmet motifleri ile bezelidir.[1] Eyvanın her iki yanında yer alan odalara gezenekten veya eyvandan geçilmektedir.

Urfa evlerinde, kuzeye yönlendirilmiş yaz eyvanlarından başka, güneye yönlendirilmiş kış eyvanı ile birden fazla eyvanın yer aldığı örneklere de rastlanmıştır. Bunlar mevsimlik kullanımlara göre uygun yönlere yerleştirilmiş, Ayrıca, önü bir veya iki sütunla bölünmüş geç dönem eyvan tipleri de görülmektedir.

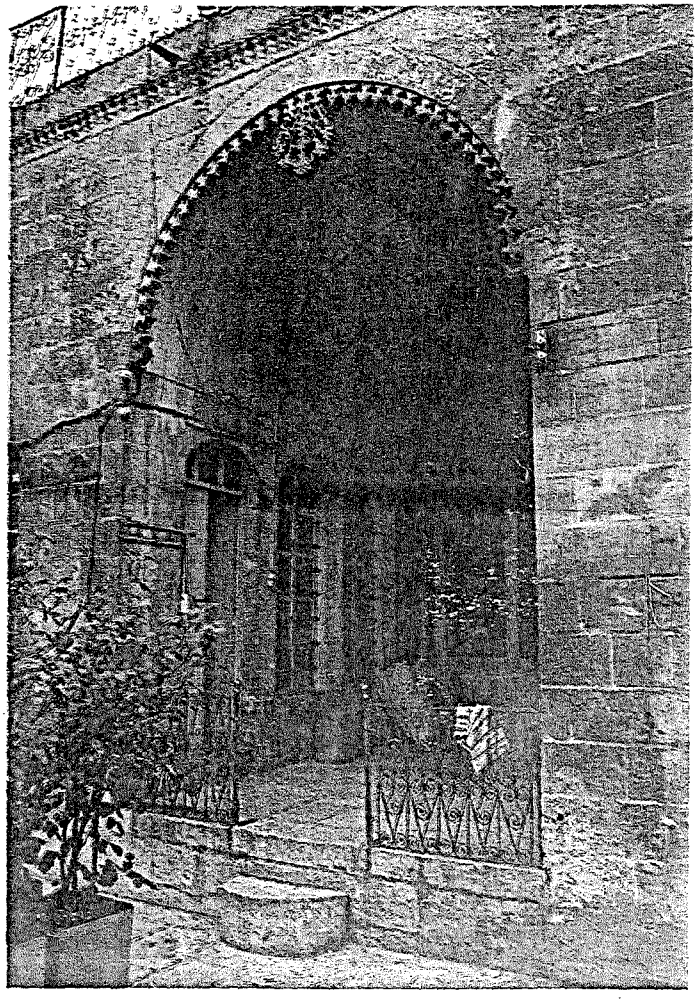

Resim 124. Eyvan (Tekeli Sok. No: 6)

1. *YURT ANSİKLOPEDİSİ- "Urfa" Cilt: 10, Fasikül: 132, Anadolu Yayıncılık A.Ş. İstanbul 7436 s., (1984).*

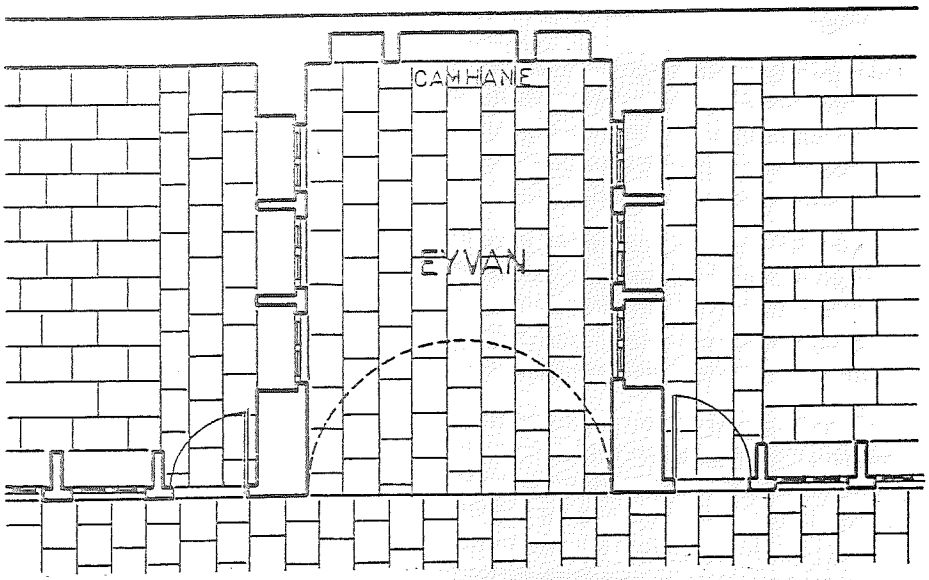

Şekil 56. Eyvanın düzenlemesi

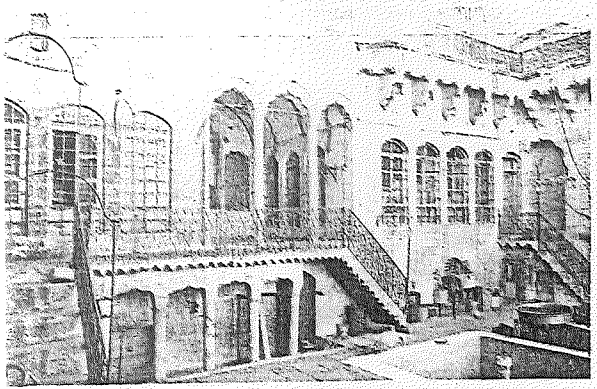

Resim 125. Önü iki sütunla bölünmüş, üç kemer açıklıklı eyvan.

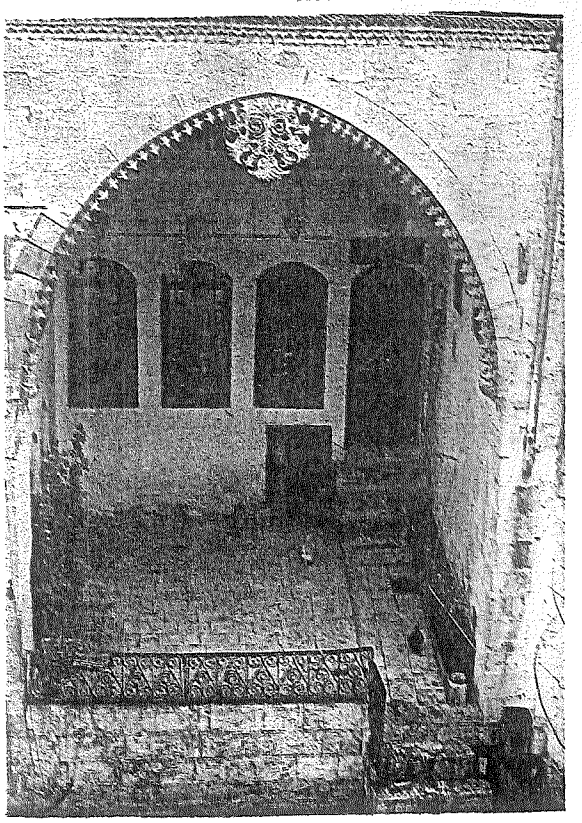

Resim 126. Eyvan, (Hacı Ebu Kabaltısı No: 18)

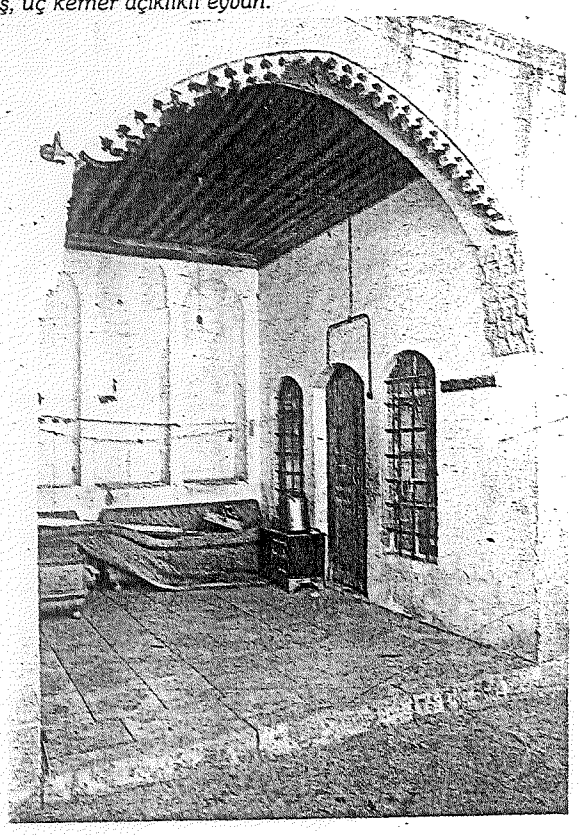

Resim 127. Eyvan, (Yorgancı Sok. No: 7)

III.1.c. Odalar:

Bu mekânlar ev içerisinde, birçok fonksiyona sahip, temel ihtiyaçların yanında kendi başlarına yaşama birimleridir. Oturma, yemek yeme, çalışma, yatma gibi eylemlerin gerçekleştiği bir birimdir. Odaların sayısı ev sahibinin sosyo-ekonomik durumuyla bağlantılıdır. Evin genel planlanmasında odaların yönü ve yeri esastır. Urfa evlerindeki odalar kare veya dikdörtgen planlıdır. Oda boyutları arasında büyük bir fark yoktur ve iç düzenleme hemen hemen hepsinde aynıdır. Odalar genellikle yüksek tavanlıdır.

Odalardaki iç düzenlemeyi, kullanılan esas kısım ve yardımcı kısımlar olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Esas kullanım kısmı orta mekân; yardımcı kullanım kısımları ise girişte yer alan, odanın dar kenarı boyunca uzanan, 100-110 cm. eninde ve oda zemininden 20-25 cm daha düşük kottaki, ayakkabıların çıkarıldığı alan "gedemeç" ile dolap, yüklük görevini yapan duvara gömme nişler "camhane" dir. Camhaneler evle beraber inşa edilmektedir ve Urfa evlerindeki odaların vazgeçilmez bir öğesidir.

Odaya giriş, uzun kenarının bir ucundandır. Girişte yer alan gedemeçten asıl oda mekânına geçilir. Zemini yüksek olan bu kısım oturmaya mahsustur. Bu iki mekân arasındaki fark bazı odalarda ahşap korkuluklarla vurgulanmıştır. Gedemeçte, kapının karşısındaki duvarda yerden 10-20 cm. yükseklikte, 50×70 cm. boyutlarında, ayakkabıların konulduğu bir niş yer alır. Bazı evlerde üst üste iki nişin yer aldığı örnekler de vardır. Üstteki bu nişe de su testileri konulmaktadır.

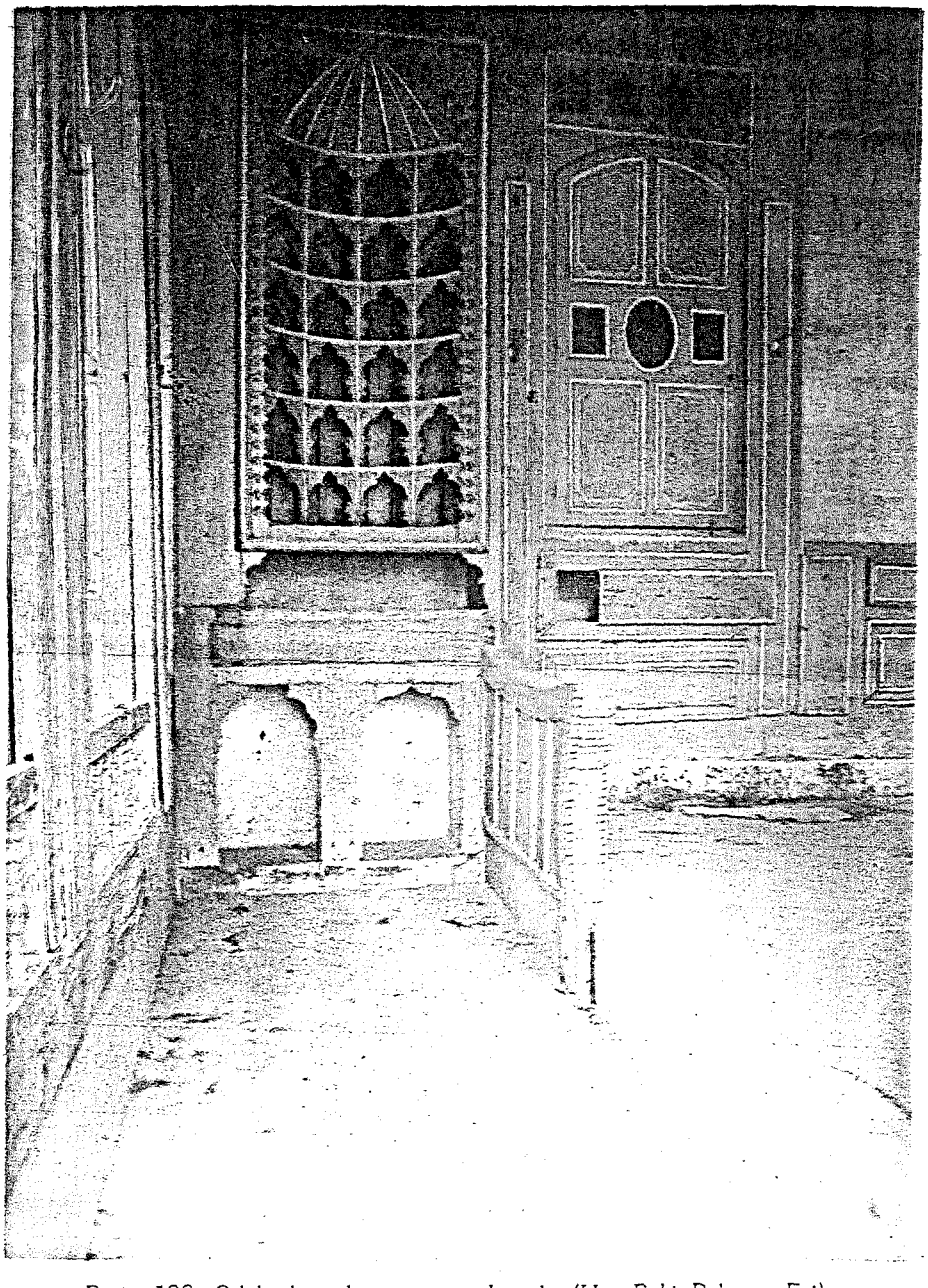

Resim 128. Odalarda gedemeç ve camhaneler (Hacı Bekir Pabuççu Evi)

Geleneksel Türk evlerindeki odaların vazgeçilmez öğeleri olan sedir ve ocak Urfa evlerindeki odalarda yer almaz.

Odalarda iklimin etkisiyle ocakların bulunmadığı, ısıtılmanın mangallarla yapıldığı, eskiden de ahşap sedirlerin olmadığı, bu evlerde yaşayanlar tarafından söylendiği gibi pencere seviyelerinin yastık boyutunda oluşu yerde minderlerde oturulduğunu göstermektedir.

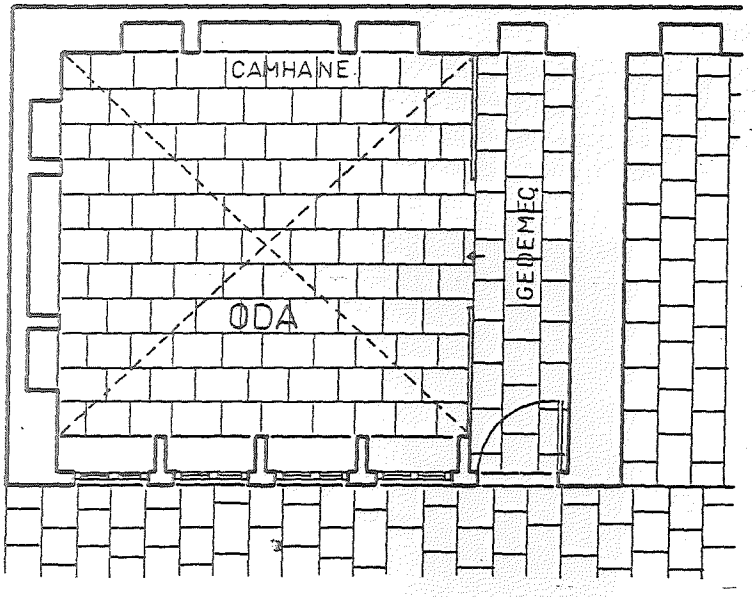

Şekil 57. Oda düzenlemesi

Oda zemini düzgün kesme taş "nahit" döşelidir. Üzeri genellikle çapraz tonoz örtülüdür. Baş odalarda bağdadî tekniğinde yapılmış kare, dikdörtgen veya elips şeklinde, üzeri kalemişi bezemeli tekne tavanlar da görülmektedir. Duvarların bir veya birkaçında, ortada, kemerli, geniş ve yüksek, yanlarda daha dar ve alçak nişler yer alır. Pencereler zemin katta avluya, üst katta ise hem avluya hem de sokağa açılır. Genellikle 1/2, 1/2,5 ve 1/3 oranında olan oda pencereleri, kemerli ve demir parmaklıklıdır.

III.1.d. Servis mekânları:

III.1.d.1. Kilerler (Zerzembe):

Evin en önemli servis mekânı olan ve kışlık yiyeceklerin depolandığı kiler "zerzembe", genellikle avlu kotundan daha aşağıda planlanmıştır. Genellikle dikdörtgen planlı ve çapraz tonoz örtülü olan bu mekânın serin olması, mümkün olduğu kadar derine inilerek sağlanmaktadır. Bazı evlerin kilerinde kışlık yiyeceklerin konduğu küpler için özel yerler yapılmıştır.

III.1.d.2. Ahırlar (Develik):

Genellikle zemin katta yer alan, dikdörtgen planlı ve çapraz tonoz örtülü ahır "develik" evin en büyük mekânlarından biridir. Bazı ahırlarda hayvan bağlama ve yem verme nişleri bulunmaktadır.

III.1.d.3. Mutfaklar (Tandırlık):

Mutfak "tandırhk" evin haremlik bölümünde yer alır ve doğrudan avluya açılır. Bu birimde günlük ve kışlık yiyecekler hazırlanır. İçerisinde büyük kazanların oturabileceği, yerden 20 cm. yükseklikte, taştan yapılmış, sayıları birden fazla ocak ile burada kullanılan eşya ve malzemenin konulacağı nişler yer alır. Ocaklar damdaki tek bacaya "pherik" bağlıdır. İçinde ocakların yer aldığı mutfağın "tandırlığın" avluya bakan cephesi genellikle kemerlidir. Çapraz tonoz örtülü bu birimlerin, avlu cephesindeki kemerleri kapatılmakta; ancak, bacaların çekmemesi halinde havalandırmayı sağlamak amacı ile kemerin üzengi hizasından sonraki bölümü içindeki duvarda, taş sırası içinde boşluklar bırakılmaktadır. Boyutları, 25×10 cm, 25×15 cm veya 25×25 cm. arasında değişmektedir.

III.1.d.4. Helâlar:

Urfa evlerindeki helâların ev planındaki yeri için kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Helâlar, bazı evlerde avluya, bazılarında ise kapı arası denilen mekâna açılmaktadır. Avluya açılan helâlar merdiven altında, veya avlunun bir duvarında ya da avlunun bir köşesinde olabilmektedir. Bazı evlerde alt ve üst kat kullanımı için ayrı ayrı helâlar yapılmıştır. Akyüzler evindeki helâ, Urfa'da tek örnektir.

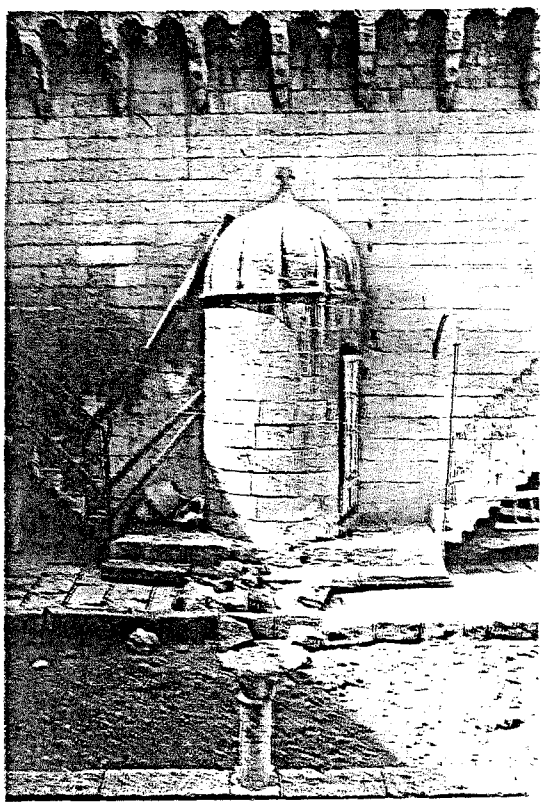

Resim 129. Akyüzler Evindeki helâ

III.1.d.5. Hamamlar:

Urfa evlerinde hamamı olan çok az örneğe rastlayabildik. Bunlardan Şahap Bakır Evindeki hamama mutfaktan geçilmektedir. Mutfak bir koridorla soğukluğa bağlanmakta, buradan da sıcaklığa geçilmektedir. Mutfak ile hamamın bacaları aynıdır. Soğukluk ve sıcaklık bölümlerinin üzeri kubbelidir.

Bazı evlerde ise odalara açılan gusülhaneler bulunmaktadır. Gusülhane bulunmayan evlerde günlük temizliğin odalardaki gedemeçlerde, esas temizliğin ise hamamlarda yapıldığı evlerde yaşayanlar tarafından söylenmiştir. Evlerde, mutfak içinde bulunan banyolar sonradan yapılmıştır.

III.2. GELENEKSEL URFA EVLERİNDE KULLANILAN MALZEME VE TEKNİK

Anadolu geleneksel konut mimarisi içinde ayrı bir yeri olan evler, yüzyıllardan beri bölgede süregelen bir yapı geleneğine sahiptir. Yapılarda doğal çevrenin sonucu, malzeme olarak taş kullanılmıştır. Taş malzeme ile yığma tekniğinde yapı geleneği hâlâ sürmektedir. Yapı malzemesi olarak taşın seçilmesinin nedeni de, yörede işlenmeye çok elverişli yumuşak bir taşın bulunması ve sıcak iklim şartlarına karşı izolasyonu sağlamasıdır. Kullanılan yapı malzemesi, gerekli koruyuculuğu sağlayacak nitelikte ve biçimdedir.

Urfa evlerinin ana yapı malzemesi taştır. Yardımcı yapı malzemesi olarak ahşap, demir, çinko ve saç kullanılmıştır.

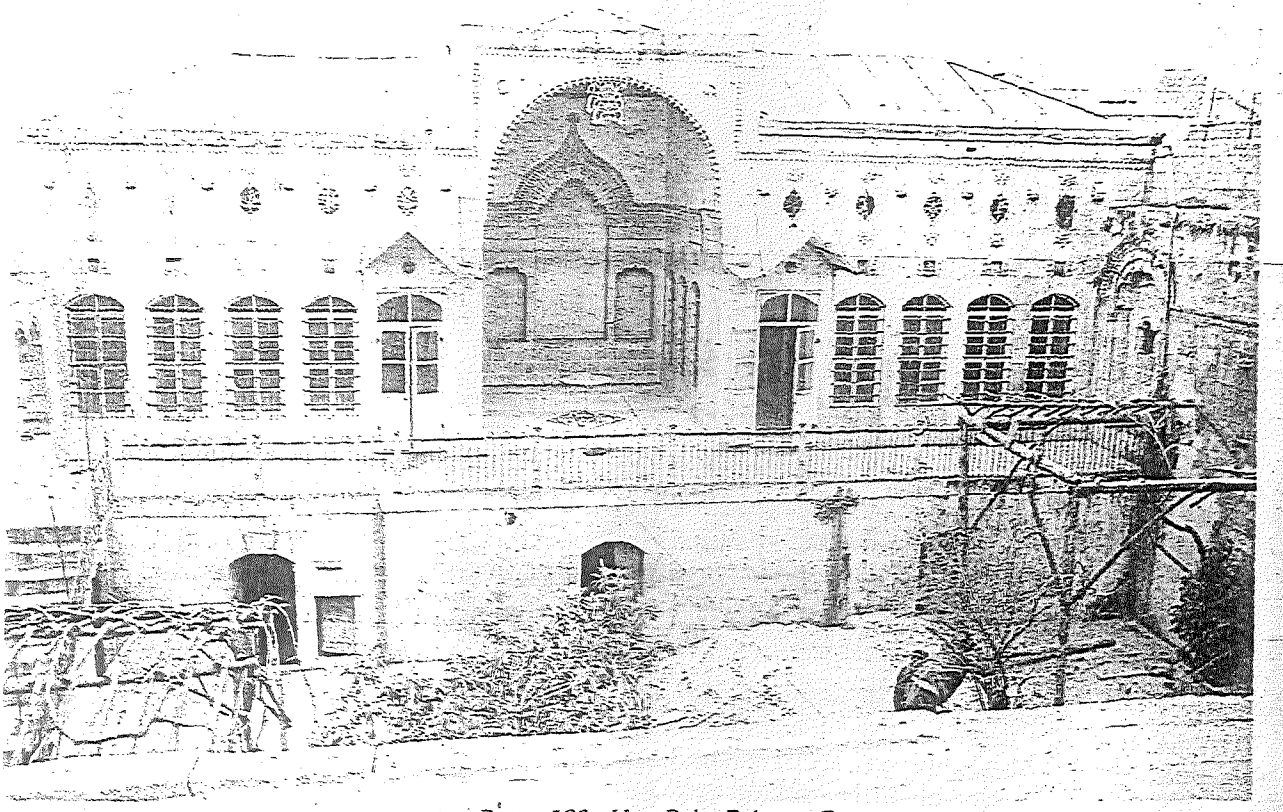

Resim 130. Hacı Bekir Pabuççu Evi

III.2.a. Taş Yapı Malzemesi:

Geleneksel Urfa evlerinin yapımında kullanılan taşlar, Urfa'nın 5 km. batısındaki taş ocaklarından "Akaba" alınmıştır. Ocaktan çıkan taşa "ham taş" denilmektedir. Bu taş beyaz küfeki taşıdır. Bu taşa mahalli dilde "havara" denilmektedir. Ocaktan çıkarıldığı zaman yumuşak olduğu için işlenmeye çok müsait bulunan taşlar sonradan doğanın etkisiyle sertleşmektedir. Taşlar arasında bağlayıcı harç olarak da, küfeki taşı tozu, kireç ve su karışımından elde edilen, "kül kireç" denilen harç kullanılmaktadır. Urfa evlerinde taş, sadece duvar ve örtü malzemesi değil, bezemenin de en önemli malzemesidir.

Taşı ocaktan çıkaranlara "taşçılar", gelen taşları işleyenlere "yonucular" işlenmiş taşla binayı inşa edenlere de "yapıcılar" denilmektedir.

III.2.b. Ahşap Yapı Malzemesi:

Taştan sonra en fazla kullanılan yapı malzemesi ahşaptır. Avlu ve odaların kapı kanatları, pencere kepenkleri ve söveleri, tavanlar ve baş odaların duvarlarında kullanılmıştır. Bazı odaların kapı kanatları ile pencere kepenkleri, genellikle meşe ve ıhlamur ağacı üzerine çeşitli bitkisel motiflerin stilize edilerek işlenmesiyle elde edilmiştir. Motiflerin oyma tekniğinde işlendiği bu parçalar, aralarındaki düz kayıtlarla birbirine bağlanmıştır.

Ahşap, ayrıca, bazı evlerin pencere ve gezenek takalarının önünde kafes olarak; çıkmalarda ise, çıkma ile konsollar arasında hatıl olarak "cısır" kullanılmaktadır.

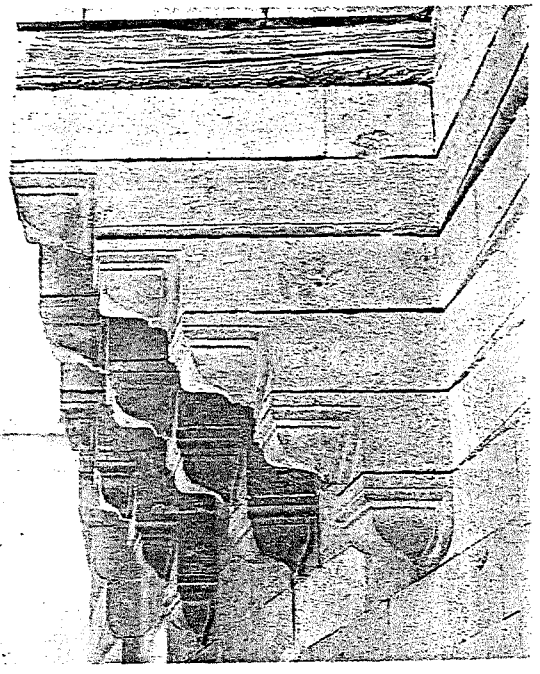

Resim 131. Cısır (Güllü Sokak, No: 34)

III.2.c. Metal Yapı Malzemesi:

Metal yapı malzemesi olarak döğme demir, pencere, merdiven ve gezenek korkulukları ile kapı tokmaklarında kullanılmıştır. Korkuluklarda egemen motif "S" şekli olup, genel düzenleme bunun çeşitli şekillerde kullanılması ile oluşmaktadır.

Bazı evlerde çatı örtüsü olarak, avlu kapılarında da kaplama malzemesi olarak çinko levha "tutya" kullanılmaktadır. Avlu kapılarında kaplama malzemesi olarak sac da görülmektedir. Kapı tokmakları döğme demirden başka, tunçtan, döküm olarak da yapılmaktadır.

Sıcak ve soğuğa önlem olarak duvarlar kalın ve yüksek tutulmuştur. Duvarlar, her iki yüzde 15 cm. kalınlıkta kesme taş "nahit" ve aralarında 30-40 cm. lik boşluk moloz taş (hampara) ile doldurularak oluşmaktadır. Taş duvar örgüsünde bir dizi taşın meydana getirdiği ölçüye "kor" denilmektedir ve duvar kalınlıkları 60-70 cm. arasında değişmektedir. Duvarların üzeri sıvasızdır. Sadece odaların içi ve tavanı kendir sıvalıdır. Bu sıva, kendir lifi, kireç, kül ve su karışımı ile elde edilmektedir.

Ortası moloz, dışı kesme taş duvar yapımı Roma mimarisi'nden kalmıştır. Bu teknik, Anadolu'da Hıristiyan çağında yaygındır.[2]

Parçalı malzeme ile büyük açıklıklar düz olarak geçilemediği için, cephelerde kemerler, örtü olarak da beşik veya çapraz tonoz kullanılmıştır. Eyvanların cepheleri, pencere ve kapı üzerleri kemerlidir.

Taşın boyutu 25 cm. dene fazla çıkmaya yapmaya elverişli olmadığından, bu boyuttaki parçalar birbiri üzerinden kaydırılarak istenen genişliğe ulaşılabilmektedir. Bu sistemle çözümlenen çıkmaların konsollarındaki kemerler ve çeşitli motifler, mimarın strüktür ve süslemeyi birlikte tasarlayıp çözümlediğini göstermektedir.

Urfa'da yaptığımız rölöve çalışmaları sırasında, evlerin yapımında kullanılan taşların yatay derzler arası kalınlığının 24 cm. olarak standartlaştığı tesbit edilmiştir. "Kül kireç" denilen bağlayıcı harcın kalınlığı 1 cm. dir.

Eskiden Urfa'daki seyyar satıcılar, lastik, yorgan ipliği, v.b. malzemeleri ölçerken, derzi ile beraber, dört sıra taşı 1 m. olarak kullanırlarmış*

---

2. *KUBAN, D. Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul. 68. s. 1982.*

* *Bu bilgi Dicle Üniversitesi, Müh-Mim.Fak. Sanat Tarihi Uzmanı Cihat Kürkçüoğlu'ndan alınmıştır.*

III.3. URFA EVLERİNİN TİPOLOJİSİ

III.3.a. Genel Plan Düzeni:

Türk ailesi,yakın bir zamana kadar, birkaç kuşağı bir arada tutan bir topluluktu. Hayatını genellikle evinde geçiren kadının, günlük ev işleri, yemek pişirmek, çamaşır yıkamak, kışlık erzak hazırlamak ve bahçede çalışmaktır. Bütün bu eylemler, dış dünyadan ayrı bir çevre olan evde yapılmaktadır. Ev planlanması içinde bu işler için çeşitli mekânlar ayırmak gereklidir. Bu yüzden evde çalışma ve dinlenme bölümlerine, bahçeye, besin maddeleri için depolama yerlerine, hayvanlar için de ahırlara ihtiyaç duyulmaktadır. Anadolu'nun aynı kültür özelliklerine sahip yörelerinde ev, aile ve kadın hayatı bu tarzdadır. Böylece, ev ile aile arasındaki ilişkiler bütün bölgelerde aynı kalmakta, farklı iklimler plan biçimlenmesini etkilemektedir.

Anadolu-Türk çağı konut yapılarının tasarımında gözlenebilen en ilginç ve sürekli özellik, değişik bölgesel konut geleneklerini bir ölçüde yaklaştıran ortak bir plan motifinin varlığıdır.[3]

İslam toplumunda aile hayatının gizliliği göz önüne alınınca evin kendi içine dönük bir iç bahçeye açılan düzene göre biçimlenmesi doğal olmuştur.[4] Kadının etkinlikleri giriş katında olduğu için, alt katların sokağa bakan cepheleri genellikle penceresiz, dolu bir görünüme sahiptir. Ailenin iç dünyasını dışarıdan ayıran kapı oldukça görkemlidir. Bu kapıdan, içerisinde havuz, kuyu, çiçeklik "bahçe" öğelerinin yer aldığı avluya girilir ve avludan üst kata çıkılır. Üst kat evin dış dünya ile belli bir ölçüde ilişki kurabildiği tek yerdir.

İki oda ile aralarındaki bir açık hacimden "eyvan" ve bunların önünde uzanan bir saçak altından meydana gelen plan temasının kaynağı Orta Doğu'nun eski kültür katlarındadır. İslâm Mimarisi'nin oluşma çağlarında Suriye ve Irak'ta yapılan saraylarda, Fustat kazılarında ve Mâveraü'n-Nehr'de, Ortaçağ sitlerinde birbirine yakın şekillerde karşımıza çıkan bu düzene Arapça "beyt" adı verilir.[5]

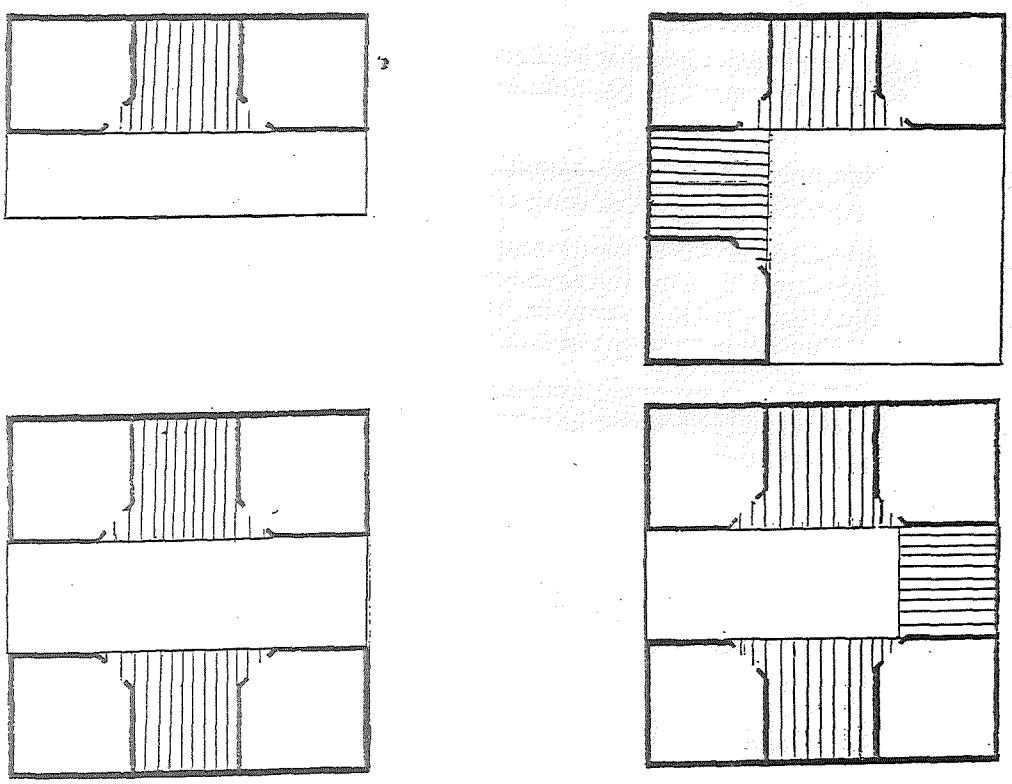

58.Şekil: Plan Tipi Gelişimi.

3. KUBAN, D. a.g.e. 198. s.
4. KUBAN, D. a.g.e. 198. s.
5. KUBAN, D. a.g.e. 198. s.

Böyle bir şemanın o kadar uzun bir süre boyunca yaşamış olması, bu bölgelerin coğrafi koşullarına, sosyal ve ekonomik hayatına uygun, işlevsel bir niteliği olduğunu göstermektedir.(6)

Urfa evlerinin gelişmiş örneklerini bu şemadan çözmek mümkündür. İlkel şema oda-eyvan-oda ve önünde avluya açılan geçiş yeri "gezenek" (odalar arası ilişkilerin sağlandığı bir ortak alan)dır. Gelişmiş örnekler, değişik düzenler içinde aynı hacimlerle oluşmaktadır. Plan biçimlerinde bu çekirdek esastır. Bu karakteristik plan tipi üst katlar için söz konusudur. Bu kat servis mekânları dışındadır ve evin yaşama mekânlarıdır. evler genellikle 1.5 katlı olarak planlanmıştır. Zemin katta yer alan servis mekânları (depo, ahır, kiler, samanlık, mutfak, hamam, hela) düzenli bir plan şemasına uymamaktadır ve biçimselden çok işlevsel isteklere göre düzenlenmiştir. Plan oluşumunda iklim de önemli bir etken olarak göze çarpmaktadır. "Evler, İslâm dinine bağlı toplum yaşantısının, Kuzey Mezopotamya yapım ve süsleme tekniklerinin yöresel yapı malzeme (kalker) biçimlenmesiyle oluşmuştur. Evlerde Mezopotamya ve İran etkisi, kalın duvarlar, düz damlar ve tonoz kemer sistemi ile, Osmanlı etkisi ise, dış sofa ve avlu ile kendini gösterir".(7)

Evlerde, bir eyvanın yer aldığı örneklerde eyvan kuzey yönünde, birden fazla eyvanın yer aldığı örneklerde ise eyvanlar kuzey-güney yönlerinde planlanarak mevsimlik kullanımlara yer verilmiştir.

Urfa konut mimarisi, genelde iç avlulu ve sokağa kapalı olarak belirtilebilir. Yapıların tasarlanmasındaki en önemli husus, aile mahremiyetinden kaynaklanan haremlik ve selamlık ayırımıdır. Plan şeması,bir anlamda, o yapıda yaşayan ailenin sosyo-ekonomik durumunun bir göstergesi olmaktadır. Gelir seviyesi yüksek olan bazı ailelerin iki avlulu, haremlik ve selamlığının iki ayrı yapı bütünü oluşturduğu evlerde oturdukları görülmektedir. Hatta bazı yapılarda haremlik-selamlık ayırımının yanısıra, gelen misafirlerin ağırlanabilmesi amacıyla yapılmış üç avlulu örneklere de rastlanmıştır.

Evlerdeki haremlik-selamlık bağlantısı aradaki bir kapı ile veya dönme dolap "yemek servis dolabı" ile sağlanmaktadır.

III.3.b. Plan Tipleri:

Urfa evleri, kare veya dikdörtgen planlı bir avlunun etrafında birimlerin sıralanmasıyla oluşmaktadır. Bu birimlerden eyvan, plan şemasının odak noktasını oluşturan ana birimdir ve planın asıl belirleyici öğesidir.

Plan şemalarında, ortada eyvan ve iki yanında birer odanın yer aldığı simetrik düzen egemendir. Fakat bu simetrik düzen, yapı genelinde sağlanamamış olup üst katlar için söz konusudur.

Planın asıl belirleyici öğesi olan eyvanın konumu ve sayısı farklı plan tiplerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Urfa'da yaptığımız plan tipolojisi çalışmalarında hemen her evde kiler, mutfak ve ahır gibi mekânların farklı şekilde düzenlendiğini gördük. Bu evlerde, ancak eyvanın sayısı ve konumu bakımından bir tipoloji yapmak mümkün olabilmiş ve beş ana tip tesbit edilebilmiştir.

1. Tek Eyvanlı Tipler: Urfa evlerinde görülen en yaygın plan tipidir. Yapı bütününde eyvan tek olup her iki yanında birer oda yer almaktadır. Servis birimleri oda-eyvan-oda grubunun hem altında, hem de ya karşısında, ya da bir yanında yer alırlar.

---

6. KUBAN, D. a.g.e., 198. s.

7. YURT ANSİKLOPEDİSİ, "Urfa" Cilt: 10, Fasikül 132, Anadolu Yayıncılık A.Ş. İstanbul, 7436.s. 1984.

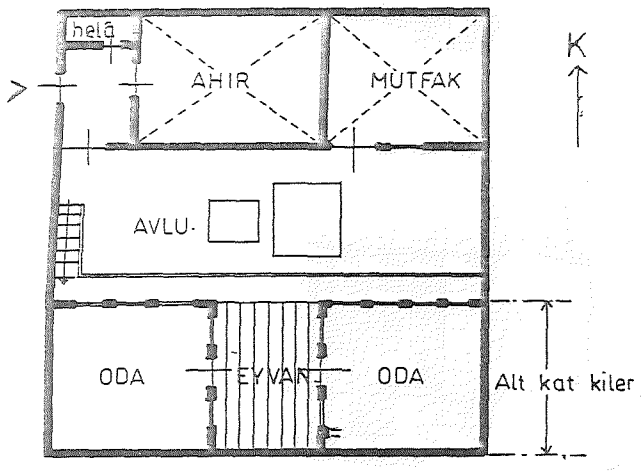

Şekil 59. Abdurrahman İnce evi, 1. kat planı (Pınarbaşı Sok. No: 16)

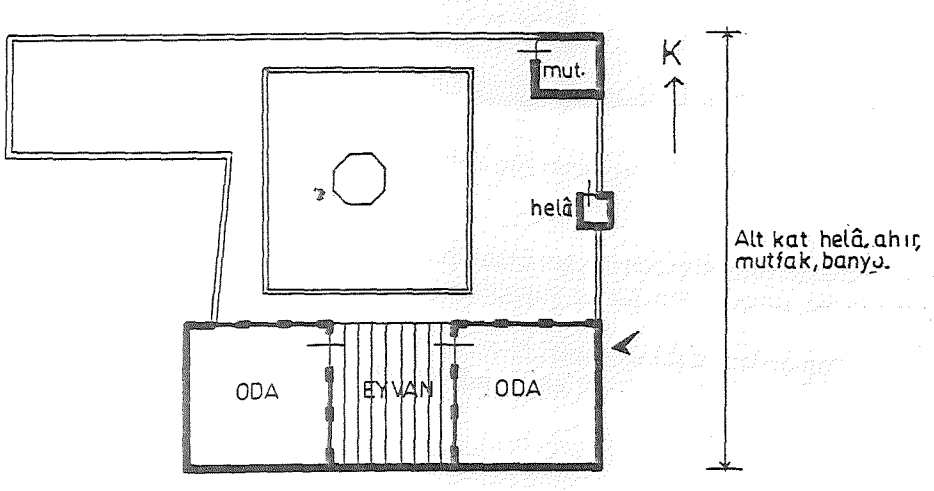

Şekil 60. Melekler Evi, 1. kat planı (Katalog No: II.3)

2. İki Eyvanlı Tipler: Yapı bütününde eyvan iki tanedir. Konumlarına göre üç tâli tip görülmektedir.

a) Eyvanların karşılıklı yer aldığı örnekler:

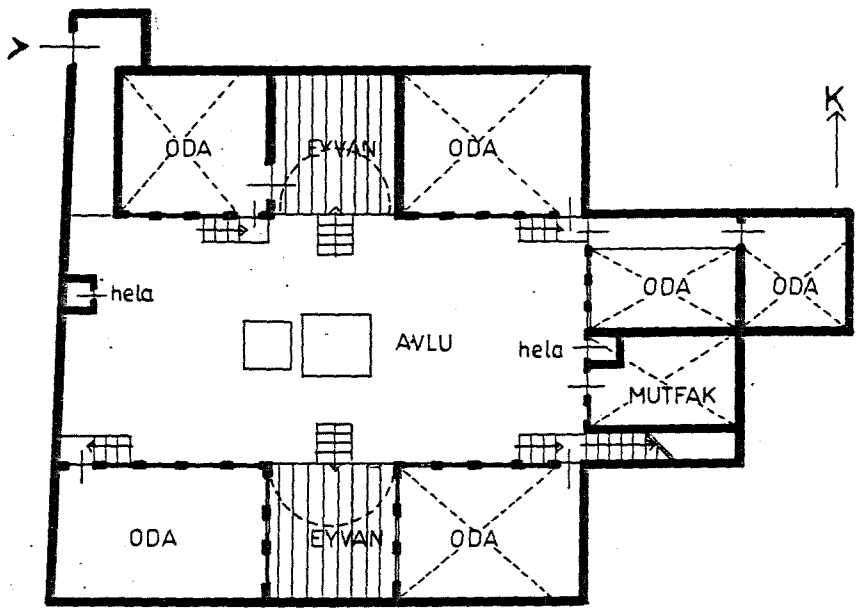

Sekil 61. Hacıbanlar Evi, Zemin Kat Planı (Katalog No: II.1)

Bunlar Urfa evlerinde görülen yaygın plan tipinden birini teşkil ederler. Servis birimleri, hem oda-eyvan-oda gruplarının altında, hem de bir yanında yer alırlar.

b) Eyvanların birbirine dik cephelerde yer aldığı örnekler; Bu evlerde servis birimleri oda-eyvan-oda gruplarının altında hem de avlunun bir kenarında bulunurlar.

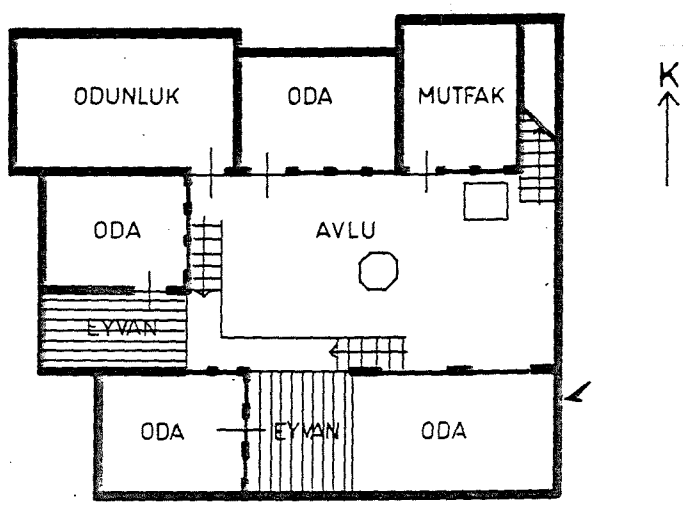

Şekil 62. Mehmet Parmaksız Evi, 1. kat planı (Katalog No: II. 13)

c) Eyvanların aynı cephede, farklı katlarda yer aldığı örnekler; Bu evde kiler eyvanın karşısındaki odanın altında olup mutfak ve ahır zemin kattadır. Mutfak avluya, ahır ise kapı arasına açılmaktadır.

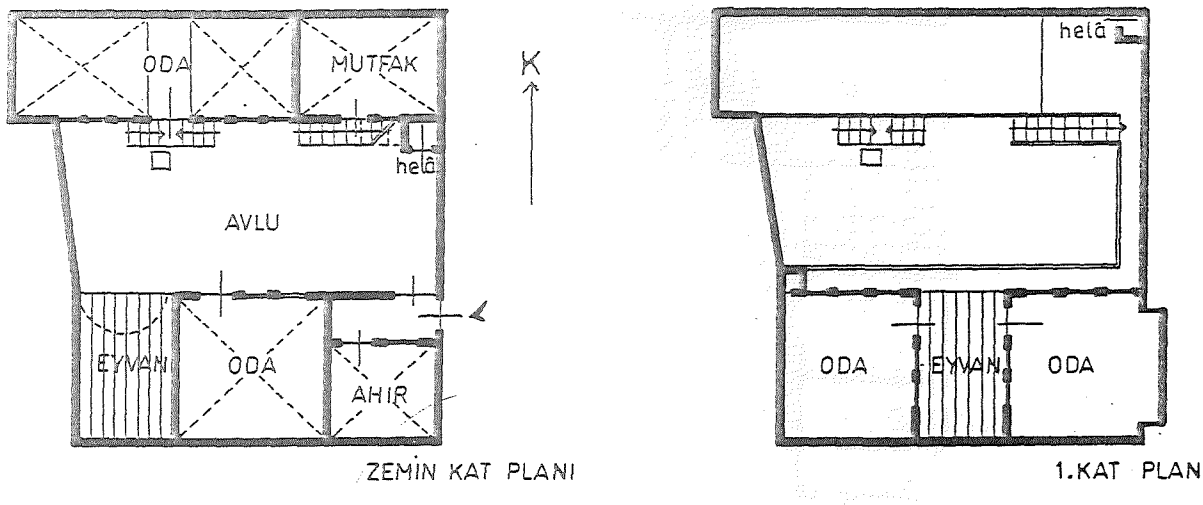

Şekil 63. Ömer Göncü Evi (Katalog No: II.5)

3. Üç Eyvanlı Tipler: Avlunun üç yanında farklı kotlarda üç eyvan bulunan bu tipteki evlerden günümüze bir örnek ulaşmıştır. Kiler, yüksek olan eyvanın ve mukabilindeki kısmın altında bulunmaktadır. Ahır ve mutfak zemin katta yer alır. Mutfak avluya, ahır ise kapı arasına açılmaktadır.

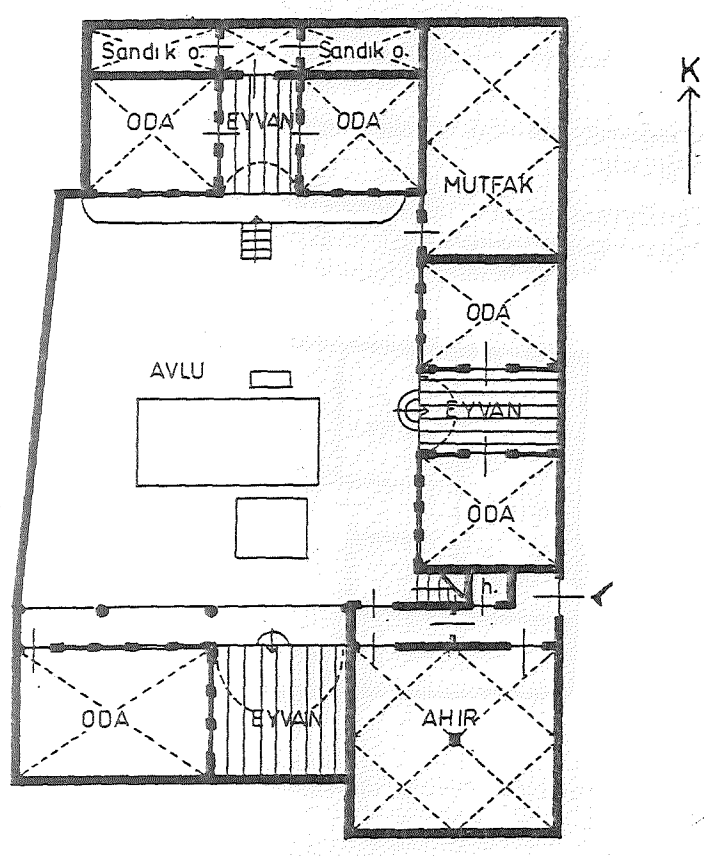

Şekil 64. Hacı İmam Demirkol Evi, Zemin kat planı (Katalog No: II.4)

4. Dört Eyvanlı Tip: Günümüze tek örneği ulaşan bu tipte karşılıklı iki cephede ikişer eyvan yer almaktadır. Eyvanlar istisna olarak doğu-batı yönünde planlanmıştır ve avlu kotundan birer basamakla ayrılmaktadır.

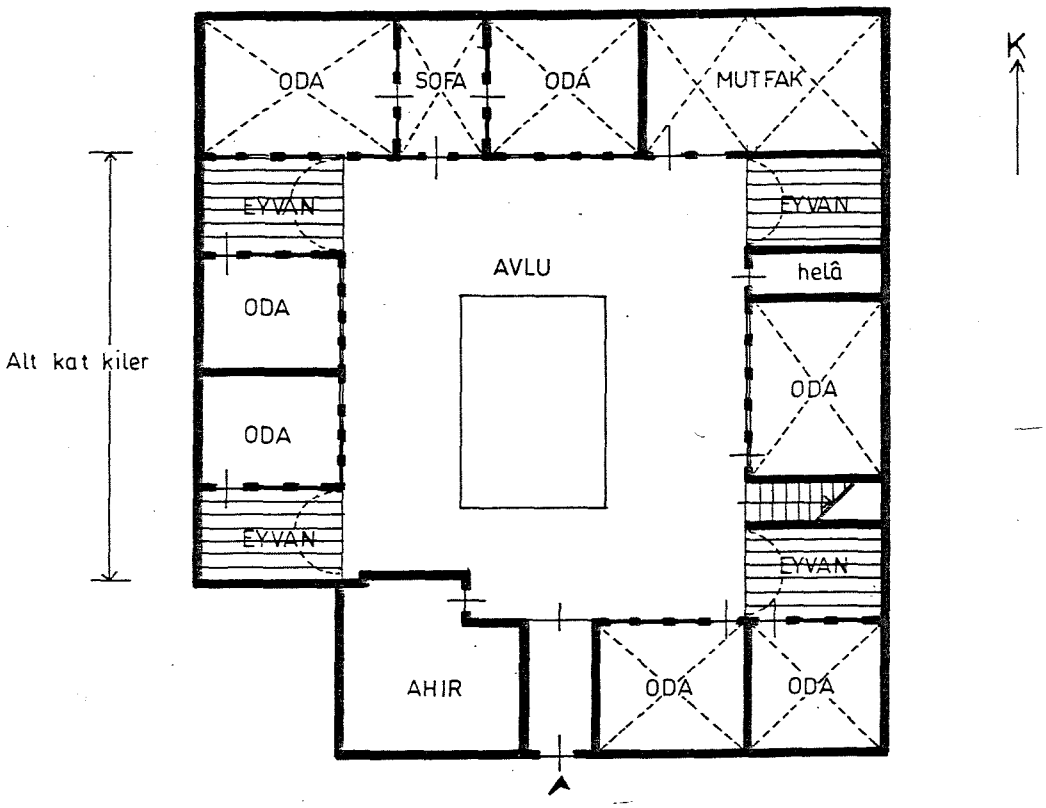

Şekil 65. Mehmet Demirkol Evi, Zemin kat planı (Katalog No: II.8)

Servis mekânlarından ahır, mutfak ve helâ zemin kattadır. Kiler batıdaki bölümün altındadır ve avlu kotundan yarım kat aşağıdadır.

5. Eyvansız Tip: Eyvansız olan ve bünyesinde bir revakın yer aldığı bu tipin de tek örneğine sahip bulunuyoruz. Burada kuyu avlunun ortasında değil, revakın ortadaki iki ayağının arasındadır. Ev planında Diyarbakır tesiri görülmektedir. Revakın, kilerin önünde bulunması da bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.

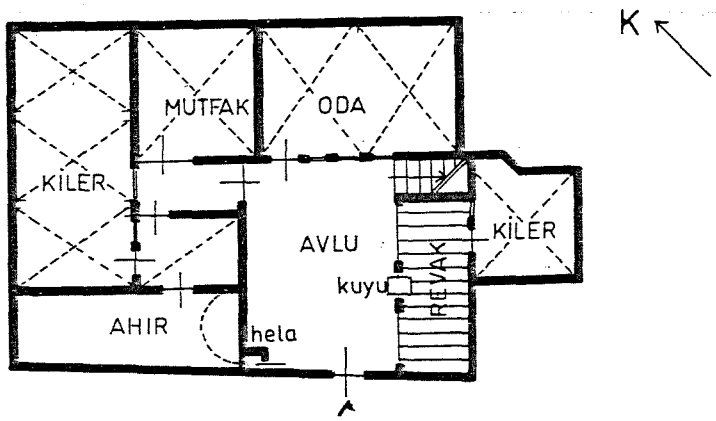

Şekil 66. Ali Kılıç Evi, Zemin kat planı (Katalog No: II.11)

Servis mekânları avlu kotundan yarım kat aşağıda planlanmıştır. Mutfak, kiler ve ahırın girişleri aynıdır. Ayrıca revaklı bölümden geçilen ikinci bir kiler de bulunmaktadır.

III.4. Çatı Örtüleri:

Urfa evlerinde, çatı örtüsü olarak rastlanılan en yaygın tip düz toprak damdır. Sıkıştırılmış kille örtülen damlar, kışın taş merdanelerle "loğ" sık sık loğlanmaktadır. Loğlama işlemi toprağı sıkıştırarak, içeriye yağmur sularının sızmasını önlemek için yapılmaktadır. Yazlık evlerde, yatmak için kullanılan damlar kesme taş "nahit" kaplamalıdır.

Yeni evlerde çatı alaturka kiremitle kaplıdır. Eski evlerin bir kısmında da çatının sonradan değiştirilerek alaturka kiremit veya çinko levha "tutya" ile kaplandığı görülmektedir.

III.5. Mimari Elemanlar:

III.5.a. Kapılar:

III.5.a.1. Avlu kapıları:

Evlerin sokağa ulaşımını sağlayan bölümleridir. Genellikle dikdörtgen veya kare planlı, üzeri sivri veya çapraz tonozlu bir mekâna açılırlar. Mahalli olarak "kapı arası" denilen bu mekândan geçilerek iç avluya ulaşılır. Urfa evlerinde kapılar, evin büyüklüğü ile ev sahibinin sosyo-ekonomik durumunu simgelemektedir. Büyük evlerde kapılar daha görkemli, küçük evlerde ise daha sade bir biçimde planlanmıştır.

Kapılarda yapı malzemesi olarak ahşap kullanılmıştır. Emniyet ve doğa tahribatına karşı tedbir için dış yüzü kaplanmıştır. Kaplama malzemesi olarak sac ve çinko levha "tutya" kullanılmıştır. Yapım tarihi eski olan evlerin kapıları sac, yeni olanlarınki ise çinko kaplamalıdır. Büyük evlerin sokak kapıları kemerli bir niş içerisinde yer almaktadır ve nişin her iki kenarında yük taşıyanların oturup dinlenmesi için yapılmış "soluk taşları" vardır. Bunların aslında "binek taşı" olarak kullanıldığı düşüncesindeyiz. Niş içerisinde yer alan kapılar genellikle basık kemerlidir.

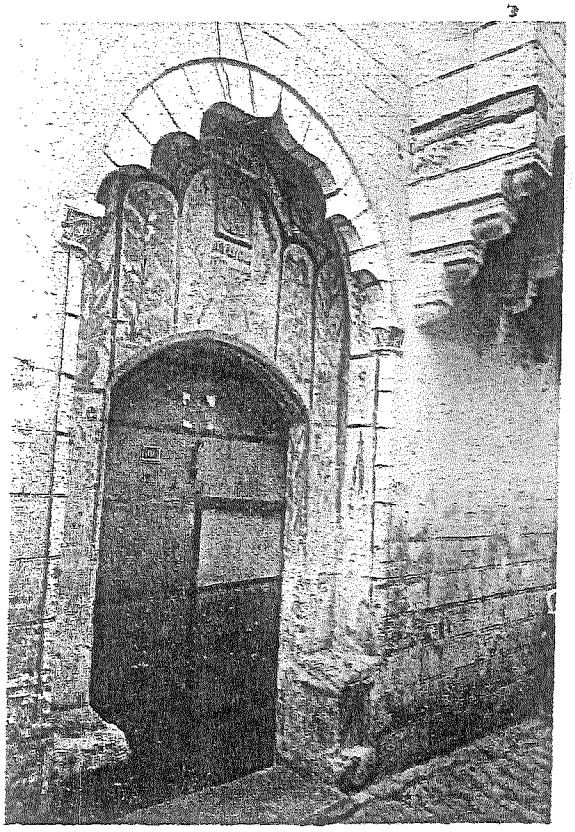

Resim 132. Avlu kapısı. (Hüseyin Paşa Sokak. No: 29)

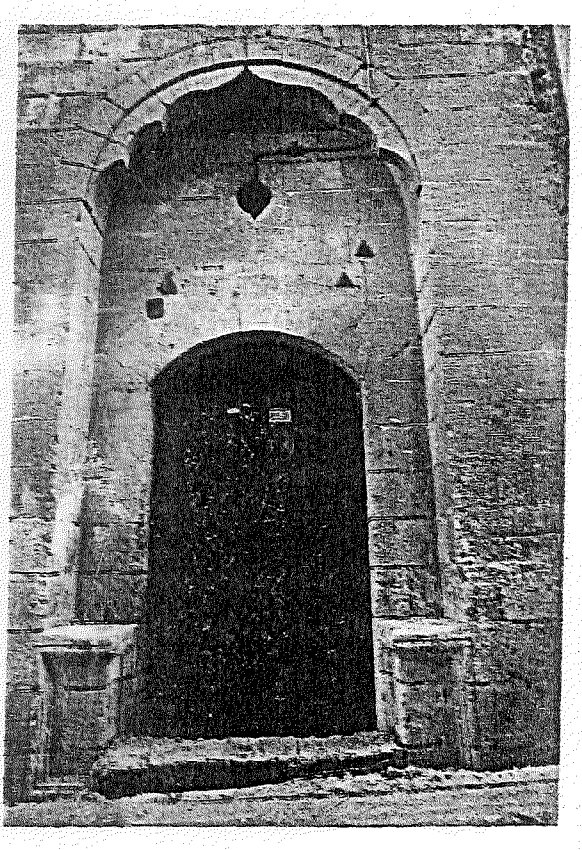

Resim 133. Avlu kapısı, (Prüz Sokak. No: 10)

Bazı kapıların üzerinde,kapı genişliğinde, genellikle çift sıralı mukarnaslı bir korniş, korniş ile kapı kemeri arasında kitabe ve rozetler bulunmaktadır. Bazı kapılarda ise "Allah, Muhammed" gibi dinî yazıların yer aldığı görülmektedir. Kapılara, ev sahibinin hacca gidiş tarihini de içeren renkli resimler yaptırmaları ve hazır yapılmış tabelalar asmaları, kapılara ve dolayısıyla da sokağa renk katan öğelerdir.

Kapılar, büyük boyutta planlanmış ve üzerleri metal kaplanmış olduklarından dolayı bir hayli ağırdır. Bu ağırlıklar "ölçe" denilen ve döğme demirden yapılmış cihazlarla da taşınmaktadır. İçeriden emniyeti sağlamak için kapı arkalarında, duvardaki oyuğa giren kalın ahşap sürgüler kullanılmaktadır. Mahalli dilde bu sürgülere "zormak" denilmektedir.

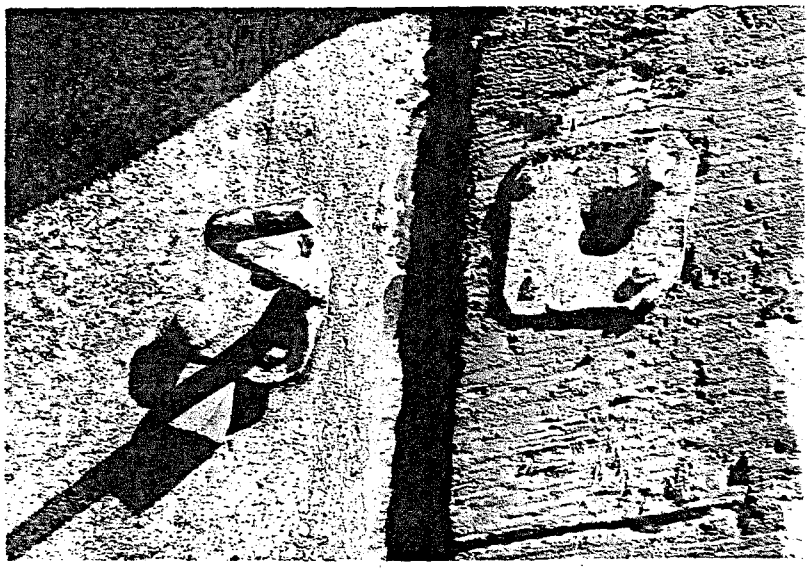

Resim 134. Ölçe, (Akyol Sokak, No: 33)

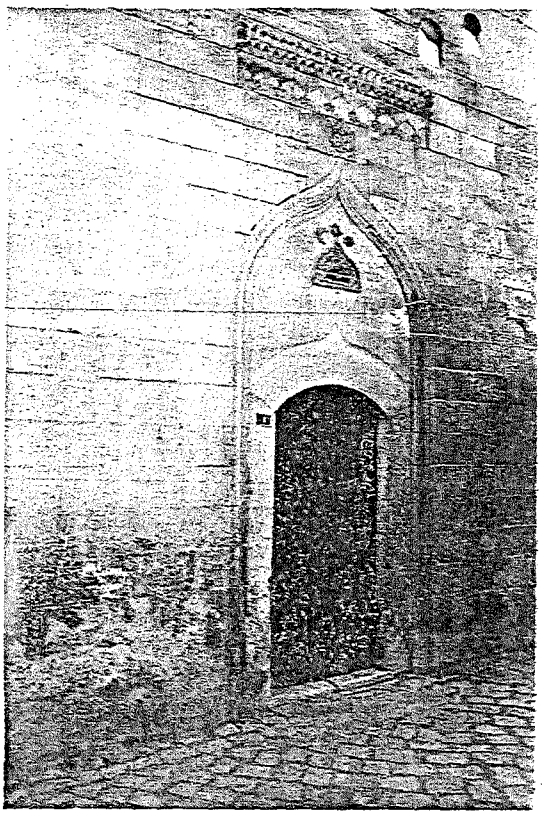

Resim 135. Avlu kapısı ve gezenek takası (Tekeli Sokak, No: 6)

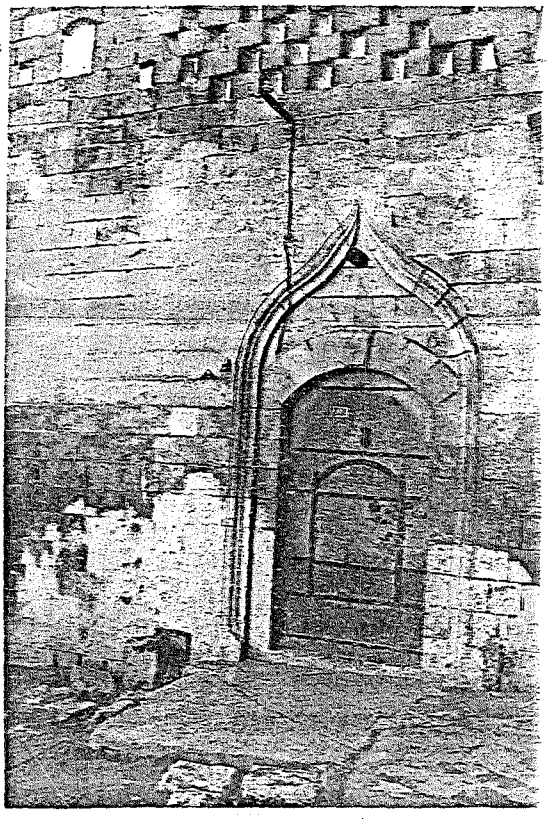

Resim 136. Tek kanatlı "enikli" avlu kapısı ve gezenek takaları, (Serçe Sokak, No: 5)

Bazı kapıların üzerinde, sokağa bakan, kapıya gelenleri görmek için yapılmış küçük pencereler "gezenek takası" yer alır. Bu pencereler bakanın görülmemesi için dıştan kafesli olarak yapılmıştır.

Geleneksel Urfa evlerinin avlu kapıları tek veya çift kanatlı "çenetli" olmak üzere iki ana tip gösterirler.

Tek kanatlı kapılar, genellikle küçük evlerde görülür. Genişlikleri 1.00-1.20 cm., yükseklileri ise 2.00-2.25 m. arasında olan bu kapılar sade olarak planlanmıştır.

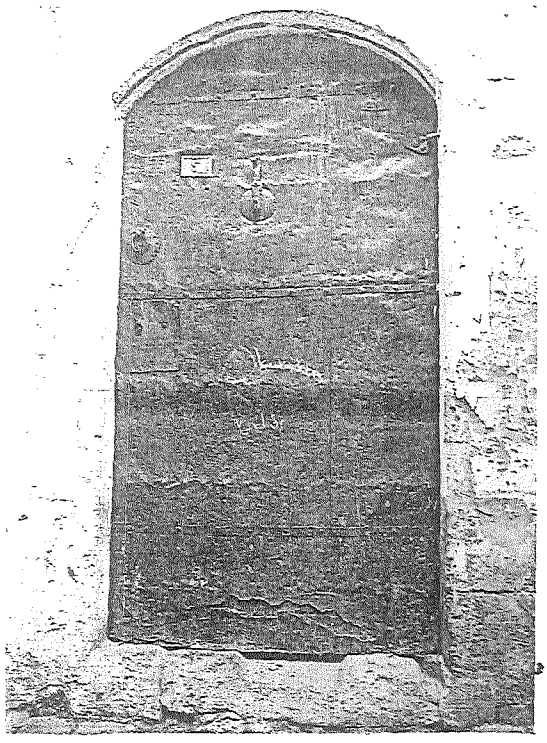

Resim 137. Tek kanatlı avlu kapısı. (Kıbrıs Sokak, No: 5)

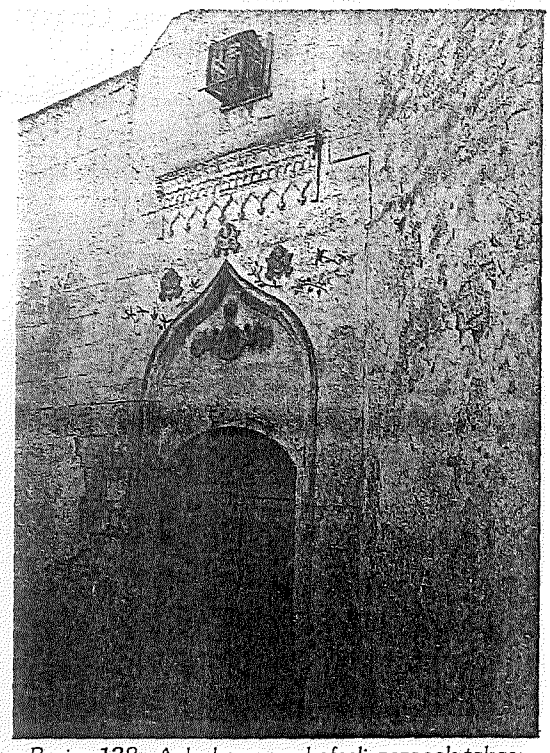

Resim 138. Avlu kapısı ve kafesli gezenek takası, (11 Nisan Sokak, No: 20)

Resim 139. Çift kanatlı "çenetli" avlu kapısı (Veli Sokak, No: 2)

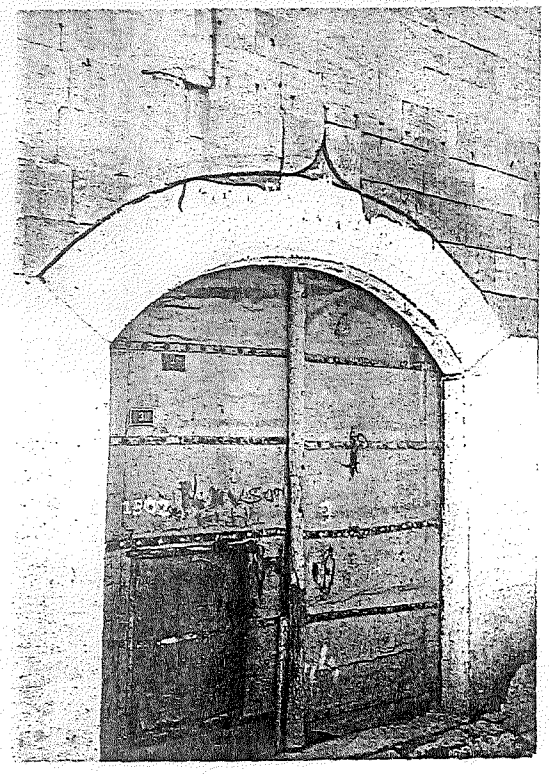

Resim 140. Çift kanatlı ve "enikli" avlu kapısı (Atpazarı Sokak, No: 3)

Çift kanatlı (çenetli) Kapılar, Urfa evlerinde en çok rastlanılan tiptir. Kapı iki kanattan oluşur. Genişlikleri 1.50-2.00 m., yükseklikleri 2.00-2.25 m. arasında değişmekte olup çuval yüklü bir hayvanın geçeceği boyuttadır.

Büyük boyutta planlanmış tek kanatlı kapılarla çift kanatlı "çenetli" kapıların, bir kanadında "enik" denilen küçük, kemerli ikinci bir kanat bulunmaktadır. Büyük kanatların hareketi, ağırlığından dolayı zor olduğu için günlük hayatta enikli kapı kullanılmaktadır. Büyük kanatlar hayvanların ve eşyaların giriş çıkışı: enikli kanat ise, insanların günlük kullanımı için yapılmıştır. Böylece, iki farklı kullanım için aynı genişlikteki kapı kanadının açılmaması sağlanmıştır.

Enikli kapıların boyutları 60×140 cm., veya 50×130 cm. arasında değişmektedir. Bu yükseklik, insanı eve (avluya) girişte hafifçe zorlamaktadır.

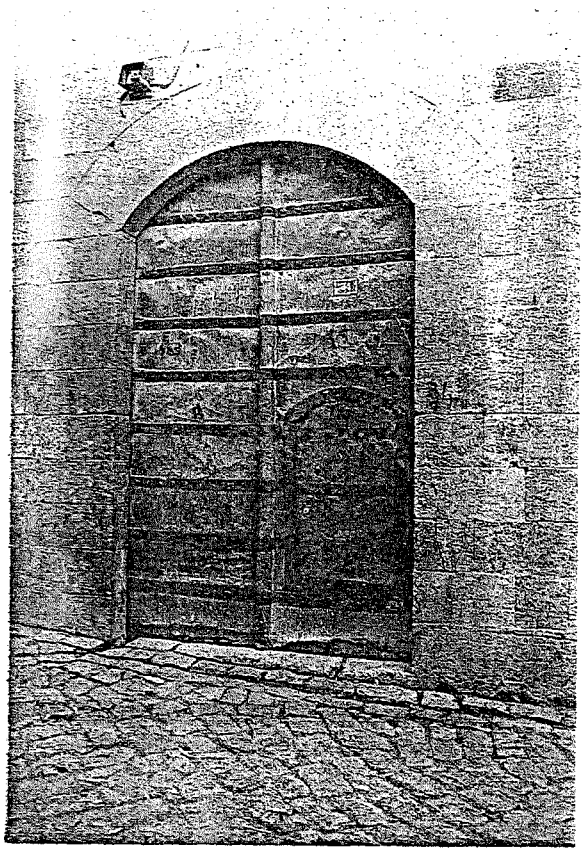

Resim 141. Çift kanatlı ve "enikli" avlu kapısı (Yorgancı Sokak, No: 7)

Resim 142. Çiftkanatlı ve "enikli" avlu kapısı

III.5.a.2. Oda kapıları:

Tek veya çift kanatlı olan bu kapılar basık kemerlidir. Kanatlar yekpare ahşap levha halinde olmayıp çeşitli geometrik düzenler meydana getirmek üzere değişik biçim ve ölçüdeki parçaların, kayıtlarla geçme tekniğinde birbirine bağlanması suretiyle yapılmıştır. Oda kapılarında sade örneklere rastlanıldığı gibi çok süslü örneklere de rastlanılmaktadır. Varlıklı ailelerin oturdukları evlerin kapı kanatları, stilize çeşitli bitkisel motifler oyularak süslenmiştir.

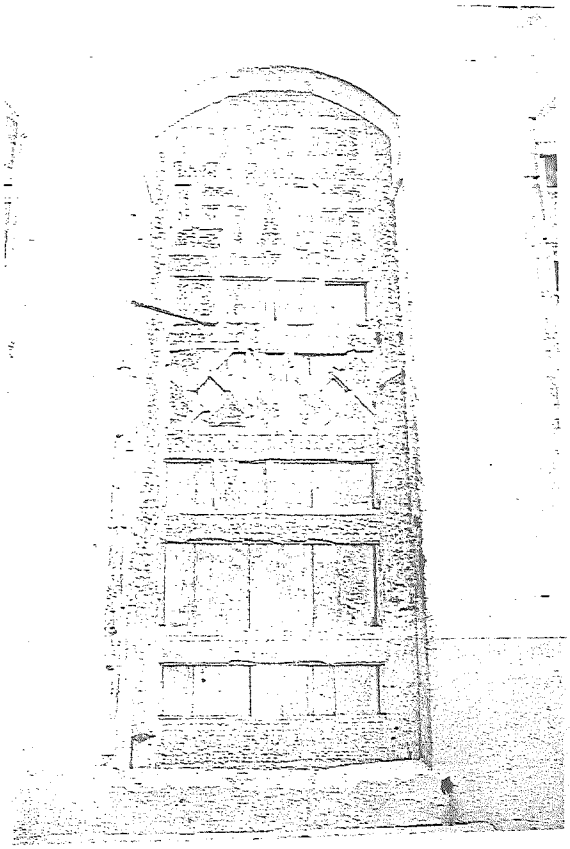

Resim 143. Tek kanatlı oda kapısı

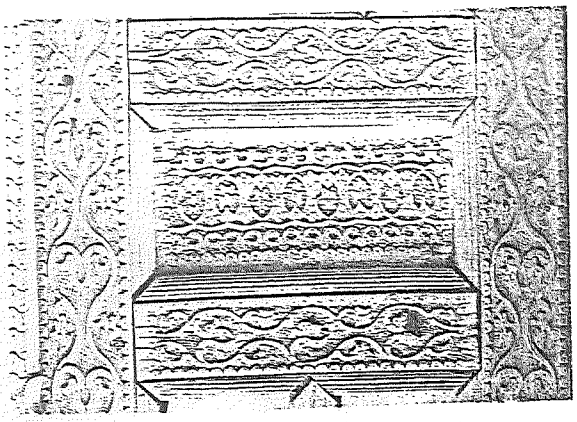

Resim 144. Sipahi Sokak No: 32

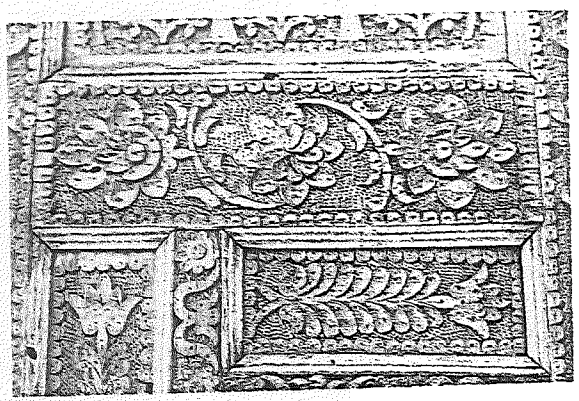

Resim 145. İsa Beden Evi

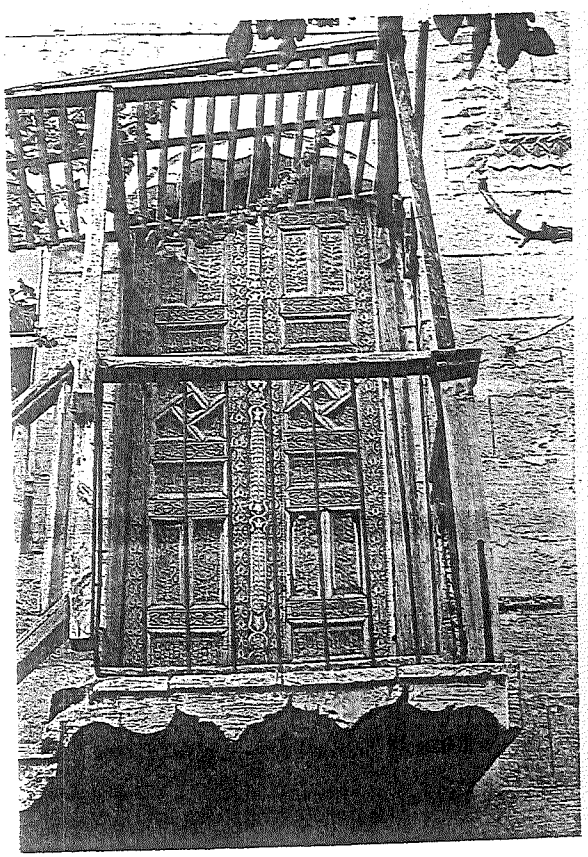

Resim 146. Sipahi Sokak, No: 32

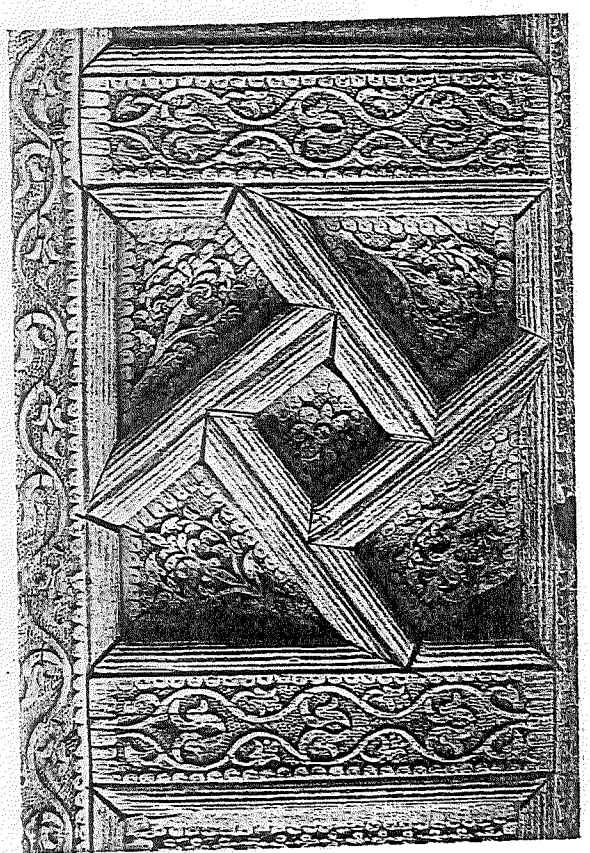

Resim 147. Faik Uğur Evi, Çift kanatlı oda kapısı, (Sipahi Sokak. No: 32)

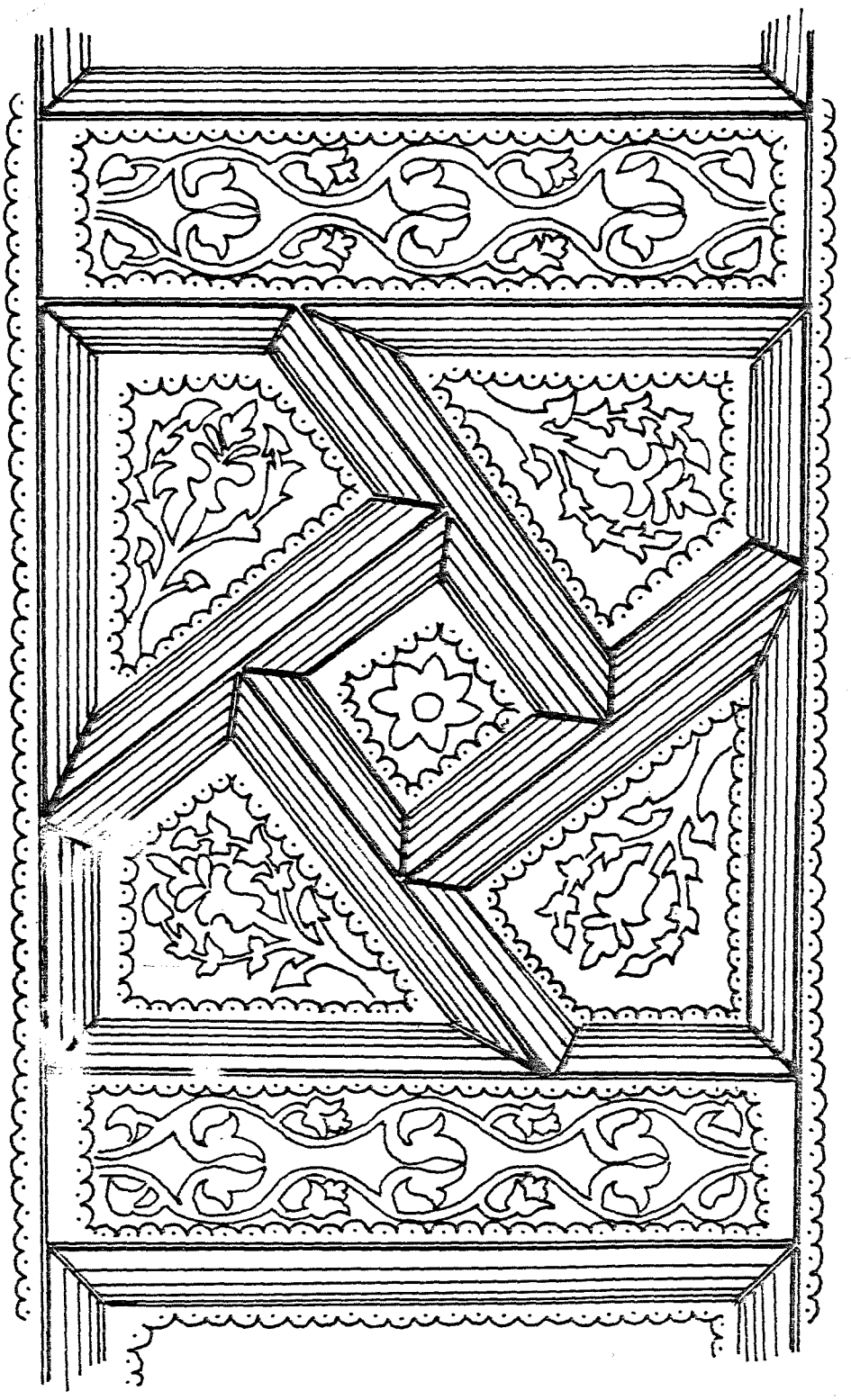

Şekil 67. Faik Uğur Evi, oda kapısı bezemeleri.

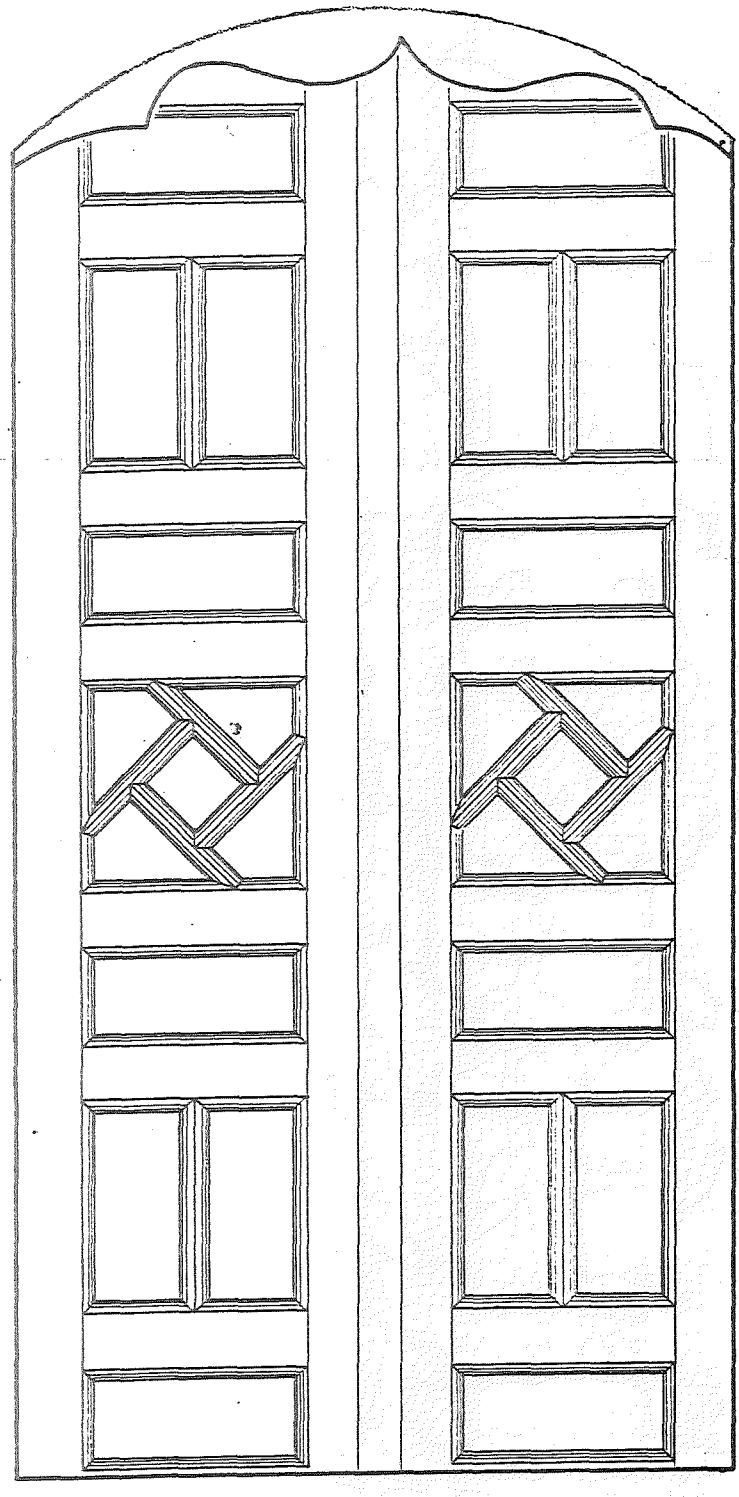

Şekil 68. Oda kapısı, Faik Uğur Evi, (Sipahi Sokak, No: 32)

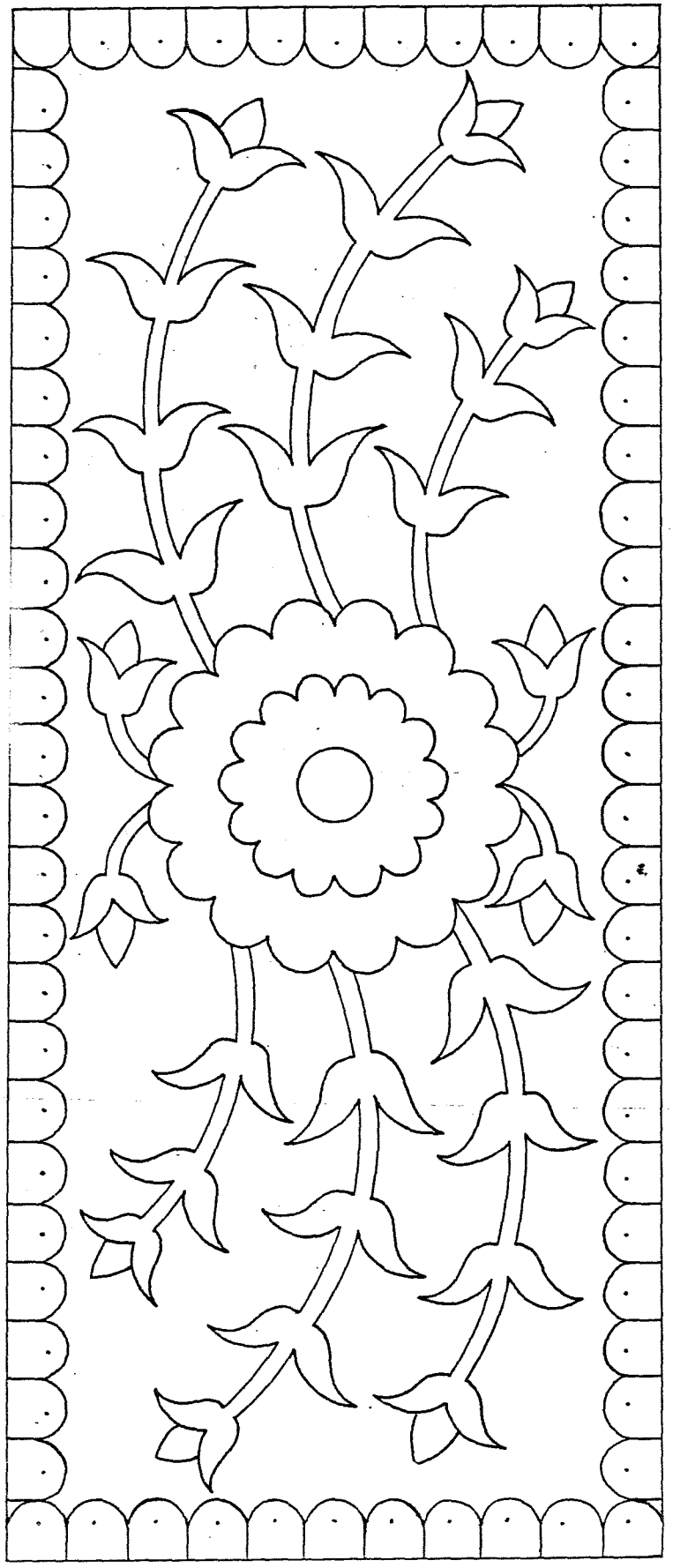

Şekil 69. Mustafa Hıdıroğlu Evi, oda kapısı bezemesi
(Kaca Ahmet Sokak, No: 3)

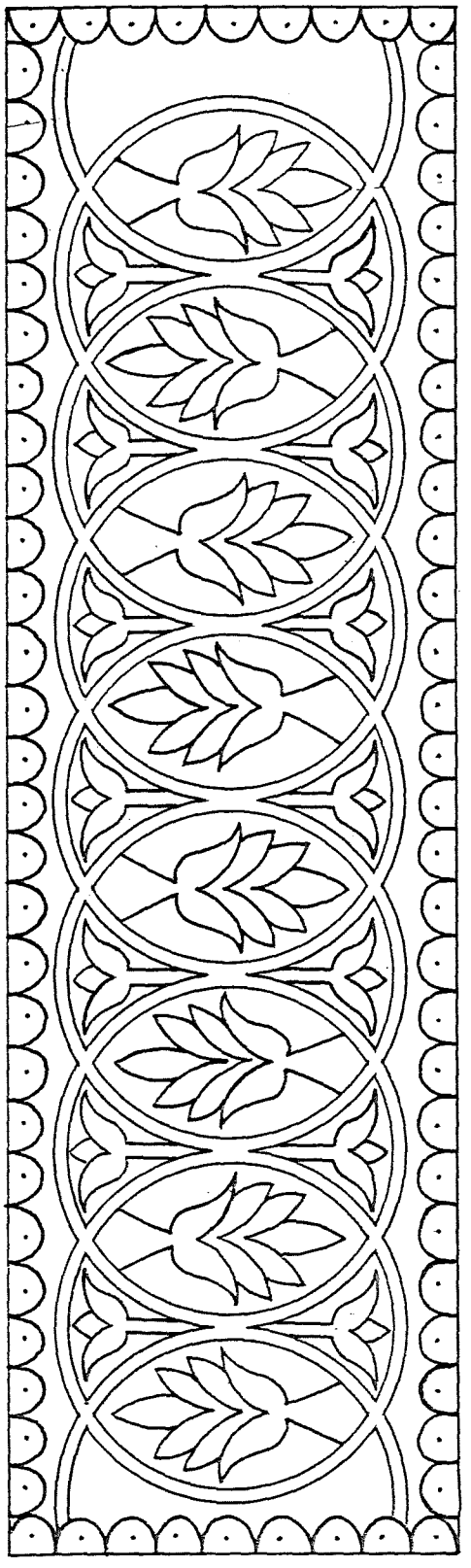

Şekil 70. İsa Beden Evi, kapı bezemesi

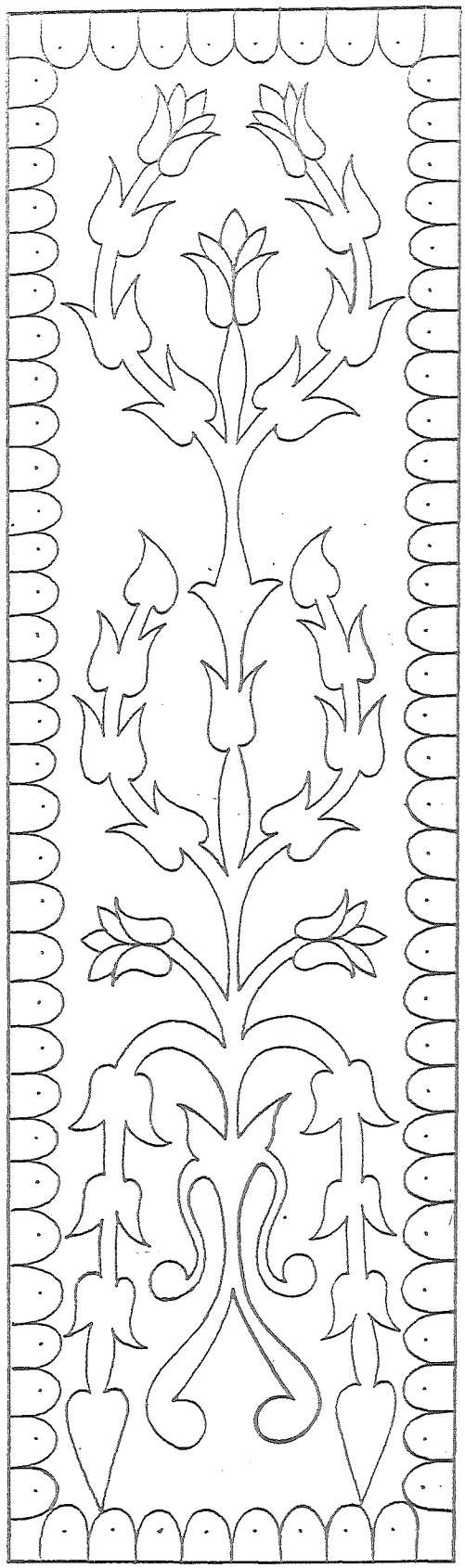

Şekil 71. Hacıbanlar Evi, pencere kepek bezemesi (Katalog No: II.1)

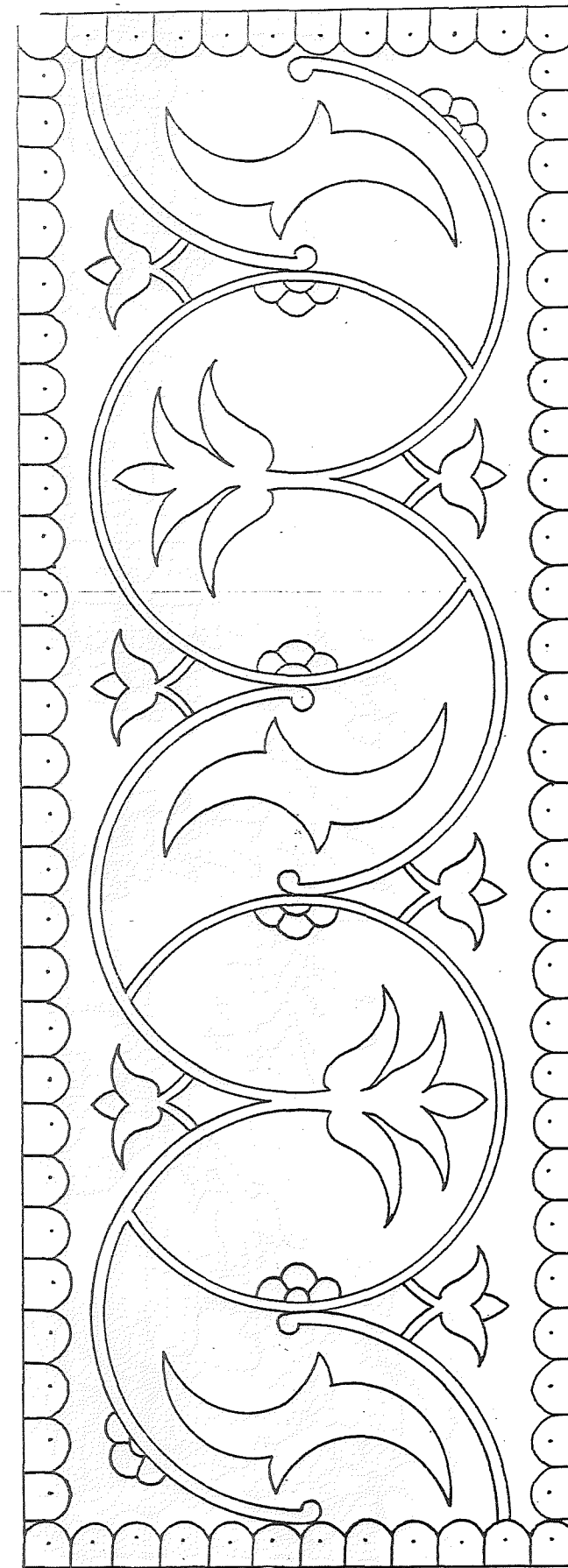

Şekil 72. Mustafa Hıdıroğlu Evi, oda kapısı bezemesi (Koca Ahmet Sokak, No: 3)

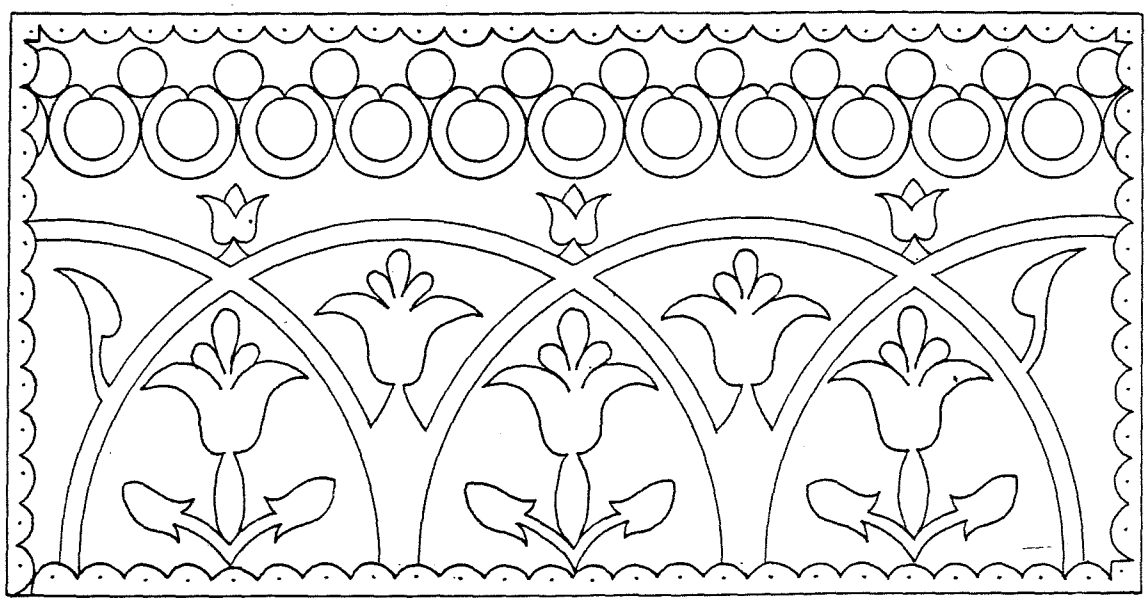

Şekil 73. Hacıbanlar Evi, Pencere kepenk bezemesi (Katalog No: II.1)

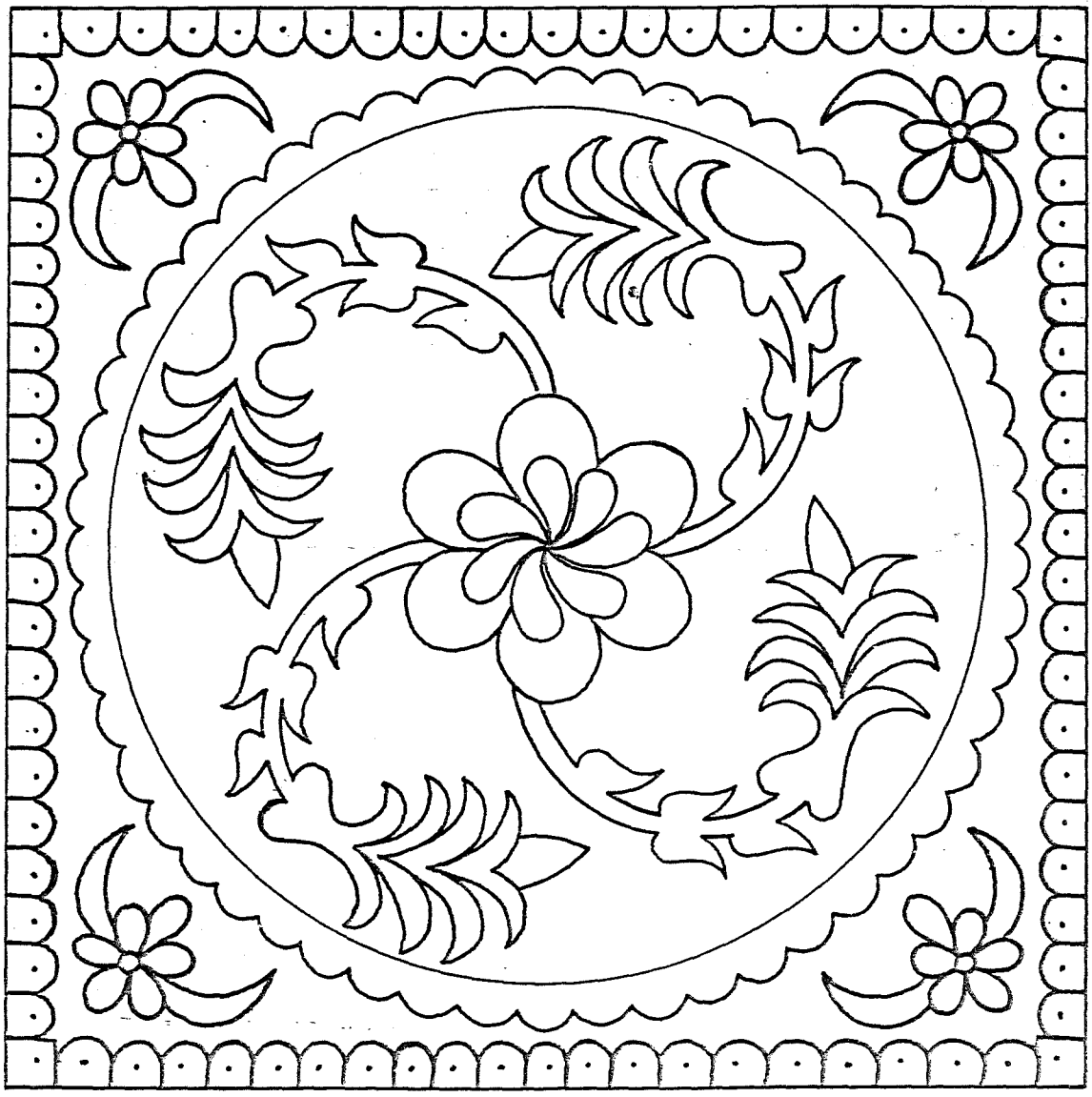

Şekil 74. Abdülkadir Hakkâri, Oda kapısı bezemesi (Katalog No: II.6)

III.5.a.3. Kapı tokmakları (Kapı döğecekleri):

Avlu kapılarının üzerinde "kapı döğeceği" adı verilen ses verme elemanları yer almaktadır. Anadolu halk sanatının ve estetik zevkinin bir örneği olan kapı tokmaklarını avlu kapılarının hemen hemen tümünde görmek mümkündür.

Kapıyı tutupçekmeye yaramakla beraberses duyurmak için kullanılan, çekecek denilen halkalar ile asıl kullanım amacı içeriye ses duyurmak olan kapı tokmakları yalnız bu fonksiyonları nedeniyle değil, taşıdıkları estetik değerleriyle de belli bir devrin ve bölgenin sanat zevkini, estetik anlayışı dile getiren önemli eserlerdir.

Çekecek olarak adlandırılan aksam, fazla işçilikistemeyen kapı süslerindendir ve genellikle avlu kapılarının enikli bölümü ile oda kapılarında yer alırlar. Bunlar kapı tahtasına göbek ya da ayna denilen bir parçayla bu parçaya bağlantılı bir halkadan ibarettir.

Kapılarda ses duyurmak için kullanılan ve asıl parça olan kapı tokmaklarını, malzeme ve yapım tekniklerine göre iki grupta inceleyebiliriz.

a) Döküm kapı tokmakları: Bunlar demir veya pirinçten yapılmaktadır. En çok görülen çeşidi "hanım eli" biçimli olanıdır.

b) Döğme demir kapı tokmakları: Döğme demirden stilize kuş motifli kapı tokmakları el yapısı olmaları nedeniyle yapan ustanın zevkine göre çeşitlilik göstermektedir. Stilize kuş motifli örnekler, kapı üzerine yukarıdan aşağıya 20-25 cm. sarkan bir şekilde yerleştirilmiştir. Kuşun baş kısmı hizasında, kapıya çakılan kabara ile sesin daha güçlü çıkması sağlanmaktadır.

Resim 148. Çekecek (Beyaz Sok. No: 69)

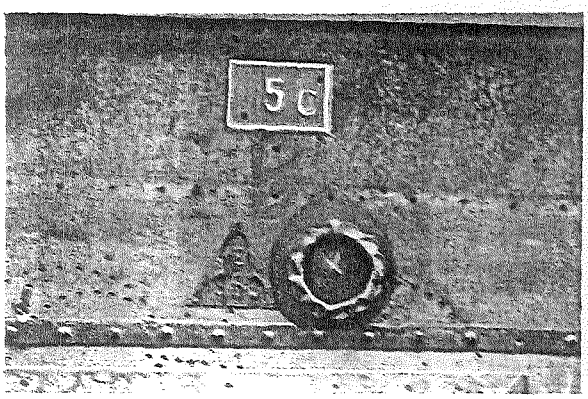

Resim 150. Kuş motifli kapı tokmağı (Kıbrıs Sokak, No: 5)

Resim 149. Çekecek, (Beyler Sokak, No: 5)

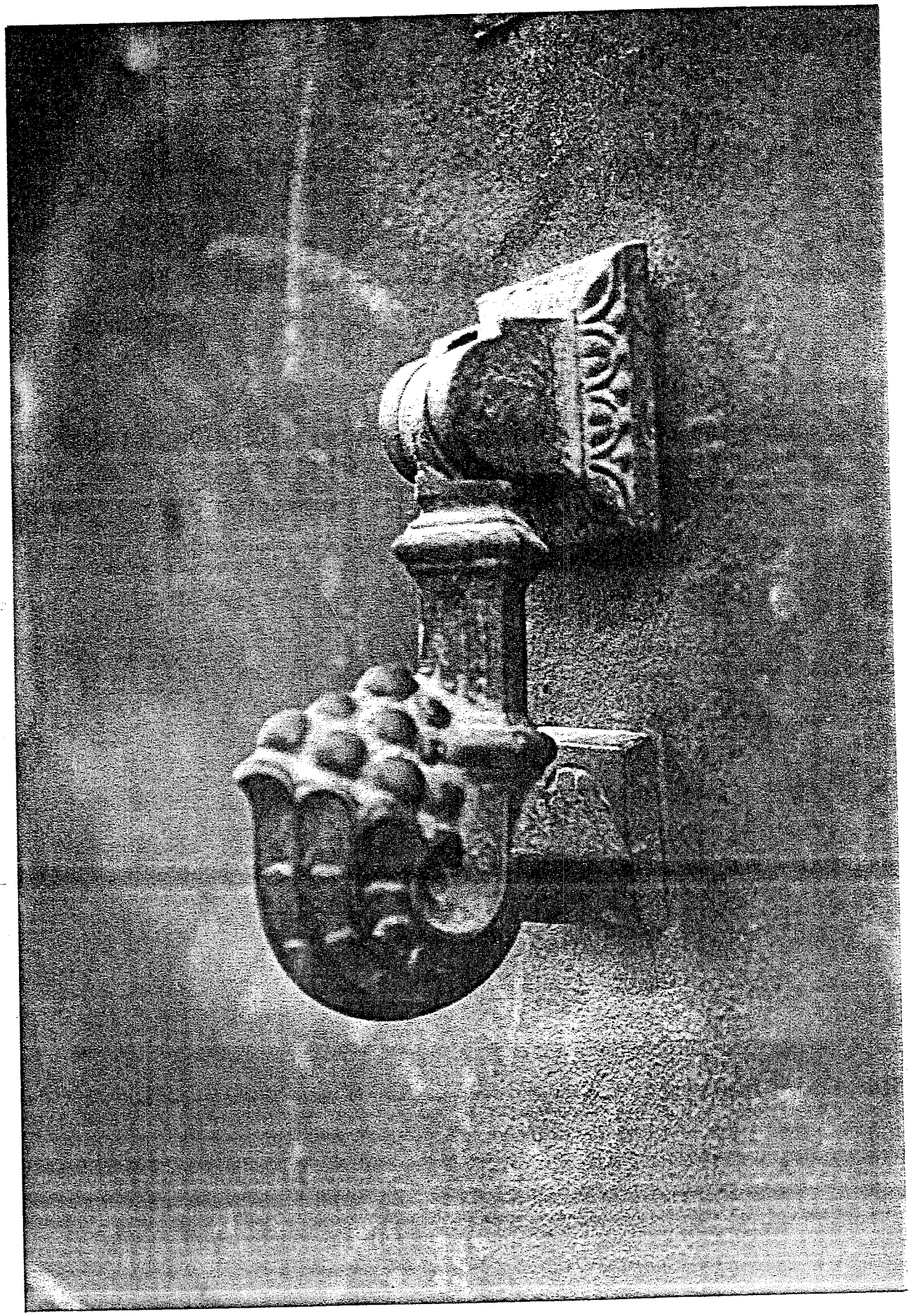

Resim 151. Stilize palmet ve bereket motifli. döküm kapı tokmağı.

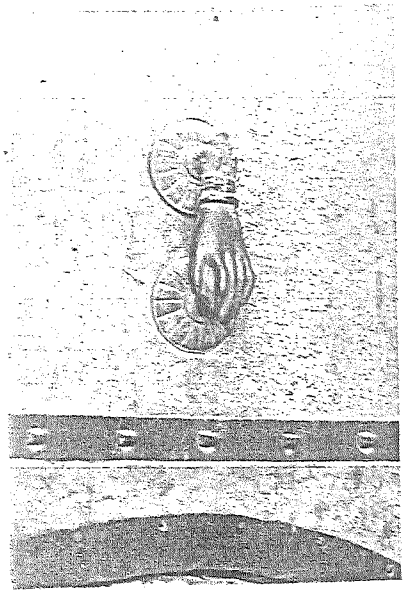

Resim 152. "Hanımeli" biçimli kapı tokmağı. (Serçe sokak, No: 11)

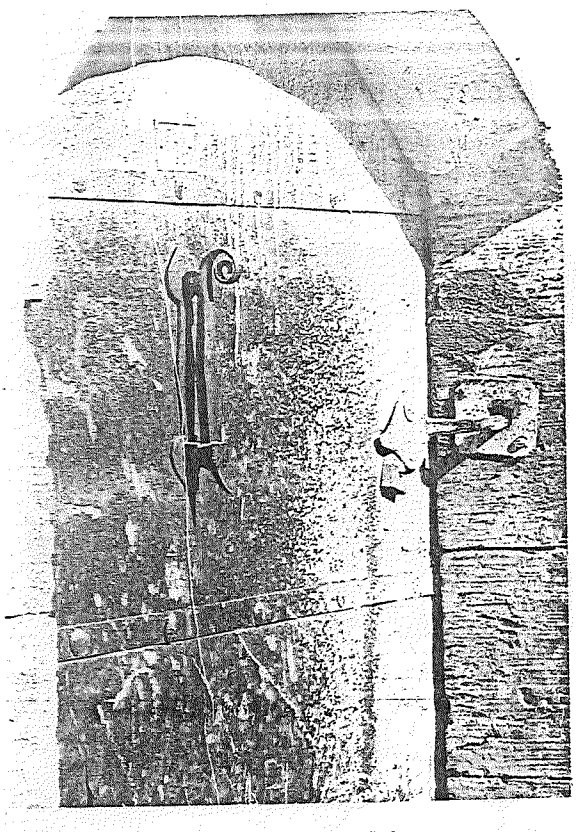

Resim 153. Stilize kuş motifli kapı tokmağı (Akyol Sok. No: 33)

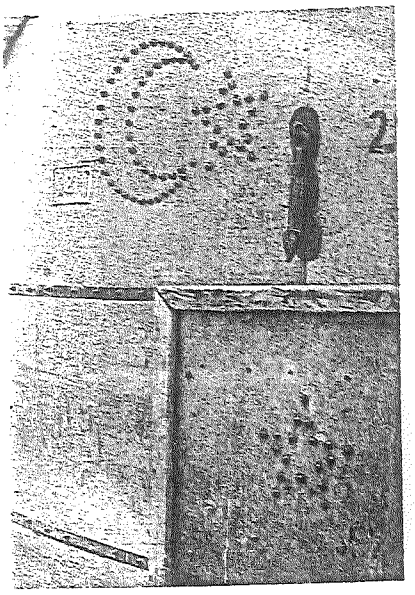

Resim 154. Stilize kuş motifli kapı tokmağı ve kabaralardan yapılmış ay-yıldız.

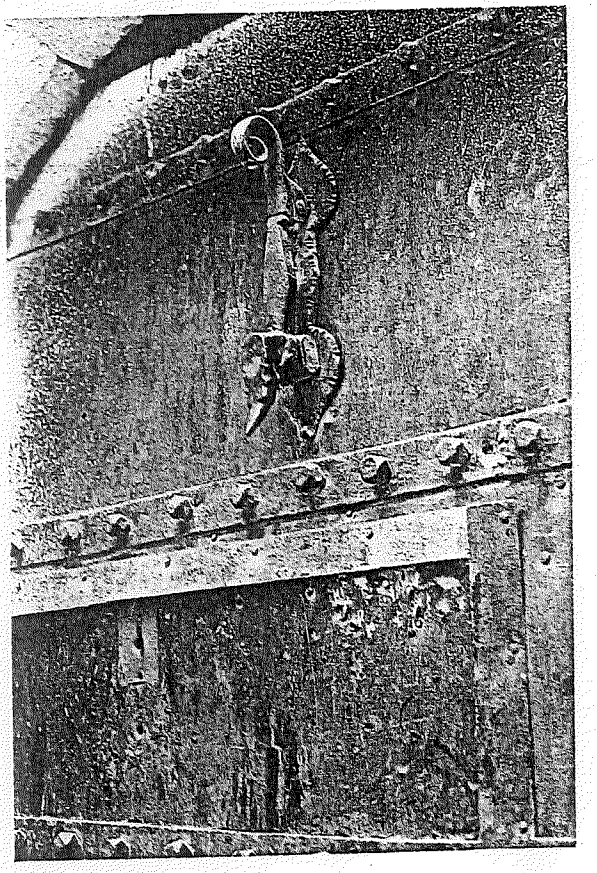

Resim 155. Stilize kuş motifli kapı tokmağı

III.5.b. Pencereler:

Pencere, genel olarak, yapının içine ışık ve havanın girmesini, dışarı ile görsel bağlantının sağlanmasını, hacimlerin birbirleri ile ilişki kurmalarını sağlayan açıklıklar olarak tanımlanabilir. Pencereye mahalli dilde "taka" denilmektedir. Urfa evlerindeki pencereler düz atkılı veya çoğunlukla kemerlidir.

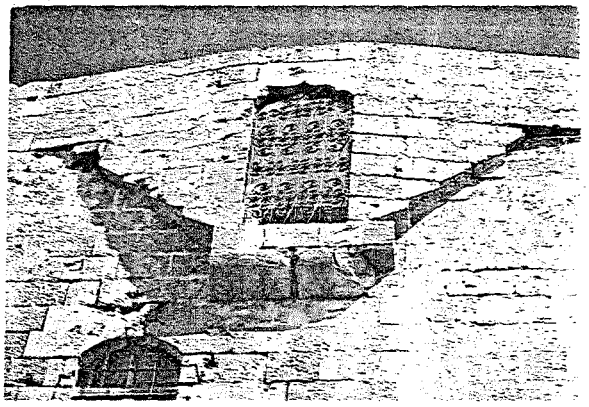

Resim 156. Pencere (Güllü Sokak, No: 81)

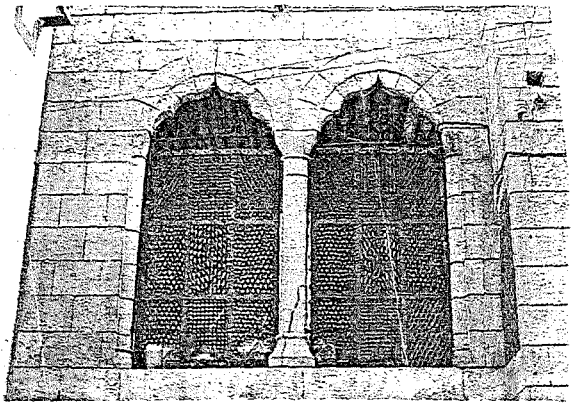

Resim 157. Ahşap kafesli, ikiz pencere (Karanlık Sokak, No: 9)

III.5.b.1. Alt pencereler (Işık takaları):

Mekânları aydınlatmak için yapılmış, 1/2-1/2,5 ve 1/3 oranındaki açıklıklardır. Sokağa bakan pencerelerde, dışta ahşap kafes veya "S" motifinin egemen olduğu demir parmaklık "demir cağa" yer alır. Pencerelerin biçimi ev sahibinin sosyo-ekonomik durumuna bağlı olarak farklılık gösterir. Küçük evlerdeki pencereler daha sade olarak planlanmış; büyük evlerdeki pencereler ise çeşitli tiplerdeki kemerler ve kemer üzerinde rozetlerle süslenmişlerdir. Bazı odaların pencereleri içte, ahşap bezemeli kepenk ve 25 cm. yükseklikteki ahşap parmaklıklarla zenginleştirilmiştir.

Çalışmalarımız sırasında tesbit ettiğimiz pencere "ışık takası" örnekleri 1. tabloda görülmektedir.

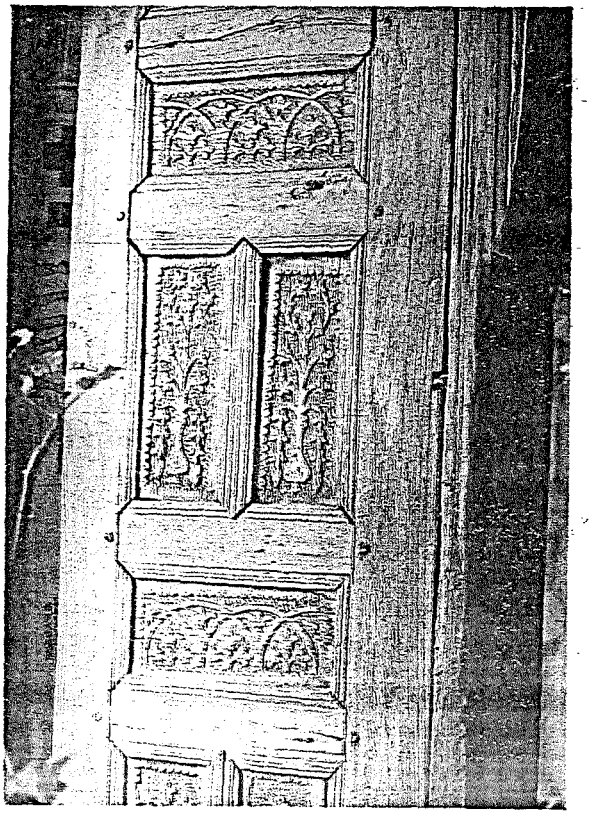

Resim 158. Ahşap bezemeli pencere kepengi (Molic Ali Çıkmazı, No: 40)

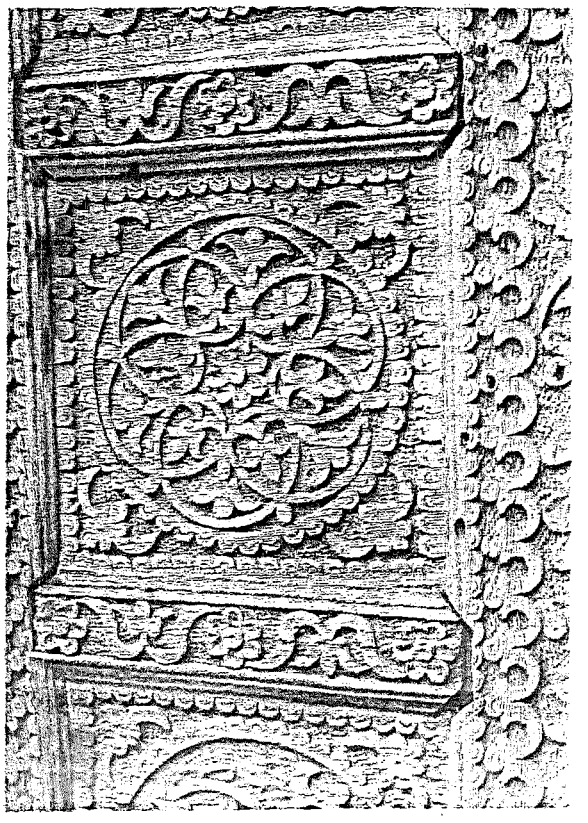

Resim 159. Ahşap bezemeli pencere kepengi

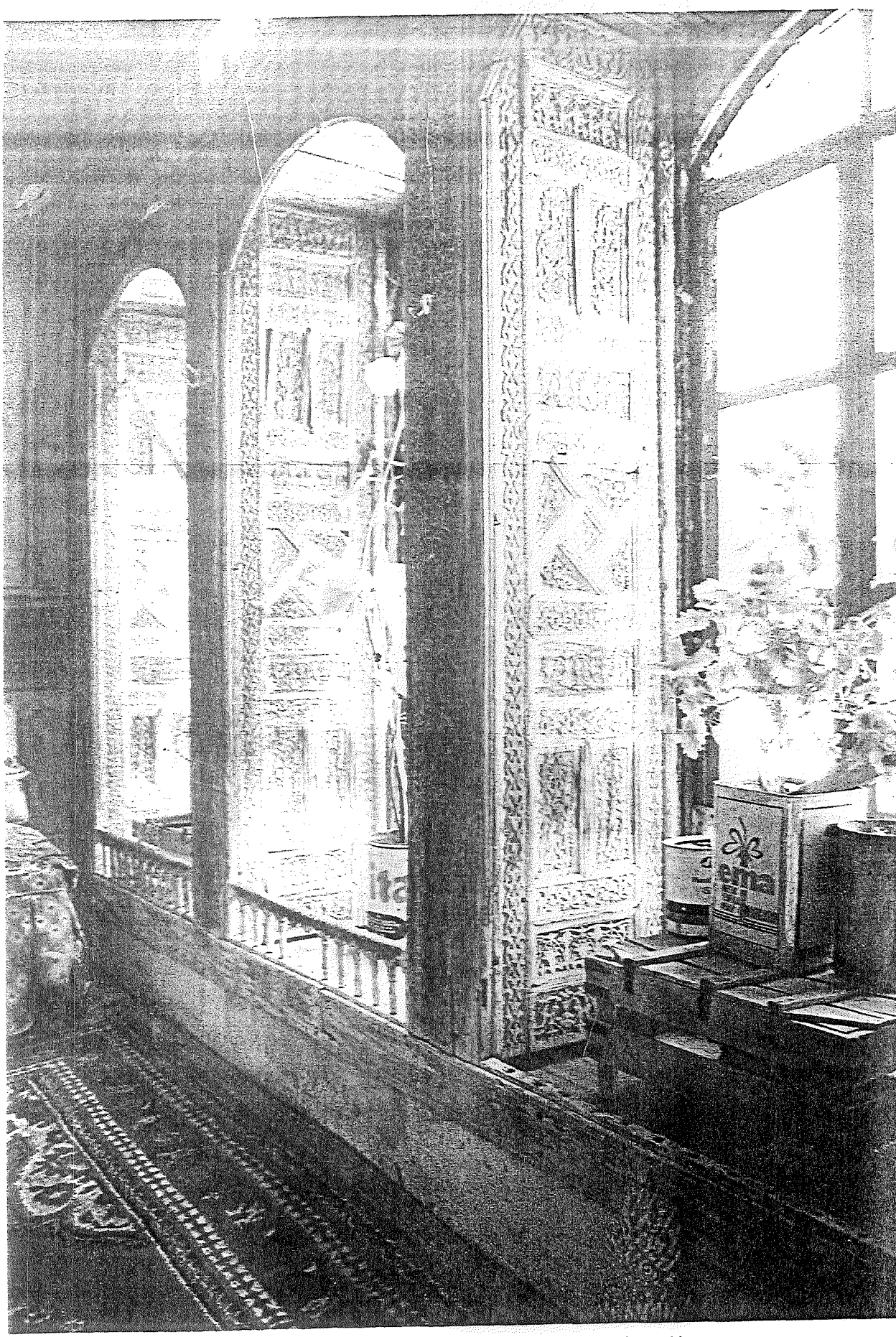

Resim 160. Mustafa Gerger Evi. Ahşap bezemeli pencere kepenkleri.

PENCERE TİPLERİ

1.TABLO

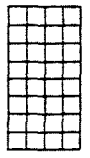

Hekimdede sok.no:5

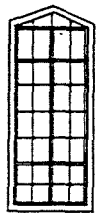

Sipahi sok. no:32

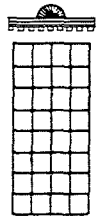

Tarakçılar sok. no:1

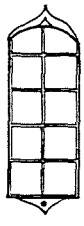

Kara Musa sok. no:7

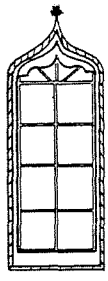

Tarakçılar sok. no:1

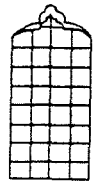

Kıvrıntılı sok. no:35

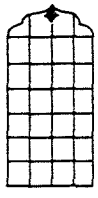

Güllü sok. no:83

Hüseyin paşa sok.

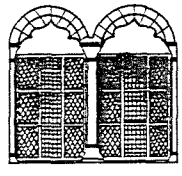

Karanlık sok. no:9

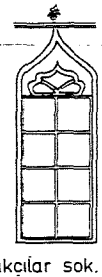

Tarakçılar sok. no:1

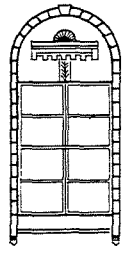

Köleler sok. no:21

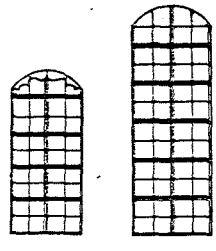

Ihlasiye sok. no:3

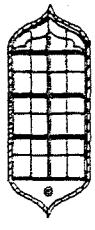

Arabi Camii sok. no:16

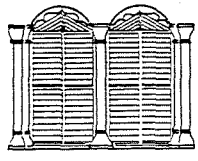

Tarakçılar sok. no:1

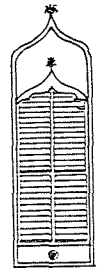

Ferahiye sok. no:11

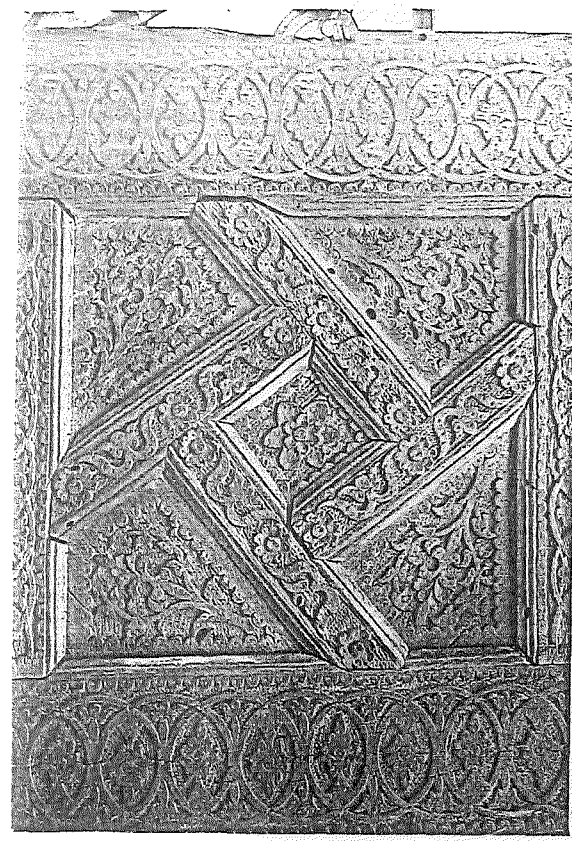

Resim 161. İsa Beden Evi. Ahşap bezemeli pencere kepengi

III.5.b.2. Üst pencereler (Havalandırma takaları):

Odaların avluya bakan cephelerindeki, alt pencerelerinin üzerinde bir dizi halinde yer alırlar. Bu fonksiyonel öğe, daha küçük boyutta, kare veya eğrisel (madalyon) vb. şekillerde planlanmış olup dışları taş kafes işlemeli küçük, camsız ve kepenksiz açıklıklardır. Bu pencereler odalarda hem ışıklandırmayı hem de hava sirkülasyonu sağlamaktadır. Yüksekliği fazla olan odaların alt pencerelerinin kapakları, çeşitli nedenlerle kapatıldığı zaman, üst pencereler oda içine gerekli ışığı sağlamaktadır.

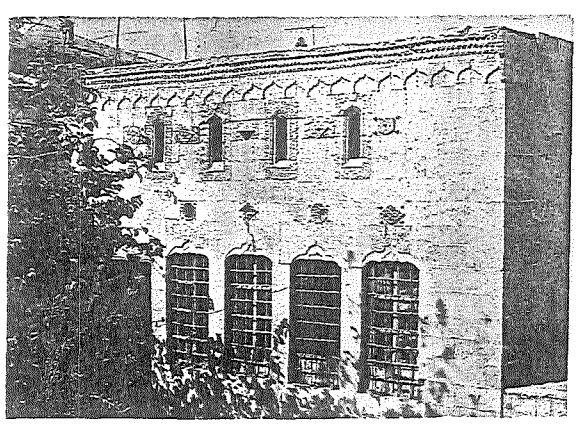

Resim 162. Alt ve üst pencereler ile kuşluklar (Karanlık Sokak. No: 40)

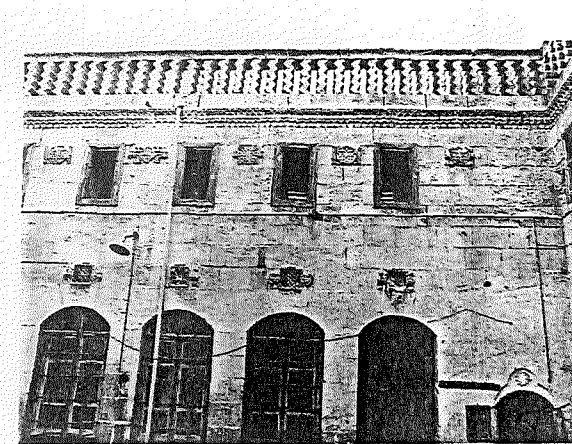

Resim 163. Alt ve üst pencereler ile kuşluklar (Hacı Ebu Kabaltısı, No: 24)

Bir dizi halinde yer alan havalandırma takalarının arasında, fonksiyonel olmayan, estetik amaçla yapılmış olanları da vardır. Bunlara mahalli dilde "kör taka" denilmektedir.

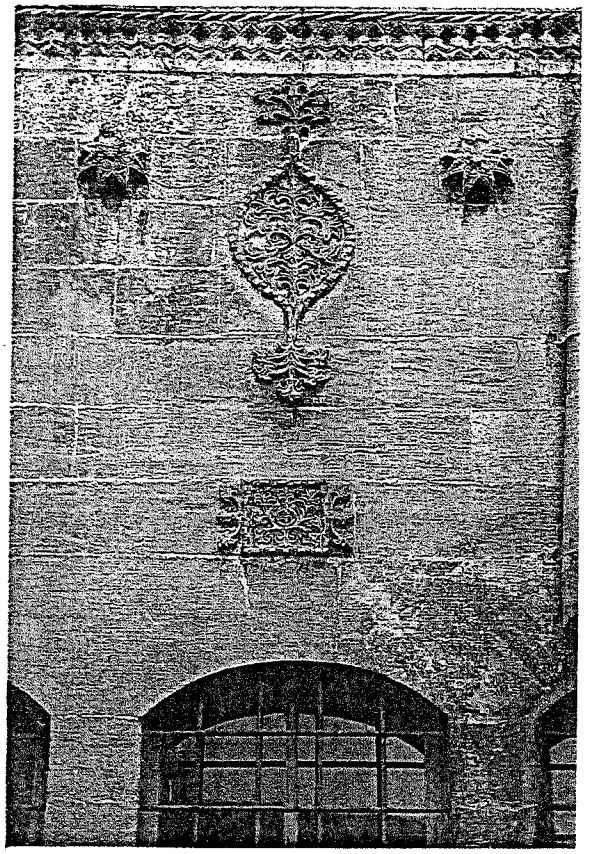

Resim 164. Kör toka (Zincirli Sokak No: 11)

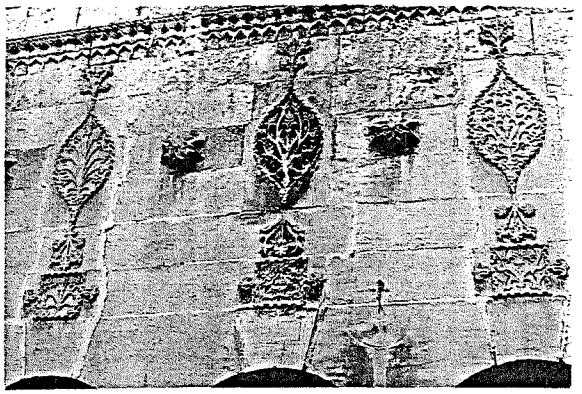

Resim 165. Üst pencereler -havalandırma takaları-, kör takalar ve rozetler

Havalandırma takaları madalyon biçimli, kare, altıgen, sekizgen, dairesel, baklava veya yıldız şeklinde olabilir. Bunlardan madalyon biçimli olanların içi bitkisel bezemeli, kare biçimli olanların içi bitkisel ve geometrik bezemeli, altıgen, sekizgen, dairesel ve baklava şeklinde olanların ise içleri geometrik bezemelidir. Yıldız şeklinde olan havalandırma takalarının içinde hiçbir bezeme yoktur. Bu tipteki pencereye sadece Melekler Evinde rastlanmıştır.

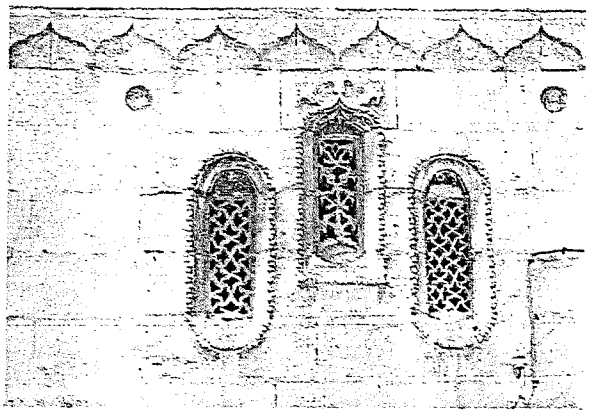

Resim 166. Üst pencereler -havalandırma takaları- (Çerkez Sokak, No: 3)

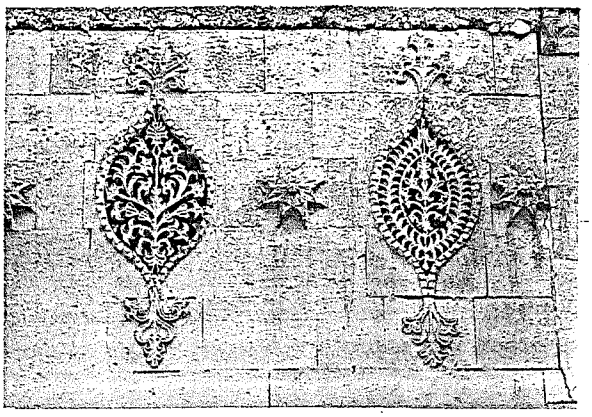

Resim 167. Madalyon biçimli üst pencereler -havalandırma takaları- (Ali Köse Sokak, No: 5)

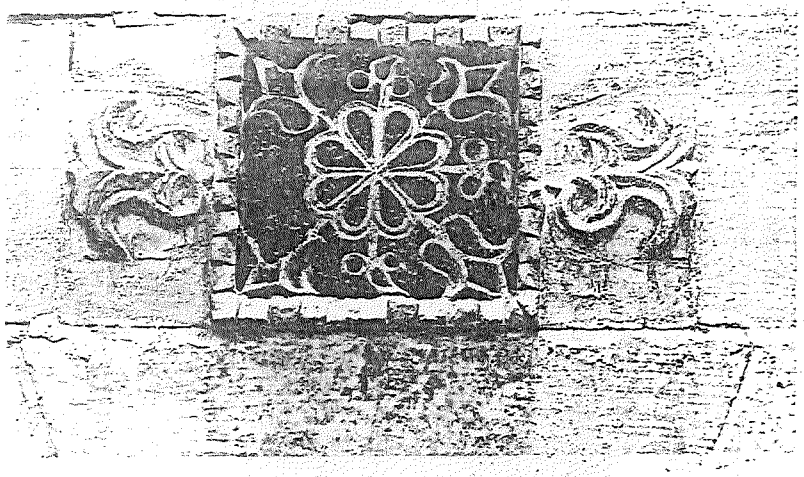

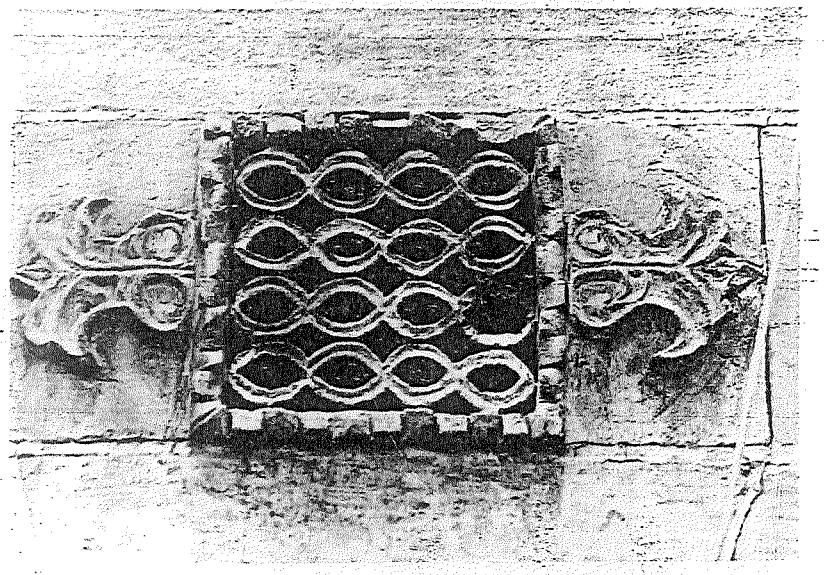

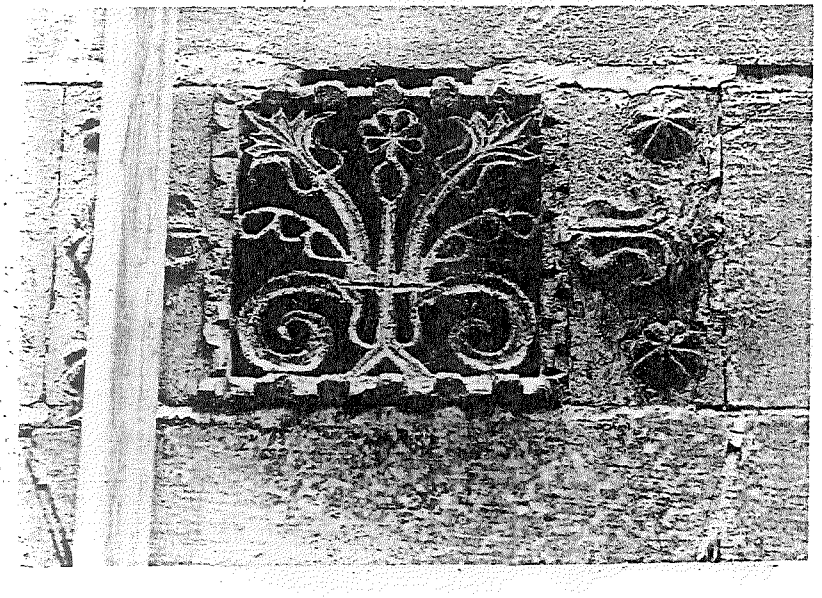

Resim 168-169-170. Kare biçimli ve içleri bitkisel ve geometrik bezemeli üst pencereler -havalandırma takaları- (Hacı Ebu Kabaltısı. No: 24)

III.5.b.3. Kuşluklar (Kuş takaları):

Odaların avluya bakan cephelerinde, ışık takalarının üzerinde veya gezenek konsollarının arasında yer alırlar. Bunlar kuşların yuva yapmaları için düşünülmüştür. Bazı kuş takaları büyük boyutta planlanmış ve içlerinde birden fazla küçük nişler yapılmıştır. Kuş takalarının bu tiplerine mahallî dilde "matar" denilmektedir. Kuşlukların örnekleri 2. tabloda görülmektedir.

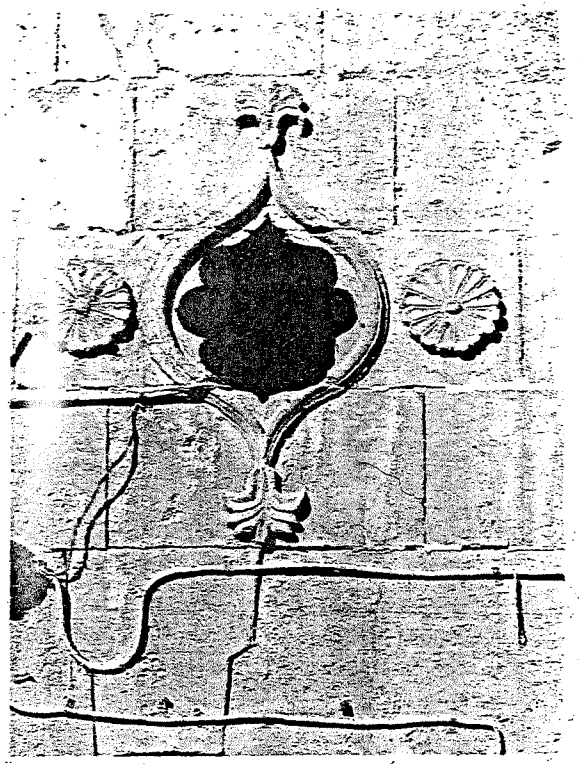

Resim 171. Kuşluk ve her iki yanında rozaslar (Yorgancı Sokak, No:)

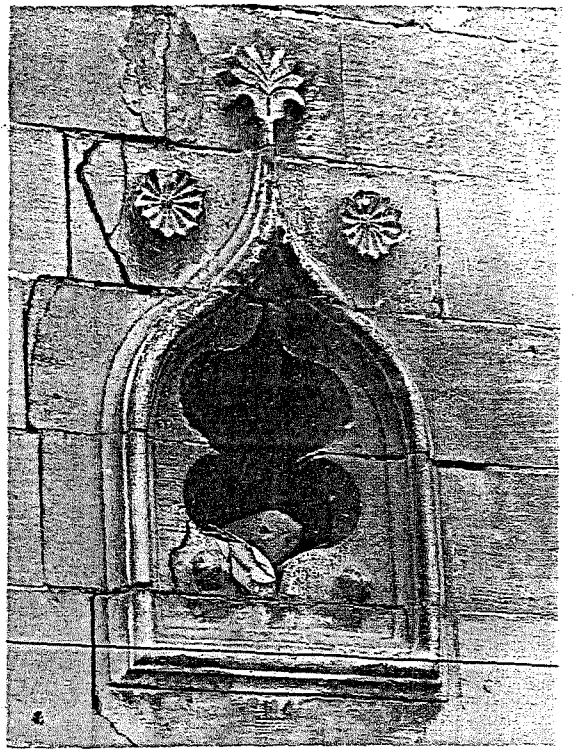

Resim 172. Kuşluk (Koca Ahmet Sokak, No: 3)

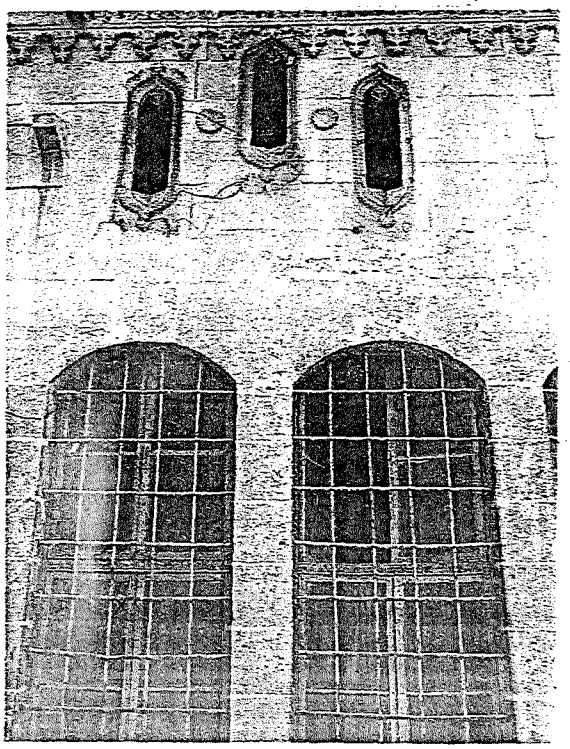

Resim 173. Üçlü düzende planlanmış kuşluklar (Sipahi Sok. No: 6)

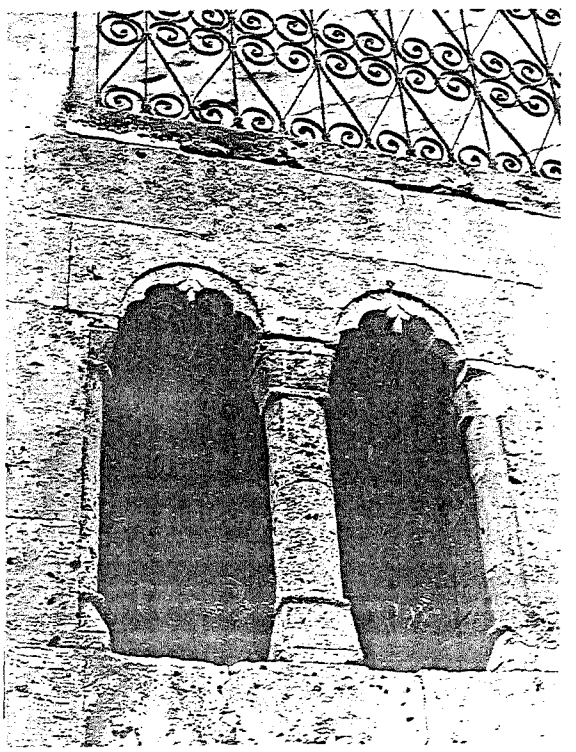

Resim 174. Büyük boyutta planlanmış ve içinde küçük nişler yer alan kuşluk "matar"

KUŞLUK(KUŞ TAKASI) TİPLERİ

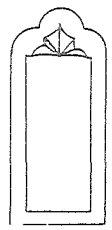

Kara Musa sok.no:15

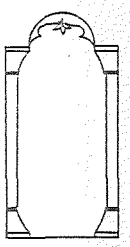

Kara Musa sok.no:13

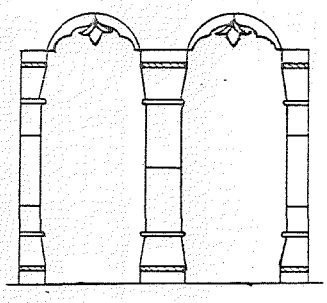

Atpazarı sok.no:3

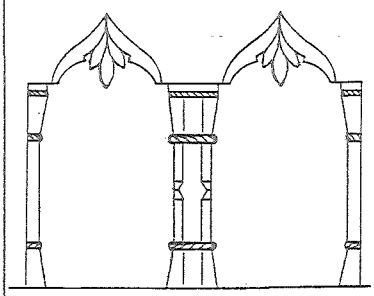

Kıbrıs sok.no:3

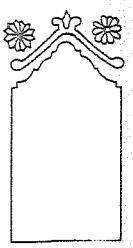

Güllüoğlu sok.no:22

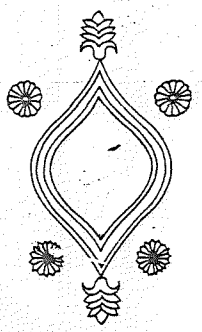

Kara Musa sok.no:73

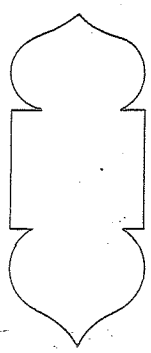

Molla Ali sok.no:42

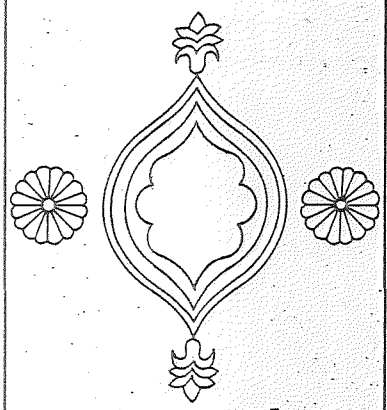

Yorgancı sok.no:7

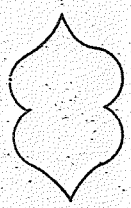

M.Halil sok.no:6

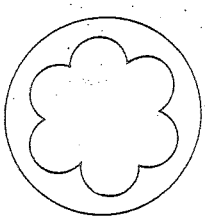

Yorgancı sok.no:7

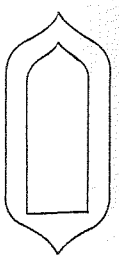

Kara Musa sok.no:15

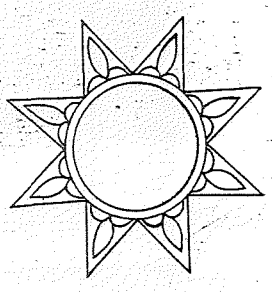

Molla Ali sok.no:42

Resim 175. Matar (Ihlasiye Sokak, No: 3)

III.5.b.4. Gezenek takaları:

Gezenek, üst kat odalarının önünde ve avluyu üstten çevreleyerek odalar arası ulaşımı sağlayan üzeri açık bir geçiş yeridir. Bu açık mekân merdiven ile avluya bağlanır. Bu gezenekten sokak kapısına gelenleri kontrol etmek için sokağa açılan küçük pencereye "gezenek takası" denilmektedir. Insanın başını kolayca sokup çıkarabileceği bir boyutta planlanmıştır. Bazı evlerde kemerli, bazılarında ise duvar örgüsü içinde boşluklar bırakılarak yapılmıştır. Bu pencerelerin yüksekliği insan boyutundadır, çocuk boyutundaolanlara da rastlanmıştır.

III.5.b.5. Mutfak pencereleri (Tandırlık takaları):

Mutfakların avlu ceplerindeki kemerlerin üzengi hizasından sonraki bölümünde yer alan bu elemandan tandırlık anlatılırken bahsedilmiştir.

III.5.c. Çörtenler:

Urfa evlerinin düz damlı olanlarında bulunan çörtenler, yağmur sularının avluya akıtılmaması için binanın sokak cephelerine yerleştirilmiştir. Damda biriken yağmur sularını dışarı akıtmak için taştan oyularak yapılmış oluklardır.

III.5.d. Bacalar:

Urfa'da mahallî dilde bacaya "pherik" denilmektedir. Evlerin mutfaklarında "tandırlık" yer alan ve sayıları birden fazla ocaklar tek bacaya bağlanmıştır. Kesme taştan yapılmış olan bacalar, kare planlı (50×50 cm.) dır. Tepeleri piramit şeklinde bir taşla kapatılmıştır. Dumanın çıkmasını sağlayan dikdörtgen şeklindeki delikler, piramit başlığın hemen altında ve dört yüzeyde yer alırlar.

III.5.e. Kemerler:

Urfa evlerinin, eyvan, kapı, pencere, servis mekânları, revak ve nişlerinde bulunan kemerler sekiz tiptir. Bu tipler;

1- Yuvarlak kemer: Eyvanlarda, revaklarda ve pencerelerde görülür. Dilimli olanları da vardır. Çıkma ve gezenek konsollarında kullanılan en yaygın tiptir. Buralarda bitişik olarak yanyana yapılanlar da (ikiz kemer) bulunmaktadır.

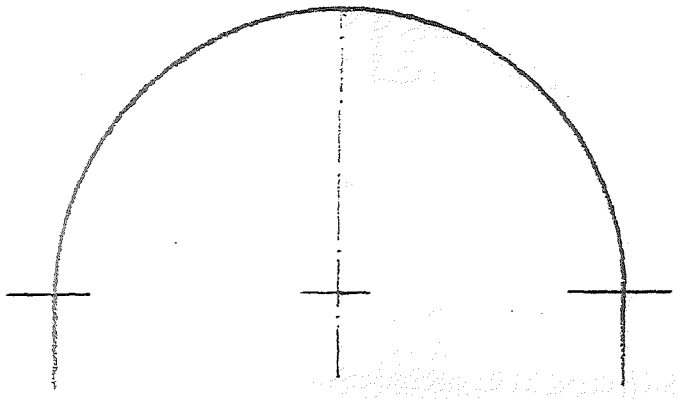

Şekil 75. Yuvarlak kemer

2- Basık kemer; Avlu ve oda kapıları ile pencerelerde kullanılan en yaygın tiptir. Pencerelerde dilimli olarak yapılanları da vardır.

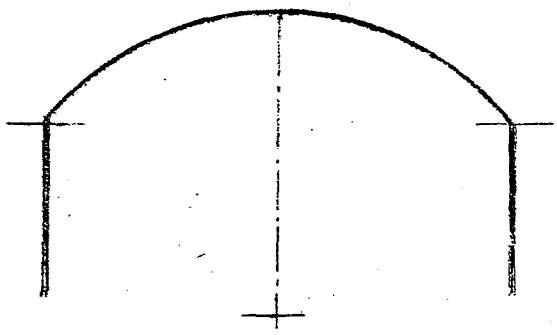

Şekil 76. Basık kemer

3- Yarım kemer: Ahır ve kilerlerin girişlerinde görülür. Bu tip kemere iki evde rastlanmıştır.

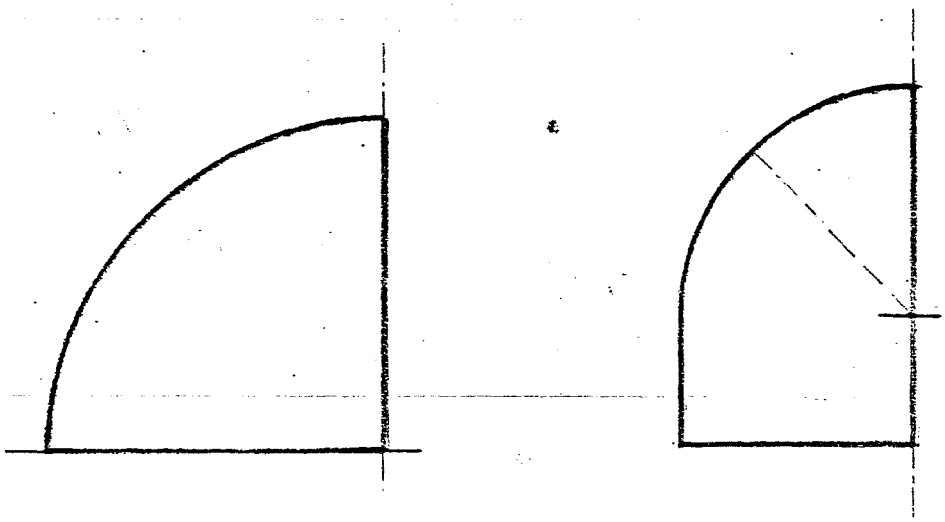

Şekil 77. Yarım kemer

4- Sivri kemer: Sivri kemerlerde, merkezleri içerde veya dışarda olmak üzere iki tâli tip görülmektedir. Bunlardan merkezleri içerde olan tip eyvan, mutfak ve kapı arasının avluya açılan yüzlerinde, merkezleri dışarda olan tip ise sadece bazı kapı aralarının avluya açılan yüzlerinde kullanılmıştır.

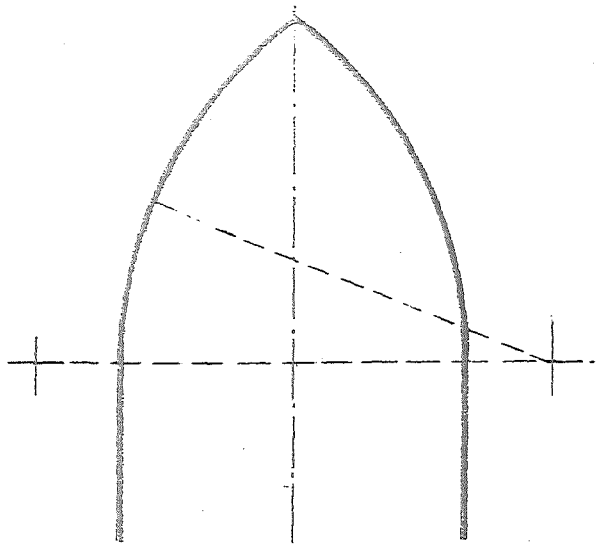

Şekil 78. Merkezleri dışarda olan sivri kemer

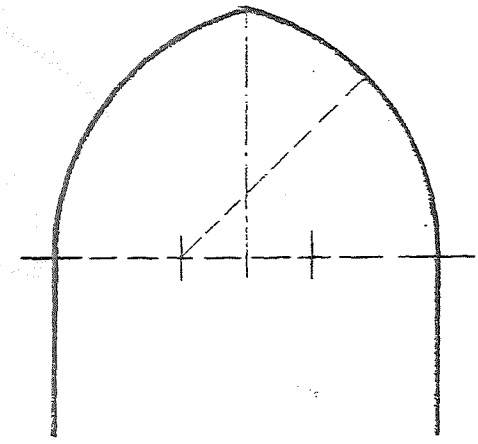

Şekil 79. Merkezleri içerde olan sivri kemer

5- Atnalı kemer: Urfa evlerinde, en az kullanılmış kemer tipidir. Sadece revaklarda görülür.

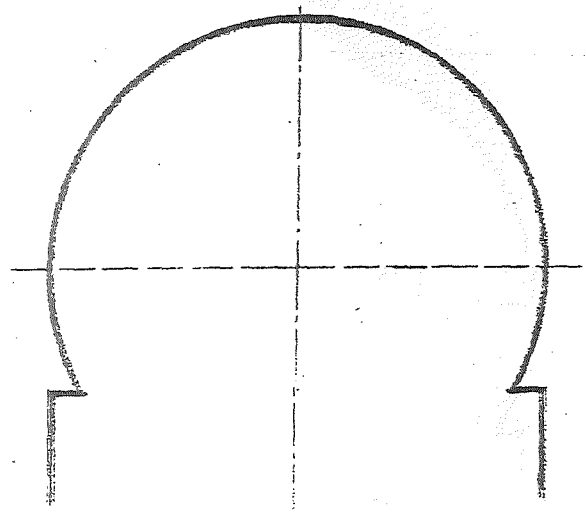

Şekil 80. Atnalı kemer

6- Kaş kemer: Bu tip, revaklarda ve avlu kapılarında kullanılmıştır. Bazı avlu kapıları ile pencere üzerinde dekoratif amaçlı olarak kullanılanlara da rastlanmaktadır.

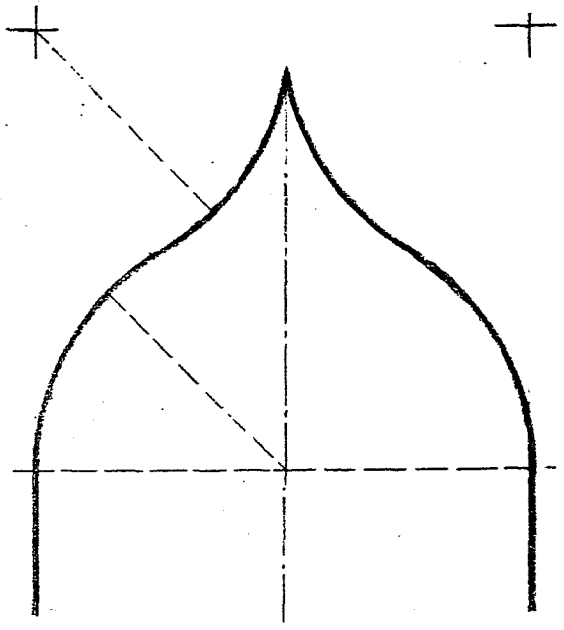

Şekil 81. Kaş kemer

7- Atnalı kaş kemer: Urfa'dan başka yerde rastlamadığımız bu kemer sadece eyvanların içindeki nişlerde ve revaklarda kullanılmıştır.

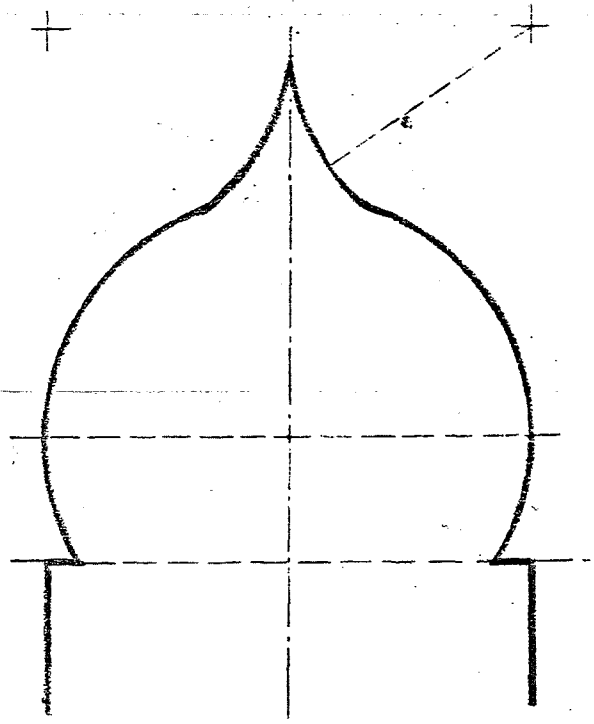

Şekil 82. Altnalı kaş kemer

8- Üç dilimli kemer: Bazı evlerin pencereleri ile eyvan içindeki nişlerde ender olarak görülen kemer tipidir.

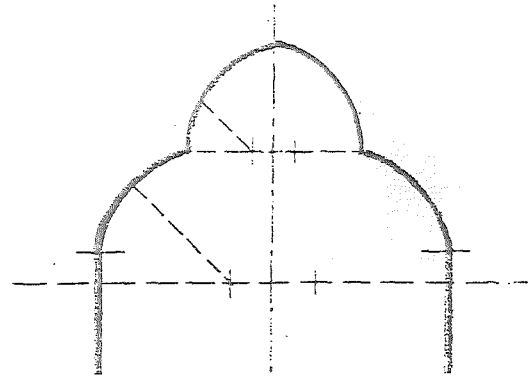

Şekil 83. Üç dilimli kemer

Bu kemer tiplerinden; kaş kemer, yuvarlak kemer ve üç dilimli kemerlerin avlu kapılarının üzerinde, pencerelerin ise hem altında hem de üstünde, konsollarda ve kuşluklarda sadece süsleme amacıyla yapılmış olanlarına da rastlanmıştır.

III.5.f. Merdivenler:

Avlunun en önemli unsurlarından biri olan merdivenler, genellikle profilli taşlardan yapılmıştır. Ancak, yığma tekniğinde yapılmış olanlara da rastlanmıştır. Profilli merdivenler, önceden hazırlanmış taş basamakların bir ucunun duvara gömülerek, konsollar şeklinde birbiri üzerine bindirilmesi, alt ve üstte de döşemelere oturtulması ile oluşmaktadır. Merdivenlerin genişlikleri 80-110 cm. arasındadır.

Basamaklar oldukça yüksek planlanmıştır. Boyutları 25×25 cm., 25×28 cm. arasında değişmektedir. Avlu içlerinde sayıları 1 ile 6 arasında değişen merdiven bulunmaktadır. Bu merdivenlerin altları ölü mekânlar olarak bırakılmamış, çeşitli biçimlerde değerlendirilmiştir. Bazı evlerin merdiven altlarında, günlük yaşamda çeşitli eşyanın konması için yapılmış sivri veya yarım kemerli nişler, bazılarında ise helâ veya kuyu bulunmaktadır. Ayrıca merdiven sahanlığının altının, kilere geçiş alanı olarak kullanıldığı örneklere de rastlanmıştır. Urfa evlerinde yer alan merdivenler profillerine göre dört ayrı tiptedir.

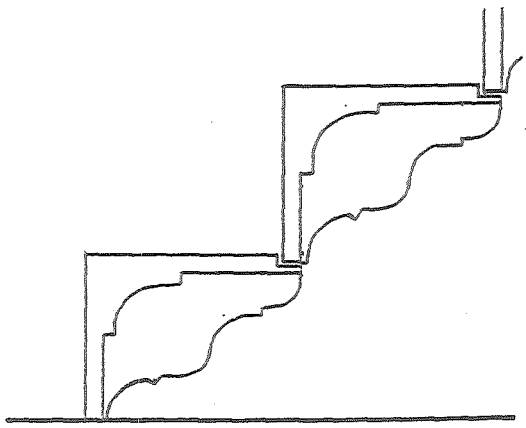

Şekil 84. Saraç Sokak, No: 3

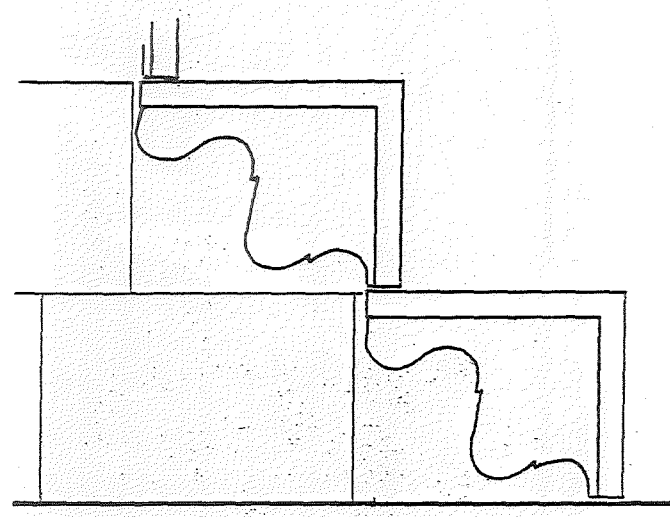

Şekil 85. Veli Sokak, No: 24

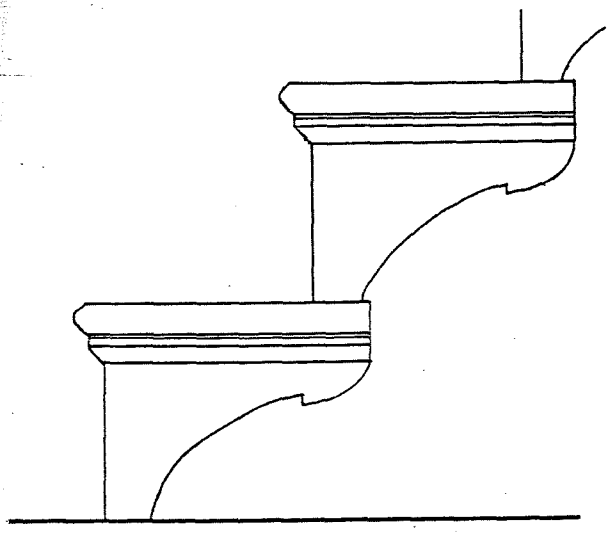

Şekil 86. Güllüoğlu Sokak, No: 22

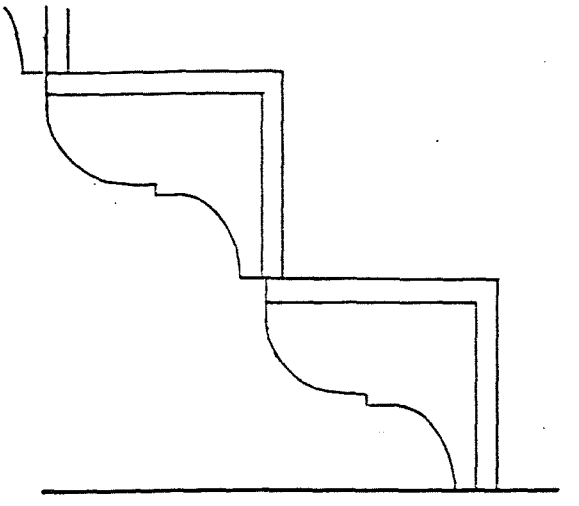

Şekil 87. Nabi Sokak, No: 4

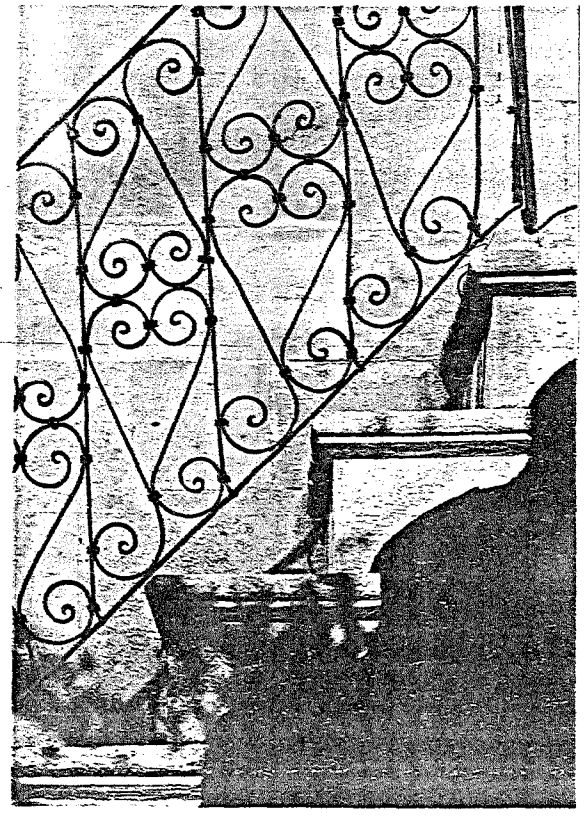

Resim 176. Profilli taşlardan yapılmış merdiven, (Güllüoğlu Sokak, No: 22)

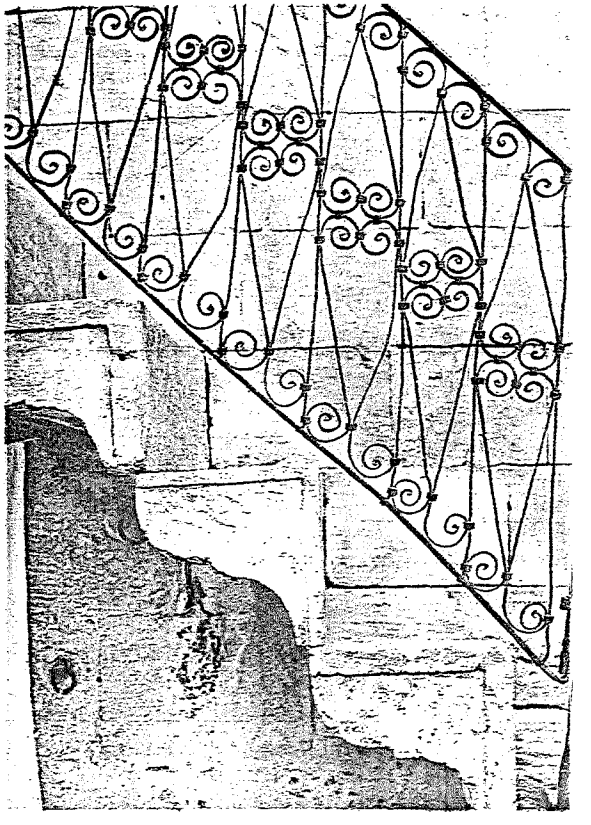

Resim 177. Profilli taşlardan yapılmış merdiven, (Veli Sokak, No: 9)

III.5.g. Korkuluklar:

Urfa evlerinin avlu cephelerine katkıda bulunan önemli bir mimarî elemandır. Merdiven korkulukları, çoğunlukla döğme demirden, gezenek ve yazlık korkulukları ise çoğunlukla taştan yapılmıştır. Ahşap, bazı korkuluklarda madenî dikey çubukları yatay olarak bağlayan çubuklar halinde kullanılmıştır. Urfa evlerinde dokuz ayrı tipte korkuluğa rastlanmıştır.

A) Taş korkuluklar: Korkuluğu oluşturan dikey ve yatay elemanların her ikisi de taştandır ve profilleri de farklıdır. Bağlayıcı yatay eleman her tipte düz profillidir. En yaygın tipler, mahalli dilde "lokmalı" denilen ile zikzak şeklinde olanıdır. Pek nadir görülen tipler ise boğumlu ve kum saati şeklinde olanlardır.

Geometrik kompozisyonlu tip ise, Urfa'da görülen tek örnektir. Yazlıklarda, merdiven ve gezeneklerde bulunan korkuluklar, alt kenarı silmeli, mukarnaslı kornişli taş bloklar üzerine veya mukarnaslı ve küçük kaş kemerlerin tekrarından meydana gelmiş konsol üzerine oturur.

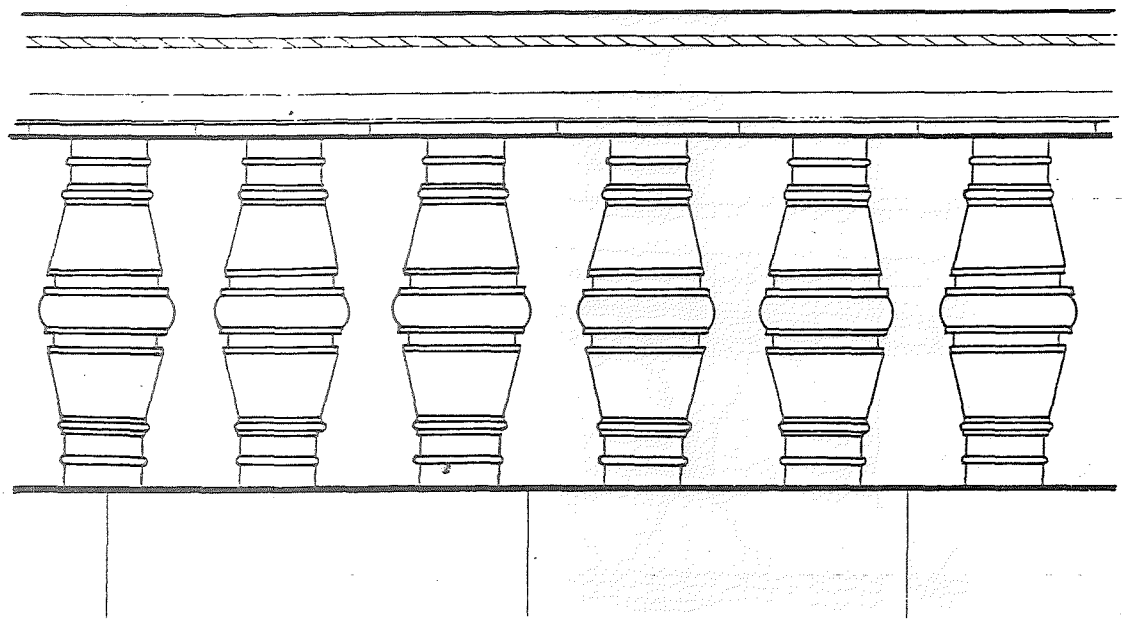

Şekil 88. Lokmalı korkuluk

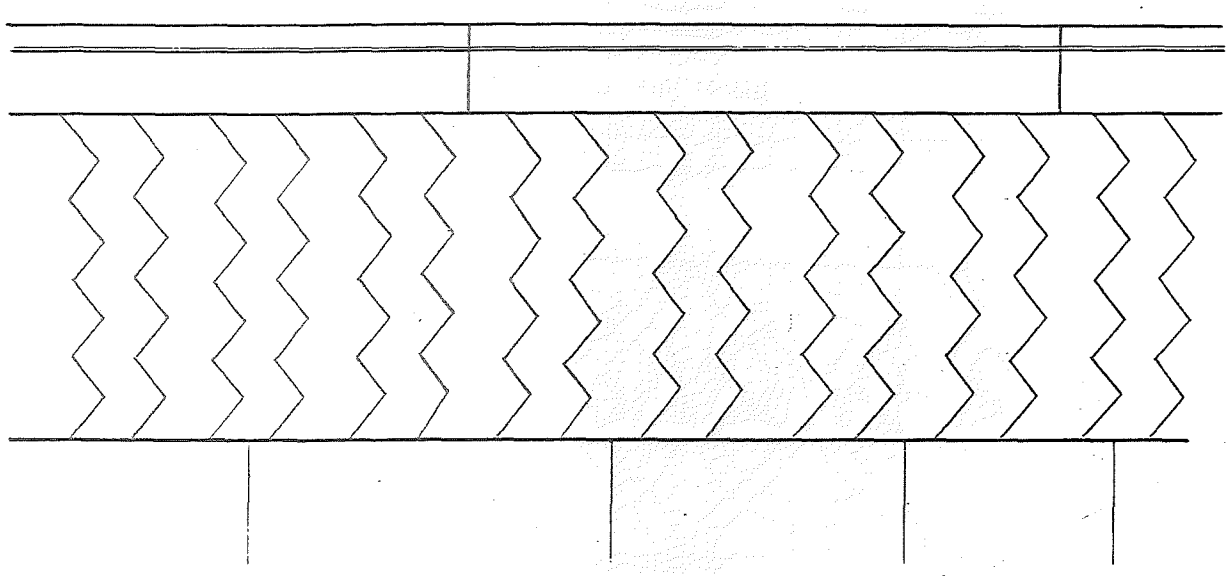

Şekil 89. Zikzaklı korkuluk

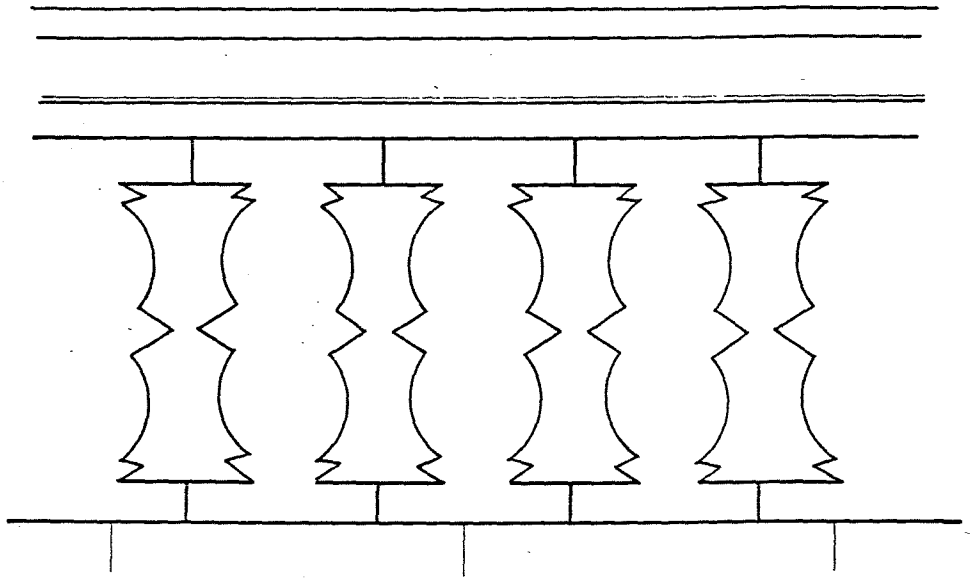

Şekil 90. Dilimli korkuluk

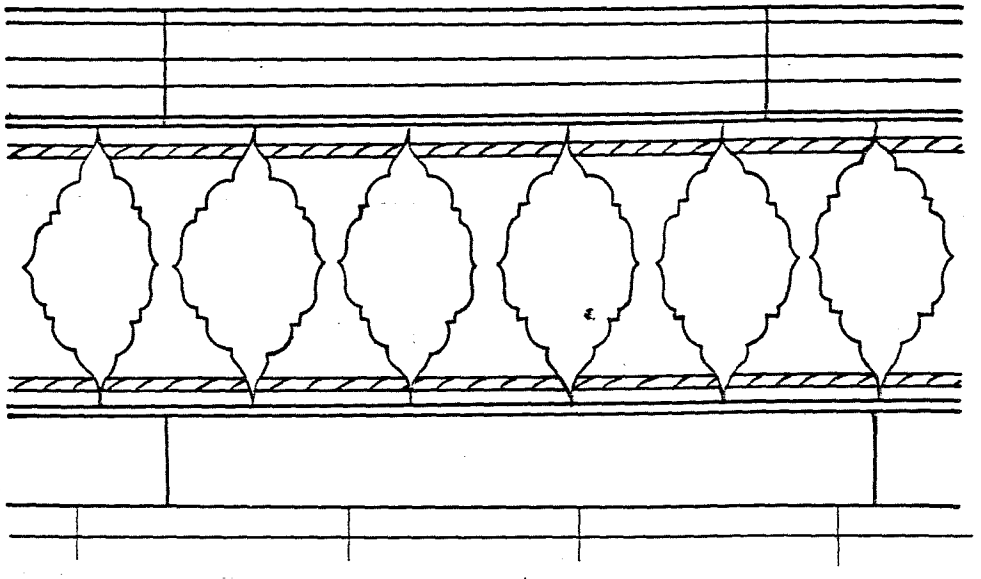

Şekil 91. Kum saati şeklindeki korkuluk

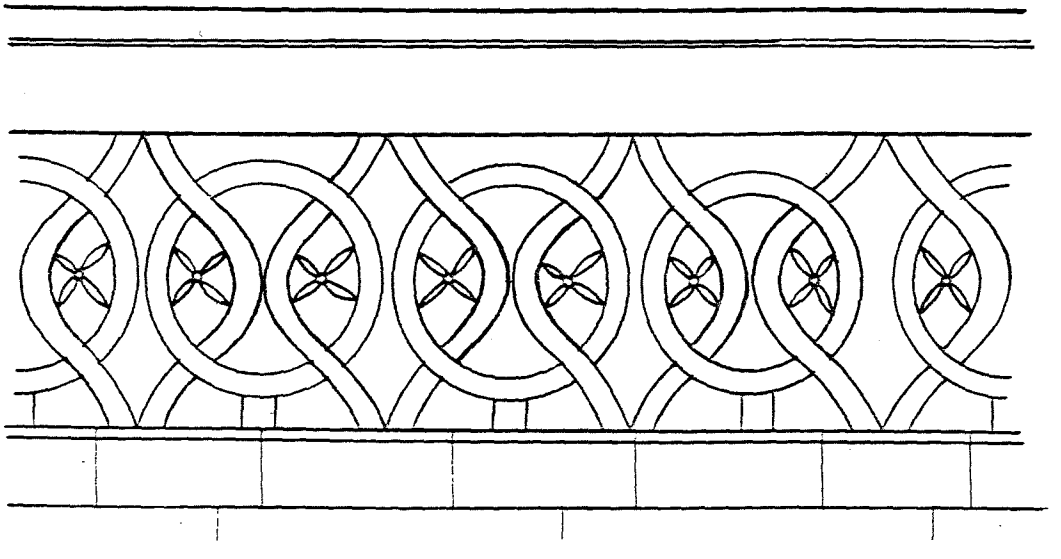

Şekil 92. Geometrik kompozisyonlu korkuluk

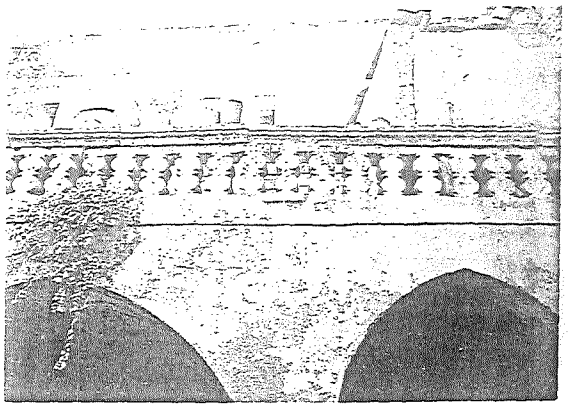

Resim 178. Lokmalı korkuluk (Divanyolu Sokak, No: 55-57)

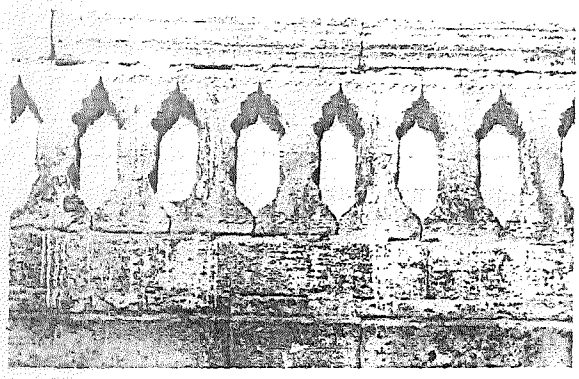

Resim 179. Kum saati şeklindeki korkuluk (Madenli Sokak, No: 3)

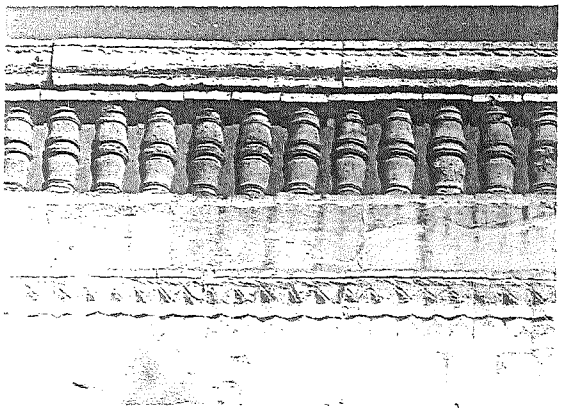

Resim 180. Dilimli korkuluk (Fırfırlı Sokak, No: 10)

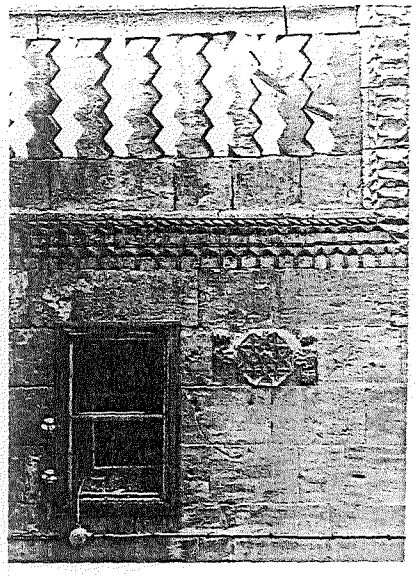

Resim 181. Zikzaklı korkuluk, (Hacı Ebu Kabaltısı Sokak, No: 24)

B) Demir korkuluklarda "S" motifi egemendir. Farklı tipler "S" motifinin değişik şekillerde düzenlenmesi ile elde edilmektedir. Demir korkuluğa mahalli dilde "demir cağa" denilmektedir.

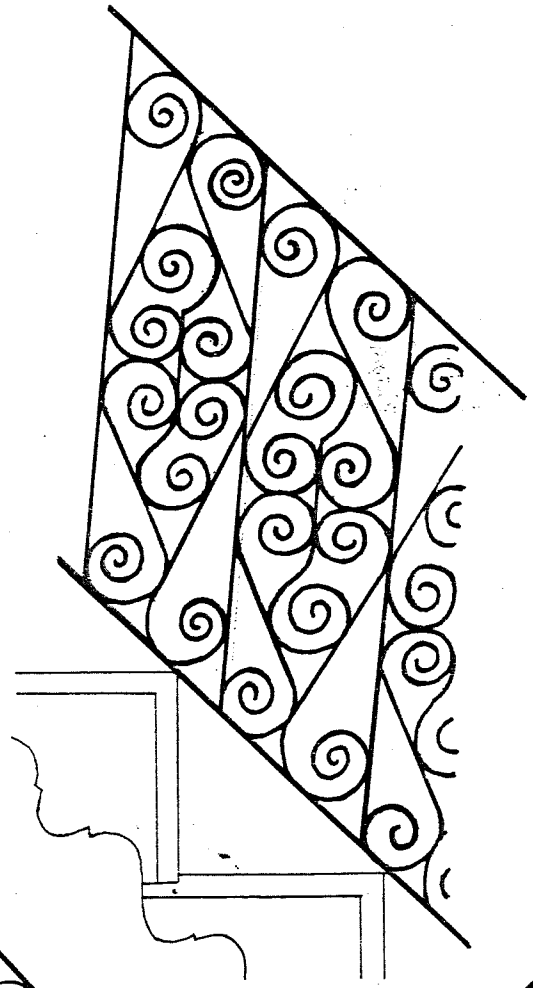

Şekil 93. Veli sokak, No: 24

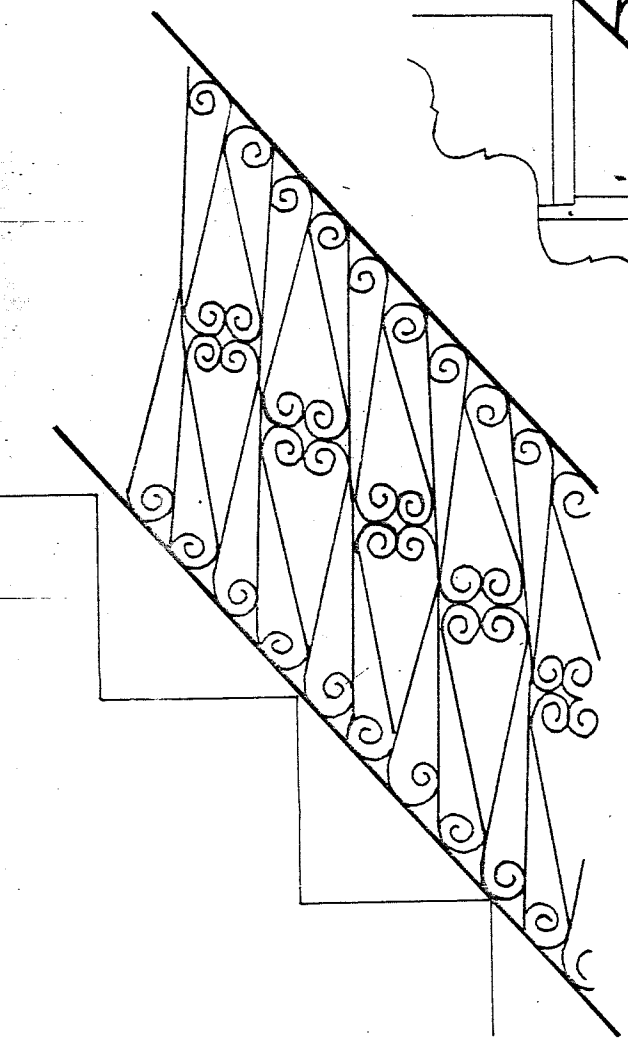

Şekil 94. Molla Ali Çıkmazı. No: 38

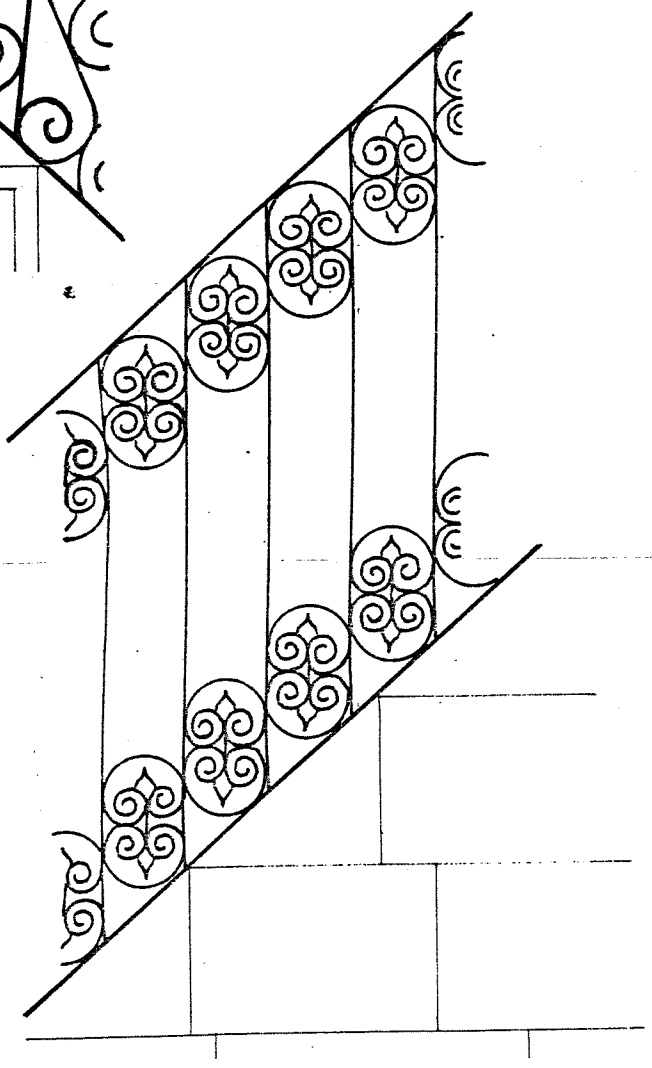

Şekil 95. Hızanoğlu Sokak, No: 1

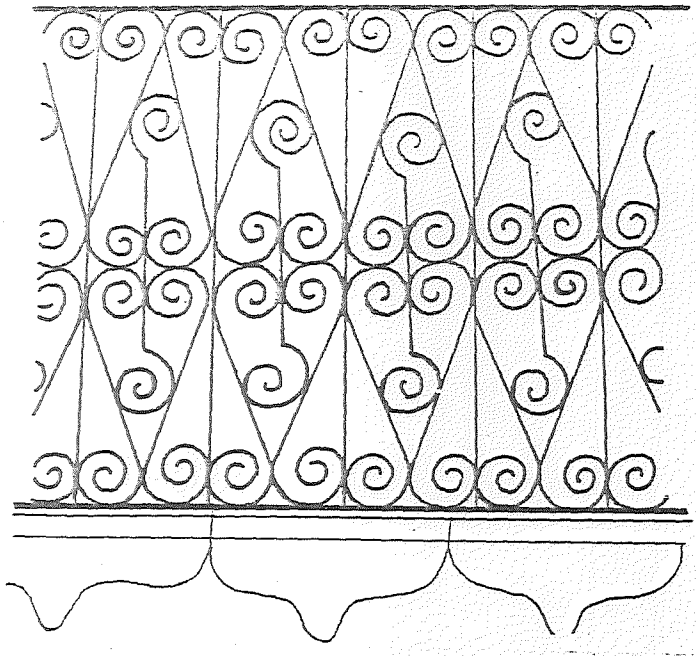

Şekil 96. Nabi Sokak, No: 4

III.5.h. Konsollar:

Belirli bir taşıma gücüne sahip olan taşla istenen genişliğe ulaşılamamaktadır. Bunun için konsollarda, taşların birbiri üzerinden, basamaklar halinde kaydırılması ile istenilebilen genişliğe ulaşilabilmektedir. Çıkmaların ve gezeneklerin altında yer alan konsollardaki taşların kesiti 20x25 cm. dir. Bazı evlerde bu taşların uçları kabaralı, diğerlerinin üzeri ise profillidir. Yanyana sıralanan taş konsolların aralarındaki mesafe 60-70 cm. kadardır. Konsollar üstte genellikle, kemerlerle birbirine bağlanmıştır. Böylece üstteki çıkmanın ağırlığı konsollardaki basamaklara verilmiştir.

Kemer kovanları bazılarında bir tonozu hatırlatacak biçimdedir. Bazı (dilimli) örneklerde ise bu kısım düz olarak geçilmiştir.

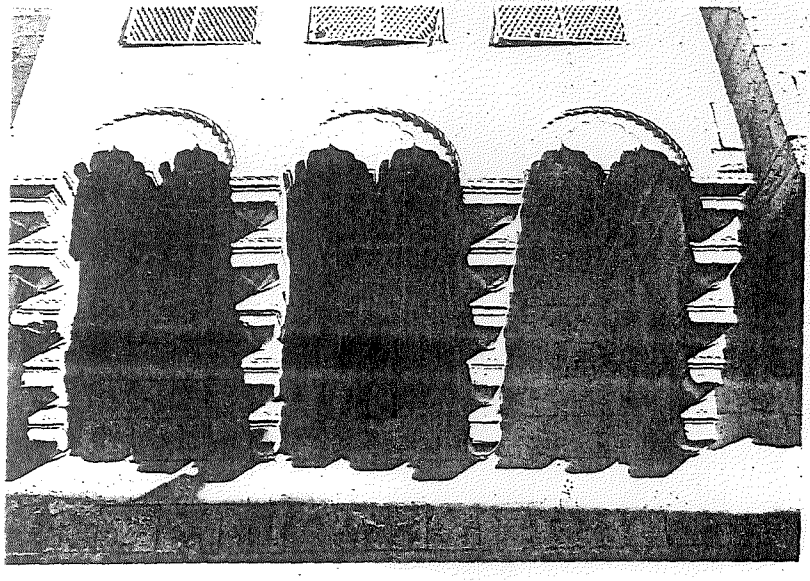

Resim 182. Kemer kovanı düz olarak geçilmiş beş kademeli çıkma altı konsolları, (Çatalyol Sokak, No: 4)

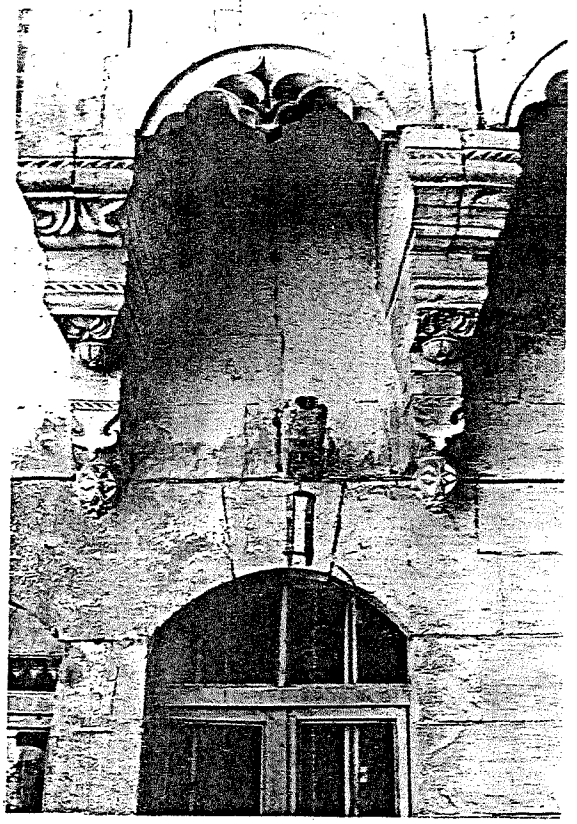

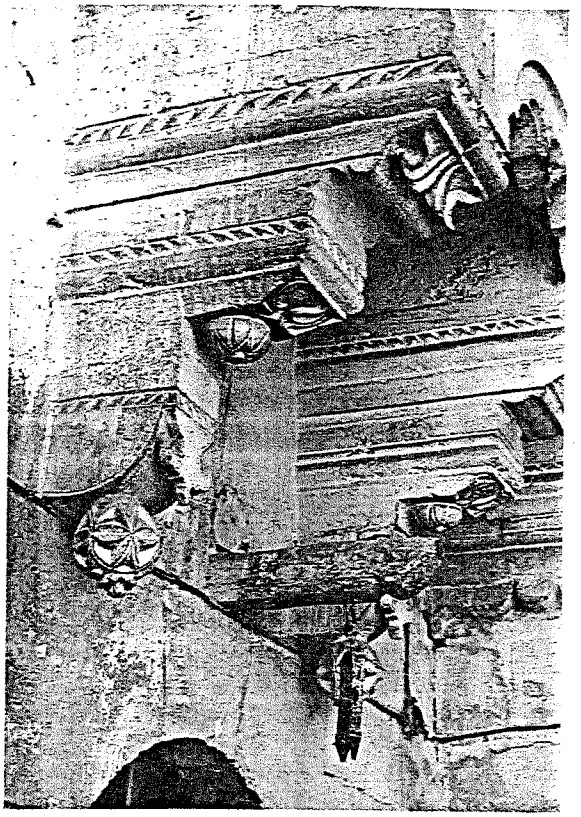

Resim 183-184. Üç kademeli konsol, (Madenli Sokak, No: 3)

Resim 185. İkiz kemerli konsol, (Güllüoğlu Sokak, No: 22)

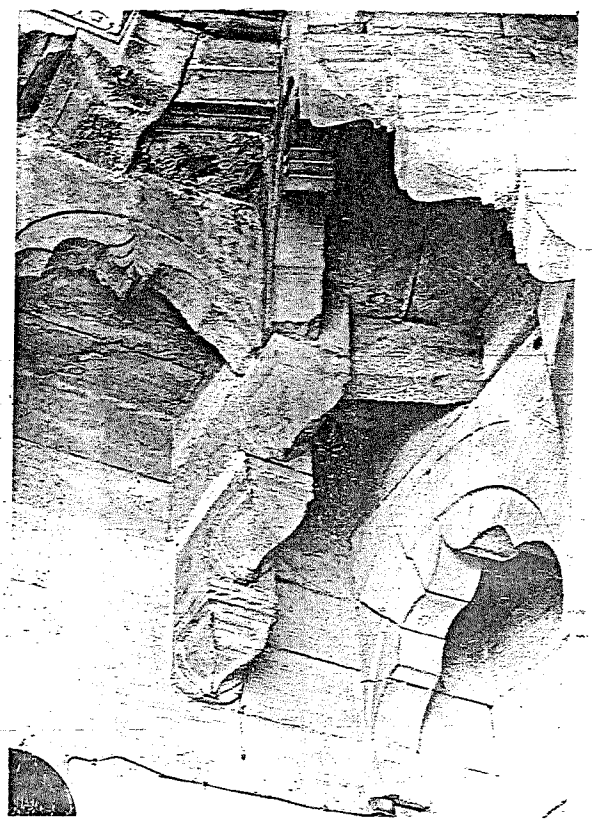

Resim 186. Konsolların köşe birleşme detayı, (Tekeli Sokak, No: 6)

III. 5.1. Su Elemanları

III. 5.1.1. Havuzlar:

Havuzların geleneksel Urfa evleri ve yaşamı içinde özel bir yeri vardır. Genellikle avlunun ortasında yer alan havuzlar kare, dikdörtgen, elips, dilimli, sekizgen olarak planlanmışlardır. Ortalarında birer fıskiye bulunmaktadır. Yalnız bir havuzda içinden fıskiyenin çıktığı bir çanak yer alır. Boyutları 2.00 m. ile 2.50 m. arasında, yükseklikleri ise 63-75 cm. arasında değişmektedir. Haznenin önceden şekillendirilmiş taşları, demir çubuklarla birbirine ve zemine bağlanmıştır. Havuzların çoğu günümüzde kullanılmamaktadır.

III. 5.1.2. Kuyular:

Urfa evinde avlunun vazgeçilmez bir öğesi olan kuyular bazen avlunun ortasında; bazen de bir kenarında, duvar önünde veya duvara açılan bir nişte yer alırlar.

Bir evde baldeken tipinde kuyuya rastlanmıştır.

Avlularda havuz bulunduğu halde ayrıca bir kuyu açılması, havuza gelen suyun kesilmesi halinde ihtiyacı karşılamak için olsa gerektir.

Resim 187. Baldeken tipinde kuyu (İşçiler Sokak, No: 9)

Resim 188. Kuyu. (Kemaliye Sokak, No: 1)

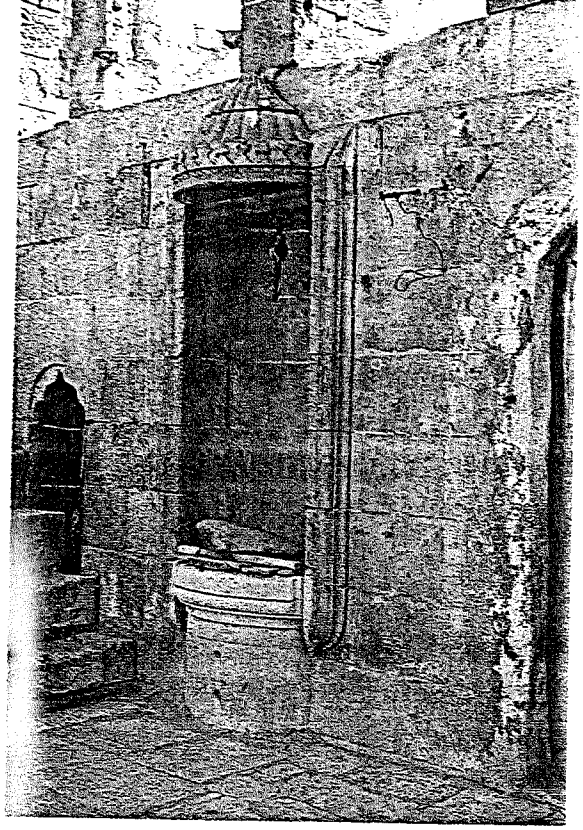

Resim 189. Kuyu, (Güllü Sokak, No: 81)

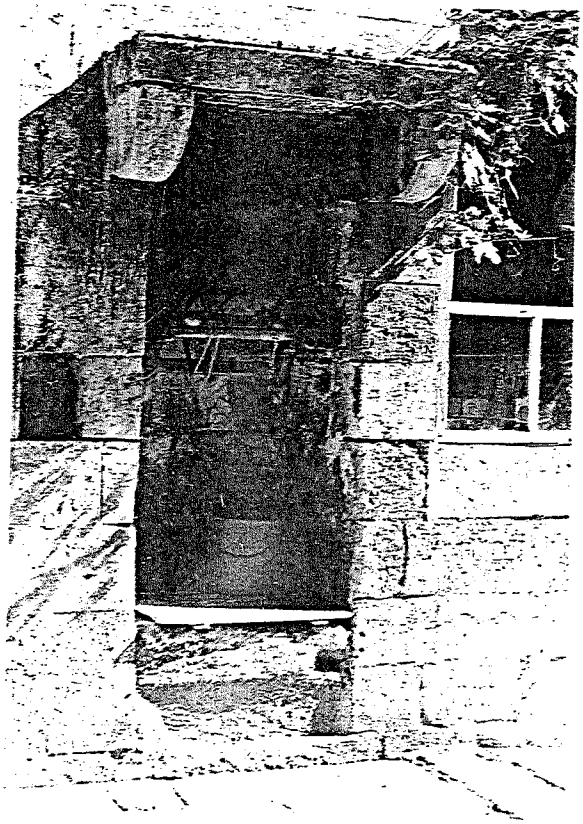

Resim 190. Kuyu, (Sipahi Sokak, No: 29)

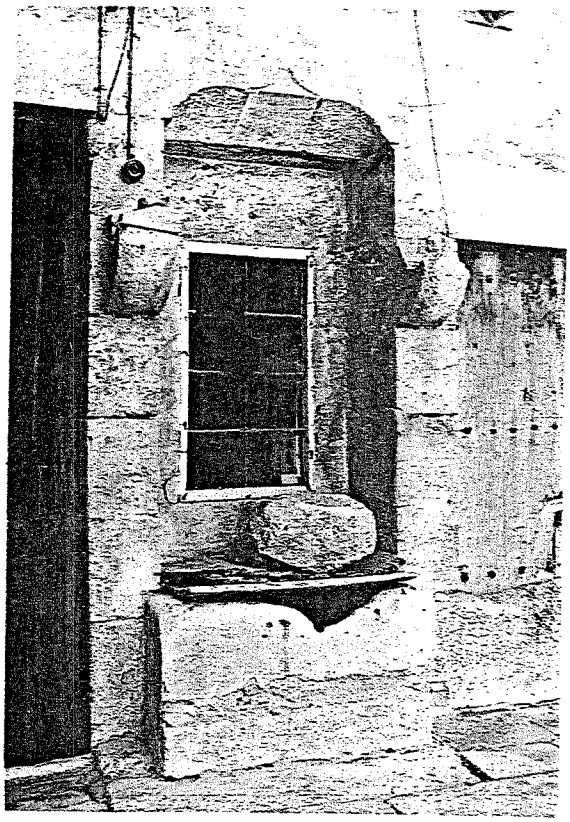

Resim 191. Kuyu, (Yokuş Sokak, No: 15)

III. 5.i.3. Çeşmeler:

Zemin katlarda, genellikle kapı arasının avluya açıldığı yerde, bazen de üst katların yazlık olarak kullanılan kısımlarında bulunan çeşmeler, üstte taştan oyma su haznesi, ortada sabun koyma yeri ve altında da taştan oyma su yalağı "curun" olmak üzere üç kısımdan bazende iki kısımdan oluşurlar.

Hazne su taşınarak üstten, bazen de yan yüzde yapılmış bir açıklıktan doldurulmaktadır.

Urfa evlerindeki çeşmeler sadece el yıkama yeri olarak kullanılmaktadır.

Urfa'da sokak çeşmesi olarak sadece bir evin avlu cephesinde, gelip geçenlerin su doldurması için, suyu Balıklı Göl'den getirilen bir çeşmeye rastlanmıştır.

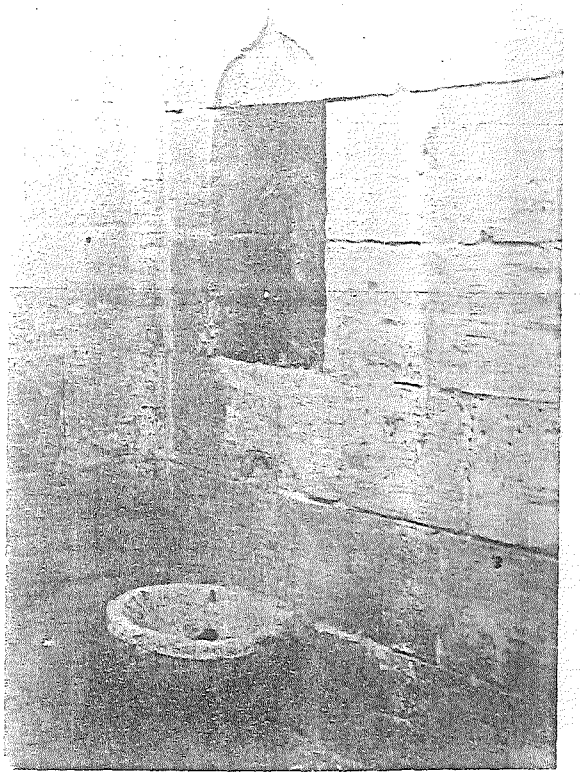

Resim 192. Hazne açıklığı üstte yer alan çeşme

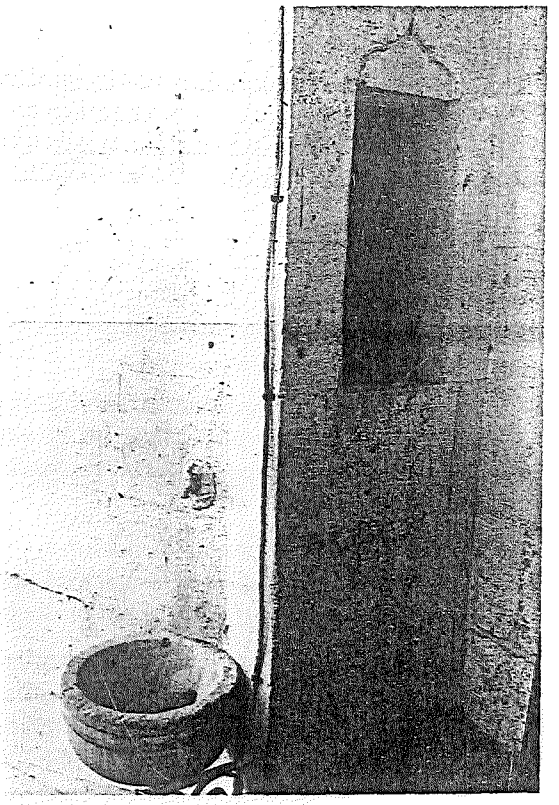

Resim 193. Hazne açıklığı yanda yer alan çeşme (Tekeli Sokak, No: 6)

III. 5.j. Dönme Dolap (Yemek Servis Dolabı):

İslami yaşamda kadın yakın aileden olmayan erkeklere görünmediğinden, haremlik bölümünden selamlığa yiyecek alıp vermesi için iki bölüm arasında "dönme dolap" yapılmıştır. Bu dolabın raflarına konulan kaplar, dolap elle döndürülerek öbür bölüme iletilir. Bu tasarım geleneklere bağlılığı göstermektedir.

Urfa'da dönme dolabı günümüze kadar gelebilmiş iki eve rastlayabildik. Bunlardan Hacı İmam Demirkol evindeki dönme dolap haremlik avlusu ile kapı arasını ayıran duvarda bulunmaktadır. Haremlik avlusundan dolaba koyulan yemekler, dolap elle çevrilerek kapı arasma iletilmektedir. Kapı arasında, hizmetkâr tarafından alınan yemekler üst katta bulunan selamlığa çıkarılmaktadır.

Şahap Bakır evindeki dönme dolap ise, haremlik avlusundaki gezenek ile selamlık odası arasmdaki duvarda bulunmaktadır. Haremlik avlusundaki gezenekten dolaba koyulan yemekler, dolabın döndürülmesiyle selamlık odasından alınmaktadır.

Urfa evlerindeki dönme doaplar ile aynı kottaki mekânlar arasında servis yapılabilmektedir.

III. 6. Cephe Düzeni:

Urfa evlerinin sokak cepheleri yüksek ve sağır bir duvardan ibarettir. Zemin katlardaki tek açıklık, evlerin oldukça görkemli yapılmış, kemerli giriş kapılarıdır. Bazı kapıların üzerinde, sokağa bakan ve kapıya gelenleri görmek için yapılmış, önü kafesli küçük pencereler "gezenek takası" yer alır. Bazı evlerde ise "çardak" denilen üst kat çıkmalarında pencereler görülmektedir. Çıkmaların bindirme tekniği ile yapılmış profilli, kemerli konsolları ise cephelere hareket kazandırmaktadır. Hacca gidenlerin evlerinin kapılarına, bunu belirten renkli resimler yaptırmaları veya hazır yapılmış tabelalar asmaları da cepheye renk katan öğelerdir.

Dış cephelerin sadeliğine karşı avlu cepheleri oldukça zengindir.

III. 6.a. Eyvanlar:

Planın asıl belirleyici öğesi olan eyvanın etkinliği avlu cephelerinde de görülmektedir. Eyvan, gerek boyutu, gerekse bezemesiyle cepheye katkısı en fazla olan birimdir. Yapı bütünü içinde, birden fazla eyvanın bulunduğu örneklerde, avlunun güneyinde bulunan ve kuzeye yönlendirilmiş eyvanlar diğerlerine göre daha büyük boyutta planlanmıştır ve daha süslüdür. Bu ana eyvan yazlık kullanım içindir ve avlunun esas cephesini oluşturmaktadır.

III. 6.b. Kapılar:

Urfa evlerinde, avlu cephelerinde veya eyvan içlerinde, bir dizi halindeki pencerelerle birlikte bulunur ve oda içine doğru açılırlar. Genişlikleri 80-100 cm., boyutları ise 1.90-2.00 m. arasında değişmektedir.

Kapı kanatlarının avluya bakan yüzleri daha özenli, iç yüzler daha yalın olarak düzenlenmiştir. Bazı odaların kapı kanatları, daha küçük boyuttaki ahşapların geçmeli olarak bir araya getirilmesiyle oluşmaktadır. Önemli odaların kapı kanatları ise ayrıca oyma olarak bezenmiştir.

III. 6.c. Pencereler:

Genellikle kapıların yanında yer alan pencereler, odaların iç ve dış ilişkilerine önemli özellikler getirmiş olup iç düzenin kuruluşunu da güçlü bir biçimde etkilemektedir.

Urfa'da toplumsal yaşantı ve gelenekler evin dışarıya kapanmasını gerektirmiştir. Bundan dolayı pencereler zemin katında sadece avluya, üst katlarda ise, bazı tedbirlerle kısıtlanmış olarak, hem sokağa, hem de, kısıtlanmasına gerek olmadan avluya yöneltilmiştir. Pencereler, odalarda üçlü ve dörtlü gruplar halinde bir araya toplanmıştır. Bu da kesin bir yönlenme ve cephelere farklı görünüşler sağlamaktadır.

Pencereler, ayrıca yapı içindeki başka mekânlara da yöneltilmiştir. Eyvanın yanında yer alan odaların pencereleri, hem avluya, hem de eyvana açılmaktadır. Böylece oda ile, açık veya kapalı diğer mekânlarla güçlü bağlantılar elde edilmiştir. Oda pencereleri duvar kalınlığı içinde çoğunlukla dış yüze yakın olarak kurulmuştur. Bu da odada ek bir kullanım alanı sağlamaktadır. Pencereler, genelde, 1/2, 1/2,5 ve 1/3 oranında ve en basit şekli ile de basık kemerli olarak planlanmışlardır. Enleri ise hemen hemen tüm sivil mimarlık örneklerinde olduğu gibi 70-80 cm. civarındadır.

Pencere kanatları menteşelidir. Kanatlar her iki yandaki menteşelere bağlı olarak hareket etmektedir. Cam boyutları da kayıtlarla bölünerek olabildiğince küçük tutulmuştur. Pencere boşluklarına dıştan demir parmaklık geçirilmiştir.

Alt pencerelerin üzerlerinde bazen tek, bazen de bir dizi halinde havalandırma pencereleri (üst pencereler) yer alır.

III. 6.d. Çıkmalar:

Urfa evlerinin, sokağa bakan yalın cephelerini süsleyen en önemli kısımları ve Urfa sokaklarının en belirgin mimari elemanlarıdır.

Çıkmalar, Urfa evlerinde üst kattaki mekânlardan biri olan ve eyvanın yanında yer alan baş odanın sokağa uzantısıdır. Çıkmalar, evin plan özelliğini sokağa yansıtırlar. Hemen hemen bütün örneklerde, çıkma ile iki yandaki konsollar arasında 25x25 cm. kesitinde (taşın kesiti ile aynı ölçüde) ahşap hatıllar "cısır" kullanılmıştır.

Çıkmalar dışa kapalı Urfa evlerinin sokakla görsel ilişkisini kuran tek mekânıdır ve Urfa'lı yapı ustalarının sanat ve mimarlık anlayışlarının en güzel örnekleridir. Ön ve yan yüzlerinde 1/2,5-1/3 oranında yapılmış, ahşap kafesli veya demir parmaklıklı "demir cağa" pencereler yer alır.

Urfa evlerinde görülen çıkmalar, düz ve gönyeli olmak üzere iki tiptir.

1- Düz çıkmalar: Urfa evlerinde görülen en yaygın tiplerden biridir. Parsel çizgisi düzgün olan sokaklarda yer alan evlerde görülür. Bunlar, evin sokağa bakan cephesinde, zemin kat beden duvarına paralel olarak planlanmıştır. Taşıyıcı konsollar hepsinde aynı mesafededir.

Konsol kademeleri bir ila beş arasında değişmektedir.

2- Gönyeli çıkmalar: Gönyeli çıkmalara, parsel çizgisi düzgün olmayan sokaklarda yer alan evlerde rastlanmaktadır. Açılı dönen sokaklarda, zemin katın sokak çizgisine uydurulması sonucu düzgün, geometrik planlı mekânlar elde edilememekte; zemin kat bu parselin biçimine uymaktadır. Zemin kattaki bu eğikliğin üst katta düzeltilmesi amacıyla çıkmalar gönyeli olarak yapılmıştır. Bu düzeltme çıkmanın biçimini belirlemektedir.

Bazı evlerde düz ve gönyeli çıkmaları yanyana görmek mümkündür. Çıkmalarda tasarlanan, her odanın sokağı ve manzarayı görme, güneşlenme, gölgelenme istekleri yanında, güçlü bir sanatçı bilincinin de var olduğu belirmektedir.

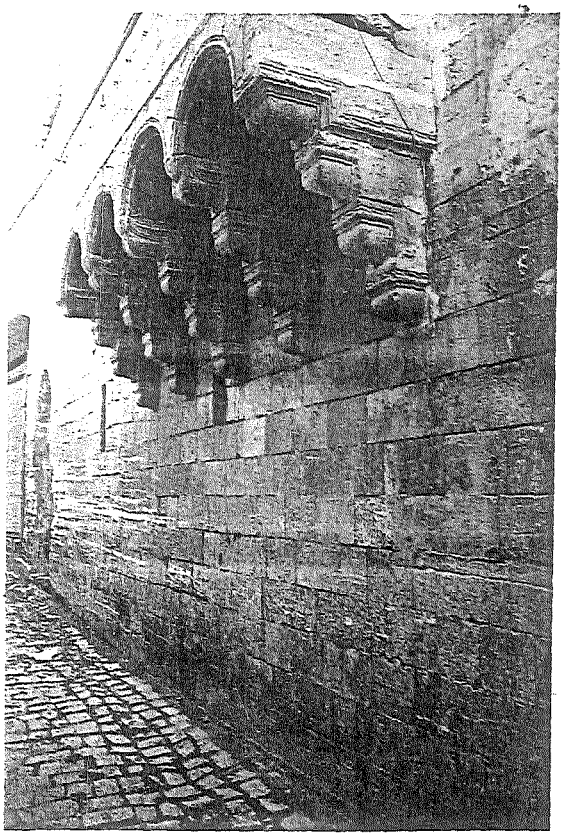

Resim 194. Dört kademeli düz çıkma. (Güllüoğlu Sokak, No: 22)

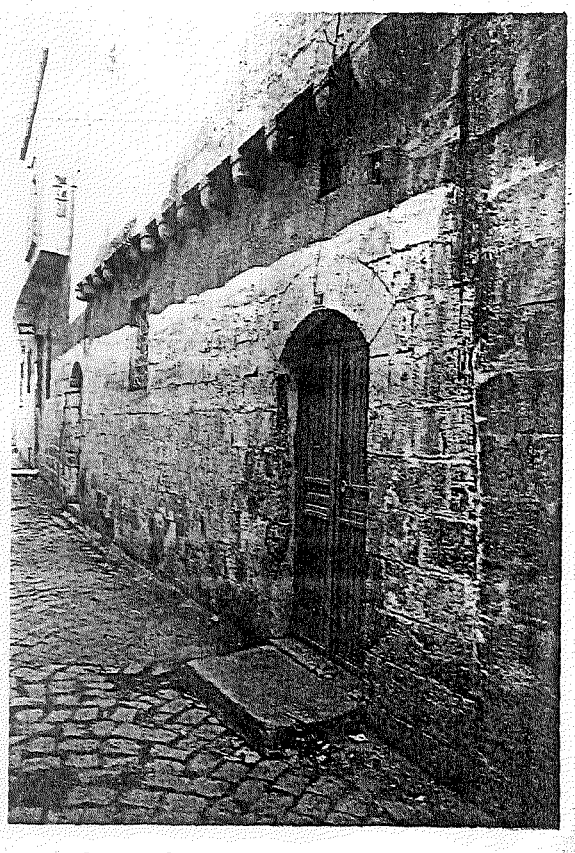

Resim 195. Bir kademeli, düz çıkma. (Hüseyin Paşa Sokak, No: 8)

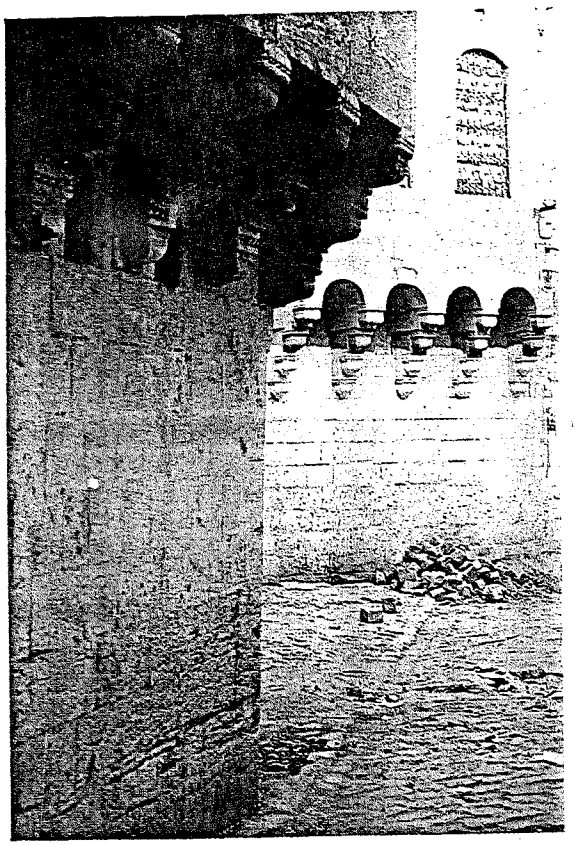

Resim 196. Düz çıkmalar

Resim 197. Gönyeli çıkma. (Savaşan Sokak, No: 19)

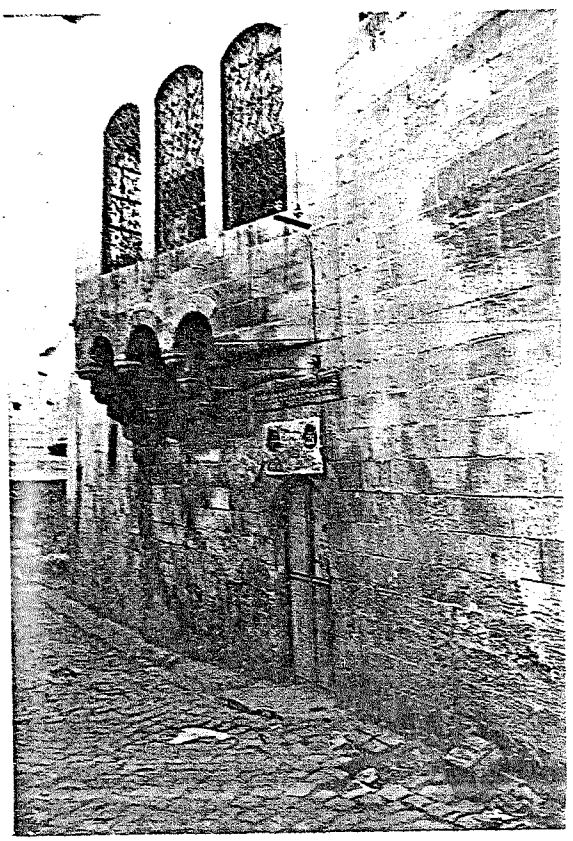

Resim 198. Gönyeli çıkma. (Yetkinler Sokak. No: 17)

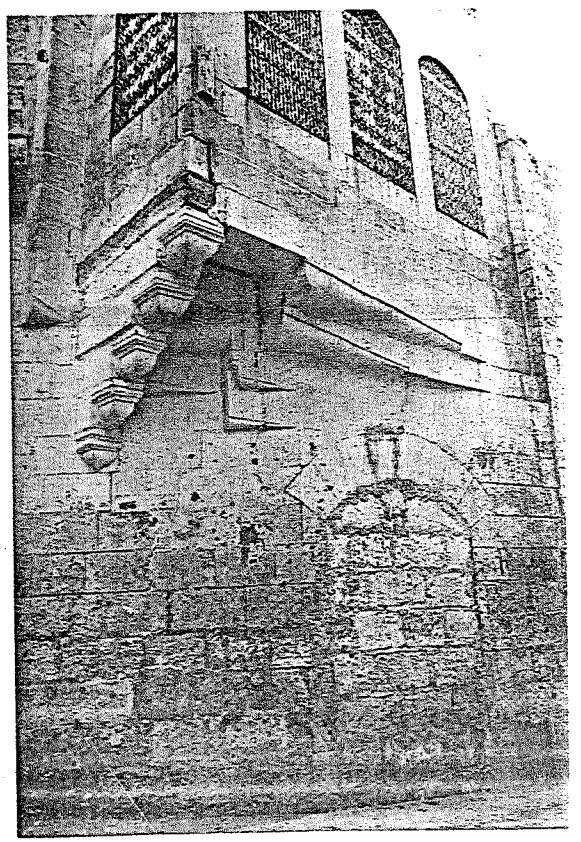

Resim 199. Gönyeli çıkma. (Hacıban Sokak. No: 16)

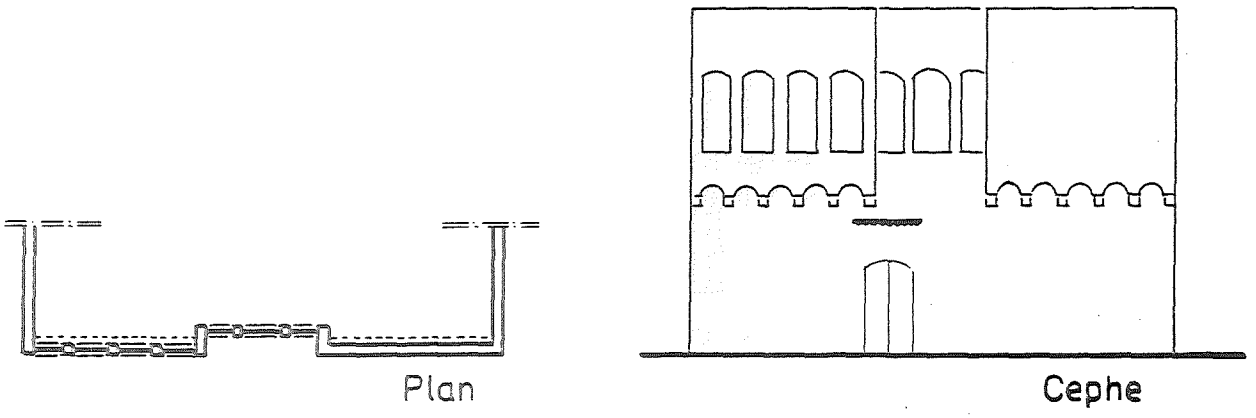

Şekil 97. Düz çıkma (Ahmet Siverekli Evi, Katalog No: II.14)

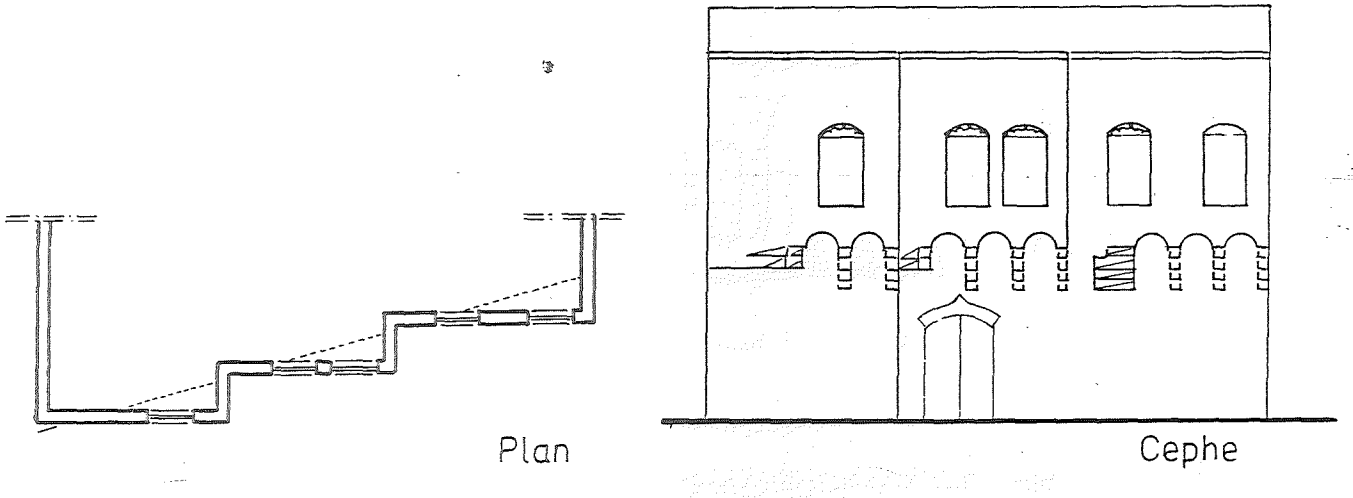

Şekil 98. Gönyeli çıkma (Abdülkadir Hakkâri Evi,Katalog No: II.6)

III. 6.e. Cephe Tipleri:

Urfa evlerinin cephe tipleri, oda-eyvan-oda grubunun miktarına, kat sayısına ve avlu ile olan fiziksel ilişkilerine göre düzenlenmiş olup avlu cepheleri esas alınmıştır.

Buna göre:

1- Avlu kotunda eyvan-oda düzeni;

a) Eyvan ortadadır. Tek eyvanlı evlerde ana cepheyi oluşturmaktadır.

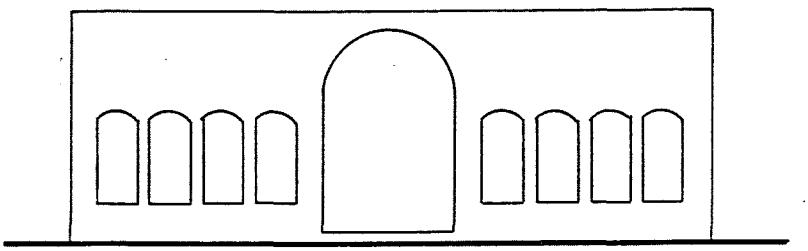

Şekil 99. Hacıbanlar Evi (Katalog No: II.1)

b) Eyvan bir yandadır. Eyvanın yanında bir oda yer alıyorsa, bu cephe evin tâli cephesidir. Yaptığımız tipoloji çalışmalarında istisnaî bir örnek olarak, Hacı İmam Demirkol evinde, ana eyvanın yanında bir oda bulunmaktadır. Bu evde üç eyvan bulunmasına karşılık bu kısım esas cephedir.

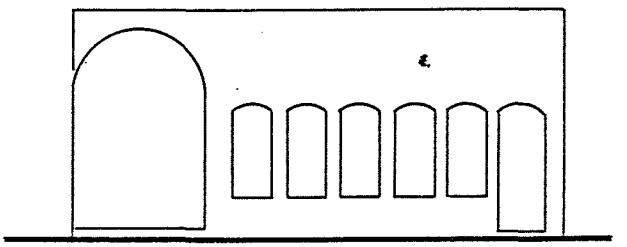

Şekil 100. Hacı İmam Demirkol Evi (Katalog No: II.4)

c) Eyvan bir cephenin her iki yanındadır. Gerek yönlendirme, gerekse oda-eyvan düzeni açısından Urfa'daki tek örnektir. Eyvanlar doğu-batı yönlerinde planlanmıştır.

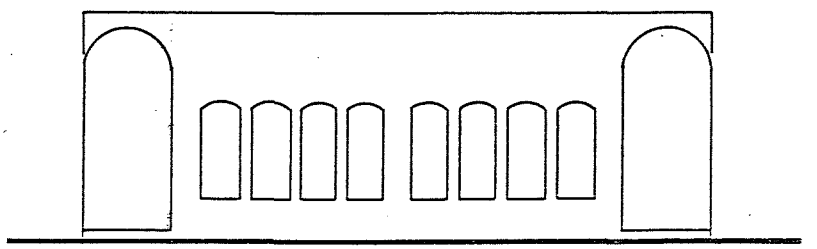

Şekil 101. Mehmet Demirkol Evi (Katalog No: II.8)

2- Avludan yarım kat yukarıdaki eyvan-oda düzeni;

a) Eyvan ortada; eyvan her iki yanına aldığı odalarla birlikte evin esas cephesini oluşturmaktadır. İstisnaî bir örnek olarak, Hacı imam Demirkol evinde esas cephe değildir. Alt kat kilerdir.

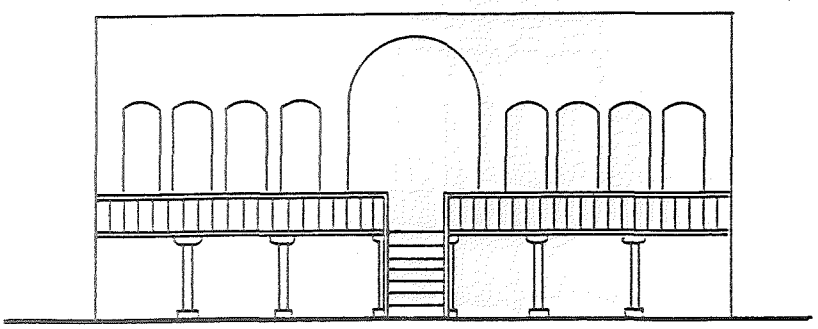

Şekil 102. Hacı İmam Demirkol Evi (Kataiog No: II.4)

b) Eyvan yandadır. Avlu cephesinden eyvanın yanda görünmesine rağmen, her iki tarafında birer oda bulunmaktadır. Odalardan biri önüne gelen diğer kısım tarafından kapatılmaktadır. Evin esas cephesidir.

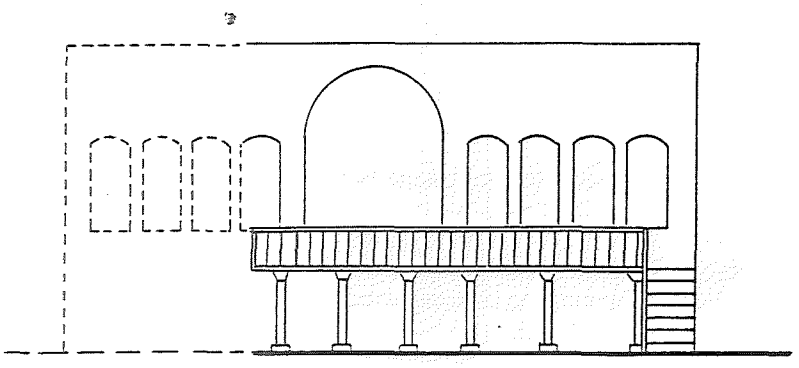

Şekil 103. Mahmut Canpolat Evi (Katalog No: II.7)

3- Avludan tam kat yukarıda oda-eyvan düzeni;

A) Tek eyvanlı olanlar;

a) Eyvan yukarıdadır. Yapı bütününde eyvan tektir.

Avlu kotundan tam kat yukarıda düzenlenmiştir ve evin ana cephesidir.

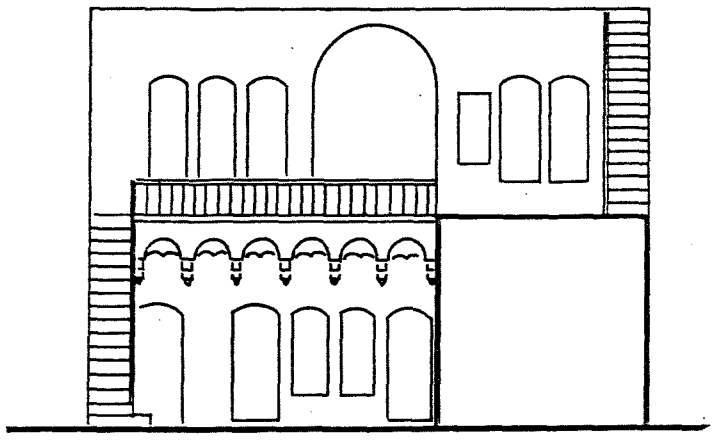

Şekil 104. Ahmet Siverekli Evi (Katalog No: II.14)

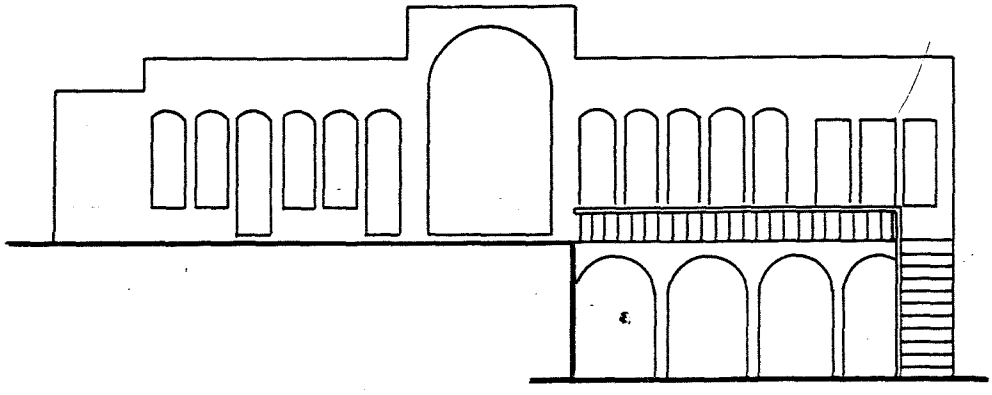

Şekil 105. Abdülkadir Hakkâri Evi (Katalog No: II.6)

b) Eyvan yandadır. Eyvanın her iki yanındaki odalardan bir tanesi, önüne gelen diğer kısım tarafından kapatıldığı için avlu cephesine katkıda bulunamamaktadır.

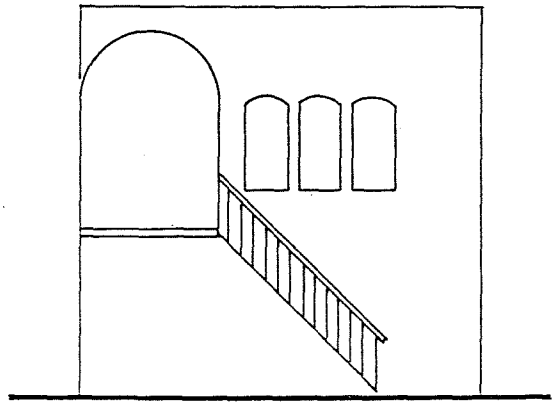

Şekil 106. Mehmet Parmaksız Evi (Katalog No: II.13)

B) Bir cephede iki eyvanı olanlar;

a) Eyvanlar ortadadır. Yapı bütününde eyvan üç tanedir. Üç eyvandan ikisi kuzeye yönlendirilmiş kısımdadır.

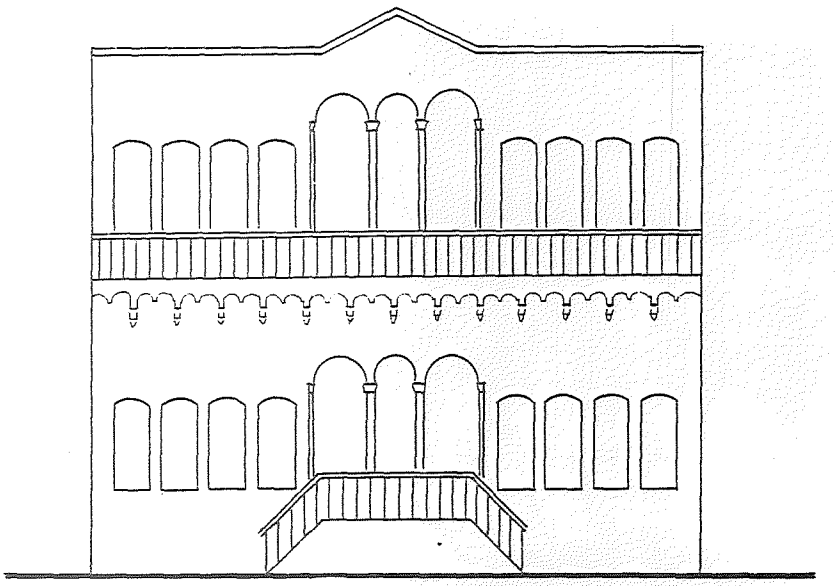

Şekil 107. Akyüzler Evi (Katalog No: II.10)

b) Eyvanın biri ortada diğeri yandadır. Bu iki eyvan aynı cephede, fakat farklı katlarda yer almaktadır. Ana eyvan, her iki yanına aldığı odalarla birlikte üst kattakidir.

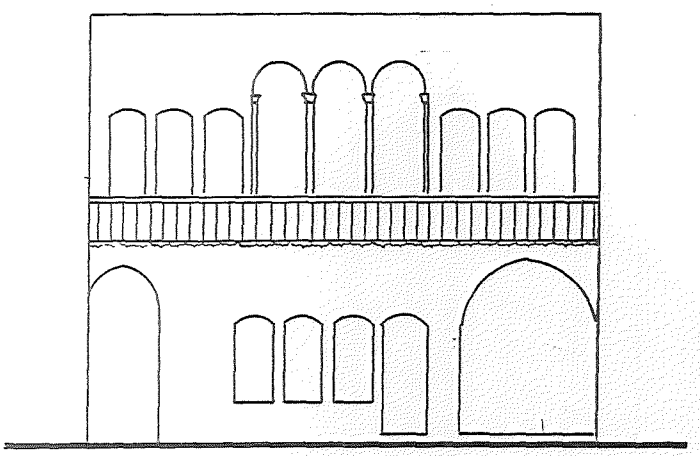

Şekil 108. Ömer Göncü Evi (Katalog No: II.5)

III.7. TEZYİNAT

III. 7.a. Ahşap Tezyinat:

III. 7.a.1. Saçak Süslemeleri:

Kırma çatılı, alaturka kiremit veya çinko levha "tutya" örtülü çatıların saçaklarında bulunurlar. Stilize

bitki motiflerinin ahşap üzerine oyulduğu parçalar, saçak uçlarına aşağıya doğru sarkar bir şekilde bağlanmıştır.

Bu tip saçak süslemeleri çok az sayıdaki evlerde görülmektedir.

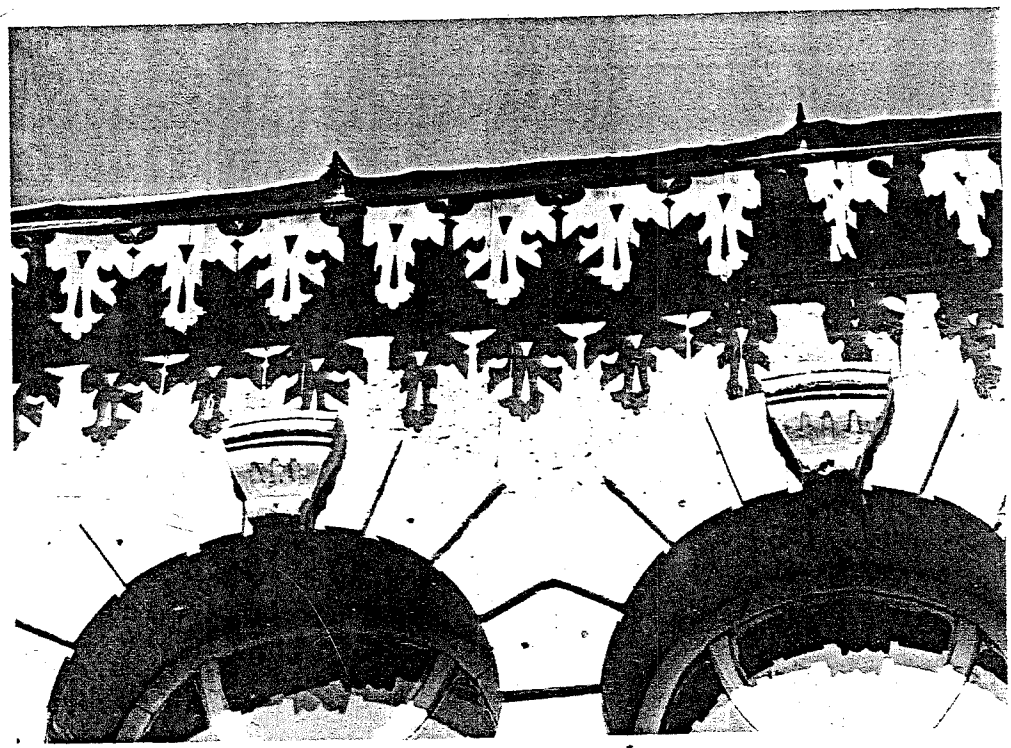

Resim 200. Ahşap saçak süslemeleri (Beyaz Sokak, No: 16)

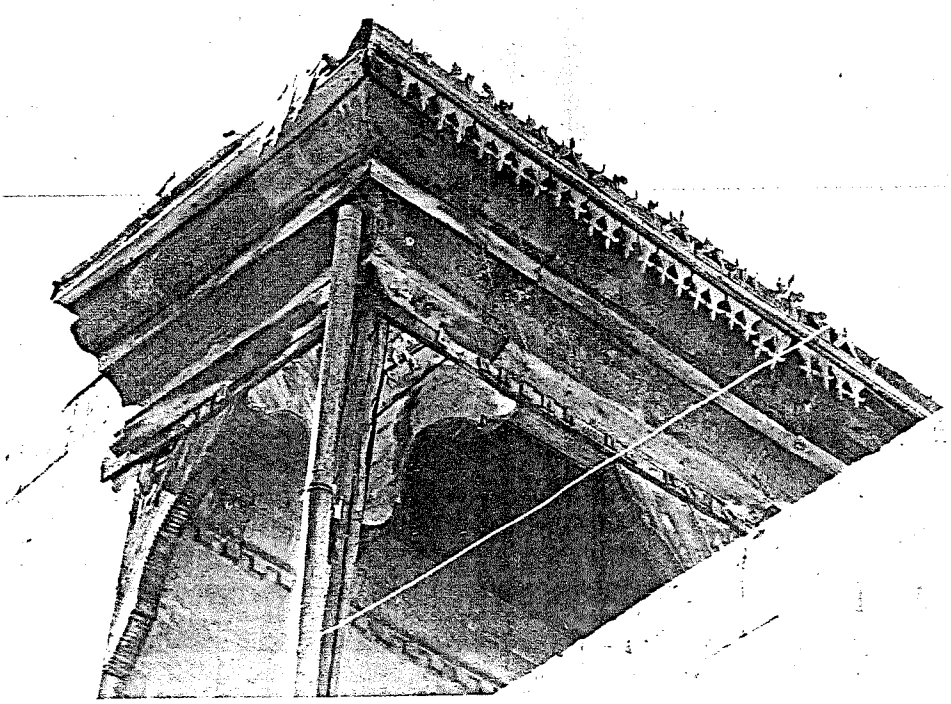

Resim 201. Ahşap saçak süslemeleri, (Atpazarı Sokak, No: 1)

III. 7.a.2. Oda Kapıları: (Bkz. Oda Kapıları).

III. 7.b. Taş Tezyinat:

III.7. b.1. Kornişler:

Urfa evleri, düz damlı olduğu için saçak yoktur. Duvarların üst hizasında kornişler vardır. Bu kornişler üç tiptir;

a) Düz profilli korniş,

b) Çift sıralı mukarnaslı korniş,

c) Çift sıralı mukarnaslı kornişin altında, palmet motiflerinin dikey şekilde tekrarlanması ile oluşan korniş.

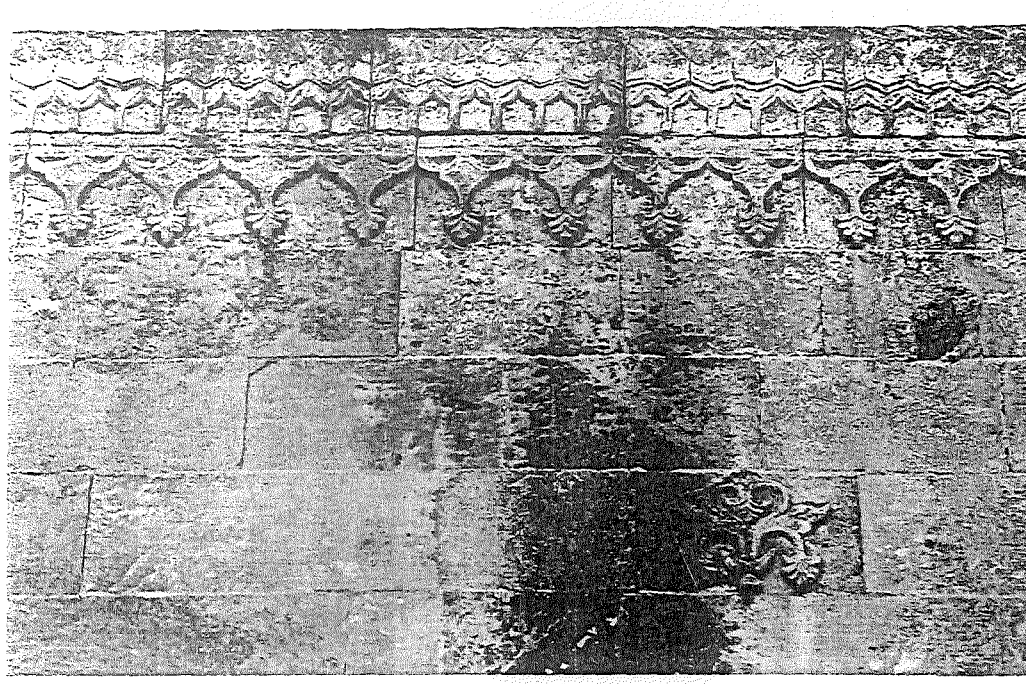

Resim 202. Korniş, (Atpazarı Sokak, No: 1)

III. 7.b.2. Rozetler:

Urfa evlerinin avluya bakan cephelerinde yaygın olarak görülen rozetler iki tip arz ederler:

a) Ay-yıldızlı rozetler: Altı dilimli yıldız ve ay motifinden meydana gelen bu rozetler eyvan kemerinin her iki yanında bulunurlar.

b) Yıldız rozetler: Sekizkollu yıldız ve üzerindeki geometrik bezemelerden meydana gelen bu rozetler ise havalandırma pencerelerinin aralarında bulunurlar.

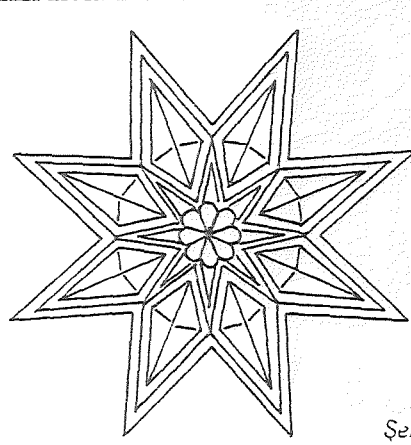

Şekil 109. Rozet (Hacıbanlar Evi, Katalog No: II.1)

III. 7.b.3. Rozaslar:

Altta 18,üstte 10 veya altta 25, üstte 16 dilimli stilize çiçek motifinden meydana gelen rozaslar evlerin cephelerinde görülürler.

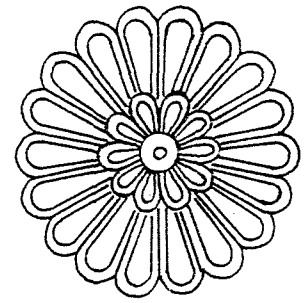

Şekil 110. Rozas (Karaçizmeciler Evi. Katalog No: II-12)

III.7.b.4. Kabaralar:

Urfa evlerinin avluya bakan cephelerinde, havalandırma pencerelerinin aralarında veya havuzların dış yüzlerinde yer alırlar. 14, 16, 20 dilimli olup ortalarında 8, 10, 14 dilimli stilize çiçek motifi ve bunun da ortasında, aynı sayılardaki küçükbir kabarının yer almasıyla oluşmuştur. Ayrıca geometrik bezemeli olarak düzenlenmiş kabaralar da bulunur.

III. 7.b.5 Madalyon ve daire çerçeveli bitki motifleri:

Bunlar, palmetlerin simetrik düzenlenmesi ile meydana getirilmiştir. Madalyonun iki ucunda birer palmet motifi bulunmaktadır.

Daire çerçeveli olanlarında da düzenleme aynıdır. Sadece uçlarda bulunan palmetlerin, her iki yanında küçük rozaslar yer alır.

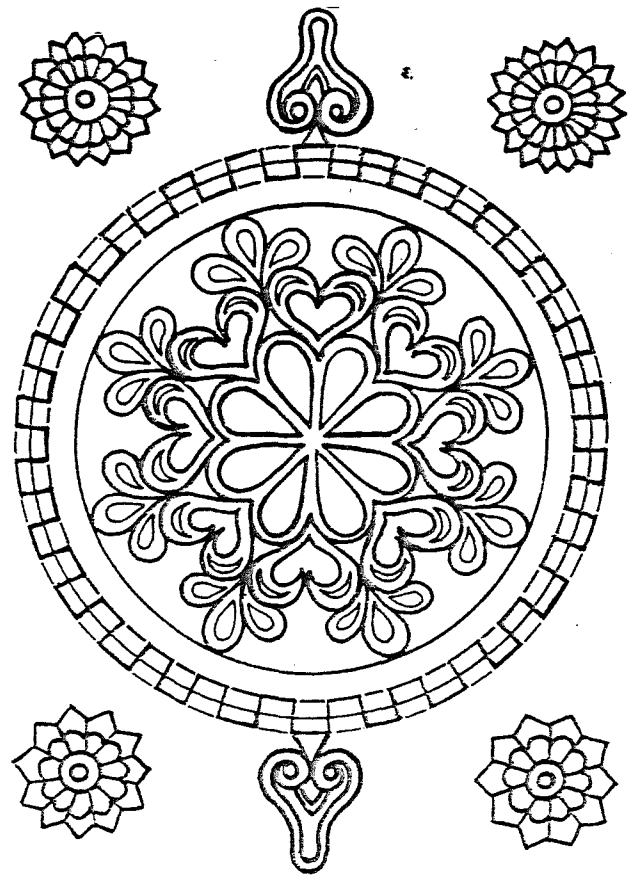

Şekil 111. Daire Çerçeveli bitki motifleri (Hacıbanlar Evi. Katalog No: II.1)

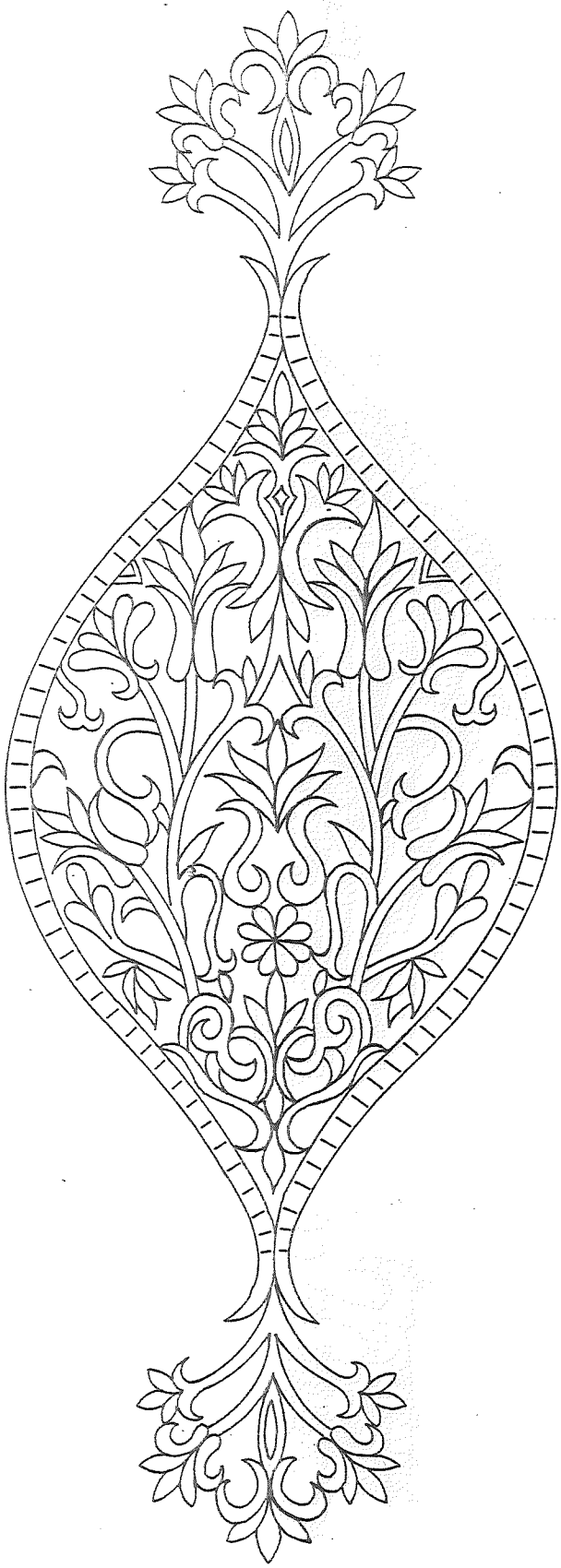

Şekil 112. Madalyon çerçeveli bitki motifleri (Melekler Evi, Katalog No: II.3)

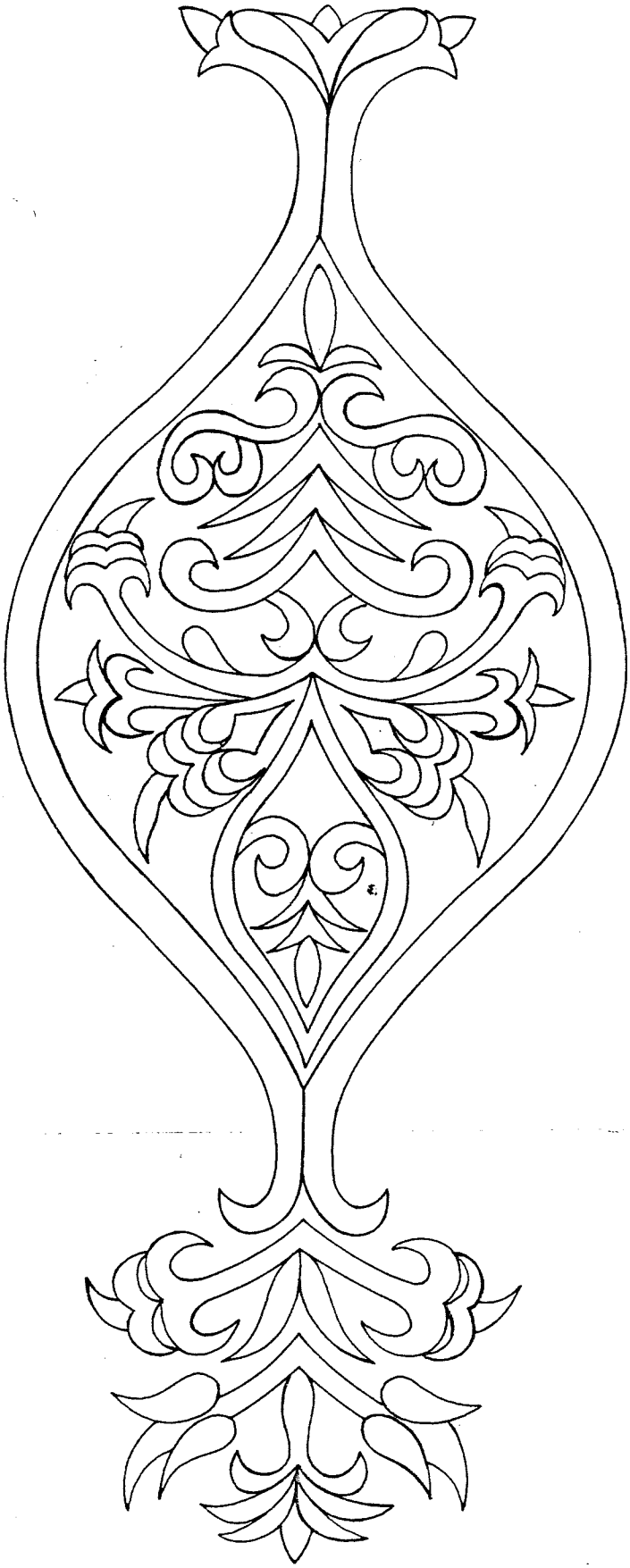

Şekil 113. Madalyon çerçeveli bitki motifleri (Mahmut Canpolat Evi, Katalog No: II.7)

III. 7.b.6. Geometrik çerçeveli motifler:

Bu süslemeler kare, altıgen, sekizgen çerçeveler içerisinde geometrik bezemelerden veya kare çerçeve içinde sekiz yapraklı çiçek ve palmetlerin simetrik düzenlenmesinden oluşurlar. Bu sonuncu tipte, dikey kenarlarının orta eksenlerinde palmet motifleri bulunur.

Baklava dilimi şeklinde olanları da vardır. Bunların içi geometrik bezemelidir ve baklava dilimlerinin kenarlarında, küçük kabaralar yer alır.

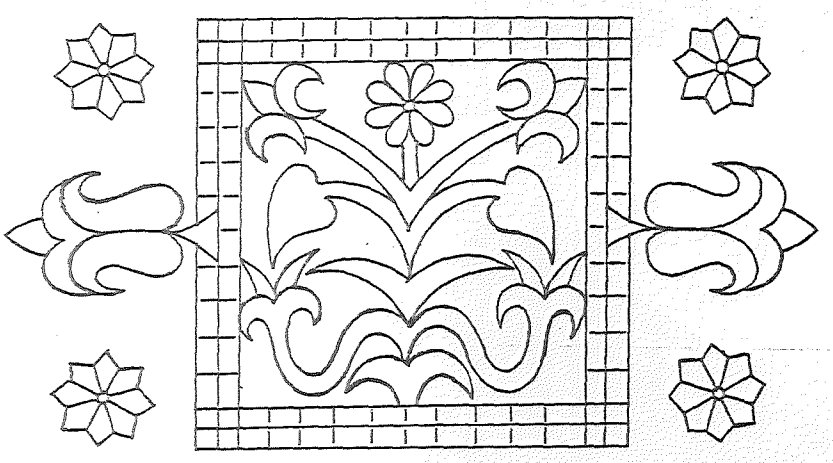

Şekil 114. Geometrik çerçeveli bitki motifleri (Mahmut Canpolat Evi, Katalog No: II-7)

III. 7.b.7. Çerçevesiz bitki motifleri:

"Eyvan içindeki pencerelerin üst kısımlarında bulunan serbest bitki motifleri düzenlemelerine göre dört tip gösterirler:

a) Stilize palmet motiflerinin simetrik düzenlenmesinden meydana gelmiş olup altta agraf ile bağlanmıştır.

b) Stilize çiçek ve palmet motiflerinin simetrik ve demet şeklinde düzenlenmesi ile oluşmuştur.

c) Bu tipte sap kısımları karşı karşıya gelmek üzere simetrik olarak tekrarlanması ile meydana gelmiştir.

d) Ortasında bulunan küçük rozasın palmetlerle çevrilmesiyle oluşmuştur.

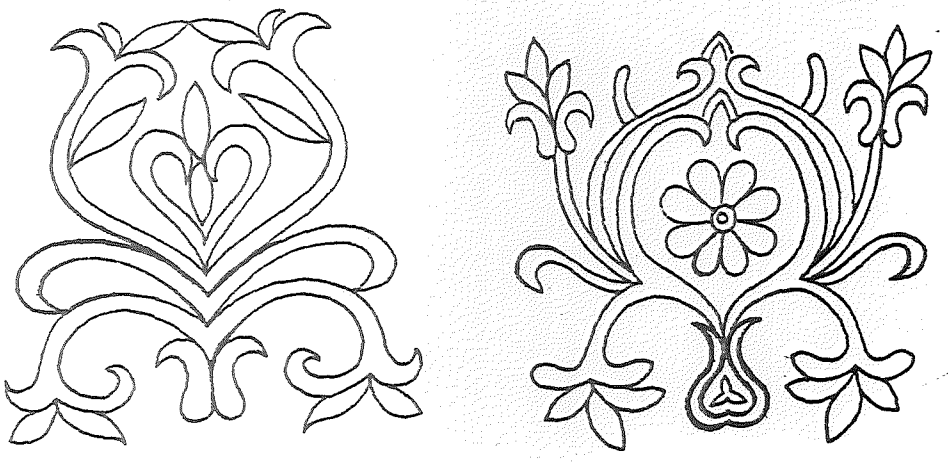

Şekil 115. Çerçevesiz bitki motifleri (Ali Kılıç Evi, Katalog No: II-11)

III. 7.c. Diğer Tezyinat:

Konsollardaki ikiz kemerlerin kenarlarında. diş şeklinde palmet motifleri sıralanır. Kemer köşeliklerinde ve konsol altında da kabaralar bulunur.

Eyvan kemerlerinin de iç kenarlarında diş şeklinde palmet motifleri sıralanmıştır. Palmet motifli bu kemere mahalli dilde "sakallı kemer" denilmektedir. Bazı kemerlerin ortasında ise, kilit taşlarından aşağı doğru sarkan, zengin palmet kompozisyonları da görülmektedir. Bu motife ise mahalli dilde "şebekeli oyma" adı verilmektedir.

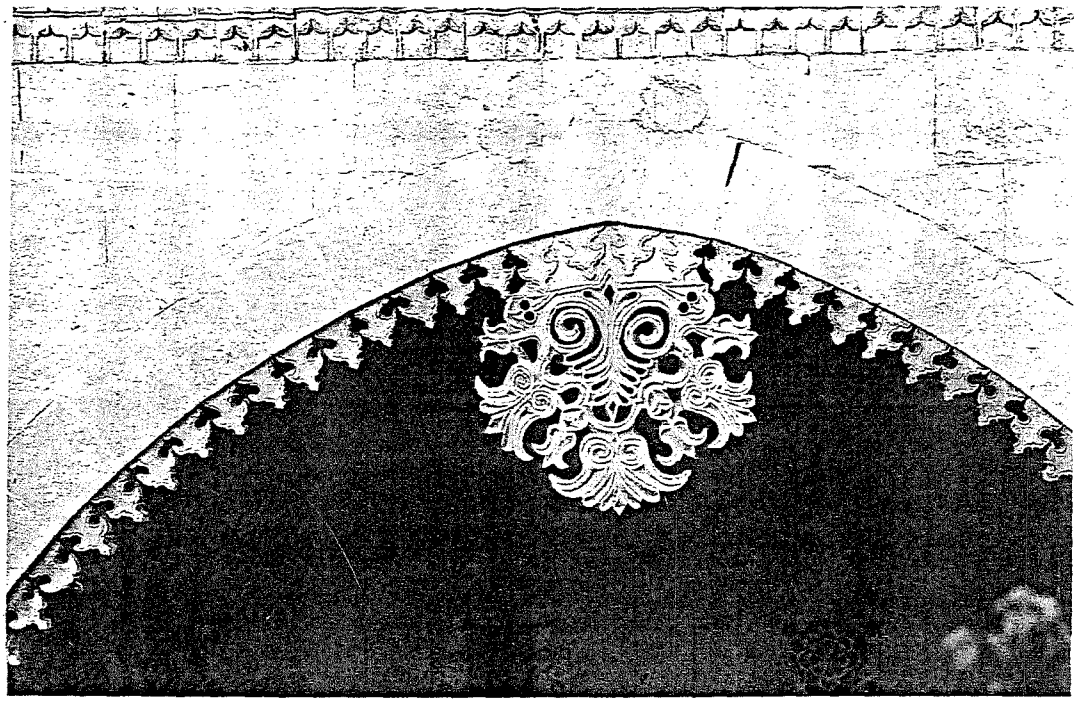

Resim 203. Hacı Ebu Kabaltısı Sokak, No: 24

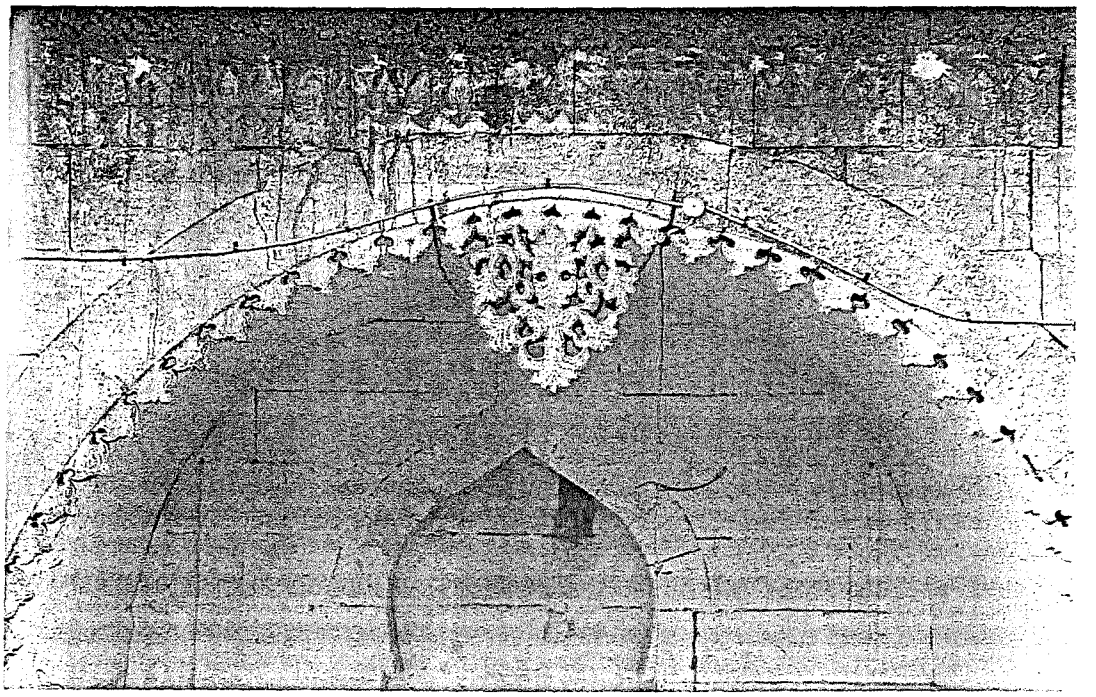

Resim 204. Hacı Hamza Çıkmazı, No: 35

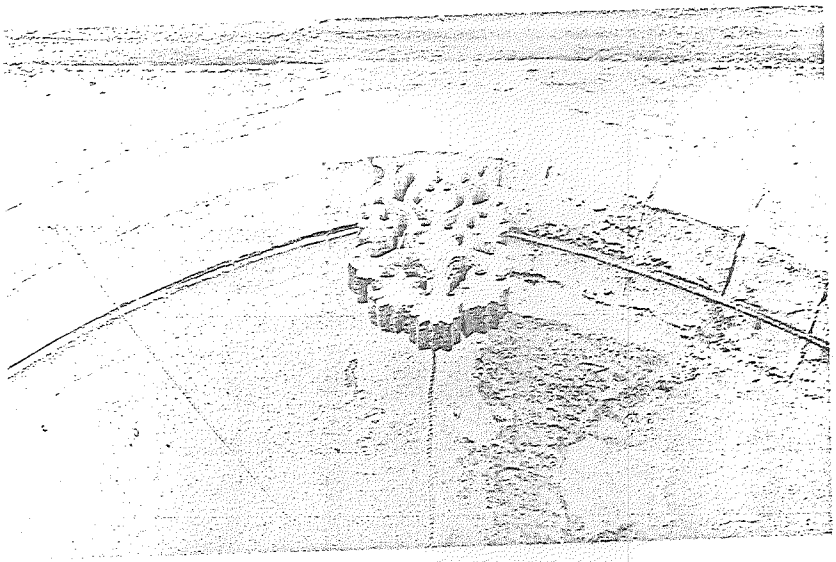

Resim 205. Nabi Sokak, No: 31

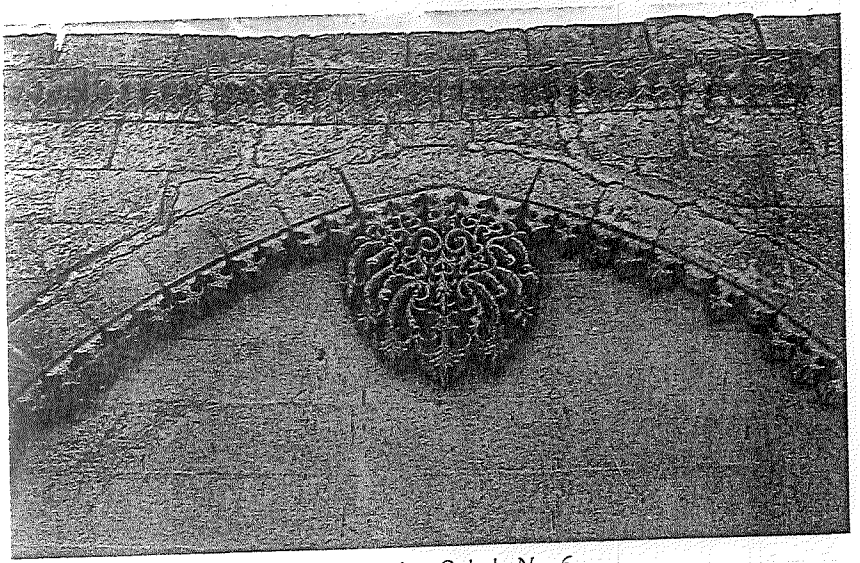

Resim 206. Çerkez Sokak, No: 6

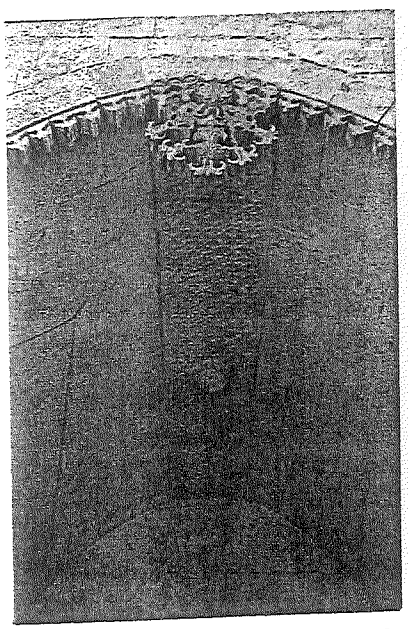

Resim 207. Güllüoğlu Sokak, No: 5

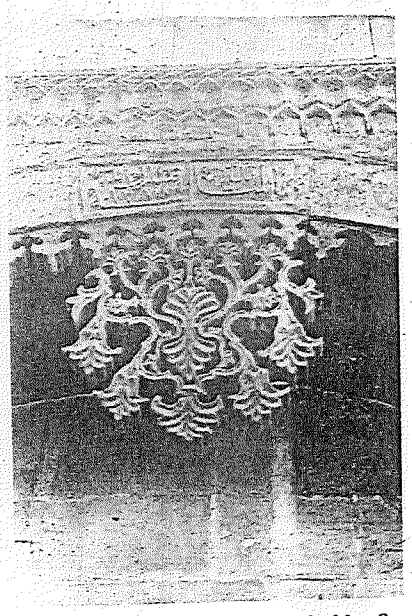

Resim 208. Kutbettin Sokak, No: 9

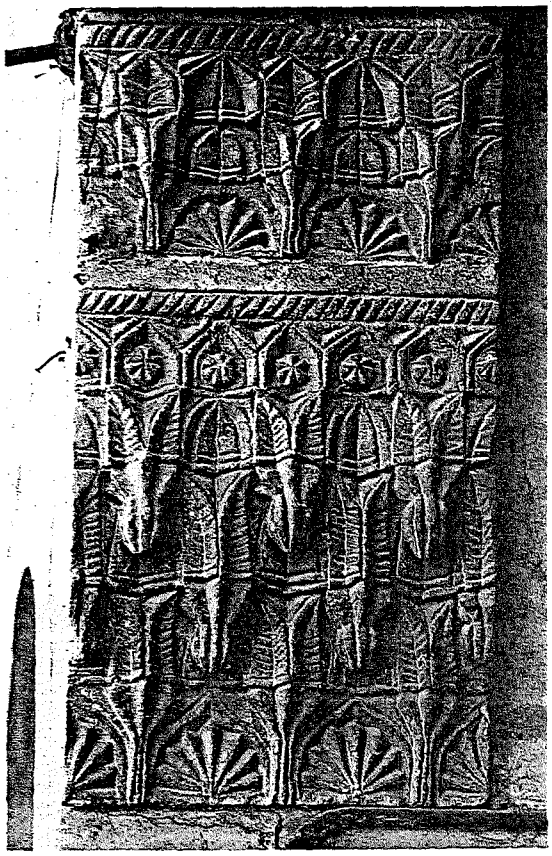

Resim 209. Eyvan içi, üzengi hizasındaki taş tezyinat (Yorgancı Sokak, No: 7)

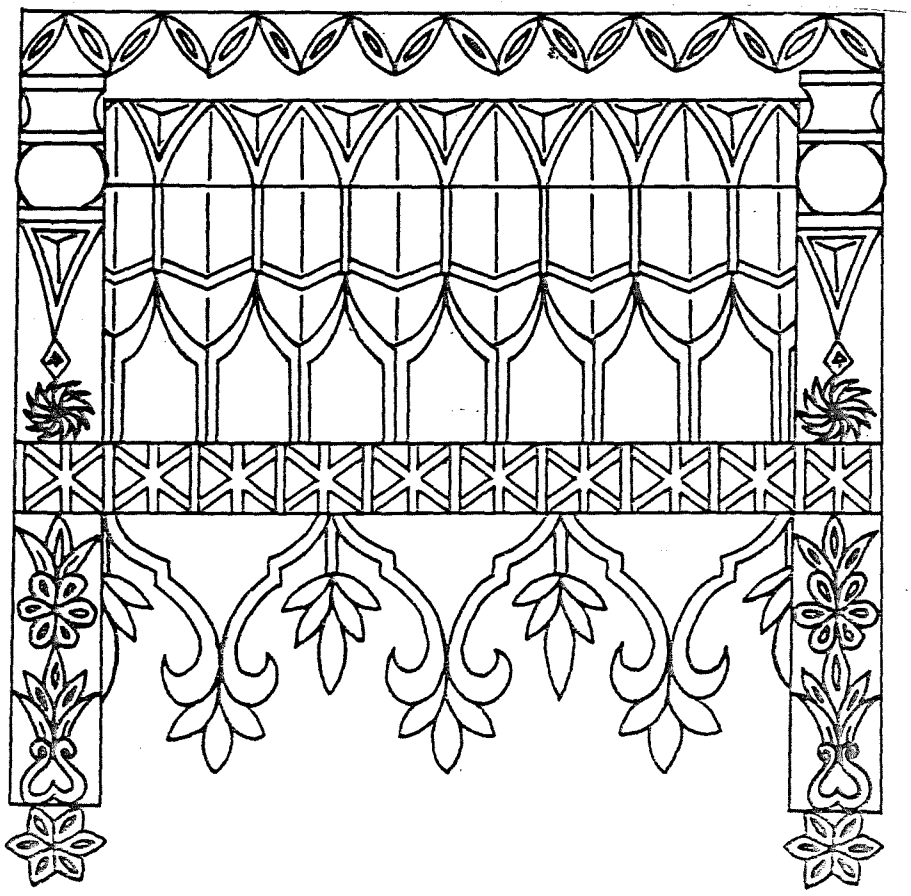

Şekil 116. Eyvan içi, üzengi hizasındaki taş tezyinat (Melekler Evi, Katalog No: II-3)

Ayrıca, eyvan tonozunun karnında, tonoz boyunca devam eden geometrik motifler ile eyvan kemerinin iç yüzünde, üzengi hizasında mukarnaslı düzenlemeler de görülmektedir.

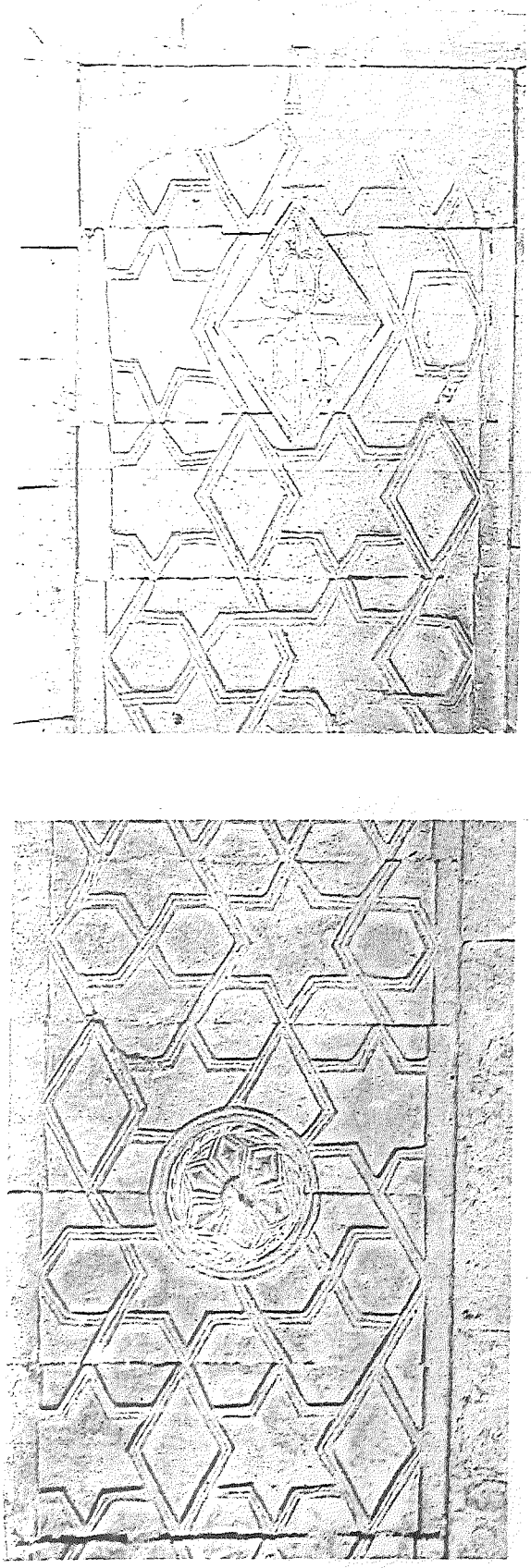

Resim 210. Eyvan tonozunun karnında, tonoz boyunca devam eden geometrik motifler, (Karanlık Sokak, No: 14)

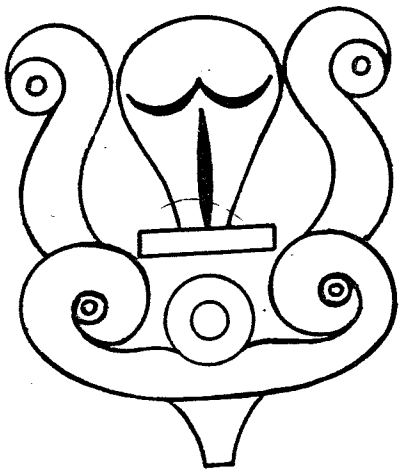

Şekil 117. Stilize Palmet.

Bu süslemeye, Urfa'da Sadece Karaçizmeciler evinde (katalog no: 11-12) rastlanmıştır ve Cizre Ulu Camii'nin kapı tokmaklarını hatırlatmaktadır.

BÖLÜM IV.

SONUÇ

Çalışmamızın bu bölümüne kadar, Urfa'nın tarihi merkezi ve burada yer alan evler tanıtılmış; buraya kadar sıralanan bölümlerde de Urfa'daki evler mimari ve kültürel miras bakımından ayrıntılarıyla incelenmiştir.

Doğal çevreye bağlı olan iklim ve yapı malzemesi mimarinin yönlendirici önemli unsurlarıdır. Ev, içinde yaşanılan toplumun kültür ve gelenekleri ile iklim özeliklerinin ve malzemenin biçimlenmesiyle oluşmaktadır. Urfa'nın eski şehir merkezi bu bileşimin en güzel örneklerinden biridir.

Eski kent dokusu içinde Urfa evleri, ticaret bölümlerinden ayrı olarak planlanmıştır. Düzgün bir topoğrafya üzerine yerleşmiş Urfa evlerinde bitişik ve bazen iç içe girmiş, karmaşık düzende bir yerleşme görülür.

Sokak genişlikleri 2,5-3 m.dir ve Anadolu'nun pek çok eski kentinde olduğu gibi arnavut kaldırımı döşelidir. Sokakları çevreleyen evlerin duvarları yüksek tutulmuştur. Böylece, yüksek duvarlarla sınırlanan sokaklar sıcağa karşı korunmuş ve hemen hemen günün her saatinde sokakların gölge olması sağlanmıştır. Evde geçen günlük yaşamın gizlenmesi amacıyla alt katların sokağa bakan cephelerinde, kapıdan başka hiç bir açıklık bulunmamaktadır. Sokağa kapalılığın ve sağır duvarların bölgedeki aşiret yapısından dolayı emniyeti temin rolü de önemlidir. Evlerin giriş kapıları oldukça görkemlidir. Anadolu'da, geleneksel evlerin avlu kapılarında bulunan enikli bölüm Urfa'da da görülmektedir.

Yapı parsellerinin düzgün olmayışı ve üst katlarda düzgün mekân elde etmek için yapılan, zemin kat beden duvarları üzerindeki çıkmalar "çardaklar" da pencereler görülür. Taşların, birbiri üzerinden basamaklar şeklinde kaydırılması ile meydana gelen çıkma altındaki konsolların çok yakın benzerlerini Çeşme evlerinde de görmekteyiz[1]. Ankara ve Kastamonu evlerinin çıkmalarındaki stüriktür sistemi de aynıdır. Bu bölgelerdeki ahşap konsollar da bindirme tekniğinde yapılmıştır[2].

Urfa'da bazı evlere giriş, esas sokağa bağlanan 5-15 m. uzunluğunda, 1,5-2,5 m. genişliğinde dar bir çıkmaz sokakla "tetirbe" sağlanır. Tetirbeler, yapıların sokağa açılabilmesi için, bitişik mülkiyetlerin birbirlerine toprak parçası vermesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Urfa'daki çıkmaz sokaklar, ulaştığı evin sahibinin ismi ile anılmaktadır. Bazı evler sokağın üzerini örter bir şekilde yapılmıştır. Burada örtü sistemi sokak genişliğinde derinlemesine uzanan bir tonozdur "kabaltı". Kabaltıya sıcak iklimin hüküm sürdüğü bölgelerde, Diyarbakır ve Mardin'de rastlanılmaktadır. Mardin sokaklarındaki kabaltılar tonoz örtülü, Diyarbakır sokaklarındakiler ise düz, ahşap kirişlidir.

Anadolu geleneksel konut mimarisi içinde ayrı bir yeri olan Urfa evlerinde, doğal çevrenin gereği, malzeme olarak taş kullanılmıştır. Taş malzeme ile yığma tekniğinde yapı geleneği hâlâ sürmektedir. Bu malzemenin seçilmesinin bir nedeni de, yörede işlenmeye çok elverişli yumuşak bir taşın bulunması ve sıcak iklim şartlarına karşı izolasyonu sağlamasıdır. Urfa evlerinin yapım tekniğindeki değinilmesi gereken en önemli husus,

---

1. ARIÇ, U. "Çeşme Evleri" Bilim Birlik Başarı, 75. s. Sayı. 44.

2. AKOK, M. Ankara'nın Eski Evleri, Etnoğrafya Müzesi Yayını, Ankara, 4-5. Levha, (1951).

taşın ulaştığı normdur. Yapılarda kullanılan taşların yatay derzler arası kalınlığı 24 cm., 1 cm. de bağlayıcı harç yüksekliği olmak üzere 25 cm. olarak standartlaşmıştır. Ayrıca çıkma altlarında bulunan her konsol basamakları arasındaki mesafede 25 cm. dir. Böylece, yapılarda Urfa'lı ustaların 25 cm.yi modül olarak kullandıklarını söyleyebiliriz.

Urfa evlerinin planlanmasında iklim birinci derecede etkendir. Bu evler, açık avlu etrafında çeşitli birimlerin sıralanmasıyla oluşmaktadır. Yılın yedi sekiz ayı boyunca yaşanılan açık avlu, sıcak iklimden kaynaklanmaktadır. Erzurum evlerinde avlu, iklim şartlarından dolayı kapalı bir mekân olarak ele alınmıştır.[3]

Urfa evlerinde avlu, hem biçimsel hem de işlevsel açıdan, plan oluşumunda temel öğelerden olmasına karşın, planın asıl belirleyici öğesi eyvandır. Eyvan, avlu kotundan birkaç basamak yüksek, dikdörtgen planlı, avluya bakan cephesi açık ve kemerli, yan yüzeyleri pencereli, arka yüzeyi kapalı ve üzeri genellikle tonoz örtülü bir mekândır. Plan şemalarında, ortada eyvan ve iki yanında birer odanın yer aldığı simetrik düzen egemendir. Fakat bu simetrik düzen yapı genelinde sağlanamamış olup üst katlar için söz konusudur. Servis mekânları alt katlardadır ve hemen her evde farklı şekilde düzenlenmiştir. Bu evlerde, ancak eyvanın konumu ve sayısı bakımından bir tipoloji yapılabilmiş ve tesbit edilen tipler 59-66. şekillerde verilmiştir. Evlerde, bir eyvanın yer aldığı örneklerde eyvan kuzey yönünde, birden fazla eyvanın yer aldığı örneklerde ise, eyvanlar mevsimlik kullanımlara göre, farklı yönlerde planlanmıştır. Geç dönemlerde yapılan eyvanın yüzü birden fazla kemer açıklığı ile bölünmüştür.

Genelde, iç avlulu ve sokağa kapalı olan yapıların tasarlanmasındaki en önemli husus, aile mahremiyetinden kaynaklanan haremlik ve selamlık ayırımıdır. Gelir seviyesi yüksek olan bazı ailelerin, iki avlulu, haremlik ve selamlığın iki ayrı yapı bütünü oluşturduğu evlerde oturdukları görülmektedir. Hatta bazı yapılarda haremlik-selamlık ayırımının yanısıra, gelen misafirlerin ağırlanabilmesi amacıyla yapılmış üç avlulu örneklere de rastlanmıştır. (Karaçizmeciler evi, katalog no: II-12)

Urfa evlerindeki dış ve iç cephe düzeni çok farklıdır. Sokak cephelerinin sadeliğine karşı, avlu cepheleri biçim ve süsleme açısından oldukça zengindir. Avlu cephelerindeki düzende de planın asıl belirleyici öğesi olan eyvanın etkinliği görülmektedir. Avlu cephelerinin düzeni açısından yaptığımız tipoloji çalışmamızda eyvanın sayısı ve avlu ile olan fiziksel ilişkisi esas alınmış ve tesbit edilen tipler 99-108. şekillerde verilmiştir. Anadolu'nun çoğukentlerinde bulunan evlerin, sokak cephesindeki çıkmaları binanın esas cephesini oluşturur. Urfa evlerinde ise sokak cephesi tâli cephedir, avlu cephesi esastır.

Urfa evleri, aynı iklim kuşağında bulunan diğer şehirlerde karşılaştırıldığı zaman aynı tür mimari uygulamalar görülmektedir. Plan şeması olarak Urfa evlerinin benzerleri, aynı bölgede eyvanlı ev geleneğine sahip olan Diyarbakır ve Mardin evleridir. Bunlarda da alt katlarda sokağa bakan pencere yoktur. Eyvanın yorumu ise bu bölgelerde daha farklıdır.

Diyarbakır evlerindeki eyvanın uzun kenarı avluya bakmakta olup yüzü birkaç kemer açıklıklıdır. Üzeri ahşap kirişlerle örtülü ve yarı açık bir geçiş alanı niteliğindedir. Gökalp'ler evinde (118. Şekil), İskenderpaşa Konağı'nda (119. şekil) ve Gevraniler Konağı'nda (120. şekil), önde bulunan eyvandan, evvela bir "ev ortasına" girilmekte buradan odalara geçilmektedir.[4]

Urfa evlerinin en yakın benzeri olan Diyarbakır evleri ile farklılık ve benzerlikleri şöyle sıralanabilir: Urfa evlerinde avlunun temel öğesi olan kuyu, Diyarbakır evlerinin çok azında görülür. Buna karşılık, Urfa evinde eyvanlarda bulunan küçük havuzlar Diyarbakır evlerinde daha büyük boyutta planlanmıştır. Ayrıca avluda bulunan havuz bir veya birkaç tane de olabilmektedir. Diyarbakır evlerinde de servis mekânları alt kattadır,kilerler Urfa evlerindekiler gibi mümkün olduğu kadar derine inilerek serin olması sağlanmıştır. "Diyarbakır evlerinin mahalli özelliklerinden biri de bodrum katında kilerden başka soğukluk (serdap) bulunmasıdır. Serdap, avluya bakan pencerelerinden birinde bulunan selsebil sayesinde evin en serin mekânıdır. Avluya açılan pencereden gelen hava ile onun soğuttuğu su odayı serin tutmaktadır."[5] Urfa evinde böyle bir sistem yoktur.

Urfa'da sadece zengin evlerinde hamamlar vardır. Evlerin bazılarında güsulhane bile yoktur. Aynı durum Diyarbakır evleri içinde geçerlidir.

---

3. *KARPUZ, H. Erzurum Evleri, Kültür ve Turizm Bak. Yay. 562, Ankara, 25. s. (1984).*

4. *ERGİNBAŞ, D. Diyarbakır Evleri, İTÜ.Mim.Fak.Yay.İstanbul, 17,3,13 Levha, (1953).*

5. *ERGİNBAŞ, D. a.g.e. 19. s.*

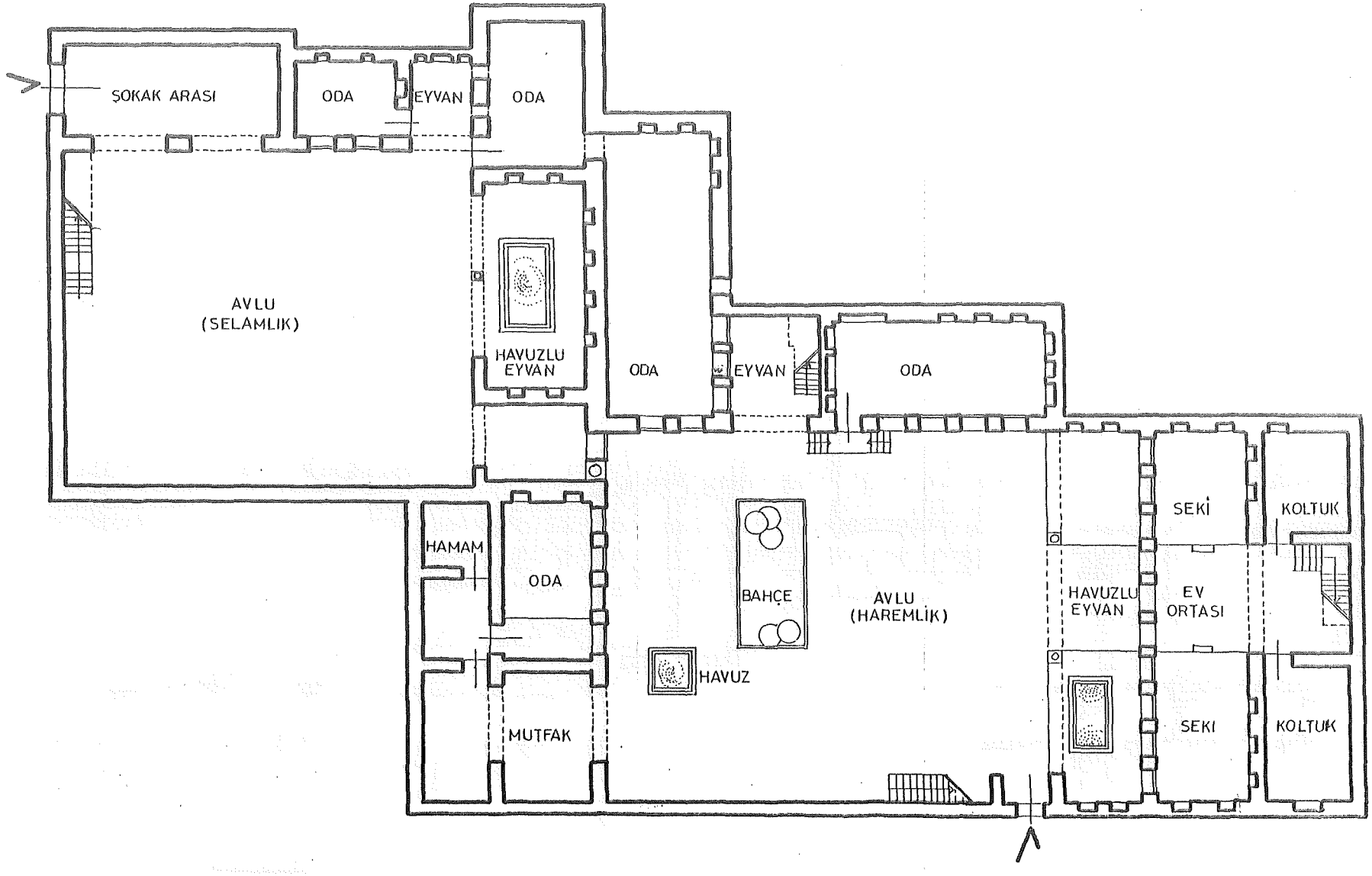

Şekil 118. Diyarbakır, Gökalp'ler Evi

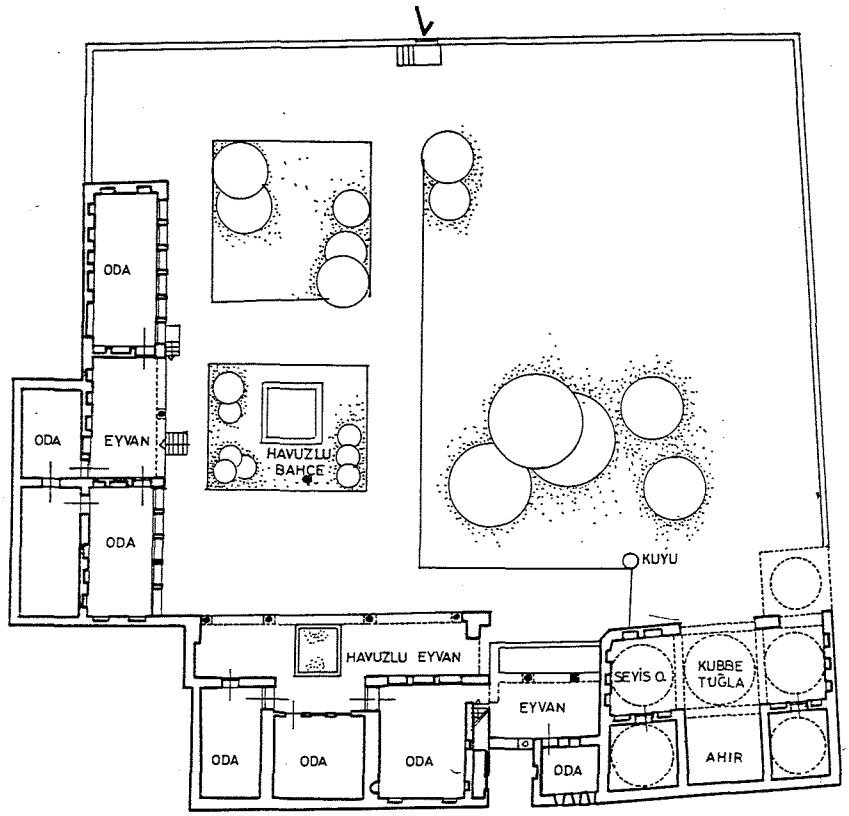

Şekil 119. Diyarbakır, İskender Paşa Konağı

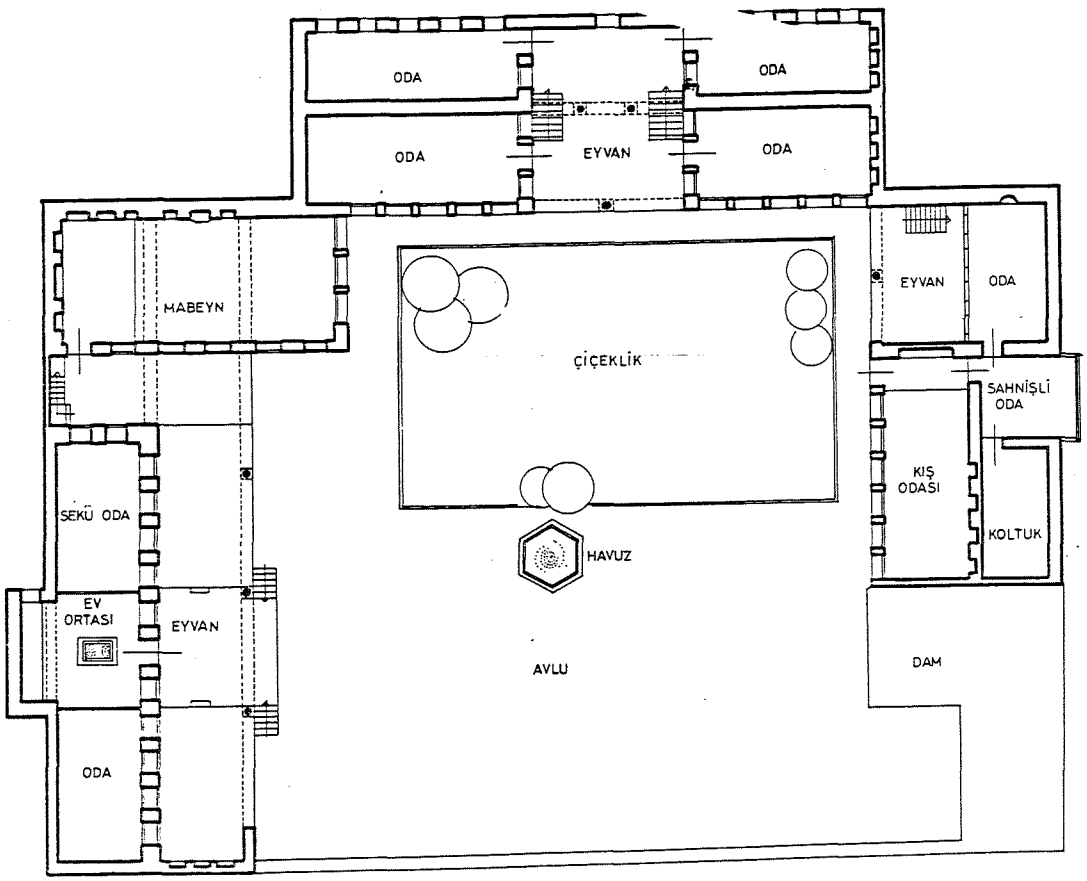

Şekil 120. Diyarbakır, Gevraniler Konağı

Urfa ile Diyarbakır evlerinin en büyük farklılıklarından biri de süslemede görülmektedir. Urfa evlerinin avlu cephelerinde taş süslemeye önem verilmiş; cephede yer alan üst pencereler (havalandırma takaları) bile taş oyma kafesli olarak yapılmıştır. Diyarbakır evlerinde ise süsleme için münavebeli olarak siyah-beyaz taş kullanılmıştır (121. şekil).[6]

Bu süslemeye mahalli dilde "cız" denilmektedir[7]. Diyarbakır evlerinde, üst pencereler rengârenk camlıdır. Düz damlı Urfa evlerinde saçak bulunmamasına mukabil, yine düz damlı olan Diyarbakır evlerinde saçak mevcuttur. Bu saçaklar, Urfa evlerinin çıkma altlarında bulunan ve basamaklar şeklindeki konsolların benzeri olan desteklerle taşınmaktadır.

Mardin evlerindeki eyvan ise düzenleme olarak Urfa'daki eyvan tanımına uymaktadır. Buradaki eyvan, uzun ekseni evin cephesine dik, tek açıklıklı ve tonoz örtülüdür. Ancak, Mardin'deki eyvanlar, topoğrafik yapıdan dolayı, teraslar şeklinde birbiri üzerinden dışa açılmaktadır. Bu husus onları dışa tamamen kapalı, avluya yönelik olan, Urfa ve Diyarbakır'daki eyvanlardan ayırır.

Mardin-Savur evleri, aynı bölgede bulunması ve aynı malzeme ile yapılmasına karşılık, plan düzeni açısından hiçbir benzerlik göstermez. Urfa evlerindeki gibi avlu düzeni yoktur. Bunlarda alt katların sokağa bakan pencereleri vardır. Savur'daki evler, bahçenin bir kenarında veya ortasında yer almaktadır[8].

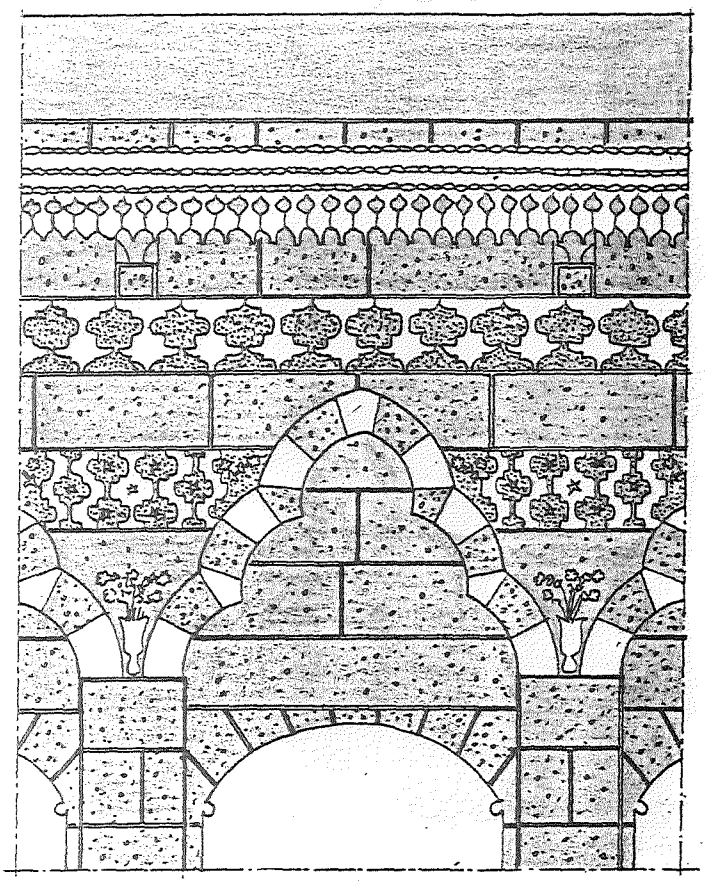

Şekil 121. Diyarbakır Evlerinde Taş Süsleme

6. *ERGİNBAŞ, D. Diyarbakır Evleri, İTÜ. min. Fak. Yay. İstanbul., 17. s. (1953).*
7. *Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Diyarbakır Evlerine Ait Tescil Fişleri.*
8. *Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Savur İlçesi'nde Bulunan evlere ait tescil fişleri.*

Plan düzeni açısından benzerlik, bazen farklı bölgelerde de olabilmekte, ancak eyvanın karşılığı olarak buralarda sofa bulunmaktadır. Bu düzendeki evlerden Kayseri ve Konya evleri, birimlerin avlu etrafında sıralanmasıyla oluşmaktadır. Avlu zemini öncekilerde olduğu gibi taş döşelidir. Alt katların pencereleri de avluya açılmaktadır (122-123. şekil).

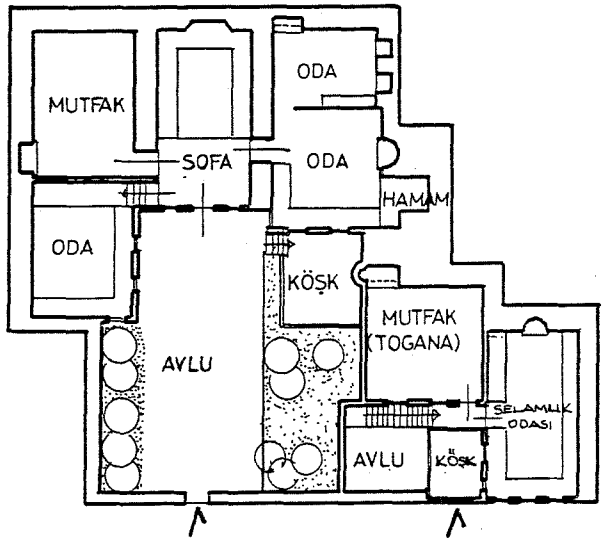

Şekil 122. Kayseri, N. Aslantaş Evi. (Kaynak: N. Çakıroğlu, Kayseri Evleri)

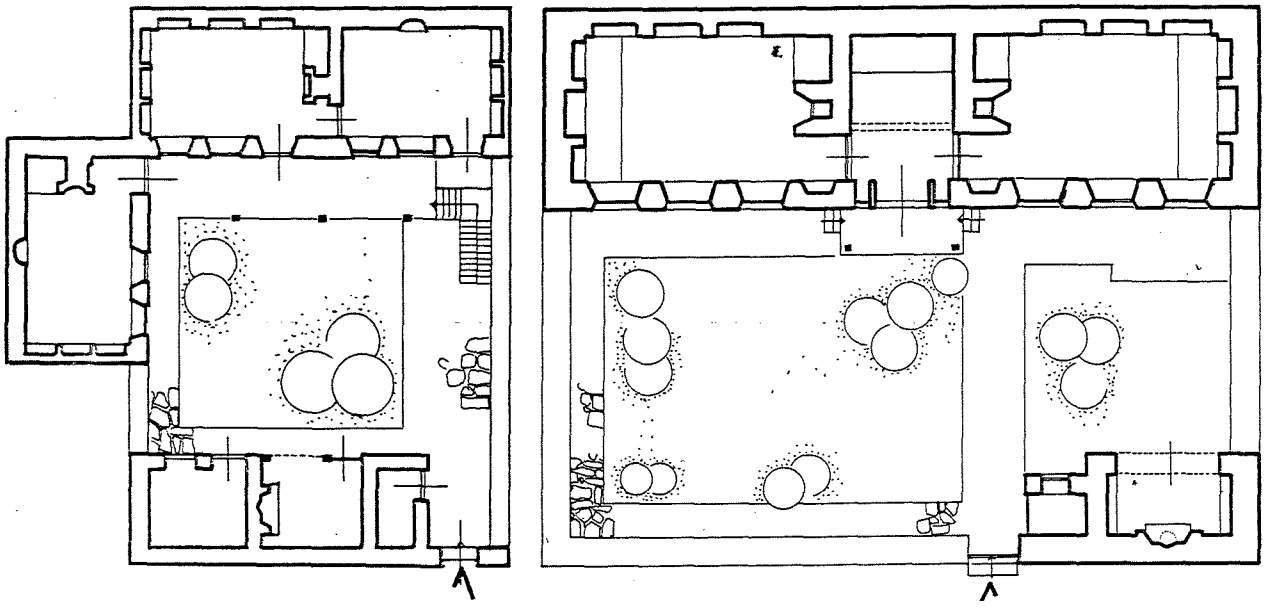

Şekil 123. Konya Sedirler Caddesinde bir ev ile Hacı Kadirlerin evi. (Kaynak: C-Berk, Konya Evleri)

Taş üzerine işlenmiş çeşitli bitkisel motifler, rozetler, mukarnaslar, yıldızların avlu cephelerinde bulunması Urfa'ya hastır. Bu süslemeler Erzurum evlerinde, su deposu niteliğindeki taştan oyularak yapılmış kurunlar ve ocakların üzerinde görülmektedir. Tekne tavanlarda ise ahşaptan mukarnaslar, yıldızlar, rozetler kenar suyu olarak kullanılmıştır[9].

Değinilmesi gereken diğer yapılar Harran evleridir. Bu evlerin tarihleri 150 yılı aşkındır ve bildiğimiz, alıştığımız geleneksel Türk evleriyle benzer yanları yoktur[10]. Urfaya en yakın yer olan Harran'daki evlerde bu çok farklı mimari oldukça ilginçtir. Harran evlerinde yapı malzemesi olarak devşirme taş kullanılmıştır. Harran'ın ovada bulunuşu, çevredeki taş ocaklarına uzakta oluşu ulaşım zorluğu belki de ekonomik koşullar devşirme malzeme kullanımını zorunlu kılmaktadır. İklim koşulları da bu yapılaşmada en büyük etkendir. Harran evleri ile Urfa evlerinin tek benzerliği birimlerin açık avlu etrafında sıralanmasıdır. Avlu duvarları da oldukça yüksek tutularak ev içindeki yaşantının gizliliği sağlanmıştır. "Avlu içindeki birimlerden odalar ve servis mekânları avlunun farklı duvarlarında sıralanmıştır. Bu sıralanma bazı evlerde odaların birbiri içinden geçmesi suretiyle çift de olabilmektedir." (124. şekil).[11]

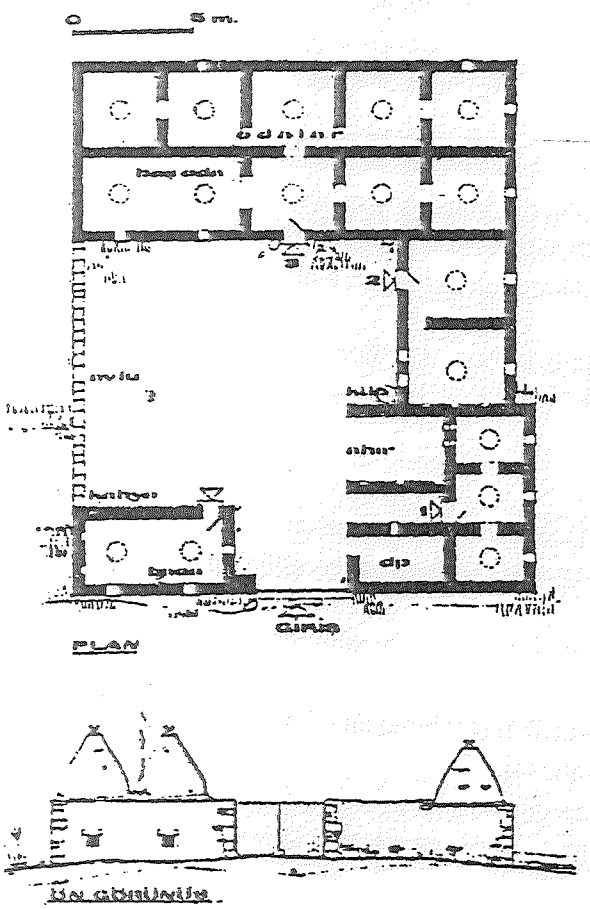

Şekil 124. Harran, Halil Özyavuz Evi

9. *KARPUZ, H. Erzurum Evleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 562, Ankara., 34. s. (1984).*
10. *ÇETİNOR, B- "Harran" İlgi, Sayı 46, 63. s. (1986).*
11. *ÇETİNOR, B- "Harran" İlgi, Sayı 46, 63. s. (1986).*

URFA'DA KULLANILAN MAHALLİ TERİMLER

AKABA - Taş ocağı.

CISIR - Çıkma ile konsol arasında, her iki yanda yer alan ahşap hatıllar.

CURUN - Çeşme altında, taştan oyularak yapılmış su yalağı.

ÇENETLİ KAPI - Çift kanatlı kapı.

DEMİR CAĞA - Döğme demirden yapılmış korkuluk.

DÖĞECEK - tokmak.

ENİKLİ KAPI - Avlu kapısının büyük kanatlarının birinde açılmış, 2. bir küçük kapı.

GEDEMEÇ - Odaların girişinde, dar kenar boyunca ve kapı genişliğinde uzanan, ayakkabı çıkarılan yer.

GEZENEK -Üst katlarda üzeri açık, avluya bakan yüzü korkuluklu altları konsollu, geçiş yeri.

GEZENEK TAKASI - Gezenekten sokağa bakan, kapıya gelenleri kontrol etmek için yapılmış küçük pencere.

HAMPARA - Duvar dolgusunda kullanılan moloz taş.

HAVARA - Beyaz küfeki taşı.

HAYAT - Avlu

KAB - Tonoz

KABALTI - Sokaklarda üzeri tonozla örtülmüş kısım.

KUŞ TAKASI (KUŞLUK) - Evlerin avluya bakan cephelerinde kuşların yuva yapması için yapılmış küçük nişler.

KÜL KİREÇ - Küfeki taşı tozu, kireç ve su karışımından meydana gelen harç.

MASKAN - Sandık odası.

MATAR- İçerisinde ayrıca küçük nişler bulunan büyük kuş takası (kuşluk).

NAHİT (Naht) - Düzgün kesme taş.

NAHİT HAYAT - Zemini düzgün kesme taş kaplanmış avlu.

ÖLÇE - Sokak kapılarının dış yüzünde, kapının ağırlığını taşımak ve emniyet için yapılmış, bir ucu kapı ucuna tutturulmuş, diğeri ise (kapı kapatıldığında) duvardaki oyuğa giren, döğme demirden yapılmış profil.

PHERİK - Baca.

TAKA - Pencere.

TANDIRLIK - Mutfak.

TUTYA - Çinko levha.

ZERZEMBE (Zirzemin) - Zeminden daha aşağıda, avludan merdivenlerle inilen kiler.

ZORMAK (ZOĞNAK) - Avlu kapılarının arkasındaki ahşap sürgü.

KAYNAKLAR

- AKOK, M., Ankara'nın Eski evleri, Etnoğrafya Müzesi Yayını, Ankara, (1951)
- AKOK,M., Tokat şehrinin eski evleri, Yıllık Araştırmalar Dergisi II,Ank. Üni.İlâhiyat Fak. Türk ve İslâm San.Tar.Ens., Ankara, (1958).
- AKPINAR, A., Osmaneli evleri, ilgi, 36.sayı (1983).
- AKPINAR, A., Göynük evleri, ilgi, 39. sayı (1984)
- AKSULU, I., Beypazarı evleri, ilgi, 41. sayı (1985).
- AKTÜRE, S., 19. YY. sonunda Anadolu Kenti Mekânsal Yapı çözümlemesi, Ankara (1978).
- ALPER, M. Urfa'nın Mekânsal Yapısı, Türk İslâm Mimarisindeki Yeri ve Önemi, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi yayını (1987).
- ALTINOLUK, Ü., İncir evleri,ilgi, 42. sayı (1985).
- AREL, A., Osmanlı Konut Geleneğinde Tarihsel Sorunlar, İzmir (1982).
- ARIĞ, U., Çeşme evleri, Bilim Birlik Başarı, 44.sayı.
- ARSEVEN, C.E., Sanat Ansiklopedisi, Cilt I, Maarif Matbaası, İstanbul, (1943).
- AYATAÇ, M., Peygamberler Şehri Urfa, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul (1988).
- BAŞ, U., İzmir'de çıkmalı eski Türk evleri, Bilim Birlik Başarı, 32.sayı (1981).
- BERK, C., Konya Evleri, İ.T.Ü. Mim Fak. İstanbul Matbaacılık, İstanbul (1951).
- BİLSEL, S., Urfa'nın Mimari Özelliği, Anzılha, 1. sayı, Urfa, (1978).
- ÇAKIROĞLU, N., Kayseri Evleri, İ.T.Ü. Mim.Fak. Pulhan Matbaası, İstanbul (1952).
- ÇETİNOR, B., Eski Ankara ve evleri, ilgi, 27. sayı (1979).
- ÇETİNOR, B., Bodrum, ilgi, 28. sayı (1979).
- ÇETİNOR, B., Zeytinbağı-(Trilye), ilgi, 34. sayı (1982)
- ÇETİNOR, B., Doğu Karadeniz ve evleri, ilgi, 44. sayı (1986)
- ÇETİNOR, B., Harran,ilgi, 46. sayı (1986)
- DENİZ, B., Malatya Türk ev mimarisinin ana hatları, MTRE Bülteni, 11-12 sayı, İstanbul (1980)
- DENKER, B.T., Yerleşme Coğrafyası,İst.Üni.yay, 2275,Ed.Fak. Yay. İstanbul (1967).
- EKİNCİ, O., Yaşayan Muğla, İstanbul (1985)
- ELDEM, S.H., Türk Evi Plan Tipleri, İ.T.Ü. Mim Fak. Baskı Atöyesi İstanbul (1968).
- ERDEN, A., Batı Anadolu'da türkmen çadırları, Antropoloji, Ank. Üni. Basımevi, Ankara (1982).
- ERDENTUĞ, N., Türkiye Türk Toplumlarında Kültürel Antropolojik (Etnolojik) incelemeler, Ank. Üni.Eğ.Fak.yay. no: 29, Ankara (1972).
- ERGİNBAŞ, D., Diyarbakır Evleri, İ.T.Ü. Mim.Fak.Yay. İstanbul (1953).
- ESER, L., Kütahya Evleri, İ.T.Ü. Mim.Fak.Yay. İstanbul (1955)
- Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Arşivi, Urfa iline ait tek yapı tespitleri raporu ve tescil fişleri.
- FERSAN, N., Kula, Türkiye Turing Otomobil Kurumu Belleteni, 61/340. sayı (1978).
- GABRİEL, A. Voyages Archéologiques dans la Turqui Orientale, Paris (1940).
- GOS, S.K., İslâm Şehrinin Yeniden Planlanması, İslâm Mirasını Koruma Konferansı.
- GÜNAY, R., Geleneksel Safranbolu Evleri ve Oluşumu, Kültür Bak.Yay. Ankara (1981).

– İNCEOLU,N.M., Denizli evleri,ilgi, 47. sayı (1986)
– İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, 10-13. Cilt, 135. Cüz, Milli Eğitim Basımevi İstanbul (1979).
– KAFESÇİOĞLU, R., Kuzey-Batı Anadolu'da Ahşap Ev Yapıları, İ.T.Ü. Mim.Fak.Yay. İstanbul (1955).
– KARPUZ, H., Erzurum Evleri, Kültür Bak. Yay. 562, Ankara (1984)
– KUBAN, D., Sanat Tarihimizin Sorunları, Çağdaş Yay. İstanbul (1975).
– KUBAN, D., Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler, Arkeoloji ve Sanat Yay. İstanbul (1982)
– KÜÇÜKERMAN,Ö., Anadolu'daki Geleneksel Türk Evinde Mekân Organizasyonu Açısından Odalar, İstanbul (1973)
– OLŞEN, K, Anatolian Door-Knockers, İmage, Issue, 11, (1988).
– SAKAOĞLU, N., Divriği'de Ev Mimarisi, Kültür Bak. Yay. İstanbul (1978)
–SEGAL, B.J., The Blessed City Edessa, Oxford (1970)
– SEVİM,A., Suriye Selçukluları I, Ank. Üni.Dil ve Tar.Coğ.Fak. Yay. (1965)
– SÜMER, F., Karakoyunlular, T.T.K.Yay. VII. Seri, no: 49, Ankara (1967)
– TANIŞIK,H.R., Urfa İli, Yakın Çevre İncelemeleri, Milli Eğitim Bak.Yay. İstanbul (1974)
– TOMSU, L., Bursa Evleri, İ.T.Ü. Mim.Fak.Yay. İstanbul (1950)
– TUNÇDİLEK, N., Türkiye İskân Coğrafyası, İst.Üni. Ed.Fak.Yay. İstanbul (1967)
– TÜRK ANSİKLOPEDİSİ, Cilt XXXIII, Milli Eğitim Basımevi, Ankara (1984)
– URFA İL YILLIĞI, (1967-1973)
– YALMAN, B., Cumalıkızık, ilgi 43. sayı (1985).
– YURT ANSİKLOPEDİSİ, "Urfa" 10. Cilt, 132. Fasikül, Anadolu Yay. A.Ş. İstanbul (1984).
– ZİLLİOĞLU, M., Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi (Türkçeleştiren; Zuhuri Danışman), Zuhuri Danışman Yayınevi İstanbul (1970).